

مێندى اقرا الشقافى
www.iqra.shqaf.com

به عسیزم و کوردی

'تویژینه و دیه کی میژوو بی، سیاسی به'

۱۹۴۷-۱۹۷۵

بۆدابهزاندنى جۆرمها كتيپ: سەردانى: (مُنْقَدِي إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْقَدِي إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پراي دانلود كتايهاى مختلف مراجعه: (منقدي اقرا الثقافي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردی , عربي , فارسي)

سۆزان که ریم مستهفا

به عسیرم و کورد

۱۹۴۷-۱۹۷۵

'توئژینه وه یه کی میژووی، سیاسی یه'

هاوینی ۲۰۰۷

مهکتبی بیرومۆشیاری (ی.ن.ک)

سلیمانی - گهره کی نه نازیاران - ۱۰۵

کۆانی - ۳۲

ژ.خانوو - ۱۰

---

www.hoshyari.org
govarynovin@yahoo.com

※ ناوی کتیب: به عسیزم و کورد

※ نووسینی: سۆزان کهریم مستهفا

※ نه خشه سازی و بهرگ: فهیمی جهلال

※ تایپ: محمەد بابۆلی

※ چاپی یه کهم: ۲۰۰۷ سلیمانی

※ تیراژ: (۱۰۰۰) دانه

※ ژماره‌ی سپاردن: (۵۶) ی سالی ۲۰۰۷

※ ژماره‌ی زنجیره: (۲۳۲)

※ چاپ: دەرگای چاپ و په‌خشی هه‌مدی

له‌بلا و کراوه‌کانی مه‌کته‌بی بیرو هوشیاری (ی.ن.ک) سالی ۲۰۰۷

پیشکشہ

*-بہ و کہ سہی کہ ژینی دہویں لہ گہلّ منا

لہ بہ ہاری ژینی شادی و لہ مردنا

لہ گہ لمایہ لہ پیادہ بییم رووہ و ناسو

لہ بیّداری و لہ نارہ قہی رہش رشتنا

*-بہ کزہی جہ رگم

تا من مایم

لہ منالیت وہ پس نابم

سەرئەج

ئەم كەتەبە لە بنچىنەدا تەيزى ماستەرنامەيەكە بە سەرپەرشتى بەرپەر
پروفېسورى يارىدەدەر(د.كەمال عەلى موحەممەد) بە ھەمان ناوئىشان پېشكەشى
بەشى مېژووئى كۆلىجى زانستە كۆمەلايەتيەكانى زانكۆئى كۆيە كراو و لە رۆژى
۲۰/۹/۲۰۰۶ گەفتوگۆئى لەسەر كرا و بە پەلەي (بالا)پەسەند كرا.

ليژنەئى ھەلەسەنگاندنەكە پېكھاتبوو لە بەرپەزان:

۱- پ.ی.د. دلیر ئىسماعیل حەقى شاو دەيس	سەرۆكى لیژنە
۲- پ.ی.د. دلیر ئەحمەد حەمەد	ئەندام
۳- د. عبدالمصور سلیمان بارزانى	ئەندام
۴- پ.ی.د. كەمال عەلى موحەممەد	ئەندام و سەرپەرشتیار

سوپاس و پېژانين

- سوپاس و پېژنى تاييېه تيم بؤ مامؤستاو سهرپهرشتياري بهرپېزم (پ.ي.د.كه مال عهلى) كه ئهركى سهرپهرشتى كردنى تويژينه وه كه ى گرته ئه ستوو به سهرنج و تيبينيه كانى بابته كه ى دهوله مندتر كردم و بهرده وام له خه مى ته واو كردنى تويژينه وه كه دا بووه.

- سوپاس و پېژنى تاييېه تيم بؤ مامؤستايانى قؤناغى خويندنى ماستهر بهرپېزان (د. دلير ئه حمهد، د. عهبدو للآ عه لياوه ى، د. دلير ئيسماعيل حه قى شاوه ىس، د. محسن محمد حسين).

- سوپاس و پېژنى تاييېه تيم بؤ هاوسهرى خوشه ويستم (م. سهرور عه بدولرهمان) كه ئه رك و ماندوو بوونىكى زورى له گه ل كيشاوم بؤ ته واو كردنى خويندن و زور هاندرم بووه.

- سوپاس بؤ براو هاوپرئى خوشه ويستم (مه مه د بابؤلى) كه ئهركى تايپ كردنى بابته كه ى گرته ئه ستوو ماندوو بوونىكى زورى له گه لدا كيشا.

- سوپاس و رېژنى تاييېه تيم بؤ كاك موممتاز حه يدهرى كه به پيدانى سهرچاوه هاوكارى كردم.

- سوپاس بؤ ههرىكه له م بهرپېزانه كه ههرىكه به جورىك يارمه تيان داوم: بهرپېزان (م. ئاراس فه رىق، م. سه لاه كانه بى، م. ئاكؤ عه بدولكه رىم و م. سه ركه وت حه مه غه فور، م. جه مال فتح الله، م. پشكؤ حه مه تاهير، كاك مه لا ئاوات، كاك سامى قادر، م. هو شهنگ فاروق، م. كامهران محمد جلال، م. پاميار احمد ساير، زريان حاجى، مسته فا حسين، م. هو شه مند عه لى، شيلان جه مال، م. رفىق سالج، هه ستيار محمد على، عومهرى مه كته به، هه ژار محمد).

- سوپاس بۇ كىتەپخانىە گىشتى سىلېمانى، كىتەپخانىە كۆلىرى زانستە
مىرقايەتیهكانى زانكۆى سىلېمانى، كىتەپخانىە كوردستانى نوى، كىتەپخانىە
سەنتەرى لىكۆلىنەوہى ستراتىرى، كىتەپخانىە پىكخراوہ دىموكراتیهكانى ى.
ن. ك، كه زۆر ھاوكارى و ئاسانكارىان بۇ كردوم.

لیستی هیماو ناوه کورتکراوهکان

سهرچاوه‌ی پیشوو =	س. پ.
هه‌مان سهرچاوه =	ه. س.
هه‌مان سهرچاوه‌ی پیشوو =	ه. س. پ.
لا په‌ره =	ل.
به‌رگ =	ب.
چاپ =	چ.
زایینی =	ز.
هه‌تاوی =	ه.
وه‌رگیر =	و.
ترجمه =	ت.
جلد	ج.
مجلد	مج.
طبع =	ط.
دوکتور - الدکتور =	د.
بئ سالی چاپ =	ب. س.
بئ شوینی چاپ =	ب. ش.

ناوه‌ڕۆك

لاپه‌ره

بایه‌ت

١١	..... پێشه‌کی
٢١	..... به‌شی یه‌که‌م: سه‌ره‌ڵدان و بلا‌بوونه‌وه‌ی بیرى به‌عسیزم
٢٣	..... باسی یه‌که‌م: بارودۆخى سیاسى عیراق به‌ر له سه‌ره‌ڵدانى بیرى به‌عسیزم
٤٧	..... باسی دووهم: دامه‌زراندنى پارتى به‌عس
٧٥	..... باسی سێهه‌م: بنه‌ما ئاییدی‌ۆلۆژیه‌کانى پارتى به‌عس
١٠٧	..... به‌شی دووهم: به‌عسیزم و کورد
١٠٩	..... باسی یه‌که‌م: کورد له ئاییدی‌ۆلۆژیای به‌عسدا
١٣٩	..... باسی دووهم: خۆیندنه‌وه‌ی کورد بۆ به‌عسیزم
١٧١	..... باسی سێهه‌م: دوو جیهانبینی جیاواز (به‌عس - کورد) و هه‌وله‌کانى گفتوگۆ
١٧١	..... ١- کۆده‌تای شوباتى ١٩٦٣
١٩٣	..... ٢- کۆده‌تای ته‌مموزى ١٩٦٨
٢١١	..... ٣- به‌یاننامه‌ی ١١ ئازار ١٩٧٠-١٩٧٤
٢٢٩	..... به‌شی سێهه‌م: سیاسه‌تى به‌عس له کوردستاندا
٢٣١	..... باسی یه‌که‌م: سێ کوچکه‌ی به‌عسیان (راگواستن، به‌عه‌ره‌ب کردن، به‌به‌عسى کردن)
	..... باسی دووهم: بارودۆخى رۆشنیبرى و سیاسى کوردستان له یاسا ده‌ستوریه‌کانى
٢٦٥	..... به‌عسدا
٢٨٥	..... باسی سێهه‌م: کورد له سیاسه‌تى ده‌ره‌وه‌ی به‌عسدا
٣١٧	..... ده‌رئه‌نجام

۳۲۱	..... لیستی سەرچاوه کان
۳۶۱	..... پوختهی توێژینهوه که به زمانی عه ره بی
۳۶۷	..... ده کۆمیتته کان
۳۷۱	..... پاشکۆ
A- D	..... پوختهی توێژینهوه که به زمانی ئینگلیزی

پیشه کی

ئەگەرچی توێژینه‌وه له بابەتییکی وهك (به‌عسیزم) کاریکی گرنگو پێویسته، له هه‌مان کاتدا بابەتییکی سه‌خت و دژواریشه، چونکه (به‌عسیزم) خۆی وهك ئایدۆلۆژیایهك کۆمه‌لیک ئامانج و لیكدانه‌وه‌ی وای له خۆ گرتووه كه هه‌رچی چۆنی تاتوئۆ بکرییت و لیك بدریته‌وه ئه‌نجامیکی ترسناک ساغ ده‌کاته‌وه، ئه‌ویش دوو پات کردنه‌وه‌ی خه‌ته‌رناکی تاوانه‌کانی داگیرکردن و به تالان بردن و کوشتن و مه‌رگه‌ساته ده‌ره‌ق به‌گه‌لان و هه‌موو ئازادی و دیموکراتخوایک.

له سه‌ره‌تای چله‌کاندا و له‌بارودۆخیکی ئابوری، سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، فه‌ره‌نگی دواکه‌وتودا، به‌ قۆستنه‌وه‌ی ئه‌و بۆشاییه‌ سیاسی و ئایدۆلۆژییه‌ی ئه‌و کات و له‌ده‌روازه‌یه‌کی نه‌ته‌وه په‌رستانه‌ی شه‌خته‌به‌ستوودا و له‌ناو بۆته‌ی نازیزمدا، جوڵانه‌وه‌یه‌کی ره‌گه‌زه‌رستانه به‌ناوی (جوڵانه‌وه‌ی به‌عسی عه‌ره‌بی) هه‌و له‌ سووریا سه‌ری هه‌لدا و هاته‌ ناو ژێانی سیاسی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌به‌وه.

پژێمی به‌عس هه‌ر له‌سه‌ره‌تای دروست بوون و ده‌سه‌لات گرتنه‌ ده‌ستییه‌وه له‌سه‌رده‌می (عه‌بدولسه‌لام عارف) و براکه‌ی تا دارمانی له‌ ۲۰۰۳/۴/۹ دا هه‌میشه‌ خه‌ریکی له‌ناوبردنی کورد و داگیرکردنی خاکه‌که‌ی

بوو، بۇ ئەم مەبەستەش چەندەن پېگەيان گرتە بەر، ھەر لە پراگواستنى بە
 زۆرە مىلى و بەعەرەب كوردن و گۆرپىنى ناسنامە و جىنۆسايدو گرتن و
 كوشتن و زىندانى كوردنى كورد ھەموو ئەم كارانەش لە پىناوى سەپاندنى
 ناسنامەى عەرەبىدا بوو. بەعس وەك جولانەو ھەيەكى پەرگىرى قەومى
 رەگەزپەرست خۆى بەخاوەنى بىرو باوەرپىكى ھەمە لایەنە دادەنا، ئاوات و
 ئارەزووەكانى باالى نەتەو پەرستى بەرچاوتەنگ و توندەرەوى بۆرژواى
 عەرەبى دەرەبەرى، بۇ جى بەجى كوردنى ئەو خواستەشى درووشم و
 بانگەشەى جىاوازی ھەلگرتبوو، وەك بانگەشەى ئاينى و مېژووى و يەك
 چارەنووسى و يەك وولاتى و يەك پەرگەزى و چەندەن يەكپىتى ھاوبەشى
 دىكە، كە ئەمەش ھەر بۆ لەنا و بردن و سىپىنەو ھەي نەتەو ھەي تىرى
 ناوچەكە بوو، لەبەرەمبەر ئەمەشدا بەعس پەيامپىكى ھەلگرتبوو كە خۆى
 لە (رسالە خالە)دا بۇ مەوقايەتى بەرجەستە دەكرد، چونكە بە بۆچوونى
 بەعس لەپرووى بىرو ھۆشەو ھەرب لە مەلەتەنى ترژىرتەرە لە بواری
 شارستانىيەتدا كۆنترە لەپرووى ئاينىيەو ئەو شانازىيەيان بەركەوتوو كە
 ئاينە ئاسمانىيەكانى دىكە لەخاكى ئەواندا سەريان ھەلداو ھەلپرووى
 زانست و تەكنەلۆژياو ئەوان خاوەنى يەكەم داھىنان بوون و
 پېشكەوتووويان بەجىھانى دەرەو ناساندوو ھەلپرووى توانايەكى مەروى
 گەرەو سەرزەمىنىكى جوگرافى بەپىت و فراوانن، بەو شىو ھەيەش ھەرب
 دەتوانى بېتە زەھىزىكى گەرە لە جىھاندا. ئەمانە كۆمەلەك ئەفسانە
 بوون كە لەمىشكى بەعسىيەكاندا دەخولانەو ھەلپرووىيان بە سەرچاوەى
 كارو بۆچوونەكانيان.

درووست کردنی ئەفسانەى عىراقىكى يەكگرتوو يەككى تر بوو لە
 خەونەكانى بەعس، لەكاتىكدا بەچاوخشاندن بەمىژووى پوژھەلاتى
 ناوەرەستدا ئەوھەمان بۆ دەردەكەوئىت كە لەمىژووى كۆن و نوويىدا ھەرگىز
 مىژووى دەولەتێك بەدى ناكريئت كە ناوى عىراق بووبى، چونكە عىراق
 بەو سنوورە تازەيەو بەو پيڤكەتە نەتەوھىي و ئاينى و مەزھەبيەو
 دەولەتێكى تازە درووست كراوى داتاشرەوى دەستى ئینگليز بوو، بۆيە
 ھەولەدان بۆ لەقالبەدانى نەتەوھ جياوازەكانى ناوچەكە لە بۆتەى عىراقىكى
 ئەفسانەيىدا كاريكى مەحەل بوو.

كورد وەك نەتەوھى دووھەم لەناوچەكەدا لەئاست ئەو گۆرانكارىيانەدا بى
 دەنگ نەبوو، كەشكۆلى خەباتىكى بى پسانەوھى لەپيئاوى گەيشتن بە
 مافە پەواكانى خۆى لەشانگرتوو، لەو پيئاوھشدا قوربانىيەكى زۆرى بە
 خاكەكەى بەخشيووھ.

ليڤەدا دەمانەوئىت ئاماژە بە ھۆكارى ھەلبژاردنى ئەم بابەتە بكەين، كە
 دەگەرپتەوھ بۆ خودى گرنكى بابەتەكەو ناساندنى مىژووى پارتىك كە
 ھەلگىر ئايدۆلۆژياى نەتەوھىيەك بوو لەخاكىكدا بە ھاوبەشى لەگەل كوردا
 ژياوھ و خۆى بەخاوەن خاك و وولاتى ئەوانيش دەزانى.

لەگەل ئەمانەشدا ھۆكارى سەرەكى ھەلبژاردنى بابەتەكەش بۆ نەبوونى
 ياخودكەمى ليكۆلينيەوھەكان لەو بوارەدا دەگەرپتەوھ، چەند
 تويزيئەوھىيەكى كەم لەسەر ئەو بابەتە كراون، بەلام لە چوارچيۆھىيەكى
 بابەتانەى ئەكاديميىدا نەبووھ و لە ھەمان كاتيشدا ليكۆلينيەوھىيەكى ووردى
 بىرى بەعسىزم نەكراوھ، ھەرۆھا مەبەست لەم نوسينە شارەزابوون و

تێگەشتنی بیرى پارتێكى سیاسىیە كە پۆلێكى یەكجار گەرنكى
 لەمیزووی كورددا بینوووە ببوو مایە مەینەتییەكى گەورە بۆ،
 شارەزابوونی ئەو بەشە میژووی كوردو خستە پووی تیروانیی پارتی
 بەعسە سەبارەت بە كوردو هەڵدان و پلانیەکانیان بۆ سەرینەوێ ناوی
 كوردو بەستەوێ ئەم پارچەییە كوردستان بەعیراقی عەرپییە. لە
 لایەكى دیکەو مەبەست لەم نوسینە تیروانیی كوردە بۆ بەعس و
 هەلۆیستی سەرکردایەتی سیاسى كورد لە ئاست پووداو
 گۆرانکارییەکان و مامەلە كردن لەگەڵ كێشەكەدا، لەمەش بترانزى
 خستەپووی ئامارە گشتیەكانى تێكدان و ویران كردنى كوردستان
 پێویستی بەتوێژینەوێیەكى لەو جۆرە هەبوو.

لە لایەكى دیکەو ئامانجمان لەهەڵبژاردنى ئەم بابەتە شیکردنەوێ
 بیرى سیاسى سەرکردایەتی بەعسە بەرامبەر بە كوردو خستە پووی
 نەخشەو پلانیەکانیان لە ویران كردن و سەرینەوێ مۆركى نەتەوێی كورد
 لەم بەشە كوردستانداو پەند وەرگرتن لە هەلەو كەمو كورپییەكانى
 سەرکردایەتی كورد كە لەماوێیەكى میژوویی زۆر گەنگدا پووی داو و
 کاریگەرى چارەنووس سازانەى هەبوو بەسەر خەباتى گەلى كوردەو،
 جگە لەمەش دەرخیستنى بى چەندو چوونى ئەو ناوچە كوردیانەى كە
 بەعس بەهەموو شیوازیك هەولێ بەعەرەب كردنى داو، هەروەها خستە
 پووی سیاسەتى نامرۆقانه و درندانەى ئەو پارتەییە بەرامبەر بە
 نەتەوێكانى تری ناوچەكەو تیروانین و بى دەنگى و بى هەلۆیستى
 سیاسەتى نیو دەولەتیە بەرامبەر بەكێشەى كورد.

لەم توێژینهوهیەدا هەولداراوە بەپێی میتۆدیکی زانستی توێژینهوهکە دابڕێژین و بنهما زانستیهکانی توێژینهوه په‌یره‌و بکه‌ین بۆ زیاتر به زانستی کردنی بابته‌که‌، که ئه‌و میتۆده‌ی پشتی پێ به‌ستراوه میتۆدیکی زانستی میژوویی شیکاریه‌.

گومانی تێدا نییه‌، هه‌موو کاریک کۆمه‌لیک کێشه‌و ئاسته‌نگ دێته‌رپیی، ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ش وه‌ک هه‌موو توێژینه‌وه‌کانی تر دووچاری ئاسته‌نگ بۆته‌وه‌، له‌وانه‌ ده‌ست نه‌که‌وتنی سه‌رچاوه‌ی پێویست به‌ زمانه‌ جیا‌جیا‌کان تانه‌م بابته‌ به‌ ییرو بۆچونی جیا‌جیا ده‌وله‌مه‌ند بکری، جگه‌ له‌مانه‌ ده‌ست نه‌که‌وتنی زۆربه‌ی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که له‌لایه‌ن خودی به‌عسه‌وه له‌و باره‌یه‌وه نووسرا‌بوون به‌هۆی فه‌وتاندن و سووتاندنیان، بۆیه به‌ ناچاری بۆ وه‌رگرتنی هه‌ندیک ووته‌ی سه‌رکرده‌کانی به‌عس په‌نامان بردۆته‌ به‌ر سه‌رچاوه‌ی دیکه‌و له‌وانه‌وه وه‌رمان گرتوه‌.

بۆ نووسینه‌وه‌ی ئه‌م بابته‌ ژماره‌یه‌ک سه‌رچاوه به‌کار هاتوون که ده‌توانین بۆ چه‌ند به‌شیک پۆلێنیان بکه‌ین:—

— ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که له‌لایه‌ن خودی سه‌رکرده‌کانی به‌عسه‌وه نووسرا‌وان و ییرو بۆچوونی نه‌ته‌وه په‌رستانی عه‌ره‌ب ده‌خه‌نه‌ ڕوو له‌وانه (میشیل عه‌فله‌ق، شبلی العیسمی، فائز ئیسماعیل، الیاس فرح و صه‌دام حسین...هتد) که زۆربه‌یان له‌دامه‌زێنه‌ره یه‌که‌مه‌کانی به‌عس بوون.

— ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که بلا‌وکراوه‌ی خودی حیزبی به‌عس بوون وه‌ک په‌یره‌و و پرۆگرام و ئه‌و کتیب و نامیلکانه‌ی تیروانینه‌کانی به‌عسیان له‌ خو‌گرتووه و بلا‌وکرا‌ونه‌ته‌وه‌.

- ئەو سەرچاۋانەي لەلايەن نووسەرە بېگانەكانەو نووسراون
كەھەندىكىيان خۆيان سەردانى كوردستانيان كردووو زانىاريان
لەسەركردەكانى كوردەو وەرگرتوو. وەك (جونائان راندل، كريس
كوچيرا، گوينتەر ديشنەر... ھتد) ژمارەيەكى ديكەش كە لە دەزگە نەيىنى و
موخابەرەيەكاندا كاريان كردوو، وەك (ھينرى كيسنجەر... ھتد).

- ھەرۈھا سوودمان لەياداشت و بېرەوەرەيەكانى چەند كەسايەتيەك
وەرگرتوو كە پۇليان لە پووداۋەكاندا گىراۋ لەوانە (نەوشىروان مستەفا،
فاتح رەسول، تالب شەبیب، عەبدلستار تاھر شەريف... ھتد).

- ئەو سەرچاۋانەي لەلايەن سەركردەكانى كوردەو نووسراون و
بەشدارى راستەوخۆي پووداۋەكان بوون وەك (جەلا تالەباني، مەسعود
بارزاني).

- ھەرۈھا ئەو سەرچاۋانەي كە كۆمەلەيىك نووسەر بە شىۋەيەكى
زانستى نووسىويانە و گرنگيەكى زۇريان ھەيە بۇ ليكۆلەينەو ھى ميژۋيى
وەك (صلاح خەيسان، حامد محمود عيسى، منوچەرى پارسادۆست).
ئەم تويژنەو ھەي لەبەر دەست دايە ناوەرپۆكەكەي لە سىئ بەشى
سەرەكى پىك دىت:-

بەشى يەكەم: تايبەتە بەسەر ھەلدان و بلاۋبونەو ھى بىرى بەعسىزم و
ئەمەش دابەش كراۋە بەسەر سىئ باسى سەرەكيدا:-

باسى يەكەم: لە بارودخى سياسى عىراق دەدويت بەر لە دامەزراندنى
پارتى بەعس. لەم باسەدا ھەلدراۋە بەكورتى باس لە چۆنيەتى دروست
بوونى دەولەتى عىراق بكريت و شىۋە و پىكەتەي عىراق خراۋەتە پوو

دوای جهنگی جیهانی یه کهم و چۆنیه تی لکاندنی ویلایه تی موسل به
 عیراقی عهره بیه وه، هه وره ها کورته یه ک له پرووداوه کانی ئه و ماوه یه
 خراوته پروو، به تاییه تی ئه و پرووداوانه ی که تاییه ت بوون به عیراقه وه،
 چۆنیه تی پیکه یانی حکومه ت و وهزاره ت یه ک له دوای یه که کانی عیراق و
 دانانی مه لیک فه یسه ل وه ک یه که م مه لیک ی عیراق و دواتر باس له و
 ریکه وتننامه نه کراوه که له و ماوه میژووییه دا له نیوان حکومه ته
 عیراقیه کان و دهوله تی به ریتانیا دا مۆکراون.

باسی دووهم: سه باره ت به چۆنیه تی سه ره له دانی بیر ی به عس ده دیوت،
 سه ره تا وه ک جولانه وه یه کی فکری ده ستی به بلا بوونه وه کردووه،
 هه روه ها باس له سه رکرده یه که مه کانی ئه م پارته کراوه، له گه ل ئه و
 بارودوخه ی ئه م پارته تییدا گه شه ی کردووه، پاشان بلا بوونه وه یان
 له عیراق داو دروست بوونی شانه یه که مه کانی ئه م پارته له ناوچه
 جیا جیا کاند او ئه و که سانه ی که لپرسراویتی ئه م شانانه یان گرتوته
 ئه ستۆو ئه و کارو چالاکیانه ی ئه نجامیان داوه، هه روه ها شیوازی
 داپشتنی ریکه خسته کانی ئه م پارته پروو کراوته وه.

باسی سییه م: له ئایدیۆلۆژیای به عس ده دیوت، قوناغه کانی گه شه
 کردن و فراوانبوونی ئه و ئایدیۆلۆژییه و پروونکردنه وه ی ئه و په یامه ی به عس
 هه لی گرتبوو که خو ی له دروشمه سه ره کیه کانی (یه کییتی و ئازادی و
 سۆسیالیستی) دا ده بینیه وه.

به شی دووهم: تاییه ته به بیر ی به عسیزم و کورد، که له سی باسی
 سه ره کی پیکه اتوو:

باسی یه کهم: باس له پیڅه و شوینی کورد دهکات له ئایدۆلۆژیای به عسداو چۆنیهتی روانینی سهرکردهکانی به عس بهرامبهر به کورد، بهیهک پارچه ته ماشاکردنی خاکی کوردستان و عێراق و به عهرهب له قهلهم دانی کوردستان و به میوان ته ماشا کردنی کورد له سهر خاکی خوێ.

باسی دووهم: تایبه ته به خویندنهوهی کورد بۆ به عس و هه لۆیستی سیاسی کورد بهرامبهر به به عس، پروونکردنهوهی ئه و گۆرانکاریانهی که له هه لۆیستی کورددا پروویداوه بهرامبهر به به عس.

باسی سییهم: تایبه ته به شیکردنهوهی دوو جیهانبینی جیاوازی کورد و به عس، ئه و هه ولانهی که داویانه بۆ گفتووگو که ئه ویش له سی ته وهره پیک دیت: -

۱- باس له کو دهتای سالی ۱۹۶۳ دهکات و چۆنیهتی هاتنه سهرکاری به عس و په یوه ندییهکانیان له گه ل کورددا.

۲- باس له کو دهتای ۱۹۶۸ دهکات و دووباره هاتنه وه سهرکاری به عس و سهره تایهکی تری په یوه ندی نیوان کورد و به عس و تیکچوونی په یوه ندییهکانی نیوانیان.

۳- تایبه ته به دهست پێ کردنهوهی گفتووگو گه یشتن به به یاننامهی ۱۱ ئازاری ۱۹۷۰، که تیایدا کورد توانی به شیکی که می مافهکانی به دهست بهیئی.

به شی سییهم: تایبه ته به سیاسهتی به عس له کوردستاندا و ئه مهش له سی باسی سهرهکی پیک دیت: -

باسی یه کهم: لهو سیکوچکه یه ی به عسیان ده دوییت که خۆی له
(به عه ره بکردن و به به عسی کردن و راگواستن) دا ده بیینییه وه و سێ بنه مای
سه ره کی بوون که سیاسه تی به عسیان له سه ره وه ستابوو له پیناوی
سهرینه وه ی سیمای کوردانه ی کوردستان.

باسی دووهم: تایبه ته به سیاسه تی ده ره وه ی به عس و نه خشی کورد
له و سیاسه ته دا بو پێک که وتن و هاریکاری له گه ل جیهانی ده ره وه دا بو
له ناو بردن و سه رکوت کردنی شوێرشێ کورد.

باسی سێیه م: له چه مکه کانی ئازادی سیاسی و مافی مرۆڤ ده دوییت له
روانگه ی به رنامه و کاری به عسه وه، له پرووی سیاسیه وه به عس وه که ته نها
پارت کاری کردوو و پێگه ی نه داوه به هیه چ پارتێک که کاری سیاسی
بکات، له پرووی مافی مرۆڤیشه وه پا به ندی هیه چ یه کی که له و پێکه وتنامه نیو
ده و له تیا نه نه بووه که تایبه ت بوون به مافی مرۆڤ و هه موو جوړه کاریکی
نا مرۆڤانه ی دژ به کورد نه نجام داوه.

له کو تایی دا نه نجامی با سه که به ده سه ته وه دراوه له گه ل لیستی ئه و
سه رچا وانه ی که بو ئه م نویسه سوودیان ئی وه رگه راوه.

به‌شی یه‌که‌م:
سه‌ره‌ل‌دان و بلا‌و‌بو‌ونه‌وه‌ی بیری به‌عسیرم

باسی یه کهم

بارودۆخی سیاسی عیراق پیش دامه‌زراندنی پارتی به‌عس

عیراق ده‌وله‌تیکی تازه دروستکراوه، له هیچ کاتی‌کدا ده‌وله‌تیک به‌ناوی (عیراق) هوه له‌ئارادانه‌بووه، بگره عیراق وهك کۆلۆنیا‌یه‌کی یه‌کگرتوو، یاخود ویلایه‌تیکی یه‌کگرتووش له‌ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌کاندا نه‌بوو، به‌لکو له‌چه‌ندین ویلایه‌ت پیکهاتبوو.¹

عیراقی ئیسته‌ش که پیکهاتوو له زه‌ویه‌کانی هه‌رسی ویلایه‌تی (به‌صره و به‌غداد و موسل)، پیش جه‌نگی یه‌که‌م به‌شیك بوو له ئیمپراتۆیه‌تی عوسمانی، دواتر ئه‌م به‌شه‌ی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی له

---

¹ ئه‌مین قادر مینه: سیکۆچکه‌ی به‌عسیان (ته‌رحیل، ته‌عریب، ته‌بعیس). له‌بلاوکراوه‌کانی سه‌نته‌ری لیکۆلینه‌وه‌ی ستراتیجی کوردستان، سلیمانی. چ ۲، ۱۹۹۲، ۷۹ ل.

نیوهراسستی سەدهی هه‌قدهوه بوو به‌هۆکاریکی زۆر گرنگ له‌سیاسه‌تی نیو ده‌وله‌تیدا، چونکه ههر ده‌وله‌تیک به‌رژه‌وه‌ندیه‌کی فراوانی له‌م هه‌ریمه‌دا هه‌بوو.² به‌تایبه‌تی به‌ریتانیا پێش هاتنه‌ ناوه‌وه‌ی به‌چه‌ند سەده‌یه‌ك به‌یه‌كێك له‌و هیژه ئیستعمارییه‌ گرنگانه‌ داده‌نریّت، كه‌ییری له‌م ناوچه‌یه‌ كردبووه ، بۆئه‌وه‌ی وه‌ك ناوچه‌یه‌کی نفوز و ده‌سه‌لاتی خۆی به‌کاری به‌یینی.³

بۆ به‌دییه‌ینانی ئەم ئامانجه‌ش سه‌ره‌تا له‌ ریگه‌ی دروستکردنی پێوه‌ندی بازرگانیه‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ خو‌ن‌زیک کردنه‌وه‌، ئەمه‌ش به‌دامه‌زراندنی کۆمپانیاو بنکه‌ی بازرگانی تیایدا، ئەم کاره‌ بووه‌ هۆی دروست بوونی ده‌سه‌لاتی سیاسی بۆیان.⁴

گرنگی ئەم ناوچه‌یه‌ ئه‌وه‌کاته زیاتر ده‌رکه‌وت، كه‌ به‌ریتانیا له‌بوونی لیشاوی کانه‌ نه‌وتی یه‌کان د‌ل‌نیا بوو ، به‌تایبه‌تی له‌ویلایه‌ته‌کانی موس‌ل و به‌غداددا، ئەمه‌ جگه‌ له‌بوونی توانایه‌کی کشتوکالی فراوان و به‌رژه‌وه‌ندییه‌ سیاس‌ی و سه‌ربازیه‌کانی به‌ریتانیا له‌ ناوچه‌که‌دا، كه‌وا‌ی لی‌کرد هه‌موو ئه‌و کارانه‌ ئه‌نجام به‌دات كه‌ پارێزگاری له‌ ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ی ده‌که‌ن له‌روژه‌ه‌لاتدا.⁵

² کمال مظهر احمد: کردستان في سنوات حرب العالمية الاولى، ت/ محمد مه‌لا کریم، ط ٢. بغداد، ١٩٨٤، ل ١٣.

³ عبدالرحمن البزاز: العراق من الاحتلال حتى الاستقلال. دار البراق، ط ٤. لندن. ١٩٩٧، ل ٤٧.

⁴ کمال مظهر احمد: سه‌رچاوه‌ی پێشو، ل ١٣.

⁵ جاسم محمد حسن العدول. طالب محمد وه‌یم. غانم محمد الحقو. عونی عبدالرحمن السجادی: تاریخ الوطن العربي المعاصر. دار الکتب للنشر. جامعة موصل. ١٩٨٦، ل ٤٦.

تيكچوونى ھاوسەنگى تەرازوۋى ھىزەكانى نىۋان دەۋلەتە سەرمايەدارە ئىمپىرالىستەكانى دىنيا، لەئەنجامى بەھىزىوون و گەشەکردنى ھەندىكىيان و لاۋازىوون و گەشەنەکردنى ھەندىكى تىرياندا بوۋە ھۆيەك كە سەرلەنۇي بىر لەدابەشكردنەۋەي دىنيا لە نىۋ خۇياندا بكنەۋە، لەئەنجامى ئەمەشدا يەكەمىن جەنگى جىھانى ھەلگىرسا، دەۋلەتى عوسمانى ئەۋكاتە دەۋلەتتىكى فراۋان بوۋ، چوۋە پال ئەلمانىاۋ دەۋلەتەكانى ناۋەند، دەۋلەتە سۈيىندخۆرەكانىش دەمىك بوۋ بىريان لەۋە دەكردەۋە قەلەمپەۋى ئەۋ دەۋلەتە لەنىۋان خۇياندا دابەش بكن بەشىۋەيەك بەرژەۋەندىيە ئابۋورى و سىياسى و ستراتىژىيەكانى ھەموۋيان بەجۇرى بپارىزى كە مايەي رەزامەندى ھەموۋيان بىت، ھەر لەم روۋەۋە كەۋتنە بەستنى رىكەۋتنامەۋ پەيمانى نەينى لەسەر كەۋلى (پىاۋە نەخۇشەكە)ى عوسمانى.^۶

رىكەۋتنامەي سايكس - پىكو - سازانۇڧ يەك لەۋ پەيماننامانە بوۋ، كە لەنىۋان ھەريەك لە مارك سايكس - ي بەرىتانى و جورج پىكو ي فەپەنساۋە بەشىۋەيەكى فەرمى لە ۱۶ى مايسى ۱۹۱۶ ۋاژۇ كرا.^۷ لەسالى ۱۹۱۷دا شۇرشى ئۆكتۇبەر بىنچىنەي پىژىمى پووسىيائى ھەلتەكاندو ھەلومەرجىكى نۇي لەسەر ئاستى جىھان ھاتەكايەۋە، دەۋلەتى تازە دامەزراۋى سۇقىيەت ھەموۋ ئەۋ رىكەۋتنامەۋ پەيمانە نەينىانەي كەپەيوەندىيان بەدابەشكردنەۋەي دىنياۋە ھەبوۋ لەنىۋان

^(۶) ئەمىن قادىر مېنە: سەرچاۋەي پىشۋو. ۷۹ل.

جاسم محمد حسن العدول و آخرون: سەرچاۋەي پىشۋو. ۲۱ل.

دوله ته ئيمپرياليسته كاندا ئاشكرا كرد، نهك هه رئه وه بهلكه وازيشى له هه موو مافه كانى خوئى هينا كه به گويژهى ئه و په يمانه پييدا بوو، ده ستيشى له و شوينا نه هه لگرت.

يه كه مين جهنگى جيهانى به تيكشكانى ئه لمانيا و دوله ته هاوپه يمانه كان كوئايى هات و دوله تى عوسمانى پارچه پارچه كرا، به ريتانيا و فه رهنسا و ئه مريكا وهك سئ دوله تى زلهيژى دنيا له مه يدانى جهنگه كه سهركه وتوو و درچوون و دنيايان به پيئى سود و به رژه وهنديه ئابوورى و سياسى و ستراتيجهيه كانى خوئيان سه ر له نوئى دابه شكردوه.^۸

به م جوژه له سه ر دار و په ردووى دوله تى عوسمانى له روژه لآتى ناوه راستدا چه ندين ماندات و دوله توكه ي بئ سه روهرى و داگيركه رانه يان پيكهينا، له وانه عيراق، سوريا، لبنان، فه له ستين، ئوردون، عه ره به ستانى سعودى و ميرنشينه كانى كه نداو، نه يانه يشت گه لانى ناوچه كه به ئامانجه نه ته وه ييه كانى خوئيان بگهن، به لكو له نيوان ده سه لات و نفوزى ئينگليزو فه رهنسادا دابه شيان كردن، له وه شدا كورد وهك يه كيئ له نه ته وه كانى ناوچه كه نهك هه ر به ئامانجه كانى خوئى نه گه يشت، به لكو نه ته وه و نيشتمان ه كه يان دابه شكردو به شيكى خرايه سه ر دوله تى ئيسته ي عيراق و دوژى كورديش بوو به يه كيئ له پرسه گرنگو ئالوزه كانى روژه لآتى ناوه راست.^۹

^۸ نه مين قادر مينه: سه رچاوه ي پيشوو. ل ۸۰.

^۹ يه كيتى نيشتمانى كوردستان: عيراق و مه سه له ي كورد. چاپخانه ي شهيد نيراهيم عه زو. ۱۹۸۵.

ئەم كيانە تازەيە لەسەرەتای درووست بوونىيەو دووچارى كۆمەلەك كىشە بوو، لەپيش هەموو شتيكدا دانىشتوانى ئەو سى وىلايەتەى عوسمانى لە(بەغداو بەصرەو موسل) كە عىراقى لىيىكهاىبوو كيانىكى سىياسى و يەكگرتوو نەبوو، بەلكو هەريەك لەو وىلايەتەنە جيا دەكرانەو بەچەند سىمايەكى نەتەويى و تايەفەگەرى تايبەت بەخويان، بۆ نمونە عەرەبەكان كەلەپرووى مەزەهەيىيەو دابەشبوون بەسەر شىعەو سوننەدا لەچەند ناوچەيەكى جياوازدا دەژيان، بەلام كورد كەزۆرەى دانىشتوانى وىلايەتى موسلىيان پىكدەهيئا، لەپرووى نەتەويىيەو لە وىلايەتى بەغداو بەصرە تەواو جياواز بوون.

كىشەى وىلايەتى موسل هەر لەسەرەتای درووستبوونى دەولەتى عىراقەو بوو كىشەيەكى گەنگ، ئەم كىشەيە بەيەكەك كىشە بنەپەتەكان لەدرووست بوونى دەولەتى عىراقدا دادەنریت. هەرچەندە رەگ و ريشەى ئەم كىشەيە مێژوويەكى كۆنى هەيە، بەلام قول بوونەوى كىشەكە زىتەر دەگەرپیتەو بۆ بارودۆخى جەنگى جيهانى و داگیرکردنى ناوچەكە لەلايەن بەرىتانىاو، بەتايبەتى دواى ئەو بانگەشەى كە حكومەتى توركييا بلاوى دەكردەو گوايا ئەم ولايەتە بەشيكە لە ولاتەكەى.^{۱۰}

لە پۆژى ۲۴ى تەمموزى ۱۹۲۳ دا كە پۆژى بەستنى پرىكەوتنامەى لۆزان بوو، توركييا توانى لەگفتوگۆكانى كۆنگرەى لۆزاندا مەرجەكانى خۆى بەسەر هاوپەيماناىدا بسەپىنى، بەهوى كەپرىكەوتنامەى سىقەرەيان

^{۱۰} جاسم محمد حسن عدول و اخرون: سەرچاوەى پيشوو. ل ۶۵.

هه‌لوه‌شاندەو و داواى گه‌رانه‌وى ده‌سه‌لاتى خۆى ده‌کرد به‌سەر وىلايه‌تى موسڵدا، دواتر هه‌ردوولا پێكه‌وتن له‌سەر ئه‌وى كه‌ ئهم كيشه‌يه له‌په‌يره‌و به‌رنامه‌كانى كۆنگره‌ دوورخه‌نه‌وه.^{١١} له‌برگه‌ى دووهم له‌ مادده‌ى سيبه‌مى كۆنگره‌ى لۆزاندا باس له‌ديارىکردنى سنووزى نيوان توركيوا و عيراق ده‌كات به‌پێى پێكه‌وتنىك له‌ماوه‌ى ٩ مانگدا، به‌لام له‌حاله‌تى نه‌گه‌يشتن به‌ هه‌يچ ئه‌نجاميک كيشه‌كه به‌رزده‌كریته‌وه بۆ كۆمه‌له‌ى گه‌لان.^{١٢}

پاش ئه‌وى له‌ ماوه‌ى ديارىكراودا به‌ريتانيا و توركيوا نه‌گه‌يشتنه هه‌يچ ئه‌نجاميک، ئه‌وجا كۆمه‌له‌ى گه‌لان ليژنه‌يه‌كى پێكه‌ينا كه‌ له‌ ١٩٢٥/١/٢٧ دا گه‌يشته موسڵ و چه‌ندین سه‌رچاوه‌ى ميژووى و جوگرافى عه‌ره‌بى و فارسى و توركى و ئه‌وروپايى يان خوینده‌وه. كۆمیته‌كه گه‌يشته ئه‌و ئه‌نجامه‌ى كه‌سى ناوچه‌ى ديار هه‌يه: - (عيراقى عه‌ره‌بى، جه‌زيره‌ى كوردستان، عيراق له‌باكوره‌وه له‌ هيت-تكريت يا ناوچه‌ى جه‌مري تيبه‌ر ناكات. نه‌شتوانرا ئه‌وه دانيا بكريته‌وه كه‌به‌شيک له‌و زه‌وييانه‌ى كيشه‌ى له‌سه‌ره‌ پوژيک له‌پوژان له‌ناو عيراقى عه‌جه‌ميدا بووبى، ئه‌وى دووپات کرده‌وه كه‌ له‌هه‌موو ئه‌ده‌بیاتی جوگرافیدا هه‌ر له‌سه‌رده‌مى داگیرکردنى عه‌ربه‌وه تا ميژووى ليکۆلینه‌وى كۆمیته‌كه له‌ ١٩٢٥ دا ئه‌و زه‌وييانه‌ى كيشه‌يان له‌سه‌ره‌ واته‌ وىلايه‌تى موسڵ پوژيک له‌پوژان نه‌وا دانراوه نه‌واش وه‌سف کراوه، نه‌واش ده‌رکه‌وتوو به‌شيک بووبى له‌خاکی عيراق،

^{١١} شورش حسن عمر: حقوق الشعب الكردى في الدساتير العراقية. سليمانى. ٢٠٠٥. ل. ٢٩.

^{١٢} فاضل حسين: كيشه‌ى وىلايه‌تى موسڵ. و محمد شاکه‌لى. چاپخانه‌ى خاك. سليمانى. ١٩٩٩. ل. ٥٦.

له‌پربردووشدا ناوی عێراق لای دانیشتونانی ویلایه‌تی موسڵ ناویکی ئاشنا نه‌بووه.^{۱۳} له‌م پیناوه‌شدا هه‌ردوو حکومه‌تی به‌ریتانی و عێراقی هه‌ولیاندا پیکه‌وه یه‌کگرن بۆ گه‌یشتن به‌و ئامانجه‌ی که سوودو قازانجی هه‌ردوولای تێدا بی‌ت، هه‌رچه‌نده کورد هه‌موو جووره ده‌سه‌لاتیکی حکومیان ر‌ه‌ت ده‌کرده‌وه جا عێراقی بووی‌ت یاخود بیانی، له‌هه‌مان کاتدا له‌نیوه‌ی ساڵی ۱۹۲۴ه‌وه په‌یوه‌ندی عێراق- به‌ریتانیا گه‌یشته‌ ریگه‌یه‌کی داخراو هه‌ر بۆیه به‌ پیلانی به‌ریتانیا کۆمه‌له‌ی گه‌لان له‌پ‌رۆژی ۱۹۲۵/۱۲/۱۶دا پریاریدا باشووری کوردستان بخ‌ریته‌ سه‌ر عێراق و له‌وکاته‌وه تا ئێسته ئه‌و مه‌سه‌له‌یه بۆته یه‌کیک له‌مه‌سه‌له گ‌رنگ و ئالۆزه‌کانی ئه‌و ده‌وله‌ته.^{۱۴} پاش ئه‌وه‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لان پریاریدا که ویلایه‌تی موسڵ له‌چارچی‌وه‌ی عێراقدا بمینیته‌وه، به‌لام به‌مه‌رجیک که‌ ریگه‌وتننامه‌یه‌کی تازه له‌گه‌ڵ به‌ریتانیا دا به‌ستری و ئینتیدابی به‌ریتانیا بۆ ماوه‌ی (۲۵) ساڵی تر به‌رده‌وام بی‌ت و عێراق له‌و ماوه‌یه‌دا له‌ کۆمه‌له‌ی گه‌لان وه‌ر‌ب‌گیر‌یت. لی‌رده‌ا عێراق که‌وته نیوان دوو هه‌لب‌ژارده‌وه له‌نیوان ر‌ه‌ت‌کردنه‌وه‌ی ریگه‌وتننامه‌که، یاخود له‌ده‌ستدانی ویلایه‌تی موسڵ، به‌لام عێراق دووهم ئیختیاری هه‌لب‌ژارد و له‌ ساڵی ۱۹۲۶دا واژۆی له‌سه‌ر ریگه‌وتننامه تازه‌که کرد، که‌ئهم ریگه‌وته جی‌ی ر‌ه‌زامه‌ندی گه‌ل نه‌بوو، و دواین هه‌ول‌درا بۆ راست‌کردنه‌وه‌ی ئه‌ویش به‌به‌ستنی ریگه‌وتنامه‌ی ساڵی ۱۹۲۷. ئه‌و ریگه‌وتننامه‌یه‌ی که‌به‌لێنیک‌ی ر‌وون و ئاشکرای تێدا‌بوو بۆ

^{۱۳} ئه‌مین قادر مینه: سه‌رچاوه‌ی پ‌یشوو، ۸۶، ۸۷.

^{۱۴} ئه‌مین قادر مینه: سه‌رچاوه‌ی پ‌یشوو، ۸۷.

ههلبژاردنی عێراق له لایه ن به ریتانیا وه بۆ وه رگرتنی له کۆمه له ی گه لان له سا لی ۱۹۳۲ د. ۱۰ پاشان له ۵ ی حوزه یرانی ۱۹۲۶ د پێکه وتنامه یه کی سی قو لی له نیوان به ریتانیا و تورکیا و عێراق بۆ دیاریکردنی سنووری نیوان هه ردوولا به پێی هی لی بروکسل و داواکاری کردن بۆ نه هیشتنی کاری پا و رووت له سه ر سنووره کان و پا گرتنی ئەمن و ئاسایش و به پێی ماده ی ۱۴ ده بی ت حکومه تی عێراق ۱۰٪ ی به ره مه می کۆمپانیای نه وت بدات به حکومه تی تورکیا. ۱۶

عێراق له ۳ ی تشرینی یه که می ۱۹۳۲ چوو ه نی و کۆمه له ی گه لان وه و بو وه (۵۷) ه مین ده وه له تی ئەندام له و کۆمه له یه دا. هه رچه نده عیراق له و میژوو ه به دو واه بو وه ده وه له تیکی سه ره به خۆ، به لām له راستیدا کۆمه له یك رو ودا و ململانی نی یو خۆ له و و لا ته دا سه ری هه لدا که له ما وه ی (۱۹۳۲- ۱۹۳۹) در یژ ه ی ک ی ش ا. ۱۷

---

¹⁵ ومیض جمال عمر نظمی، شفیق عبدالرزاق، غانم محمد صالح: التطور السياسي المعاصر في العراق. بدون مكان و سنة الطبع، ل ۱۶۹، ۱۷۰.

¹⁶ ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدی: تاریخ العراق المعاصر، جامعة الموصل، ۱۹۸۹، ۴۹ ل.

¹⁷ پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆرش کوردستانی عیراق ۱۹۶۱، ۱۷/۳/۱۹۷۰، (موحازره یه کی د. محمود عوسمانه که له په یمانگه ی کادیرانی پدک دا پێشکەشی کردووه و له ئەرشیفی موممتاز حه یده ری پا ر یژ را وه) ل ۲۰: ابراهیم خلیل احمد: تاریخ الوطن العربي الحديث و المعاصر. جامعة الموصل. ۱۹۸۹، ل ۱۶۷.

شا فەيسەل* لەئێوارەى پوڤى ١٧ى ئەيلولى ١٩٣٣دا، لە وڵاتى سويسرا يەنەخوشى مرد.^{١٨} بەمردنى شا فەيسەل و گرتنە دەستى دەسەلات لەلایەن غازى* كورپەووە لەنيوان سالانى (١٩٣٣-١٩٣٩) دەرگە لەسەر كۆمەلىك

*يەكەم شای دەوڵەتى عێراق بوو كۆپى شاحسىنى كۆپى عەلىيە لەشار (الطائف) لە سعودیە لە دایك بوو، لە ١٩٠٩ گەراوئەووە بۆ حىجاز و لەسالى ١٩١٣ بوو بەئەندامى (مجلس المبعوثات) عوسمانى لەسەر شارى (جەدە) هەلبژێردراو، ناوى لەشۆڤشى ١٩١٦دا دەرکەوتوو، لەجەنگى يەكەمى جیهانىدا لەدژى دەوڵەتى عوسمانى جەنگاوه، و لەسالى ١٩١٨دا هێرشى كردۆتە سەر دیمەشق و داگیرى كردوو لە ٥ى ئۆكتۆبەرى ئەو سالەدا بۆتە شای سوريا، بەلام بەهۆى تىك هەلبژێرناوە لەگەڵ هیزەكانى فەرەنسادا ١٩٢٠ و شكانى سوریهكان ناچاركر سورييا بەجىبهێلىت ماوهیهك لەئىتالىا و دواترى لەئینگلتەرا بەسەر بردوو، بەپێى پێكەتننامەى قاهرە بۆشای عێراق پانیواراوه، لە ٢٣ى ئابى ١٩٢١دا كراوه بە شا، و ١٢ سال ماوئەووە و لە شارى بێجى لە سويسرا كۆچى دواى كردوو و تەرمەكەى براوئەووە بۆ بەغداد و لەپاش خۆى مەلىك غازى كۆپى كراوه بە شا . (ياسين صابر سالح: ئىنسكلۆپىدىي گشتى ل ٧٥٥، مير بصري: اعلام السياسة فى العراق الحديث، جزء الثاني، ط١، دارالحكمة، لندن، ٢٠٠٤. ل ٢٠٥).

^{١٨} ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى: تاريخ العراق المعاصر، ل ٧٦.

* شا غازى: غازى لە ٢١ى ئازارى ١٩١٢ لە مەككە لەداىك بوو، سەرەدى مندانى لەژێر سەرپرەشتى باپىرى (شەریف حسين كۆپى عەلى) بەسەر بردوو، لە ٥ى تشرىنى يەكەمى ١٩٢٤دا غازى هاوتە عێراق و دواى دەرچوونى دەستوورى بنەرەتى عێراق غازى بوو بەجىنشینی فەيسەلى باوكى گرتگى پێدەدا بۆ گرتنە دەستى دەسەلات، غازى بە پەرەردەيەكى عەرەبى پەرەردە كراوه و مامۆستای تايبەتى بۆ هەلبژێردراوه، لە سالى ١٩٢٦ نێردرا بۆ تەواوكردنى خوێندن لەخوێندنگەى (هارو) لەبەرىتانياو لە ١ى تشرىنى يەكەمى ١٩٢٨دا گەيشتەووە عێراق، دواتر چۆتە كۆلىژى سەربازى و ئەو خوێندنى كارىگەرەيكى زۆرى هەبوو لەسەر پێگەيشتنى كەسايەتى و دامەزراندنى پەيوەندى كۆمەلایەتى لەگەڵ هاوڕێكانىدا، لەتەمموزى ١٩٣٢دا بەپەلەى مۆلازم دەرچوو. باوكى لەكاتى سەردانى ناوچە جياجياكانى عێراقدا لەگەڵ خۆیدا دەيىرد، غازى دووجار دەسەلاتى گرتۆتە دەست لەكاتى ئامادەنبوونى باوكىدا، جارى يەكەم لە ٥ى حوزەيران تا ٢ى ئابى ١٩٣٣. و جارى دووم لە ١١ى ئەيلول - ٨ى ئەيلولى ١٩٣٣. (ابراهيم خليل احمد. جعفر عباس حميدى: تاريخ العراق المعاصر. ل ٧٥).

پرووداوی تازە کرایەو، لەوانە بەکارهێنانی ھۆزەکان لەسیاسەتدا بۆ دەست کەوتنی پلەى سیاسى و بەکارهێنانى سوپا بۆ کوژاندنەوێ هەندیک لە جولانەو ھۆزایەتیە چەکدارانە کە لەناوچە جیا جیاکاندا سەریان ھەڵدەدا** و لەماوەى (١٩٣٣-١٩٣٥)دا رۆلێکی گەرمیان ھەبوو لە گەورە بوونی ھیزی سوپا و تیکەڵ بوونیان بەژيانى سیاسى، ئەمە پێگە خوشکەر بوو بۆ ئەنجامدانى یەکەم کودەتای سەربازى کە بەکرە صدقی سەرکردایەتی کرد.^{١٩}

لە ٢٩ى ئۆکتۆبەرى ١٩٣٦دا (بەکرە صدقی)* سەرکردایەتی ھیزیکی سوپای کردو بەرەو بەغدا کەوتە پێشەوە و داواکاریەکی پێشکەش بەمەلیک

** -وێکەوتەکانی فوراتی ناوەراست، بەتایبەتی لە نیوان ھۆزەکانی (الکرەج، بنی رەباب، ال قتلە) لە ناوچەکانی رمیثە و سوق الشیوخ و بەسرا. جاسم محمد عدول و اخرون: س. پ، ل ٧٧-٧٨.

¹⁹ ابراهيم خليل احمد: تاريخ الوطن العربي الحديث والمعاصر، ل ١٦٧، ١٦٨.

* -بەکرە صدقی شەوقی عەسکەری کە دەگەریتەوێ بۆ دێی (عەسکەر)ی ناحیەى ناغجەلەر لەبنەمالەییەکی کوردی لەداک بەو پاش تەواوو کردنی قوتابخانەى نامادەیی روشدیەى، سالى ١٩٠٨ لەقوتابخانەى عەسکەری ئەستەمبول دەرچوو و پاشان کۆلیژی ئەرکانی عوسمانی خویندوو و لەبەرەکانی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەشداری کردوو. دواى تەواو بوونی جەنگ چووتە ناو سوپای سوریاو پاشان گەراوتەوێ بۆ بەغدا و لە سوپای عێراقدا بەپلەى (رەئیس) وەرگیراو، لەسالى ١٩٢٨دا بوو بە (عقید) و لەسالى ١٩٣١دا پلەى زەعیمی وەرگرتوو و کراوتە سەرکردەى سوپای باکوور. لەسالى ١٩٣٢ دا بوو بە(ئامرلیوا) و کراوتە فەرماندەى باشوور. لەسالى ١٩٣٦یەکەمێن کودەتای ئەنجام داو حکومەتەکەى یاسین ھاشمی رووخاند. تاماوەى نۆمانگ و ٢٠ پۆش حوکمرانی کرد بەلام بەپیلانیك کوژرا. گەلیك کتیبى سەربازى داناو لەوانە: (الطوبوغرافيا ١٩٢٧)، (الاستطلاع ١٩٢٩)، (دروس تعبوية ١٩٣٠)، (الى رجال الجيش الاحداث ١٩٣١)، (الحروب الجبلية ١٩٣٤)، (ياسين صابر سائح: نینسکلۆپیدیای گشتى. سلیمانی. ٢٠٠٥. لە بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم. ل ٢٠١٤).

غازی کردو تیایدا داوای کردبوو، که وهزارهتی هاشمی دهست له کاربکشیته وهو وهزارهتیکی نوئی به سهرکردایه تی (حکمهت سلیمان) ** پیکیتی، که یه کیځ بوو له که سایه تیه نه یاره دیاره کان و جولینه ری سهره کی کوده تاکه، دواتر مه لیک داواکاریه که ی قبول کردو وهزارهتیکی نوئی پیکهات. ۲۰ ئەم وهزاره ته له سیاسه تی دهره وه دا پرووی کرده ئیران و تورکیا و چه ند پیکه وتن نامه یه کی له گه ل به ستن، یه که له وانه پیکه وتن نامه ی (سه عد ئاباد) * بوو له نیوان تورکیا و ئیران و ئه فغانستان بو پاراستنی

** حکمت سلیمان: به جولینه ری کوده تا سهریازی که داده نریت، خه لکی به غدابووو خویندنن ناماده یی له به غداد ته واد کردوو، و له ته مه نی ۲۰ سالی دا چووو بو ئه سته مبول بو ته واد کردنی خویندنن له خویندنگه ی (حقوق) دواتر گواستراوه ته وه بو خویندنگه ی (مه له کی - شاهانه ی) تایبهت به دهرچوونی فه رمانبه ری کارگیرپی، له کاتی کوده تای عوسمانی ۱۹۰۸ به سهرکردایه تی محمود شوکت پاشا تیکه ل به چالاکی سیاسی بووه له گه ل ئیتحادیه کان، و له جه نگی جیهانی یه که می به شداری له گه لیاندا کردوو و له ماوه ی جه نگدا سهردانی ئه لمانیای کردووو زور سهرسام بووه، دواتر که جه نگ ته واد بووه گه راوه ته وه بو عیراق، ئینگلیز چه ند پله یه کی کارگیرپی داوه تن دواتر یه کیځ بووه له وانه ی که چه ند جاریک کورسی وهزاره تی وه رگرتوو به بن ئه وه ی هیچ تیکچوونیکی بنه رته ی یا خود جیاوازیه کی بنه رته ی پرویدات له گه ل ئینگلیز دا یه کیځ بووه له دوسته کانیان.

سهره تایه کی تازه له ژبانی حکمت سلیماندا دهستی پیکرد به چوونه پانی حزبی (اخاء الوطنی) که یاسین هاشمی له ۳۰ تشرینی دووه می ۱۹۳۰ دا دایمه زراند بوو و بوو به نه ندامی دهسته ی کارگیرپی، و له وهزاره تی گه یلانی دا له ۲۰ ی نازاری ۱۹۳۲ دا بوته وه زیری ناوخو، له ماوه ی دهسه لاتی ئەمدا شله ژان له کاروباری ناوخو دا پرویدا وه دواتر جیاوازی که وتوته نیوان حکمت و حزبی آخواه له کاتی دامه زراندنی وهزاره تی یاسین هاشمی دووه له ۱۷ ی نازاری ۱۹۳۵ دا. (ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدی: تاریخ العراق المعاصر، ل ۱۰۳.

20 و میض جمال نظمی و اخرون: سهرچاوه ی پیشوو. ل ۱۸۷، ۱۸۸.

له ۸ ته مموزی ۱۹۳۷ له کوشکی (سه عد ئاباد) له تاران له نیوان دهوله ته کانی (عیراق. ئیران - تورکیا و ئه فغانستان) به پشتیوانی به ریتانیا په یمانی (به گزیه کدا نه چوون) یان واژو کرد. که دواتر

سنوورو دەستدریژی نەکردنە سەر سنووری یەکتەر.^{۲۱} دووهمیان ریکەوتنامەى سالى ۱۹۳۱ بوو لەنیوان عیراق و ئیран بۆ زیادکردنى سنووری ئاوى لەنیوانیاندا.^{۲۲} دواتر ئەم دەسەلاتە دواى تەواوکردنى چاکسازییەکانى بەرەو دەسەلاتیکى دیکتاتۆرى سەربازى دەرویشت کە لە ئەنجامدا دەستیان کرد بەداخستنى بارەگەى هەندیک لە حزبەکان و پوژنامەکانیان و لیسەندەوێى رەگەزنامە و دووچارکردنى هەندیکترین بۆ بەجیهیشتنى ولات و هەولدان بۆ کوششتیان. ئەم سیاسەتانەى بەکرەى سەدى و حکمەت سەلیمان جیى رەزنامەندى چینه نەیارەکان، بەتایبەتى کۆمەڵەى نەتەوێى لەنیو سوپادا نەبوو، دەستیان کرد بە نەخشەکیشان

ناوەکەى گۆردرا بەسەد ئاباد، ئەوانەى پەیمانەکیان وازوو کرد بریتى بوون لە توفیق رەشید ئاراس وەزیری دەرەوێى تورکیا، عینایەالله سمیعى وەزیری دەرەوێى ئیران، فیض محمد خان وەزیری دەرەوێى ئەفغانستان: (ناجى الاصل) وەزیری دەرەوێى عیراق بەپیتى ئەم پەیماننامەى کیشەکانى نیوانیان چارەسەرکردو چوونە سەنگەرى بەرگریهوه دژ بەشۆرشى کورد ئەنجومەنىکى پراویژکاریان دروست کرد لەوەزیرانى دەرەو و پریایاندا کە گفتگو بکەن دەرەوێى ئەو بابەتانەى کە پەيوەندیان بەبەرژەوێى هاوێشەو هەیه و هەروەها ئەو ئەنجومەنە هەموو سالیگ جارێک لەو شوێنەى کە ئەنجومەن دیارى ئەکات کۆبنەوه . وەرگراوه لە(از مۆرخین : تاریخ المعاصر الايران تهران، ۱۳۶۸هـ. ۱۵۳ل. " از میدخت شایخ : سائل مرزى ايران وعراق تاثیر ان در مناسبات دوکشور . جابخانه سپهر . تهران، ۱۳۶۹هـ، ۱۹۱ص)

²¹ توفیق سلطان الیوزیکى ، د.یحیی الدین توفیق، صلاح الدین امین: دراسات في الوطن العربي الحركات الدستورية و السياسية، ۳، الموصل، ۱۹۷۵، ۸۷ل. عبدالعزیز نوار: تاریخ العرب المعاصر(مصر و العراق). بدون سنة الطبع. بیروت. ۵۱۷؛ غانم محمد الحفو و عبدالفتاح علی البوتانی: الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ۱۹۲۱-۱۹۵۸. ط ۱. دار سثیرین. اربیل. ۲۰۰۵ل. ۶۰.

22 عبدالوهاب حمید رشید: العراق المعاصر. ط ۱. دار المدى. دیمشق. ۲۰۰۲. ۹۰ل. عبدالعزیز نوار: سەرچاوەى پیشوو. ۵۱۷ل.

بۇ كوشتن و لەنيوېردنى بەكر سدقى، تا لە ۱۱ى ئابى ۱۹۳۷دا لەكاتيكددا كەسەرۇكايتى وەفدىكى سەربازى دەكرد بۇ توركيە لەبنكەى ئاسمانى موسل، بەياوهرى محمد على جواد كەسەرۇكى ھيىزى ئاسمانى بوو پلانى كوشتنەكەيان جىبەجى كىرد، پاشان حكمت سىلیمان دەست لەكاركيستانەوى خوى لە ۱۷ى ئابى ۱۹۳۷دا پيشكەش كىردو بەم شيۆەيە حكومەتى كودەتا كۆتايى پى ھات.^{۲۳} لە لايەكى ديكەو لەشەوى ۳ى نيسانى ۱۹۳۹دا كورزانى مەليك غازى بەرپووداوى ئۆتۆمبىل راگەيەندرا. ئەم پروداوە لەبارودۆخىكى نادياردا پرويداو ناجى شەوكتە وەزىرى ناوخوى ئەوكات دەلييت: "ئەم پروداوە لەئەنجامى يارىەكى نالەبارەو بوو كە (نورى سەعيد) * لەپشتيەو بوو"، ھەر ھەمان شەو

---

²³ ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدي: تاريخ العراق المعاصر، ل ۱۱۱، توفيق سلطان اليوزيكي واخرون: سەرچاوەى پيشوو، ل ۸۸.

* لە بەغداد لە دايك بوو، لە قوتابخانەى جەنگى بەغداد و كۆليژى سەربازى ئەستەمبول خویندوويەتى و لە سالى ۱۹۰۶ دەرچوو و چۆتەناو سوپاى عوسمانیەو گەل پلەى سەربازى برپوو. لەھەلگىرساندنى شۆرى عەرەبيدا ۱۹۱۶ وازى لەسوپاى عوسمانى ھيئاو و چووەتە ناو ھيىزەکانى (شەرفى كورپى حسين) و بەسەرکردايەتى جەنەرال (ئەلەنبى) سورپاى بزگار كىرد، لە ۱۹۱۸ وە پەيوەندى بەشافەيسەلى يەكەمەو كىردوو، لەوكاتەى كەھيشتا لەدیمەشق بوو. لە ۱۹۱۹ لەگەلیدا چوو بۇ كۆنگرەى پاريس كەفەيسەل گەيشتە عىراق نوورى سەعيدى كىردە سەرۇك سوپاىسالار و پاشان بە وەزىرى بەرگرى لە ۱۹۲۳ - ۱۹۳۰ ھەر لەو ماوہيەشدا ئەندامى پەرلەمان و پىرانيش بوو، لەسالى ۱۹۳۰دا سەرۇك وەزىرانى گرتۆتەدەست، ھەر لەسالەدا پەيماننامەيەكى لەگەل بەرىتانيا بۆماوہى ۲۵ سال ئيمزاکىرد، كە عىراق لە كۆمەلەى نەتەوہكاندا بە ئەندام وەرگىرا. شەست جار ئىستقالەى داو وەزارەتى پىك ھيئاوہتەو، لەئەنجامى شۆرشى تەموزى ۱۹۵۸ لەگەل بنەمالەى پاشايەتى لەناو چو. (ياسين صابر سالح: ئينسكلۆپىدياى گشتى ل ۱۰۹۲).

ئەنجومەنى ۋەزىران كۆپۈنە ۋە يەككى ساز كىردى بىر يارىدا كۆپە تاقانە كەي غازى (فەيسەلى دوۋەم) * * كەتەمەنى ھېشتا منال بوو، بىر تە شاى عىراق.^{۲۴} لەبەرئەۋەي تەمەنى منداڭ بوو پىۋىستى بەچاۋدىر كى ھەبوو، بۇ ئەم مەبەستە لەلەين شارژن عاليەي خىزانى شا فەيسەلەۋە ۋەسىيەت كى درا بەدەست ئەنجومەن كەتيايدا ھاتبوو شا غازى ئارەزوۋى لىيە خالەكەي (عەبدول ئىلا كۆپى عەلى) بىر تە چاۋدىر بەسەر كۆپەكەيەۋە، ئەگەر شىت كىكى لى بەسەر ھات. ^{۲۵} مردنى لەناكاۋى غازى ۋە لەبەر بچوۋك بوۋنى تەمەنى كۆپەكەي پەرلەمان بىر يارىدا بەدانانى (عەبدول ئىلا) ۋەك چاۋدىر بەسەريەۋە، لەۋ كاتەۋە نورى سەعيدو عەبدول ئىلا لە عىراقدا دوۋكەسى بەھىز بوۋن، لەگەل سەفەرەتى بەرىتانىا لەبەغدادا لەيەكگەيشتن ۋ گونجانيكى باشيان ھەبوو.

ھەلگىر سانى جەنگى جىھانى دوۋەم لە ۱۹۳۹دا ھۆكاريك بوو بۇ زىاد بوۋنى دەسەلاتيان لە عىراقدا، بەلام ئەمە نەبوۋە ھۆى دابەزىنى تورپەي خەلكى دژى ئەۋان ۋ ئىنگىلز لەماۋەي جەنگدا، كەبوۋە ھۆى

---

* * كۆپى شا غازى ۋ كۆپەزى شا فەيسەلى يەكەم بوۋە، سىيەم شاى بىنەمالەي ھاشمى بوۋە كە لە عىراق دەسەلاتى گرتىتەدەست، پاش مردنى شا غازى باۋكى لە ۱۹۳۹ كراۋە بە شاى عىراق لەژىر سايەي (عبداللە) ى خالىدا لە ۱۹۴۶چوۋە بۇ بەرىتانىا بۇ خويندن ۋ لەقوتابخانەي (ساندرىد) دوۋسال خويندوۋىيەتى ۋ لەگەل خالىدا سەردانى ئەمريكاي كردوۋە لە ۲ى مائىسى ۱۹۵۲چوۋەتە سەر تەخت ۋ لەشۋر شى ۱۴ى تەمموزى ۱۹۵۸دا كۆژراۋە. (ياسىن صابر سالىح: ئىنسكلۇپىدىيى گىشتى ل ۷۵۰.۷۵۱ "مىر بصرى: اعلام السياسة فى العراق الحديث. جزء الثانى ل ۲۰۶ - ۲۰۷).

^{۲۴} علاء موسى كاظم نورس. عماد عبدالسلام روف: العراق فى التاريخ. بغداد. ۱۹۸۳. ل ۶۹۳

^{۲۵} ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى: تاريخ العراق المعاصر. ل ۱۱۳.

بەرپا بوونی شوڤرشی ۱۹۴۱. ۲۶ دواي دەست لە کار کیشانە وەي (حکمت سلیمان) داوا لە (جمیل مدفعی) * کرا، حکومەتیکی نوێ لە ۱۷ ی ئابی ۱۹۳۷ پیکهینئ. لێرە وە دەرکەوتنی سوپا زۆر بەرپوونی لە کاروباری سیاسیدا دەرکەوت. ئەو سیاسیانە و لا تیان بە جیهیشتبوو دواي کودەتا کە گەڕانە وە کە پیکهاتبوون لە نوری سعید و رشید عالی گیلانی و (تەها هاشمی) *، ئەمانە هیژکی سیاسیان پیکهینا بۆ ڕووبە ڕوونە وەي

26 عبدالعزیز نوار: سەرچاوەی پیشوو، ل ۵۲۲، ۵۲۳.

* جمیل کوپی محمود ئاغای کوپی عەباسە، لە ۱۸۹۰ لە موصل لە دایک بوو، باوکی یوز باشی بوو لە سوپای تورکدا، لە تەمەنی ۶ سالییدا بوو کە باوکی مردوو و میردی خوشکە کە ی گرتوویە تە خۆی، بەهۆی بەشداری کردنی لە شوڤرشی حیزازدا نازناوی (مدفعی) وەرگرتوو، لە سالی ۱۹۴۱ پەيوەندی بە عبداللە کردوو و لە گەلیدا چۆتە فەلەستین و ئەردەن و دواتر چوو تە بەسەر، کە لە ژێر دەستی بەریتانیەکاندا بوو و کاروباری ئەوناوچە یەي گرتو تە دەست و دواتر چۆتە بەغداد و وەزارەتیکی نوێی پیکهینا وە پاش ماوەي ۴۲ مانگ دەستی لە کار کیشا وە تە وە نوری سەعید شوینی گرتو تە وە یەکیک بوو لەوانەي زۆر دژایەتی شیوعیەتی کردوو و باوەری بە بوونی شیوعیەت نەبوو لە عێراقدا . (میر بصری : س. پ، ل ۲۶۳، ۲۶۴) .

* تەها هاشمی لە بەغداد لە دایک بوو، و لەویش خویندوویەتی لە سالی ۱۸۹۹ لە ئەستەمبول چوو تە کۆلیژی جەنگی و لە سالی ۱۹۰۲ دا بە ئەفسەریکی سوپای عوسمانی دەرچوو و سەرکردایەتی سوپای شەشەمی عوسمانی کردوو لە بەغداد گەي پلەي بەرزی لە ناو سوپای عوسمانیدا هەبوو. هاو بەشی جەنگی لە بەرەکانی دەر دەنیل و گالیسیا و شامدا کردوو، شا فەیسەل لە شامدا کردو یەتی بە سەرۆکی ئەرکانی جەنگ. پاش تیکچوونی سوریا گەرا و تە وە بۆ عێراق و هاو بەشی لە دروستکردنی حکومەتی نیشتمانی عێراقدا کردوو، لە سالی ۱۹۲۲ دا کرا وە بە وەزیری (اشغال) . گەي پایەي بوو لە حکومەتی عێراقدا، بە ئەندامی دامەزرێنەر بۆ دانانی دەستور دانرا وە و پاشان سەرۆکایەتی وەزیرانی گرتو تە دەست، جاريکی تریش کرا وە بە سەرۆک وەزیران، بەلام بەهۆي کۆدەتاکەي (بەکر صدقی) یەو ۱۹۳۶ لە سەر حوکم لا برا وە و پوویکردو تە سوریا و لەوێ وە بۆ بیرووت و لەوێ کۆچی دواي کردوو . (یاسین صابر سالح : ئینسکلۆپیدیای گشتی ل ۱۱۷)

وہزارہتسی مەدفعەعی، بەتایبەتیی دواى ئەوہی کەتوانیان ئەفسەرە
 ھەتەوہییەکان بەلای خوڤاندا ڕاکێشن، ئەم کارە وای لە مدفعی کرد کە
 سنووریکیان بۆ دابنێ. ^{٢٧} (رشید عالی گیلانی) * توانی سەرکەوتوو بێت
 لەبەدەستھێنانی لایەنگری سەرکردەکانی سوپا (العقداۃ الاربعۃ) و برۆای
 خوڤان لەنوری سعید کشاندەوہ. ^{٢٨} لایەنگرانی رشید عالی گیلانی توانیان
 کۆمەڵەییەکی نھێنی بەناوی (لێژنەیی نھێنی عەرەبی) پیکبھێنن کە
 دیارترین ئەندامەکانی بریتی بوون لە (الحاج امین الحسین مفتی
 فەلەستین و رشید عالی گیلانی و یونس سبعاوی و ناجی شوکت)، لێژنەکە
 بریاریدا بۆ درووستکردنی حزبیکی ئاشکرا بەناوی (حزب الشعب)
 داوايەك پێشکەش بکات، بۆ ئەوہی بێت بەپەردەپۆشیک بۆ لێژنە
 نھێنیەکە، بەلام وەزارەتی ناوخوا ئەو داوايەیی رەت کردەوہ، لێژنەکە
 کۆبوونەوہییەکی ئەنجامدا بۆ ئەوہی بریارێک دەرکەن سەبارەت بەو

²⁷ جاسم محمد عدول و اخرون: سەرچاوەی پێشوو، ٨٢ل.

* * لەبەغداد لەدايک بوو و یاسای خویندوو، لەسەردەمی شا فەیسەلی یەکەمدا لەسالی ١٩٢٤
 کراوہ بەوہزیری کار، پاشان کراوہ بەوہزیری داد، ھەرۆھا گەلیک پلەیی کاری تری گرتۆتەدەست،
 لەوانە سەرۆکی دیوانی شاھانە و سکرێتیری یەکەمی شا فەیسەلی یەکەم. لە سالی ١٩٣٣ دا کراوہ بە
 سەرۆک وەزیران. پەيوەندی لەگەڵ ئینگلیز تیکچوو و سەرکردایەتی شۆرشی کردوو کەناسراوہ
 بەشۆرشی گەیلانی، بەلام زوو کپ کراوہتەوہ. پاشان بۆئێران ھەلاتوو و پاشان چووہتە سعودیەو
 لەوێوہ بۆ میسر و تاپاش شۆری ١٤ تەموزی ١٩٥٨ گەراوہتەوہ بۆ عێراق و لەسالی ١٩٦٥ لە
 بیرووت کۆچی دوايي کردووہ. (یاسین صابر سالح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، ٥١١ل).

* العقداۃ الاربعۃ: پیکھاتبوون لە (عقید صلاح الدین صباغ و عقید محمد فەمی سعید و عقید محمود
 سلمان و عقید کامل شیبب) ئەمانە لەدواتردا توانیان کۆمەڵەیی عقداۃ الاربعۃ پیک بھێنن. (محمد
 حمدي الجعفري: بريطانيا والعراق حقبة من الصراع ١٩١٤-١٩٥٨. بغداد، ٢٠٠٢. ٩٣ل.

28 علاء موسى كاظم نورس. عماد عبدالسلام روف: العراق في التاريخ، ١٩٦٦ل.

پوداوانه‌ی له‌عێراقدا پووده‌ده‌ن به‌تایبه‌تی فشاری به‌ریتانیا بۆ ئه‌وه‌ی
 عێراق بچێته‌ جه‌نگه‌وه‌ له‌پاڵ به‌ریتانیا.^{۲۹} ته‌ها هاشمی له‌ ۳۱ ی کانونی
 دووهمی ۱۹۴۱ دا وه‌زارتیکی نویی پێکهێناو بپاریکی ده‌رکرد بۆ
 گواستنه‌وه‌ی عقید کامل شیبب له‌به‌غداد بۆ پله‌ی سه‌روکی فرقه‌ی یه‌که‌م
 له‌ دیوانیه‌ و (سه‌لاحه‌دین سه‌باغ)^{۳۰} یش بۆ جه‌له‌ولا، ئه‌م کاره
 سه‌ره‌تایه‌کی ترسناک بوو بۆ ئه‌فسه‌ره‌کان و پێشیان وابوو ئه‌م کاره‌ بۆ

---

29 ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدی: تاریخ العراق المعاصر، ل ۱۲۲.

* * صلاح الدین کوپی عه‌لی کوپی ئیبراهیم کوپی مصطفی دومیاطیه، بنه‌په‌تی بنه‌ماله‌که‌ی
 ده‌گه‌رپێتسه‌وه‌ بۆ سه‌ر (صیدا) له‌لوبنان . له‌ساڵی ۱۸۹۸ له‌موصڵ له‌دایک بووه‌ و له‌به‌یروت
 خوێندویه‌تی دواتر چووه‌ته‌ خوێندنگای سه‌ربازی له‌ئه‌سته‌مبول له‌ ساڵی ۱۹۱۷ و به‌ پله‌ی (
 مولازمی دووم) ده‌رچوووه‌ و له‌ ریزی سوپای تورک جه‌نگاوه‌ و دواتر په‌یوه‌ندی کردووه‌ به‌ سوپای
 شا فه‌یسه‌له‌وه‌ له‌ حیجاز و دوا‌ی پوو‌خانی حکومه‌ته‌که‌ی فه‌یسه‌ل له‌شام له‌ ساڵی ۱۹۲۰ له‌شه‌پری
 میسه‌لون گیراوه‌ و دوور خراوه‌ته‌وه‌ بۆ جه‌زیره‌ی (ئه‌رواد) له‌ ده‌شتایی لوبنان . له‌ ۱۹۲۱ گه‌راوه‌ته‌وه‌
 بۆ عێراق و په‌یوه‌ندی کردووه‌ به‌ (دار التدريب العسکری) هه‌ له‌ به‌غداد و دواتر هه‌ر له‌وی بۆته
 مامۆستاو پاشان له‌ ۱۹۲۷ دا بۆ خولییک نێردراوه‌ته‌ ئینگلته‌را، پاشان له‌ساڵی ۱۹۳۱
 په‌یوه‌ندیکردووه‌ به‌ خوێندنگای (ئه‌رکان)ه‌وه‌ له‌ ۱۹۳۳ جاریکی تر چۆته‌ ئینگلته‌را و له‌ کۆلیژی
 ارکان له‌ کامبری خوێندویه‌تی، هه‌ک مامۆستا له‌ کۆلیژی ئه‌رکان له‌به‌غداد له‌ ۱۹۳۵ دامه‌زراوه‌.دواتر
 خزمه‌ته‌که‌ی چۆته‌ وه‌زاره‌تی معارف به‌ پله‌ی مقدم و به‌رئوه‌به‌ری گشتی په‌روه‌رده‌ی به‌ده‌نی و
 راهێنانی سه‌ربازی و فتوه‌ بووه‌ . له‌ساڵی ۱۹۳۶ هه‌ک یاریده‌ده‌ری به‌رئوه‌به‌ر له‌وه‌زاره‌تی به‌رگری
 دامه‌زراوه‌ له‌ساڵی ۱۹۴۱ له‌ دژی به‌ریتانیا جه‌نگاوه‌ به‌لام پاش سه‌رنه‌که‌وتنیا له‌گه‌ل په‌شید عالی
 گه‌یلانی و شه‌ریف شه‌رف و ژماره‌یه‌کی زۆر له‌سه‌رکرده‌ و وه‌زیره‌کاندا به‌ره‌و ئێران هه‌لاتن و پاشان
 به‌ره‌و تورکیا به‌لام گیران و له‌ ساڵی ۱۹۴۵ هێنانه‌وه‌ بۆبه‌غداد و حوکمی له‌سێداره‌دان درا
 به‌سه‌ریانداو له‌ گرتووخانه‌ی ابو‌غریب له‌ ۱۶ ی ئابی ۱۹۴۵ جی به‌جی کرا . (میربصری: س پ.

بیهیزکردنیا نه و چوار سەرکرده که کۆبوونه وه و بریاره که ی ته ها هاشمیان
ره تکرده وه.³⁰

له ئیواره ی ١ ی نیسانی ١٩٤١ دا له سهربازگه ی رهشید کۆبوونه وه یه کیان
ئه نجامدا که جگه له رهشید عالی، چوار عه قیده که و لیوا امین زکی
بریکاری سه روکی ئه رکانی سوپا ئاماده بوون، له و کۆبوونه وه یه دا
بریاریاندا حا له تی نا ئاسایی له سهربازگه ی رهشید رابگه یه نن و کو ده تیه ک
ئه نجام بدهن، ته ها هاشمی له ژیر فشاردا ناچار بوو که ده ست
له کارکی شهانه وه ی خو ی بو وه صی بنو سی ت.³¹ وه صی به ره و به سه ره
هه له ات و له و ئ هه ولیدا ئه و هیزه سیاس ی و سهربازیانه ی که پشتیوانیان
لیده کرد کۆبکاته وه، به لام له م هه ولانه یدا سه رکه وتوو نه بوو بو یه
ده سه لاتدارانی به ریتانیا ناچار بوون پو ژی ٤ ی نیسانی ١٩٤١ وه صی
بگوازنه وه بو فه له ستین و دواتریش بو ئوردون.³² دوا ی ده ست
له کارکی شهانه وه ی وه زا ره تی ته ها هاشمی حکومه تی کی نیشتمانی
به سه روکیا یه تی رهشید عالی گه یلانی پێکه ات و ئه م حکومه ته په یمانی کی
ده رکرد که تیایدا سیاسه تی حکومه تی تازه ی راگه یاند، بلا و بوونه وه ی
هه والی پێکه ینانی حکومه تی به رگری نیشتمانی کاردانه وه یه کی
نیشتمانی گه وه ی لیکه وته وه و جه ماوهر پژانه سه رشه قامه کان و داوا ی

---

³⁰ علاء موسی کاظم نورس و عماد عبدالسلام رؤوف: العراق في التاريخ، ل٦٩٧؛ محمد حمدي

الجعفری: سه رچاوه ی پیشوو، ل١٠٢.

³¹ احمد فوزی: المثير من احداث العراق السياسية. بغداد، ١٩٨٨. ل١٣.

³² علاء موسی کاظم نورس. عماد عبدالسلام رووف: العراق في التاريخ، ل٦٩٧.

لابردنی وصی یان دهکردو هوتافیان دژ به ئینگلیز دهدا، پاش ئهوهی وه وصی ولاتی به جیهیشت، له ۱۰ی نیسانی ۱۹۴۱و ئهجومه ن کۆبوونه وهیهکی سازکرد، تیایدا بریاریاندا به دانانی (شهریف شهرهف) وهك وه وصی، یه کهم ئیشی ئه وه بوو داوای له گهیلانی کرد وهزارهتیکی نوێ له ۱۲ی نیساندا پێک بهێنێ. ^{۳۳} به لام ئهم حکومه ته زۆر درێژهی نهکیشاو توانیان له ۱۹۴۱دا دهست به سه ر شوڕشه که دا بگرن و وه وصی له عهمانه وه گه پرایه وه بو به غداد و وهزاره تیکی نوێی به سه روکایه تی جمیل مدفعی پێکهینا که چه ندین پێو شوینی توندی گرت به رو باری نا ناسایی له ولاته دا راگه یاند. ^{۳۴} سه به ا رت به سه ر کرده کانی شوړش ئه وه بوو دوا ی ئه وه ی نوری سه عید وهزاره تیکی نوێ ی پێکهینا و له ۴ی مایسی ۱۹۴۲دا حوکمی له سی داره دانی دا به سه ر هه ریه ک له فه همی سعیدو ^{۳۵} محمود سلیمان و یونس سه بهاوی کامل شیببو

* شەریف شەریف: کوپی امیر راجع کوپی امیر فواز کوپی ئەمیر ناصر کوپی امیر عون، که ڕەچەڵەکی دەرگەڕێتەووە سەر مەلیک حەسین کوپی عەلی، لە طائف لە ساڵی ١٨٩١ لەدایک بووە کاتیەک کە پلەی سەرپەرشتی (وصایە)ی درایە لەعێراق لەتەمەنی ٢١ ساڵیدا بوو، دواي سەرئەگەوتنی جولانەووەکی رشید عالی گیلانی شەریف شەریف لەگەڵ گەیلانیدا گەشتە سنوورەکانی عێراق—ئێران لە ٢٩ی ئایاری ١٩٤١و پوویانکردە تاران وەک پەناھەندەیی سیاسی. شەریف شەریف کورسی دەسەڵاتی بۆ ماوەی (٥٠) رۆژ گرتە دەست. (احمد فوزی: مثير من احداث العراق السياسية، ١٧).

33. ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدي: تاريخ العراق المعاصر، ل١٢٣، ١٢٤/اغنام محمد الحفوي و عبدالفتاح على البوتاني: الكورد والاحداث الوطنية في العراق، ل٦٨.

34 توفیق سلطان البوزیکی و اخرون: سهرجاوه‌ی یشو، ل ۹۲.

* محمد فەهمی سەعید لە ساڵی ١٨٩٨ لە سلێمانی لەدایک بوو، خوێندنگای سەربازی لە ئەستەمبۆل تەواوکردوو، لە پێژەکانی سوپای تورکیدا بەپێڵی مۆلازم جەنگاو، لە ساڵی ١٩٢٠ دا پێیوەندی کردوو بە سوپای عەرەبی سورییەو، دای شەری مەیسەلۆن دوورخراوەتەو. بۆ دورگی (اروان) لە لوبنان. لە ساڵی ١٩٢١ دا روی کردۆتە عێراق و پێیوەندی بە سوپای عێراقەو کردوو. و.

سەلاھەدىن سەباغ دا، لە پۈژى ۱۶ى تىشرىنى يەكەمى ۱۹۴۵دا سەباغ تەرمەكەى لەسەر وەزارەتى بەرگى ھەلۋاسرا، و ھوكمى جىاجىا بەسەر ژمارىەكى زۆر لەبەشداربووانى جولانەوەكە بەماوہى جىاجىا درا.^{۳۵}

سەبارەت بەژيانى پارتايەتى لەم ماوہىەدا كۆمەلئىك پارتى سياسى ھاتنە سەر شانۆى سياسى، ئەو پارتە سياسىيانەى لەقۇناغەكانى سەردەمى پاشايەتيدا دەرکەوتن بەوہ ناسرابوون كە زو و دەرەكەوتن و زو لەناو دەچوون.^{۳۶} ئەمەش بۇ چەند ھۆكارىك دەگەرئەتەوہ، بە بۆچوونى ئيمە يەكئىك لە ھۆكارەكان ئەوہىە ھەموو جار لەلايەن دەستەبژىرى (ئىنتىليگىنسىا)ى ئەو سەردەمەوہ دادەمەزرا كە دەرچووى قوتابخانەى عوسمانى بوون و لافى ناسيۆنالىستى عەرەبيان ليدەدا لەوولائىكدا كە خاوەنى كولتورو رەگ و ريشەيەكى نەتەوہىى بووہو بە زۆر لەلايەن داگىرە بەرىتانيەكانەوہ پيەكەوہ لكينداربوون، ھۆكارىكى تر بۇ بەدوا يەكداھاتنى ئەو ژمارە زۆرەى وەزارەتەكان دەگەرئەتەوہ كە ھەر وەزارەتئىك كاتئىك دەست بەكار دەبوو كۆمەلئىك بنەماى ئازادى و ديموكراسىى بلۆدەكردەوہو ريگەى دەدا بەكردنەوہى پارتەكان، بەلام دواتر دەبوون بەدەسەلەتئىكى دىكتاتۆرى و يەك لەدواى يەك پارتەكانيان دادەخست،

سالانەى لە عىراق بوو گەئى پلە و پاىەى جىاجىاي وەرگرتوہ. لە راپەرىنى ۱۹۴۱دا بەشدارى كردوہ دواى شكانى راپەرىنەكە بەرەو سنورەكانى ئىران پويشتوہ و پاشان گواستراوہتەوہ بۇ باكوورى ئەفريقىاو دواتر ھينراووتەوہ بۇ بەغداد لە ۲۵ى ئايارى ۱۹۴۲ لە گرتوخانەى ابوگرىب ھوكمى لەسىدارەدانى بەسەرىدا دراوہ. (مىر بصرى : ل ۶۱۵).

35 ابراھىم خليل احمد و جعفر عباس حميدى: تاريخ العراق المعاصر، ل ۱۳۰، ۱۳۱؛ رغيد الصلح: حربا بريطانيا والعراق ۱۹۴۱-۱۹۹۱، ط ۲، بيروت، ۱۹۹۷، ل ۲۱۱.

36 عبدالوھاب حميد رشيد: سەرچاوەى پيشوو، ل ۸۵.

جگه له مه هه وهزارهتيك كه داده مه زرا پارتیكى ده كرد به پالپشت بۆ وهزاره ته كه ی خوی و دواى نه مانى ئه وهزاره ته پارته كه ش كۆتایی پی ده هات. له وانه (حزب الوطنی العراقی) كه له ۲ ی ئابی ۱۹۲۲ دا به سه روکایه تی جعفر ابو تمن دامه زرا، ئه م پارته درێژی و نه وه ی پارتی حه ره س استقلال بوو.^{۳۷} ههروه ها پارتی (الحر العراقی) كه له ۳ ی ئه یلولی ۱۹۲۲ دا دامه زرا و زمانحالی ئه م پارته پوژنامه ی (العاصمه) بوو، پارتی (الامه) كه له سه ره تای ته ممووزی ۱۹۲۴ دا دامه زرا وه له ۱۹ ی ئابی ۱۹۲۴ دا مۆله تی پیدراو یاسین هاشمی وهك سه روکی فه خری ئه م پارته بوو.^{۳۸} پارتی (تقدم) كه له تشرینی یه كه می ۱۹۲۵ دا دامه زرا وه به سه روکایه تی عبدالمحسن سعدون یه كه م سه روکی ئه م پارته بوو ماوه ی چوار جار له نیوان سه له کانی (۱۹۲۲، ۱۹۲۵، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹) دا بۆ ته سه روک وه زیان، و یه رده وام بوو له کارکردن تا سه لای ۱۹۲۹ خوی کوشته دواى ئه وه ی كه به خیانه ته تاوانبارکراو چه ند پوژنامه یه کیشی ده رکرد كه دیارترینیان (اللواء) و (التقدم) بوون.^{۳۹} ههروه ها پارتی (الشعب) كه له ۲۵ ی تشرینی دووه می ۱۹۲۵ دا دامه زرا وه یاسین هاشمی سه روکی ئه م پارته بووه، زمانحالی ئه م پارته پوژنامه ی (نداء الشعب) بووه كه یه كه م ژماره ی له

37 ابراهيم خليل احمد: تاريخ الوطن العربي الحديث و المعاصر، ل ۱۶۶؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق ۱۹۴۱-۱۹۵۳، مطبعة النعمان، النجف، ۱۹۷۶. ل ۱۷۶.

38 عبدالرزاق الحسنی: تاريخ الاحزاب السياسية العراقية، ط ۱ بیروت- لبنان، ۱۹۸۰. ل ۶۴، ۶۵، ۶۷؛

جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق . ل ۱۷۷.

39 ابراهيم خليل احمد: تاريخ الوطن العربي الحديث و المعاصر . ل ۱۶۶.

٢٠ى كانوونى دووه مى ١٩٢٦دا دەرچووہ. ٤٠ پارتى (العهد العراقى) لہ ١٢ى تشرينى يەكە مى ١٩٣٠ بەسەرۆكايەتى نورى سەعید دامەزراوہ و زمانحالى ئەم پارتە پۆژنامەيەكى سياسى پۆژانە بوو بەناوى (صدى العهد) و يەكەم ژمارەى لہ ٧ى ئابى ١٩٣٠دا دەرچووہ، پارتى (الاخاء الوطنى) كە لہ ٢٠ى تشرينى دووه مى ١٩٣٠دا دامەزراوہ رشید عالى گيلانى باوہرپيكرای گشتى بوو، پۆژنامەى (الاخاء الوطنى) زمانحالى ئەم پارتە بوو. پارتى (الاستقلال) كە لہ سالى ١٩٤٦دا مۆلەتى فەرمى پيڤدرا و محمد مەدى كەبە سەرۆكى ئەم پارتە بوو، رۆژنامەى (لواء) و (صدى لواء الاستقلال) زمانحالى ئەم پارتە بوون. ٤١

پارتى (الاحرار) لہ ٢ى نيسانى ١٩٤٦دا بەسەرۆكايەتى كامىل الخضيرى دامەزراوہ. ٤٢ بەلام بە شيوەيەكى گشتى ژيانى پارتايەتى بە شيوەيەكى ئاشكرا لہ نيوان سالانى (١٩٣٥-١٩٣٩)دا خامۆش بوو، ئەمەو جگە لہ بونى چەندىن پارتى نەينى لەوانە پارتى كۆمونيستى عيراقى سالى ١٩٣٤. ٤٣ و چەندىن پارتى و كۆمەلەى ترهەبوون كە رۆليان لہ ژيانى سياسيدا گيڤراوہ.

٤٠ عبد الجبار حسن الجبورى: الاحزاب والجمعيات السياسية في القطر العراقى ١٩٠٨-١٩٥٨، بغداد، ١٩٧٧، ٧١، ٧٢؛ عبدالامير هادى الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقى ١٩٤٦-١٩٥٨، بغداد، ١٩٨٦، ١٥٧.

٤١ عبدالامير هادى الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقى، ل. ٢٨، ٣٠.

٤٢ عبدالرزاق الحسنى: سەرچاوہى پيشوو، ل. ١٥٠؛ عبدالامير هادى الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقى، ل. ٣٠.

٤٣ جعفر عباس حميدى: التطورات السياسية في العراق، ل. ١٧٩.

لێره دا به هۆی ناسه قامگیری رهوشی سیاسی و دهله مهیی ئه و قهواره به
زۆر دروستکراوهی عیراق بۆشاییهکی سیاسی دروست بوو که پارتهی
به عس زۆر شارهزاییانه توانی ئه و بۆشاییه بقوزیته وه و پارته که ی
پێبگهیه نیت و له ماوهیه کی به پێژه کورتدا بییته دهسهلاتیکی سیاسی
کاریگهر له عیراقددا و له ریگهی کوده تا وه دهسهلاتی خۆی بچه سپینی.

باسی دووهم

دامه زانندی پارتی به عس

پارتی به عس سهرتا وهك جولانه وهیه کی فکری دهستی پیکرد، که لافی تازه گهری لیده دا.⁴⁴ ئه و پارتی که دواتر به (پارتی عهره بی سؤسیالیست) ناسرا، له سهرتا وه به کۆمه لهیه کی نهیانی دهستی پی کرد که رۆشنییره نه ته وه خوازه کانی له خو ده گرت.⁴⁵ به لام تا ئیسته ش و تارادهیه ک میژووی دروستبوونی پوون نیسه، ته نانه ت به عسیه کۆنه کانیش له سهر میژووی

---

⁴⁴ صلاح العقاد: المشرق العربي المعاصر، مكتب الانجلو المصرية: قاهره، ۱۹۹۳، ل ۸۴.

⁴⁵ پارتی دیموکراتی کوردستان (مهکتهبی ناوهندی دیراسات و تویژینه وه): ههلوێستی حیزبه سیاسیه کانی عیراق له مه پ کێشه ی کورد ۱۹۴۶-۱۹۷۰، چ ۱، ۱۹۹۷، ل ۶۴.

پارته‌که‌یان یه‌ک راو بۆچوونیان نییه.^{٤٦} له‌ سالی ١٩٣٩دا سوريا دابه‌ش کرابوو به‌هۆی سه‌رنه‌که‌وتنی رێکه‌وتننامه‌کان له‌گه‌ڵ فه‌ره‌نساو لێسه‌ندنه‌وه‌ی لیوای ئه‌سکه‌نده‌روونه‌ حکومه‌ت له‌ بارودۆخێکی ناهه‌مواردا ده‌ژیا، خه‌باتی پارتایه‌تی ته‌فروتونا ببوو، له‌و بارودۆخه‌دا چه‌ند هه‌ولێک درا بۆ پرکردنه‌وه‌ی ئه‌و بۆشاییه‌ سیاسیه‌، یه‌کێک له‌و کۆمه‌لانه‌ (حزب القومی العربی) پارتی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌بی بوو.^{٤٧} که‌ زۆربه‌ی ئه‌ندامانی له‌ خوێندکاران و لاوان پێکهاتبوون، سه‌رۆکی دان پێدانراوی ئه‌م کۆمه‌له‌یه‌ ده‌رچووی زانکۆی سوڤبۆنی فه‌ره‌نسی و مامۆستای دواناوه‌ندی (زکی الارسوژی)* بوو، یه‌که‌م

⁴⁶ حنا بطاطو: العراق، کتاب الثالث، ت/ عفیف الرزاق، ط٢، بیروت، ١٩٩٩، مؤسسة الابحاث العربیة،

⁴⁷ امل میخائیل بشور: دراسة فی تاریخ سوريا السیاسی المعاصر، ط١، بدون مکان الطبع، ٢٠٠٣،

* نه‌رسوژی: له‌ سالی ١٨٩٩ له‌ لیوای ئه‌سکه‌نده‌روونه‌ له‌ دایک بووه، ده‌رچووی زانکۆی سوڤبۆن و پێشه‌ی مامۆستای ده‌کرد و له‌ دواناوه‌ندی ئه‌نطاکیه‌ ده‌رسی وتۆته‌وه، کوپی پارێزه‌ریکی خاوه‌ن زه‌وی و زاری مامناوه‌ندی ئه‌نطاکیه‌ بوو، بئه‌چه‌ی خێزانی له‌ ئه‌رسۆزه‌وه‌ هاتوه‌ که‌ گوندیکی سه‌ر به‌لیوای ئه‌سکه‌نده‌روونه‌ سه‌ر به‌تایه‌فه‌ی نه‌سیرییه‌کان یان عه‌له‌وییه‌کانه‌، که‌ تایه‌فه‌یه‌کی شیعه‌ی توندپه‌وه‌، ئه‌رسۆزی تاراذه‌یه‌کی زۆر عه‌له‌وی بوو، و له‌کتیبه‌که‌یدا (بلیمه‌تی عه‌ره‌ب له‌ زمانه‌که‌یدا) که‌ له‌ سالی ١٩٤٢دا چاپ کراوه، له‌ ئاوێته‌ کردنیکی داشکاوانه‌ی ئایدیالیزم به‌ نه‌سیرییه‌، مانای نه‌ته‌وه‌ به‌وه‌ لێکده‌داته‌وه‌ که‌ (مانایه‌کی ئاراسته‌ کراو و داهێنه‌رانه‌ی هه‌یه‌). به‌لام له‌رووی سیاسیه‌وه‌ ئه‌رسۆزی سروشتی خۆی له‌پراسیمزه‌وه‌ وه‌رگرتوه‌ یان لانیکه‌م ئه‌وه‌یه‌ که‌ بابه‌تی ناوه‌ندی ئه‌و بزافه‌ خه‌ست و چهره‌ی درژی تورکه‌کانی ئه‌سکه‌نده‌روونه‌ له‌ماوه‌ی نیوان سالا‌نی ١٩٣٦ و ١٩٣٨دا سه‌رکرده‌یه‌تی کردو هه‌ر ئه‌وه‌ش بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ له‌ ویلایه‌ته‌که‌ی ده‌ربکریت. دوا‌ی ده‌ستدانی لیواکه‌ ئه‌رسۆزی گواسترایه‌وه‌ بۆ دیمه‌شق. له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌ک له‌ شوێن که‌وتوانی و خوێندکاره‌کانی له‌ به‌غداد جیگیر بووه‌ و سالی ١٩٣٩دا گه‌ڕایه‌وه‌ بۆ سوريا. سالی ١٩٤١ ده‌سه‌لاتی ئینتیداب ئه‌رسۆزی له‌ دیمه‌شق دوورخسته‌وه‌. له‌ سالی ١٩٤٣دا وازی له‌کاری سیاسی هێناوه‌ و تا سالی ١٩٦٧ نه‌گه‌ڕاوه‌ته‌وه‌ بۆ دیمه‌شق. (حنا بطاطو: س. پ. ل٣٠؛ امل میخائیل: س. ث. ل٨؛ بو علی

کۆبوونەوهیان سالی ١٩٣٩ لەژێر کاریگەری نەهامەتیەکانی کە ئەو سالی تووشی ئەسکەندەر و نەهاتبوو ئەنجامدا.^{٤٨}

لەماوەی ئەو سالی دا لەپیناوی دروست کردنی پارتیکی تازەدا، کۆبوونەوهی زۆریان ئەنجام داوه، هەرچەندە سەرکەوتوو نەبوون، بەلام پاش ماوێهە پارتیکی دیکە ی دامەزراند بەناوی (پارتی نەتەوهیی عەرەبی) کە خۆی سەرۆکی بوو.^{٤٩}

بۆ ئەندامی ئێمە کۆمەڵەیەدا تەنھا یەك مەرجی دانابوو، ئەویش نووسین یاخود وەرگێڕانی کتێبێک بوو کە بەشداری بکات لە ژیا نەوهی کە لەپوری عەرەبیدا. لە سالی ١٩٣٩ دا کۆمەڵەکە ی بۆ دوو بەش دا بەشکرد، یەکیکیان سیاسی بوو ناوی نا (حزب التقدمی العربی) پارتی پیشکەوتنخوازی عەرەبی و دووهمیان پۆشنیری بوو بە ناوی (البعث العربی) بۆژانەوهی عەرەبی. بەپێی سەرچاوەیەکی تر بە عەسی عەرەبی تەنھا هەر ناویک بوو لە کتێبخانەیەکی نابوو کە شوینی بینینی ئەندامانی گروپەکە بوو، بەلام بە تێپەر بوونی کات ژمارە ی شوین کە وتوانی ئەرسوزی زیادی کرد، بەلام هەرگیز زۆر نەبوون.^{٥٠}

ياسين ، محمد جمال باروت، محمد نجاتي طيارة: الاحزاب والحركات القومية العربية، ج١، بدون مكان و سنة الطبع ، (٢٠١٢).

48 بطاطو: س. پ، ل٢٩، ٣٠؛ شميران عجلي: الخريطة السياسية للمعارضة العراقية، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠، ل٢٥.

⁴⁹ بو علي ياسين، محمد جمال باروت، محمد نجاتي طيارة: س. پ. ل٢٠١٢.

⁵⁰ بطاطو: س. پ، ل٣١؛ بو علي ياسين وآخرون: س. پ. ل٢٠١٣. شميران عجلي: س. پ، ل٢٥.

ژماره‌ی ئەندامانی له باشتترین حاله‌تدا له (١٢) كهس تینه‌ده‌په‌ری.^{٥١}
 دروشمی ئەم پارتە بریتی بوو له (پلنگیك كه بو سهره‌وه به‌رز
 ده‌بووه‌و په‌رده‌یه‌کی ره‌ش ده‌درپینئ كه له‌پشتیه‌وه خۆر هه‌لاتبوو).^{٥٢}
 ئەمه‌ش بو خۆی لاسایی كردنه‌وه‌ی نازی و فاشیه‌ت بوو. له‌ ساڵی
 ١٩٤٢دا ئەرسوزی وازی له‌كاری سیاسی هی‌ناو پارتە‌كه‌ی كو‌تایی
 هات.^{٥٣}

لی‌ره‌دا ئەو خاله‌ پوون نییه‌، كه‌ بۆچی سه‌ره‌نجام لایه‌نگرانی لی‌ی
 دوركه‌وتنه‌وه‌، پیده‌چیت له‌به‌ر ئەوه‌ بووبیت كه‌ له‌پرووی ه‌زیه‌وه
 ره‌گه‌ز په‌رسته‌یه‌كه‌ی ئەویان به‌لاوه‌ په‌سند نه‌بووبیت یاخود بۆیان
 ده‌ركه‌وتبیت كه‌ وه‌ك پێویست كه‌سایه‌تی سه‌ركرده‌یه‌کی
 سه‌ركه‌وتوویان تی‌دا به‌دی نه‌كردبیت، له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ هه‌ژاری و
 ده‌ستكورتیه‌كه‌ی كه‌ به‌سه‌ریدا هاتبوو كه‌س نه‌یده‌زانی به‌چی ده‌ژیا،
 ئەمانه‌ هه‌مووی به‌شی‌وه‌یه‌کی خراپ کاریان كردبووه‌ سه‌ری، بۆیه
 خه‌مۆکی داگرتبوو زوو هه‌لده‌چوو و پرووی ترش و تال بوو،
 هه‌رچیه‌ك بێت له‌ ساڵی ١٩٤٤دا شوین كه‌وتوانی به‌ ته‌واوی
 ده‌ستبه‌رداری بوون.^{٥٤}

^{٥١} امل میخائیل بشور: س. پ، ل ٨٩.

^{٥٢} فائز اسماعیل: بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤-١٩٥٠، ١٩٥٠-١٩٥٣)، ط ١.

دیمشق- شعلان، ١٩٩٧، ل ٤٧.

^{٥٣} بو علی یاسین: س. پ، ل ٢١٣.

^{٥٤} حنا بطاطو: س. پ، ل ٣١.

خویندکاره‌کانی ئه‌رسوزی له‌ده‌وری (وهیب غانم) کۆبوونه‌وه‌و سالی ١٩٤٦ له‌گه‌ڵ هه‌لگرانی بیرى (عه‌فله‌ق)* و (بیطار)** دا یه‌کیان گرت.°°

* می‌شیل عه‌فله‌ق: می‌شیل له سالی ١٩١٢ له‌خیزانیکی مه‌سیحی ئه‌رسه‌دۆکس له دیمه‌شق له‌دایک بووه. پاش پیگه‌یشتنی چۆته زانکۆی سۆربۆن و له‌ماوه‌ی خویندنییدا ده‌ستی به‌چالاکى سیاسى کردوه، له‌گه‌ڵ سه‌لاحه‌ددین بیطاردا (یه‌کیتی خویندکارانی عه‌ره‌ب) یان دامه‌زراندوه‌و په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ڵ خویندکارانی وڵاته‌ عه‌ره‌بییه‌کان کردوه، باوکی عه‌فله‌ق به‌ حوکمی گه‌شته زۆره‌کانی و به‌هۆی سه‌فه‌قه‌ بازگانیه‌کانیه‌وه تیکه‌لای پی‌اوانی هه‌موو پێژه‌وه‌کان بووه، باوکی نارده‌ویه‌تییه‌ دواناوه‌ندییه‌که له‌گه‌ره‌کی تۆمای مه‌سیحی که کاهینه‌کان به‌پێوه‌یان ده‌برد، به‌لام عه‌فله‌قی لاو به‌ بیرکردنه‌وه‌ی دژ به‌ تایه‌فه‌گه‌رێتییه‌وه، ژینگه‌ی باوی ئه‌وی به‌هیچ جۆرێک پێ له‌بار نه‌بوو، بۆیه هه‌میشه له‌گه‌ڵ هاوه‌ل و مامۆستاکانیدا له‌کێشه‌دا بوو، له سالی کۆتاییدا دواى ده‌مه‌قالیه‌که له‌گه‌ڵ به‌پێوه‌به‌ردا خۆی گواسته‌وه بۆ قوتابخانه‌یه‌کی ئاماده‌کاری. عه‌فله‌ق له سالی ١٩٢٣دا بۆ دیمه‌شق گه‌راپه‌وه و وانەى میژووی له ئاماده‌یی (تجهیز)دا ووتۆته‌وه، له سالی ١٩٤٢دا وازی له‌پیشه‌ی مامۆستایی هێناوه. (مشیل عه‌لق: فی سبیل البعث، ج، ١-٧، ٨؛ حنا بطاطو: س. پ، ٣٢، ٣٣؛ د. ئه‌لبیژت عیسا: خویندنه‌وه‌ی به‌عس بۆ فاشیزمی میژوویی، سلیمانی، ٢٠٠٤، ٢١، ٢٢؛ ابو اسلام احمد عبدالله: صدام حسین، نشأة، التاريخ، الجريمة، ٢، بیت الحکمة، مصر، ١٩٩٠، ١٧؛ د. عبدالفتاح علی بوتانی: الحیات الحزبیه فی الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، ط١، مطبعة وزارة التربية، اربیل، ٢٠٠٣، ل٣٤١).

** صلاح الدین بیطار: سه‌لاحه‌ددین بیطار له سالی ١٩١٢دا له‌خیزانیکی سووننه مه‌زه‌ب له دیمه‌شق له دایک بووه، خیزانه‌که‌ی به‌دریژایی دوو سه‌ده ئیمام و تار خوینی مزگه‌وته‌کانی ناوچه‌که‌یان بوو، شیخ سه‌لیم بیطارى باپیری وه‌ک زانییه‌کی ئایینی شوهره‌تیکی به‌رفراوانی هه‌بوو، ته‌نانه‌ت له‌شاره‌ دووره‌کانی وه‌ک قاهیره‌و ئه‌سته‌مبولیش ناسرا بوو، له‌ منداڵیدا له قوتابخانه‌یه‌کی سه‌رده‌تایی ئارسته ئیسلامی دا خویندوویه‌تی و پاشان ره‌وانه‌ی دواناوه‌ندی ئه‌نبار کراوه که زۆریه‌ی سه‌رکرده منداڵه‌ره‌کانی سووریا له‌وێ دهرچوون. له سالی ١٩٢٩دا له زانکۆی سۆربۆن ناشنایه‌تی له‌گه‌ڵ عه‌فله‌قدا په‌یدا کردوه، و له سالی ١٩٣٤دا گه‌راوه‌ته‌وه بۆ دیمه‌شق و بۆته مامۆستای فیزیاء له سالی ١٩٤٢دا وازی له‌پیشه‌ی مامۆستایی هێناوه‌و خۆی ته‌رخانکردوه بۆ کاری سیاسى. (حنا بطاطو: س. پ، ٣٢، ٣٣؛ د. ئه‌لبیژت عیسا: س. پ، ٢٥؛ سلیمان بشیر و اخرون: صدام بین

ئەم دوو كەسايەتتە جولانەو ەيەكيان بەناوى (الاحياء العربى) بوژانەو ەي
 ەرهەببىيەو ەروسىتىكرەدبوو، كە ببو ە جيگەي گرنكى پيدانى و بەهەند
 وەرگرتن و سەرنج راكيشانى خەلك بوى.^{۵۶} ئەگەرچى ەردو
 دامەزىنەرى سەرەكى خەلكى ەمان گەرەك و سەر بەهەمان چىنى ئابورى
 بوون، بەلام لە قوناغەكانى سەرەتاي ژيانياندا پريان لەيەكتى
 نەكەوتبوو، چونكە برىنى چالى بەردەميان كە ئايىن بوو، سەختىر بوو لە
 برىنى چال و تەگەرە ئاساييەكانى نيوان چىنەكان، ەفلەق و بىطار لە
 سالى ۱۹۲۹دا لە زانكوى سۆربون يەكتريان بىنيو، ەر زووش بوون بە
 دوو ەاوپرى خۆشەويست، لە ئەزمونيشياندا ەاوبەش بوون، كىيى
 ەمان كۆمەلە نووسەريان دەخويندەو ەك: (نيچە، ماتزىنى، ئەندرى
 جيد، رومان رولان، ماركس و لينىن... ەي دىكە). ەفلەق لە سالى ۱۹۳۳دا
 بو ديمەشق گەرەپايەو ە بىتار سالى ۱۹۳۴ گەرەپايەو.^{۵۷} يەكەميان
 پسپورى لە بوارى ميژوودا وەرگرت، ئەوى دىكەيان لە بوارى فيزياو
 بىركارىدا. دواي گەرەپانەو ەيان بو سوريا نەخشەيەكى فكرىيان بو
 جولانەو ە نەتەو ەيەكەيان كيشا، ەردووكيان كاريگەر بوون بە شەپولى
 شيوعى لەفەرەنسا و مامەلەيان لەگەل پارتى كۆمونيستى سوريادا

الاقوال و الافعال، حزب البعث عن خلال ادبياته (دستور العراق البعثي)، ط۱، قاهرة، ۱۹۹۱، ۷۳-
 ۷۴.

⁵⁵ بو على ياسين واخرون: س. پ. ۲۱۳؛ سرهنگ زهمى ستاد، عبدالله رفيعى: صدام ابن غريقه

عرب، تهران، ۱۳۸۲هـ، ۶۵.

⁵⁶ امل ميخائيل: س. پ. ۸۹.

⁵⁷ حنا بطاطو، س. پ. ۲۲، ۲۳.

دهکرد. له دیمه شق له دواناوهندی (تجهیز) * له گهړه کی مهیدان وانهیان دهوتهوه، نه لقه یه کی خویندکاریان رېځخست که چالاکی پوښنیری دهگرته خوۍ، له سالی ۱۹۳۳دا پهیوهندیان به حزبی شیوعی کرد و به شداریان له ده رکړدنې گوڅاری (الطليعة) دا دهکرد که روخساریکی چه پړه وی هه بوو، عه فله ق له ویدا ووتاره کانی خوۍ بلاو ده کرده وه.^{۵۸} له و ماوه یه دا خه می سه ره کیان مه سه له ی کومه لایه تی بوو، وه که له وه ی زیاتر مه سه له ی نه ته وایه تی بیت، هه ستیان به وه دهکرد زیاتر له هه ر پارتیکی دی له کومو نیسته کانه وه نرین، گه رچی هه رگیز وه که رېځخستن پهیوهندیان پیوه نه کړد بوو.^{۵۹}

به لام هم پهیوهندیه درېژه ی نه کیښا، کاتی که شیوعیه کان پشتگیریان له رېکه وتنامه ی (فه رهنسی - سوری) ** کرد، عه فله ق به شداری کردنی له گوڅاره که دا راگرت و هه لویستیکی زور توندی به رامبه ریان وه رگرت، هم داپران و ترازانه له گه ل شیوعیه کاند ا فراوانتر بوو.^{۶۰}

^{۵۸} قوتابخانه یه کی ناماده کاری حکومی بوو. (ه. س. پ، ل ۳۵).

^{۵۹} د امل میخائیل: س. پ، ل ۹۰.

^{۶۰} حنا بطاطو، س. پ، ل ۳۳.

^{**} رېکه وتنامه ی نیوان فه رهنسا و سوری: له ۹ ی ئیلوی ۱۹۳۶دا له نیوان هاشم الاتاسی سه روکی کوتله ی نیشتمانی سوری و (دی مارتیل) ی مهن دوی سامی فه رهنسیدا به ستراو به پیی هم رېکه وتنامه یه پیوهندی نیوان هه ردو و دولت دیاری کرا که ناره زاییه کی گه وره ی له نیوان هیزه نیشتمانیه کاند ا دروست کړد. (جاسم محمد عدول و اخرون: تاریخ الوطن العربي المعاصر، موصل. ۱۹۸۶: ص ۱۵۸-۱۵۹).

^{۶۱} امل میخائیل: س. پ، ل ۹۰.

کۆمەڵەى عەفلەق و بىتار لەمانگى ئازارى سالى ۱۹۴۱دا بەبۆنەى مانگرتنەووە کەمانگىكى خاياند دژى دەسەلاتى فەرەنسى بەيانىكى ئىمزا کراويان بەناوى (الاحياء العربى) يەووە دەرکرد* لە کۆتايى ئەو سالەدا ناووەکەى گۆڤا بۆ (حزب العربى القومى)، لە نىسانى هەمان سالدا بە بۆنەى شوێرشى رەشىد عالى گەيلانى يەووە بۆ پىشتوانى کردن لە شوێرشەکە، جولانەووەى (نصره العراق)* *يان پىک هينا، ئەم جولانەووەى لە سالى ۱۹۴۱دا پىک دەهات لە مەشىل عەفلەق و صلاح الدين بىطارو (۲۵) خوێندکار کە دابەش کرابوون بەسەر چەند ئەلقەيەکدا. لە سالى ۱۹۴۳دا عەفلەق و بىتار دەستيان لەکارى مامۆستايى کىشايەووە و خويان تەرخان کرد بۆ کارى سياسى.^{۶۱}

جولانەووەى (الاحياء العربى) گۆڤا بۆ رىکخستنىکى سياسى دیکە، ئەمەش کاتىک بوو کە عەفلەق و بىتارو جلال سىد لەسەر پىکەينانى ئەو پارتە بەيەک گەيشتن و ناويان نا (البعث العربى).^{۶۲} کە ژمارەى ئەندامانى

* - بېروانە پاشکۆى ژمارە (۵).

** نصره العراق: ناوى لىژنەيەک بوو کە پىکيان هينا بوو بۆ پىشتوانى ئەو شوێرشە، يارمەتى و پىتاکيان بۆ کۆدەکردەووە.

⁶¹ شېلى العيسى: حزب البعث العربى الاشتراکى مرحلة الاربعينات التأسيسية ۱۹۴۰-۱۹۴۵، دار الطليعة. بيروت، ۲، ۱۹۷۵، ۱۹۷؛ شېلى العيسى: تاريخ البعث (فکر و نضال). بغداد، ۱۹۷۶. ۹-۱۰؛ عزالدین دياب: التحليل الاجتماعى لظاهرة الانقسام في الوطن العربى. مكتبة مدبولي. القاهرة، ۱۹۹۳، ۲۱۷.

⁶² أمل ميخائيل: س. پ. ۹۲؛ هادي حسن: دور الحزب البعث العربى الاشتراکى في العراق في الحركة الوطنية منذ تاسيسه حتى ۱۴تموز ۱۹۵۸. ط۲. مطبعة معهد الثقافة العالية. بغداد، ۱۹۸۴.

پارته‌که‌یان له (۱۰) ده‌که‌س که‌متر بوو، هه‌تا ساڵی ۱۹۴۵ هه‌ر له‌و قه‌باره‌یه‌ی خۆیدا مایه‌وه، ئه‌وکاته ده‌زگه‌ی جیبه‌جی‌کردنی (نووسینگه‌ی به‌عسی عه‌ره‌بی) سیمایه‌کی ده‌سته‌ بژێرانه‌ی پێوه‌ بوو. نووسینگه‌که‌ له‌پاڵ عه‌فله‌ق و بیتاردا مه‌دحه‌ت بیتاریشی گرته‌خۆ که‌ پزیشکی‌کی خه‌لکی دیمه‌شق بوو، هه‌روه‌ها جه‌لال سید که‌ خاوه‌ن زه‌وی و زاریکی مامناوه‌ند بوو له‌ (دیر الزور) وه‌هاتبوو، له‌ ئایاری ئه‌و ساڵه‌دا گروپه‌که‌ی ئه‌رسۆزیش دایانه‌ پاڵ پارته‌که‌.^{۶۳}

ئهم چوار که‌سه‌ لیژنه‌یه‌کی جێ به‌جێ کردنیان پیکه‌ینا که‌ به‌به‌یانیک له‌ ساڵی ۱۹۴۲ دا له‌دایک بوونی حزبیان راگه‌یاند.^{۶۴}

ووشه‌ی (پارتی به‌عسی عه‌ره‌بی) بۆیه‌که‌م جار له‌ نامه‌یه‌کی ناره‌زاییدا هاتوو که‌ صلاح الدین بیتار له‌میژووی ۱۵ ی نیسانی ۱۹۴۵ دا ئاراسته‌ی ئه‌نجومه‌تی (نیابی) کردوو، هه‌روه‌ها له‌هه‌مان سه‌رچاوه‌دا ئاماژه‌ به‌وه ده‌کات، بۆیه‌که‌م جار ئه‌م ناوه‌ له‌ به‌یانیکدا هاتوو که‌ له‌پیکه‌وتی ۲۰ ی ئایاری ۱۹۴۵ دا ده‌رچوو که‌ داوا له‌ هاوولا‌تیان ده‌کات بۆ جیهادی نیشتمانی و بۆ به‌رگری کردن له‌سه‌ربه‌خوایی سووریا.^{۶۵} له‌ ۱۰ ی ته‌مموزی ۱۹۴۵ دا می‌شیل عه‌فله‌ق و سه‌لاحه‌ددین بیتار و مه‌دحه‌ت بیتار داوایه‌کی ره‌سمیان پێشکه‌ش به‌ وه‌زاره‌تی نیوخۆ کرد که‌ پێی دامه‌زراندنی پارتی

⁶³ حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۴.

⁶⁴ أمل میخائیل: س. پ، ل ۹۲.

⁶⁵ حزب البعث العربي الاشتراكي: نضال البعث. جزء (۱)، ۱۹۴۳-۱۹۴۹. بیروت، ۱۹۶۳. دار الطلیعة. ل ۸۳، ۸۵، ۹۴.

بەعسى عەرەبى يان پيىدرى، بەلام رەزامەندىيان وەرەنگەرت، لەگەل ئەوئەشدا لەو ميژوو بە دوواو سەرچەم بەيانە رەسميەکان بەناونيشانى (أمة عربية واحدة، ذات رسالة خالدة) وە بە واژوى پارتى بەعسى عەرەبى دەرەدەچوو، بەلام ريگە پيدانيان بەشيۆەيەكى رەسمى تا لا بردنى حوکمی سەربازى (ئەديب شيشکلى) لە سالى ۱۹۵۴دا رەزامەندى وەرەنگەرت.^{۶۶}

لە ۳ تەمموزى ۱۹۴۶، ژمارە (۱) لە پوژنامەى (البعث) * دەرچوو،^{۶۷} کە بوو شيوژايكى زور کاريگەر لە خستنه پروي ئايديولۆژيائى بزوتنه وەکە و پرون کردنه وەى ئامانجەکانى کە پيشتر کورت کرابوو بەسەر چەند پەخشنا مەيە کدا.

بزوتنه وەى بەعسى عەرەبى تا نيسانى ۱۹۴۷ هيج جوړه بەلگەنامەيەكى رەسمى نەبوو کە دەسلەلاتى پارت بپيارى لەسەر دابيت و بەپيى بنەما دەرھاتبيت کە ئاراستە تيورى و ئامانجە سياسيه کانى و کۆمەلايه تى و ئابوورييه کانى ديارى بکات، ھەر وەک چۆن هيج جوړه پيپرەويكى ناوخويى نەبوو کە سەرکردە و دام و دەزگەکانى ديارى بکات و جولانە وەى نيو خوى ريك بخات، بەلکو ھەموو سامانە تيوريە کەى کۆمەليک وتارى جيا جيا بوو.

⁶⁶ بو علی ياسين واخرون: س. پ، ل ۲۱۶.

* - پروانە پاشکوى ژمارە (۷)

⁶⁷ شبلي العيسمي: تاريخ البعث (فکر و نضال)، ل ۱۲؛ سرھنگ زرھى ستاد، عبدالله ريفعى: صدام

ابن غريقه عرب، ل ۶۵.

له به هاری ۱۹۴۷ دا بانگه شهی هه موو ئه ندامانی پارتی به عس کرا، که له چه ند سه د که سیك تی نه ده په پین بو به ستنی کۆنگره ی دامه زانندن له دیمه شق. * به مجۆره له ۴ ی نیسان دا ژماره یه ک ئاماده بوون که نه ده گه یشته (۲۰۰) دوو سه د که سیك، ئه م ژماره یه نوینه ری زۆربه ی ناوچه جیاوازه کانی سوریا بوون، جگه له بوونی ژماره یه ک له نوینه رانی هه ردوو (قطر) هه ری می ئوردون و لوینان و له پۆشنیران و خویندکارانی زانکۆی سوریا پیک هاتبوو، به ستنی ئه م کۆنگره یه (۳) پۆژی خه یاند.^{۶۸} به لām له سه ر چاوه یه کی تر دا ئاماژه به وه ده کات که کۆنگره ی دامه زین هه ر نزیکه ی سه د ئه ندامی گرتبووه خو ی که ئه وانیش بریتی بوون له ره گه زه رستانی پارت ه که. له نیوان ئه وان ه دا یه ک کریکار و یه ک جو تیارو دوو (پیشه گه ر)، به لām ئه وان ی تر بریتی بوون له (۲۱) مامۆستا و فه رمانبه رو خویندکاری ئاماده یی و زانکۆ (۶۰) پارێزه رو (۱۱) دکتۆر و بازرگان (۴) که س.^{۶۹} و به یانی کۆتاییان له ۷ ی نیسان دا ده رکرد.^{۷۰}

کۆنگره په زامه ندی به خشی به ده ستوور و په یه ره وی نیوخوی پارت ه که و دان ی به سه رکردایه تی جی به جی کاری پارت ه که دا نا، عه فله ق بوو به

* - بپوانه پاشکۆکانی ی ژماره (۶، ۴، ۲، ۲)

⁶⁸ السيد عبدالرزاق الحسنى: تأريخ الاحزاب السياسية العراقية، ل ۲۸۱-۲۸۲؛ شبلي العيسمي: تاريخ البعث (فكر و نضال)، ل ۱۴؛ سرهنك زهه ی ستاد، عبدالله رفيعی: صدام ابن غريقه عرب، ل ۶۵؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق، ل ۶۵.

⁶⁹ بو علی ياسين واخرون: س. پ، ل ۲۱۷؛ هادي حسن: س. پ، ل ۳۲؛ محمد علي داهش و سعد غالب: موضوعات مادة الثقافة القومية والاشتراكية، جامعة الموصل، الموصل، ۱۹۸۷، ل ۱۲۸.

⁷⁰ عبدالرزاق الحسنى: س. پ، ل ۲۸۲.

عەمیدو بێتاریش بە سکرێتیری گشتی ھەلبژێردرا، جەلال سەیدو وەھیب غانمیش بەئەندام پەسەند کران.^{۷۱}

بەشیوەیەکی گشتی لە ساڵی ۱۹۴۹دا بەعس پاشەکشەییەکی کاتی بەخۆوە بینی، ھۆی ئەمەش دەگەرێتەوێ بە ئێوەی کە پۆژنامەکان دوا بەدوای یەکێک لە ئەزموونەکانی زیندانیکرانی عەفلەق، نامەییەکی* ملکەچی و سەر شوپری و خیانتی ئەویان بلاوکردبوو کە لە ۱ی حوزەیراندا بە واژۆی خۆی لە زیندانی (مەرزە) وە نووسیبووی و ئاراستەیی حوسنی زەعیم کرابوو کە سەرکردەیی یەکەمین کودەتای سوریا بوو، ئەو نامەییە ئابرووچوونیکی رەوشتی بوو پێش ئەوەی سیاسی بێت، کە تیایدا میشیل عەفلەق وەک کەسیکی لاواز لە بەرگری کردن لە بیر و باوەرەکی پێشان دەدات،^{۷۲} تا ئێستەش ئەو ھۆیی پالی بەعەفلەقەوێ نا ئەم نامەییە بنووسێت جیگەیی پمڵیدانە.^{۷۳}

پارتی بەعس لە ساڵانی یەکەمیدا لەپێشکەوتنی سیاسیدا نەیتوانی سەرکەوتنیکی ئەوتۆ بە دەست بهێنێت، بەلکو زیاتر پۆلەکی وەک پۆلیکی

---

⁷¹ حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۴.

* ئەنامەکەدا ھاتوو: "ئێمە ئامادەین رەوتیکی نا لایەنگر بگرینە بەرو زمانی خۆمان بگرین، ئەگەر ئەمە خواستی ئێوە بێت.... سەبارەت بە خۆشمەوێ بپارمدا بە یەکجاری واز لەسیاسەت بێم... پێشمایە ئەرکی من کۆتایی ھاتوو و شێوازەکی من بۆ سەردەمی نوێ گونجاو نیە". (حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۴).

⁷² راستی: المسألة الكردية حوائل علی طریق الحل الديمقراطي، ط ۱، مطبعة ھاڤیبون. برلین. ۲۰۰۳. ل ۷۰.

⁷³ حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۴. د. عبدالفتاح علی بوتانی: الحیات الحزبية في الموصل.... ل ۳۴۳.

لاوهکی مایهوه لهسهر شانۆی سیاسی سوریاو بهسهرکهوتنی راستهقینه نهگه‌یشت، تا یه‌گگرتنی پارتەکه‌ی له‌گه‌ل حزبه‌که‌ی (ئه‌که‌رم حو‌رانیدا) ^{۷۴} له ۵ی ئازاری ۱۹۵۴دا ریککه‌وتن له‌سهر یه‌گگرتنی هه‌ردوو پارتەکه‌ (پارتی به‌عس و پارتی عه‌ره‌بی ئیشتراکی) ^{۷۵}.

له‌سهرکردایه‌تی نویدا سیان له‌سهرکرده‌کانی به‌عسی نوێ دیاریکران که بریتی بوون له (عه‌فله‌ق و بیتارو جلال سه‌ید) و دوان له‌سهرکرده‌کانی عه‌ره‌بی ئیشتراکی که ئه‌وانیش (حو‌رانی) ^{**} و (ئه‌نتۆن مه‌قدسی) ^{***}

* - بپوانه پاشکۆی ژماره (۸)

⁷⁴ قاضل حسین: الفكر السياسي في العراق المعاصر (۱۹۱۴ - ۱۹۵۸)، مؤسسة الخليج للطباعة والنشر، بغداد، ۱۹۸۴، ل ۱۲۳.

⁷⁵ حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۶، ۳۷؛ محمد منذر: الجبهة والحزب السياسي، المبادئ العامة و منطلقات اساسية، ط ۱، من منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، ۲۰۰۴، ل ۷۲؛ سرهنگ زهمی ستاد، عبدالله رفیعی: صدام ابن غریقه عرب، ل ۶۵.

^{**} ئه‌که‌رم حو‌رانی: له سالی ۱۹۱۲ له‌دایک بووه کوپی مۆلکداریکێ ده‌وله‌مه‌ندی هه‌مما بوو. به‌لام براه‌یکێ گه‌وره‌تری سه‌روه‌ت و سامانه‌که‌یانی به‌فێرۆ دابوو بۆیه ئه‌و هه‌رگیز به‌شی پێویست پاره‌ی پێنه‌بوو، له سالی لاییدا پێویستی به‌ ده‌ستنوقاوییه‌کی زۆر بووه، سه‌ره‌تا له هه‌مما خوێندوویه‌تی و دواتر پووی کردۆته قوتابخانه‌ی ته‌جه‌یز له دیمه‌شق، دوا‌ی ته‌واو کردنی ئه‌وێ چۆته کۆلیژی پزیشکی له زانکۆی یه‌سوعی، به‌لام ناچار بووه وازی لێبه‌هێنێت له‌به‌ر په‌یوه‌ندار بوونی به‌هه‌ولێ ده‌ستدریژیکردنه سهر ژیا‌نی سو‌بی به‌ره‌کات، که‌سه‌رۆکیکی پێشوو‌ی ده‌وله‌تی سوریاو لایه‌نگری فه‌ره‌نسیه‌کان بووه، پاشان سالی ۱۹۳۶ گه‌رایه‌وه‌و په‌یوه‌ندی کردوه به په‌یمانگه‌ی مافناسیه‌وه له دیمه‌شق و له سالی ۱۹۳۸ دا که‌وتۆته پێ بۆ هه‌مما بۆ ئه‌وه‌ی کاری پارێزه‌ری بکات، سالی ۱۹۳۶ چووته پزیری ریکخستنی پارتی نه‌ته‌وه‌یی سوریا کۆمه‌لایه‌تی، دواتر لێی کشاوه‌ته‌وه، بووه به ئه‌ندام و دواتر سه‌رۆکی پارتی (شباب) که (عوسمان حورانی) ئاموزای دیمه‌زاندبوو سالی ۱۹۳۸. هه‌روه‌ها به هونه‌ری نووسینیش ناوی ده‌رکردبوو که وتاره‌کانی له گۆفاری پارتی هه‌فته‌نامه‌یی (الیقظه) دا بلاو‌کردۆته‌وه.

بوون.^{٧٦} ئیتر له و کاته وه ناوی پارتە تازە که گۆرا به (حزب البعث العربی الاشتراکی).^{٧٧}

بنه ماکانی یه کگرتنه کهش به پیی ئەم خالانه دیاری کران:-

١- دهستووری پارتی به عس دهستووری تازهی پارت دهییت.

٢- ریکخستنی پارتی عهره بی ئیشتراکی له گه ل ریکخستنهکانی پارتی به عسدا یه کده گریت.

٣- ناوی پارتی تازه (پارتی به عسی عهره بی ئیشتراکیه)، واتا زیادکردنی وشه ی ئیشتراکی.

٤- ئەکره م خووانی ده چیته پال سه رکردایه تی بالای پارت.^{٧٨}

به م شیویه به عس له کۆمه له یه کی بجوکه وه دهستی پیکرد که چه ند مامۆستایه کی دوانا وه ندی کۆمه لێک خویندکاریان له ده وری خو یان کۆکرده وه و بوونه بنه مایه ک بو دامه زرانندی ئەو پارتیه ی که ما وه یه کی

مهروه ها له جولانه وه سه ربازیه که ی ١٩٤١ی عیرا قدا به خۆی و چه ند ئەفسه رێکی لاوی خه لکی هه م ما وه به شداری کردوه، له سا لی ١٩٤٣ دا به نوینه ری هه م ما هه لبرێردا وه، و به هاتنی سا لی ١٩٥٠ دا به یاری دا ناوی پارتە که ی بگۆریت بو (حزبی ئیشتراکی عهره بی) ژماره ی ئەندامه کانی له ١٠ ده هه زار که متر نه بوون. (حنا بطاطو: س. پ، ل ٣٥، ٣٦؛ امل میخائیل: س. پ، ل ٨٥).

*** به تابه مه سیحیه کی ئه رسه دو کس ی و به پیشه مامۆستای زانکۆ بوو له شارو چکه ی یه برود له ناوچه ی قه له مون دا ده ژیا. (حنا بطاطو: س. پ، ل ٣٦، ٣٧)،

⁷⁶ حنا بطاطو: س. پ، ل ٣٦.

⁷⁷ فاضل حسین: الفكر السياسي في العراق المعاصر، ل ١٢٤.

⁷⁸ بو علی یاسین و اخرون: س. پ، ل ٢٢٨؛ صباح محمود محمد: حزب البعث العربي الاشتراكي. دراسة موجزة في المؤتمر القومي الاول و الفترة التي تلتته حتى عام ١٩٥٤. مجلة كلية الاداب. العدد (٢٤)، كانون الثاني ١٩٧٩، ل ٢١٢.

دوور و دريژ له ميژووى سياسى عىراقدا رۆلى خۆى بىنى، ئەگەرچى
پيمان وانيه بهو ژماره كه مه بن چونكه ناكرى دوو مامۇستاي دواناوهندى
دهست له پيشهى مامۇستايى بكيشنهوه بو كارى سياسى، له كاتيكا
ژمارهى ئەندامهكانى (۲۵) خويندكار بيت، ئەمه جوړه زيادهرهويهكى پيوه
دياره.

بلاو بوونەوێ پارتی بە عێس لە عێراقدا

سەرەتا کانی دەرکەوتنی بە عێس لە عێراقدا بۆ کۆتایی چلەکانی سەدە ی بیست دەگەرێتەو، لە کاتی بەستنی کۆنگرە یە کەم ی دامەزراندنی پارتی بە عێس لە سوریا دا، می شیل عە فەلق پشنیاری دروست کردنی شانە ی نهیی لە ولاته عەرەبیەکانی دراوسی سوریا کرد، کە عێراقیش یەکیک لەو ولاتانە بوو. دەرکەوتنی بە عێس بە شیوە یەکی دیار دەگەرێتەو بۆ ساڵی ١٩٤٨ کاتی ک بۆ یە کەم جار لە کتیبخانەکانی عێراقدا دوو نامیلکە ی بچوک بینرا، کە ئەوانیش (احادیث في البعث العربي) و (في السياسة العربية) بوون کە بە نیوی بە عێسی عەرەبیەو دەرچو بوون.^{٧٩} راستە بوونی هەندیک لە خویندکارە عێراقییەکان ئەوانە ی لە چلەکاندا لە زانکۆ ی دیمەشق دەیانخویند یا خود لە بەیروت پە یو هەندیان هەبوو بە پارتی بە عێسەو بە شداری کۆنگرە ی دامەزراندنیان لە دیمەشق کردوو، لەو رێگە یەو ئەشنا بوون بە بیروباوەر و ئامانجەکانی و خویندنهویان بۆ هەندیک لە بەیان و بلاوکاراوەکانیان و کاریگەریان لە سەریان هەبوو و هەندیکیان بە شداریان لە گواستنهوی بە شیک لەم بیرە بۆ عێراق لە کاتی گەرانهویاندا کردوو.^{٨٠} بەلام هۆکاری گرنگ لە بلاو بوونەوێ ئەم پارتە

---

79 حسن احمد محمد: الفكر الاشتراكي لحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٢، ل ١٩٨٢.

80 شلبن العیسمی: حزب البعث العربي اشتراکی، مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل ٢٠٠١؛ هادی حسن: س. پ، ل ١٢٦، د. عبدالفتاح علی بوتانی: الحیات الحزبیة فی الموصل... ل ٢٤٤.

دهگه پیتته وه بۆ ئه و خویندکارو مامۆستا سووریانه ی که
له ئه سکه ندهروونه وه چووبون بۆ عیراق و له ویدا دهیانخویند.⁸¹ له نیو ئه و
خویندکاره سووریانه دا (ادهم مستهفا) بوو که په یوهندی به (ئامۆژگه ی
بالای مامۆستایان) وه کردبوو، و ساڵی ۱۹۴۷ یه کهم شانه ی به عسی
له عیراقدادرووست کرد و بانگه شه ی بۆ پارته ی به عس بلاوکرده وه و
کووبونه وه ی پی دهکردن و نامیلکه ی به عسی بۆ دهگواستنه وه، و
ژماره یه کی زۆر له نامیلکه ی دهستووری به عسی عهرهبی دابه شه کرد.

شایانی باسه (فائیز ئیسماعیل) که خویندکارێکی سووری و خه لکی
ئه سکه ندهروونه بوو، له کۆلیژی یاسای عیراکی ده یخویند کتیبخانه یه کی
له که رخ به ناوی کتیبخانه ی (اليقظه العربيه) وه دامه زراند.⁸²

واته به دهستی شخه ری چه ند لاویکی ئه سکه ندهروونه، به تاپبه تی فائز
ئیسماعیل که کوپی پیشه وه ریکی عهرهبی عه له وی بوو له گه ل وه سفی
غانم، که خویندکاری په یمانگه ی بالای مامۆستایان و برای وه هیب غانمی
ئه ندامی سه رکردایه تی به عسی سووریا بوو، چه ند بازنه یه کی سه ره تایه ی
به عس دامه زرا، له هه مان کاتدا له قوئاغه سه ره تایه یه کانی سه ره له دانی ئه م
پارته دا سلیمان عیسا که هۆنه ریکی عاره بی سوننه ی حه له ب بوو رۆلی

⁸¹ السيد عبدالرزاق حسنی: س. پ، ۲۸۲؛ عبدالفتاح عسی بوتانی: الحیات الحزبیه فی
الموصل... ل. ۳۴۴.

⁸² فاضل حسین: الفكر السیاسی فی العراق المعاصر، ل. ۱۲۴؛ پارته ی دیموکراتی کوردستان (مه کته بی
ناوهندی دیراسات و توێژینه وه): هه لویستی حیزبه سیاسیه کانی عیراق له مه پ کێشه ی کورد...

بەرچاوی بینی.^{۸۳} دواى ئەوھى فائز ئىسماعیل سەفەرى سورىای کرد، (عبدالرحمن الضامن) که خویندکاریکی عیراقى بوو له کۆلیژى یاساو کاروبارى نهینى به پێوه دەبرد و (یحیی یاسین) یارمەتى دەدا، بهرپرسی نامه کارى و په یوه ندىیه کانی به مەركهزو پاراستنى سجله کانی بوو، و (جاسم محمد الحمراء) لێپرسراوى که پاده بوو، دواتر له بهر هۆکاری ته ندرووستى عبدالرحمن وازى هیئا و لێپرسراویتى که و ته دەست (ابو القاسم محمد کرو) که یه کێک بوو له خویندکاره تونسیه کانی له ئامۆژگه ی بالای مامۆستایان.^{۸۴}

له هه مان کاتدا له شارى که ربه لا له لایه ن سه عدون حه مادی یه وه وهك که سایه تیه کی سه ربه خو که ئەو ده مه له به یروت ده یخویند یه که م شانە ی له سالی ۱۹۴۸ دا دامه زانده بێ ئەوه ی هیچ پێوه ندىیه کی به رێکخستنه کانی به غداوه هه بیئت و حه مادی بلاو کراوه حیزبیه کانی له به یروته وه ده نارده وه، له وانه پۆژنامه ی (البعث) که به به رده وامی هه فتانە ده نگه یشت و به شیوه یه کی ئاشکرا ده فروشرا، جگه له پۆژنامه ی (المروة الوثقی) که له به یروت ده رده کرا، بیروباوه رده کانی به عسی به شیوه یه کی ئاشکرا بلاوده کرده وه، سه ره تا ئەم کارکردنه ی وهك که سییتی سه ربه خو ئەنجام دەدا، به لām دواتر شیوه ی کارکردنه که رێکخرا و به ستر به رێکخستنی به غداوه و سالی ۱۹۵۲ شمس الدین کاظم ئەندامی

^{۸۳} حنا بطاطو: س. پ. ل ۴۷، ۴۸؛ شمران عجلي: الخريطة السياسية للمعارضة العراقية. ل ۳۱.

^{۸۴} فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر. ل ۱۲۵؛ حنا بطاطو: س. پ. ل ۴۸.

سەرکردایەتی لقی سەرپەرشتی دەکرد.^{۸۵} لە ساڵی ۱۹۵۱دا یەكەم شانهی رێكخستنی حزبى لە شارى بەعقوبە لە رێگەى ئەندامانى حزب (معاذ عبدالرحيم) كە خوێندكارى پەیمانگەى مامۆستایانى لادىكان بوو پێك هات، لە شارى موسلىش رێكخستنى حزب لەو خوێندكارانە پێك هاتبوو كە لە ساڵانى پەنجاکاندا لە پەیمانگە و كۆلیژەكانى بەغدا دەیانخویند.^{۸۶}

لە ساڵى ۱۹۵۱ دا (فؤاد ركبى) * دەسەلاتى وەرگرتو تا ماوهى (۸) سال سەرکردایەتی دەکرد.^{۸۷} یەكەمین شتى ئەم رێكخراوە نوێیە پى چەسپاندن بوو لەناو كۆلیژەكانى زانكۆى بەغدادا لە ئەزەمىيە، بەلام وورده وورده دەستپوێى خۆى درێژ کردەوه، لە ناصریە لە ساڵى ۱۹۵۰ دا لە رێگەى (فؤاد ركبى) هوه رێكخستنى بەعس دامەزرا، ساڵى ۱۹۵۱ لە شارى حللە (عبدالوهاب كريم) رێكخستنى ئەو شارەى پێكهێنا و لە شارى سامەراش لە هەمان كاتدا لە رێگەى (عبدالله سلوم السامرائى) هوه و لە شارى بەسرا لە رێگەى (وەسفى غانم) و لە شارى كوتیش ساڵى ۱۹۵۴ لە رێگەى (محمد جمیل شلش) هوه شانه حزبىەكانى بەعس دروست کران،^{۸۸} زۆربەى

⁸⁵ سید عبدالرزاق الحسنی: س. پ. ۲۸۲.

86 هادی حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق... ل. ۱۲۷.

* ركبى شیعه بوو، خوێندكارى كۆلیژى ئەندازیارى بوو. لە ساڵى ۱۹۳۱دا لە ناصریە لەدايك بووه، باوكى فەرمانبەریكى هەژارى میرى بووه، دایكىشى ئاموزای دووهەمى سالى جەبرى سەرەك وەزیران بوو. سەر بەخێزانێكى چینی ناوەراست بوو لە هۆزى بەنى ركب، لەتەمەنى ۱۶ یان ۱۷ سالیدا بوو كە سیاسەت كیشیكر. ساڵى ۱۹۵۰ پەيوەندى كردوه بە حزبەوه. (حنّا بطاطو: س. پ. ۴۸ل؛ پارتى دیموكراتى كوردستان (مەكتەبى ناوەندى دیراسات و توێژینهوه): هەلوێستى حیزبە سیاسیهكانى عیراق لەمەڕ كیشەى كورد... ل. ۶۴).

حنّا بطاطو: س. پ. ۴۸ل.

کران،^{۸۸} زۆربهی ئەوانەى پەيوەندیان پێوه دەکردن خویندکاری زانکۆو ئامادەییەکان بوون، ئەوانەى لە پرێزەکانى (سەرەخۆ خوازەکان) نیشتمانپەرورەکاندا کە دەرەتانیکیان بوو جۆش و خروشیان دەستەدەکەوت.^{۸۹}

هەر لە سەرەتای سالى ۱۹۴۸ چەند شانەیهکی بچووکی خویندکاری پیکهاتبوو کە هەریەکیان نزیکەى (۵) ئەندامى لەخۆ دەگرت، و یەكەم ئاهەنگى پێوهنداریتیى (انتماء) لە (دار البعثات)ى عەرەبى لە ئەعزمیە ئەنجام درا.^{۹۰}

لە رووى ریکخستنەوه پیکهاتەى پارتهکە بەم شیۆهیه بوو: هەموو (۸) یاخود (۱۰) بازنیەك تیپیکیان پیک دەهینا و چەند ژمارەیهکی دیاری کراو لەم بازنانە کەرتیکیان پیک دەهینا، هەموو ئەم بازنانە بەتەنیا کۆ دەبوونەوه و دواتر سەرۆکی بازنیەكە راپورتیکى پیشکەش بە لیپرسراوى پارچهکان دەکردو تیايدا باس لە چالاکی جولانەوهکەو ئەندامەکان و پەيوەندیەکانیان و پیگەیشتنیان دەکرا.^{۹۱}

بونیادی ریکخستن سادە بوو، یەكەى بنەرەتى بریتى بوو لە (فرقه) کە لانیكەم لە (۲) ئەندام پیک دەهات، هەردوو فرقهیان زیاتر (شوعبه) یان پیک دەهینا، هەر دوو (شعبه)یان زیاتر (فرع)یکیان پیکدەهینا و لەسەر و

88 هادي حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق .... ل ۱۲۸-۱۲۹.

⁸⁹ حنا بطاطو: س. پ. ل ۴۸.

90 شلبى العيسمي: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل ۲۰۱.

91 فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر. ل ۱۲۸.

فەرعیشه‌وه (ده‌سته‌ی سەرکردایه‌تی) هه‌بوو که له‌بنه‌په‌تدا له‌سه‌رۆکی نووسینگه‌کانی پارت پیکهاتبوو بۆ به‌پێوه‌بردنی پۆشنیری و کریکاران و هه‌رزشی و دارایی هه‌روه‌ها سه‌رۆک و ئەندامانی نووسینگه‌ی سیاسی هه‌بوو له‌سه‌روو هه‌مووشیان‌ه‌وه (عه‌مید) هه‌بوو.^{۹۲} پله‌کانی حزبی بریتی بوون له:

دوای کۆتایی هاتنی قو‌ناغی هاو‌پێه‌تی به‌پله‌ی (مۆید-لایه‌نگر)، دواتر به‌رزده‌بیته‌وه بۆ پله‌ی (نصیر-پشتیوان)، دواتر پێشده‌که‌و‌یت و هه‌ل‌ده‌بژێرد‌یت بۆ ئەندامی، دوای ئەوه‌ی به‌عسی به‌سه‌رکه‌وتویی قو‌ناغی هه‌ل‌بژاردنی ئەندامی ده‌ب‌ریت ده‌بیته‌ ئەندام و ماوه‌ی شه‌ش مانگ له‌ ژێر تاقیکردنه‌وه‌دا ده‌بیته‌، پاشان سو‌ینده‌خوات و به‌وه‌فایی خو‌ی بۆ به‌عس ده‌رده‌ب‌ری پاشان ده‌بوو به‌ ئەندامی (فرقه) و باوه‌رپیکراوی به‌عس و بازنه‌ی خه‌باتی حزبی فراوانتر ده‌بیته‌ و به‌رزده‌بیته‌وه بۆ ئەندامی سەرکردایه‌تی (فرقه) و دواتر بۆ ئەندامی (شعبه) و پاشان بۆ ئەندامی (فرع) و دواتر بۆ ئەندامی (قیاده‌ی قطری)، کاتی‌ک ده‌بیته‌ (امین سر للقيادة القطرية) ئەوا ده‌بیته‌ ئەندامی (قیادی فرع) که ئەمه‌ش به‌رزترین پله‌ی سەرکردایه‌تی له‌ حزبا.^{۹۳} ئاما‌نجه‌کانی ئەم پارت‌ه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی وه‌ک له‌ به‌یانی یه‌که‌می به‌عسا هاتوه‌ بریتی بوو له:

^{۹۲} حنا بطاطو: س. پ. ل. ۵۰.

^{۹۳} سلیمان فرحان: مذكرات بعثي سابق، تقديم احمد رائف، الزهراء للاعلام العربي، قاهرة، ۱۹۹۱.

۱- نوینەرایەتی کردنی گیانی عەرەبی دژی شیوعیەتی مادی.

۲- نوینەرایەتی میژوویی زیندوی عەرەبی دژی دواکەوتوویی مردوو و پێشکەوتنی دەستکرد.

۳- نوینەرایەتی نەتەوێ عەرەبی تەواو کە دەرپەری دەستکەوتی تاکەکەسیە دژ بە نەتەوێ زارەکی کە لەسەر زمان و کۆمەڵێک هەلسوکهوت تێناپەریت.

۴- نوینەرایەتی نامە ی عروبە دژ بە پیشە ی سیاسی.

۵- نوینەرایەتی نەوێ عەرەبی نوێ.^{۹۴}

چالاکییەکانی حزب لەسەر تادا لە چەند کاریک تێنەدەپەری لەوانە:-
مژدە پێدان بە پرەنسیپەکانی پارت و بلاوکردنەوێ و دروست کردنی شانە ی خویندکاری و هەولدان بۆ پێناسەکردنی هاوڵاتیان بە ئامانجەکانی بەعس و دروشمەکانی لەپێگە ی نووسین لەسەر دیوار، یاخود لە کاغەز دەیاننوسی و لەهەندیک شوێن و بۆنەدا دابەشیان دەکرد ، و لەپێگە ی بەشداریبوون لە ئاھەنگ و خۆپیشاندانەکان و هوتاف کیژشان بەناوی حزب و دروشمەکانی.^{۹۵}

جگە لەوێ هەلواسینی چەند نووسراویک کە بە دەست نووسرا بوو، بەو حزبیان دەناساند یاخود لە دیواری هەندیک لە کۆلیژەکان و خویندنگەکان بەشەوو بەنهیانی تەواوێ، چونکە حزب دەیویست پارێزگاری لە

---

94 جعفر عباس حمیدی: التطورات السياسية في العراق. ل ۶۵۴.

95 شلیب العیسی: حزب البعث العربي الاشتراكي. مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل ۲۰۲.

ئەندامەکانی بکات.^{۹۶} بە عەس بەشداری لە ئاھەنگە سیاسییەکاندا دەکرد و بەھۆی بارودۆخی کارکردن بەنھێنی، ئەمە وایکرد بوو لە ژێر چەند ناویکی جیاوازدا کاربکەن، وەک (الشباب العربي في العراق) و (الاشتراكيون العرب) و (الشباب العربي الجامعي).^{۹۷}

ھۆیەکانی چاپ لەسەرھتادا زۆر بەسادی دەستی پێکرد، کە پشستی بە لەبەرگرتنەوە بەدەست (استنساخ) دەبەست، یاخود نووسین بە تەباشیر لەسەر جادە.^{۹۸} ھەندیک لە زانیاریەکان لەقوناغی یەكەمدا بەدەست دەنووسراو لەسەر چەند نوسخەیەك دواتر ئەندامەکان دەستاو دەستیان پێدەکرد، و ھەندیک لە بیاننامە گشتیەکان تا سالی ۱۹۵۲ کە پۆژنامەکان نەیان دەتوانی بڵاویبکەنەوە بەدەست دەنوسران و بەسەر ھاوولاتیاندا دابەش دەکران.^{۹۹} بە عەس توانی ئامیڕیکی پۆنیوی دەست بکەوێت و یەكەم پۆژنامەی بەناوی (العربي الجديد) ھو دەکرێ. دوو ژمارە ی لێدەر کرد دواتر ناوھەکان گۆڕی بۆ (اشتراكي) کە ھەندیک لە پیتەکانی پۆژنامە کە نەدەخویندرا یەو.^{۱۰۰} لەویدا بڵاوکراوەکانی حزب و

^{۹۶} عبدالرزاق الحسنى: س. پ. ل ۲۸۳؛ هادي حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق... ل ۱۳۱.

^{۹۷} فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر. ل ۱۲۹؛ شلبي العيسى: حزب البعث العربي الاشتراكي. مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل ۲۰۳؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق. ل ۶۵۸.

^{۹۸} عبدالرزاق الحسنى: س. پ. ل ۲۸۶.

^{۹۹} شلبي العيسى: حزب البعث العربي الاشتراكي. مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل ۲۰۳.

^{۱۰۰} عبدالرزاق الحسنى: س. پ. ل ۲۸۶؛ شلبي العيسى: حزب البعث العربي الاشتراكي. مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل ۲۰۳.

ئەو بەياننامەنى كە بەھۆى پروداوھ سىياسىيەكانى عىراقەوھ دەريان دەکرد و بلاويان دەكردهوھ.^{۱۰۱} بەعس توانى لە سالى ۱۹۵۴دا چاپخانهكى دەست بكهوئ كە لەكەربە لا بە (۵۰) دينار كړيبووى لە لايەن (فوناد ركابى و على صالح السعدى) يە وە. لەسەرەتادا لە مالى على صالح السعدى دانرا، دواتر گواسترايەوھ بو يەكئ كە لە چاپخانهكان. ھەر لەو ماوہ يەدا بەعس توانى سوود لە پوژنامەى (الحرية) ئاشكرا وەربگرئ كە خاوەنەكەى (قاسم حمودى) بوو بو ماوہ يەكى كورت بو پوون كەردنەوہى ئامانجەكانى حزب، و پرنسپيەكانى كە يارمەتى دەريكى باش بوو بو راکيژشانى كۆمەلئكى گەورە لە پوژنبيران.^{۱۰۲} بە شيوە يەكى گشتى ئەدەبىياتى پارتى بەعس دەتوانين بو دوو بەشى سەرەكى دابەشى بكەين:

- ۱- كۆمەلئ كتيبى نوسراوى ئاشكرا، ئەم كۆمەلە يەيان بە شيوە يەكى زور پاريزگارانه نوسرابوون و ئامانج لييان تەنھا راکيژشانى لايەنگران بوو، پشتي بە شيوە يەكى ئەدەبى بەستبوو و جوړئ كە لە جياوازي تيدا بوو.
- ۲- كتيبە نهيئيهكان كە تەنھا لە نيوخوئ بازنەكانى ريكخستندا دەخويندرايەوھ و نەدەدرا بە كەس، ئەم كتيبە نهيئيانە بە شيوە يەكى زور

¹⁰¹ فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر . ج ۱، ۱۲۸.

¹⁰² عبدالرزاق الحسيني: س. پ. ج ۲، ۲۸۶؛ شلبي العيسى: حزب البعث العربي الاشتراكي. مرحلة

النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ج ۲، ۲۰۳.

پروون و ئاشكرا بانگەشەیان بۆ ئەو بیر و باوەرانیان دەکرد كە لە
خەلكیان دەشاردەوێ تا روی راستەقینەیان دیار نەبێت.^{۱۰۳}

دەسەلات تا پێش ساڵی ۱۹۵۲ هیچ جوړە بایەخێکی بە چالاکی
بە عەسیەکان نەدەدا، بۆیە جوړیك لە ئازادیان لە زانكۆ هەبوو كە
دەیاننوانی چاوپێكەوتن بەلكو هەندێك جار كۆپ و كۆبوونەو بەستەن دور
لە چاودێری و پراوەدوونان لە كۆلیژەكانی زانكۆدا، بەلام دواى ئەو ساڵە
حكومەت هەستى بە چالاکی زیاده پەوانەیان كردوو دركى بە مەترسى
دەسەلاتیان كرد، بۆیە چاودێریان خستە سەریان.^{۱۰۴} چالاکی بە عەسیەكان
سەرنجى دەوروبەرى بۆ خۆی راكێشابوو، بۆ نمونە پوژنامەى (الاهبار) لە
كانوونى یەكەمى ساڵى ۱۹۵۲دا لە بابەتێكدا ئاماژە بەو دەكات كە
حزبێكى سیاسى بەناوى پارتى بە عەسى عەرەبى لە عێراقدا درووست
بوو و چالاكى نایاسایى ئەنجام دەدەن.^{۱۰۵}

ئەندامەكانى ئەم پارتە پوڵێكى گەرنگیان هەبوو لە ئامادەكردن بۆ
مانگرتن و خۆپیشاندان، كە شارەكانى عێراقى گرتەو، لە راستیدا یەكەم
بەیانى فەرمى سیاسى بۆ ئامادەكردنى راپەرین لە لایەن بە عەسەو لە ژێر
واژۆى (الشباب العربى الجامعى فى العراق) دەرچوو كە تیايدا ئیدانەى

¹⁰³ سلیمان بشیر و اخرون: صدام بین الاقوال و الافعال. ل. ۶۵-۶۶.

¹⁰⁴ شەلبى العیسى: حزب البعث العربى الاشتراکى. مرحلة النمو والتوسع ۱۹۴۹-۱۹۵۸. ل. ۲۰۴.

¹⁰⁵ ابراهیم خلیل احمد. جعفر عباس حمیدى: تاریخ العراق الحديث. ل. ۱۵۴، ۱۵۵؛ عبدالرزاق

الحسنى: س. پ. ۲۸۵.

دهست دريژى كردنه سهر خوښندكارانى كۆليژى دهرمانسازى (صيدليه)
دهكات له لايهن پۆليسهوه.¹⁰⁶

ئه و بنه ما سياسيه تازه و تايبه تيانه ي پارتى به عس، بنه ماي جياوازي
و ليكنه چوونه له نيوان ووتن و كردار دا له نيوان تيؤر و به جيھيناندا، له
چه واشه كردنى خهك و هه له تانندن به دروشمى بريقه دار، ئهم
يارى كردنه ي به عس به وته و عه قلى خهلكى هه ر له سهره تاي دروست
بوونيه وه پياده كراوه له وه ي له نيوخوئى پارتكه ياندا شتيكيان
بلاوده كرده وه و له دهره وه شتيكى تر، بيگومان پارتىكى له و جوړه
هه رگيز نابيت به پارتى گه ل و جيئى متمانه و بروائى ميلله ت نابيت.

---

¹⁰⁶ عبدالرزاق الحسنى: س. پ، ل ٢٨٤.

باسى سىيەم

بىنەما ئايدۆلۆژىيەكانى پارتى بەعس

دەستور(پەيرەوو پروگرام)ى بەعسى سالى (۱۹۴۷) لەپال نووسىنەكانى مېشىل عەفلەقدا تا سالى ۱۹۶۳ بۆ فكري پارتى بەعس سەرچاۋەيەكى سەرەكى بوون، ھەرچەندە ئەو دەستورە كاريگەرەيەكى زۆرى فكري عەفلەقى شانبەشانى فكري (ئەرسوزى و ۋەھىب غانم)ى بەسەرەۋە بوو، بەلام لەگەل ئەۋەشدا كە عەفلەقىيەت سەرچاۋەيەكى سەرەكى ئايدۆلۆژىيە پارتى بەعس بوۋە تا بەستنى كۆنگرەى نەتەۋەيى شەشەم لە سالى ۱۹۶۳دا لەژىرناۋى (ھەندى دەرھاۋىشتەى تيۋرى- بعض المنطلقات النظرية)، كەشۋىنى عەفلەق و رىيازەكەى گرتەۋە بەبى ئەۋەى بەشۋەيەكى بىنەرەتى بيانسپىتەۋە.^{۱۰۷} كەۋاتە لەپروۋى

^{۱۰۷} بو على ياسين و اخرون: الاحزاب والحركات القومية. ۲۳۸، ۲۳۷.

ئایدیۆلۆژیيە ۋە بەئەس تارادەيەكى زۆر لەچلەكاندا دەستكردى مېشىل
 عەفلەق بوو، لەقالبدانى ھزريانەى حيزب بۆ ئەو نزيكە قورخ كردنيك بوو.
 چونكە لەو سەردەمەدا ھەموو بەعسيەكان عەفلەقيان بە مامۇستاي خويان
 دادەنا، بەلام (قورخ كردنى عەقيدەيى) عەفلەق لەسوريای پەنجاكاندا
 درزى تىكەوتبوو، ئەمەش لەبەشيکيدا دەگەرپايەو ەو فراوانبوونی لەپرو
 خىراى ريزەكانى بەعس، ئەمە بەسەر يەكيتىي ھزريانەى بەعسيشدا
 ھات. لەگەل سالى ۱۹۵۷دا ەك چاپکراوێكى نيوخويى ئەو پوژانە
 دەلييت: "بەعسى سوري بوو بە (بابل) يک لەشەپۆلە ئایدیۆلۆژيە
 بەگژيەكدا چوو ەكان، بەلام لەعيراقدا باو ەپدارانى بەعس تا نيو دەھەى
 واتريش، تيدەكوشان لەتويى لا پەرەكانى عەفلەقەو ە پيگە بگرنە بەر،
 لەبەرچاوي ئەوان عەفلەقو بەعسيزمى ەرەسن ھاوتاي يەك بوون".^{۱۰۸}
 جگە لەو ەى كە ئەو بيروباو ەرانەى كە پارتى بەعس خستبويە پرو شتيكى
 تازە نەبوو، بەلكو پيش ئەوان كۆمەليكى زۆر لەچاكسازەكان ئەو بيرو
 باو ەرانەيان خستۆتە پرو، بۆيە بەعس جگە لە ميراتگريكى ئەو
 بيروباو ەرانە شتيكى تازەى دانەھيناو. ^{۱۰۹} لي ەدا مرو ە بيروپايەكى جياوان
 لەگەل بەشى چەپى بەعس دەبينى كەپييان دەوترا (جماعة المنطلقات
 النظرية) بۆ عەفلەقيەت، بەشى "چەپى بەعس" پييان وابوو كەئەمە
 بريتيە لەفكريك ياخود ئاراستەيەكى سياسى كە سنوورى كەسيكى
 ديارى كراو تيدەپەرينى، تەنانەت ئەگەر بەشى "راستى بەعس" باشتري

¹⁰⁸ حنا بطاطو: س. پ. ل ۳۶.

¹⁰⁹ أمل ميخائيل بشور: س. پ ل ۹۴.

دەربرى بىرۆكەى بەعسىش بوويىت. ^{۱۱۰} بەلام لەھىچ شوينىكدا ھزرەكانى
 عەفلەق بەشىۋەھىكى رېكويىك دانەپىژرابوون، بەلكو لە وتارە
 گشتىيەكانى و تىيىنيە خوڭگوكانى بەردەمى موريدانى و چەند بابەتتىكى
 كورتدا كەلەژىر فشارى پرووداۋەكاندا نووسرابوون پەرت و بلاۋبوونەۋە.
 تەنانەت ئەگەر ئەم ماددانەش پىكەۋە كۆبكىرنەۋە گوڭشەنىگايەكى
 تۆكمەۋ توندوتۆل پىك ناھيىن، ئەمەش پەيۋەندى بەۋەۋە ھەيە، كە
 عەفلەق زياتر مەيلى لەۋەبوۋە پشت بەھەست و بە (ئيمان) بەستىت،
 زياتر لەشىكردنەۋەۋە تىخويندەۋەۋە راستىيەكان، ھەروەھا پەيۋەندىشى
 ھەيە بەزمانى عەفلەقەۋە كەزىك بوو لەزمانى شاعيران، كە زياتر ھىماي
 تىدايە نەك راشكاۋىيەكى لۆجىكانە. ^{۱۱۱}

راستىيەكەى تا سەرەتاي شەستەكان بالى "چەپ پەۋەكان"ى حزب
 نەيانتوانى ئايدىيەك دابىيىن و بىكەن بە ئەلتەرناتىۋىكى تەۋاۋ لەبرى
 ئايدىيە عەفلەقىيەت. ^{۱۱۲} بىرى بەعسىتى كە سەرچاۋەكەى دەگەرپىتەۋە بو
 مىشيل عەفلەق لەسەر ئەۋە بەندە كە عەرەب نەتەۋەيەكە خاۋەى
 پەيامىكى نەمرە بۆ ھەموو ئادەمىزاد. ^{۱۱۳}

(أمة عربية واحدة، ذات رسالة خالدة) ئەمە ئەۋ دروشمە بوو،
 ئەندامەكانى بەعس لە سەرەتاي دروستبوونى پارتەكەيانەۋە بەردەوام

¹¹⁰ بو. على ياسين وأخرون: س. پ. ل. ۲۳۸.

¹¹¹ حنا بطاطو: س. پ. ل. ۲۷.

¹¹² بو. على ياسين وأخرون: س. پ. ل. ۲۳۸.

¹¹³ جەمال نەبەز: بىرى نەتەۋەيى كوردى نە بىرى قەۋمىيەتى رۆژھەلاتى و نە بىرى ناسيۇنالىستى
 رۆژئاۋايىيە. ستۆكھۆلم - سۈيد. ۱۹۸۴. ۵۴ ل.

دووباره‌یان ده‌کردوه، پۆژانیك كه به‌عس فكره‌یه‌كی به‌نرخ بوو له‌میشكى كۆمه‌لیك گه‌نجی عه‌ره‌بیدا شوینی خۆی گرتبوو، به‌عسیه‌كان ئهم دروشمه‌یان له‌سه‌ره‌تاو كۆتایی كۆبوونه‌وه‌كانیاندا به‌پێوه‌و به‌مل كه‌چیه‌وه دووباره‌ ده‌کردوه، هه‌موو نوسراوی پارت‌ه‌كه‌یان و باب‌ه‌ته‌ فكريه‌كانیان و نامه‌ی پێك‌خستنه‌كانیان و له‌هه‌موو راپۆرت‌ه‌كانی كۆبوونه‌وه‌و ئه‌ده‌بیاته‌كانیاندا به‌و ناوه‌وه‌ ده‌رده‌كرد، له‌خۆپیشاندان و جه‌ژن و ئاهه‌نگه‌كاندا به‌رز راپیان ده‌گرت، به‌عسیه‌كان وایان هه‌ست ده‌كرد به‌و كاره‌یان کاریکی پیرۆز ئه‌نجام ده‌دن. یه‌كه‌م ده‌ركه‌وتنی ئهم دروشمه له‌ئه‌ده‌بیاتی حزبدا بۆ ساڵی ۱۹۴۳ ده‌گه‌ڕێته‌وه. له‌دوا‌ی ئه‌و ساڵه‌ وه له‌هه‌موو به‌یان و بلا‌وكراوه‌ نی‌وخۆییه‌كاندا ده‌رده‌كه‌وت تا وای لی‌هات بوو ببو به‌نه‌ریتیك كه به‌عسیه‌كان له‌سه‌ره‌تاو كۆتایی كۆبوونه‌وه‌كانیاندا ده‌یان‌ووته‌وه.^{۱۱۴}

به‌عسیه‌كان پێیان وایه (په‌یام) شتیکی پێویسته‌ بۆ گه‌ل، و مافی خۆیه‌تی كه‌هه‌ول ب‌دات بۆ ته‌واو كردنی، و پێویسته‌ لای گه‌ل له‌چوارچێوه‌ی چالاکی ماددی و خۆپه‌رستی ده‌رچیی‌ت و به‌رزبێته‌وه‌ بۆ ئاستی ئاراسته‌كردنی مرو‌قاییه‌تی.^{۱۱۵}

114 حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الثانی. بغداد. ۱۹۸۷. ۱۱۹ ل.

115 حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الاول. دار الحرية للطباعة. بغداد.

۱۹۷۰ ل. ۶۵ "فارس عبدالله: المنظور الفكري عند الرئيس القائد صدام حسين. ج ۱. ط ۱. منشورات

المكتبة العالمية. بغداد. ۱۹۸۶. ۱۸ ل.

میشیل عه‌قله‌ق له‌وه‌لامی پرسیارێکدا سه‌باره‌ت به (په‌يامی نه‌مر- الر
سالة الخالدة) ده‌لیت: "به‌رده‌وام به‌ شیوازیکی زۆر ساده وه‌لام ده‌دانه‌وه
که (په‌يامی نه‌مر) شارستانیته‌تو به‌هایه‌کی دیاری کراوه‌که‌عه‌ره‌ب
ده‌توانی له‌پاشه‌پوژدا کاتی‌ک ده‌گه‌نه‌ ئاستی‌کی شکۆداری پ‌اه‌ینه‌ر
به‌دیبه‌ی‌نه‌و له‌نیو مرو‌ق‌دا بلاوی که‌نه‌وه، که‌چی بینیم ئه‌وانه‌ نامه
به‌شتی‌کی بی گ‌یانی جیاکراوه‌ ده‌بینن له‌ناخی پۆله‌کانی گ‌هل و ژیان و
ئه‌زموونه‌کانیاندا، بۆیه‌ وا وه‌لام ده‌دانه‌وه که‌نامه‌ی عه‌ره‌بی نه‌مره‌ نه‌ک
له‌پاشه‌پوژدا، به‌ل‌کو بۆ به‌دیبه‌ی‌نه‌انی له‌ئ‌سته‌دا چه‌سپاوه.¹¹⁶

ئه‌م دروشمه‌ بن‌چینه‌یی‌ه‌ی به‌عس که‌به‌دری‌ژایی می‌ژووی دامه‌زراندنی
به‌رزی کردۆته‌وه (نه‌ته‌وه‌یه‌کی عه‌ره‌بی یه‌گ‌گ‌رتووی - خاوه‌ن په‌يامی‌کی
نه‌مره)، ئه‌م دروشمه‌ که‌سه‌رده‌قی دروشمه‌کانیه‌تی، هه‌رچی چۆنی لی‌ک
به‌دری‌ته‌وه، بیروپ‌رای ته‌س‌کی ناسیۆنالیستی لی‌داده‌چۆری. له‌لایه‌که‌وه‌ بی‌ری
نه‌ژاد په‌رستی عه‌ره‌ب به‌و دروشمه‌ به‌ه‌ی‌ز ده‌کا، له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ ئیسلام
ده‌کاته‌ په‌يامی پی‌روزی عه‌ره‌ب و می‌لله‌تانی دیکه‌ش ده‌کاته‌ مل که‌چی ئه‌و
په‌يامه. ئه‌مه‌ له‌کاتی‌کدا به‌دری‌ژایی می‌ژوو عه‌ره‌ب نه‌ته‌وه‌یه‌کی یه‌گ‌گ‌رتووی
خاوه‌ن ده‌وله‌تی‌کی د‌ل‌خوازی یه‌گ‌گ‌رتووی عه‌ره‌بی نه‌بووه، سه‌ره‌پ‌رای
بلاو‌بوونه‌وه‌ی ئیسلامیش چه‌ندین می‌لله‌ت هه‌ن نه‌ژاد و زمان و قه‌باره‌ی
خۆیانیان پاراستوه.

پارتی به‌عس له‌جیه‌انه‌یی‌ه‌کی ته‌س‌که‌وه‌ سه‌یری می‌ژووی عه‌ره‌ب و
می‌لله‌تانی ترو هه‌روه‌ها سه‌یری ئیسلام و ئاین و مه‌زه‌به‌کانی تر ده‌کا.

¹¹⁶ می‌شیل عه‌قله‌ق: فی سبیل البعث، جزء الاول، دار الحریة للطباعة، بغداد، ۱۹۸۶، ل ۱۱۲.

هەر بۆيە ئەو دروشمەى بەرزکردۆتەو، دەنا يەگگرتنى هەموو نەتەو يەك مافیكى رەواى ديموكراسى خۆيەتى، بەلام نەك لەسەر حیسابى نەتەو و گەلانى تر.^{۱۱۷}

ئامانجەکانى بەعسى عەرەبى كە لە (يەكیىتى و ئازادى و سۆسیالیزم)دا كورت كراو نەتەو، ئەمانە ئامانجە سەرەکییەکانى بەعسن كە لە گرنگیدا يەكسان و ناتوانیىت هیچ يەكك لەمانە دابردیىت یاخود دوابخیریىت لەیەكترى. شتیكى تر كە گومانى تیدا نییە ئەو یە (يەكیىتى) بەشیو یەكى مەعنەوى پەسەند ترە و پێویستە بەعسیەكان خۆيانى ئى گیل نەكەن.^{۱۱۸} ئەم دروشمە بە هاتنە كایەى پارتى بەعس شیو یەكى فەرمى وەرگرت كە لەكۆنگرەى دامەزینیەرى ۱۹۶۷دا بریارى لەسەر درا كە لەبنەماى (۳) هەمى سى بنەما سەرەکییەكەى دەستووردا هاتووە: "نەتەو یە عەرەب خاوەن پەيامیكى نەمرە، كە بەشیو یەكى تازەو تەواو لەقۇناغەكانى میژوودا خۆى دەنوینی، و ئامانجى تازەكردنەو ی بەها مروؤایەتیەكانە كە پالپشتى دەكات لەپیشكەوتنى مروؤایەتى و گەشەپیدانى گونجان و هاوكارى لەنیوان گەلاندا.^{۱۱۹}

عەقلەق لەسەر ئەو پیدادەگریىت، كە (يەكیىتى و ئازادى و سۆسیالیزم) ئەو ئامانجانەن كە خستوو یانەتە بەردەم شوین كەوتوانى دەستكردى ئەو

117 مەلا بەختیار: ئەنفال و ئایدلۆژیەتى (بەعس). گۆقارى ئەنفال. ژمارە (۱). ۲۰۰۰. ل. ۲۴.

118 مشیل عفلق: معركة مصير الواحد. ط. ۶. بیروت- لبنان. ۱۹۷۵. ل. ۵۹؛ مشیل عەقلەق: فی سبیل البعث. ج. ۲. بغداد. ۱۹۸۶. ل. ۳۱؛ صباح محمود محمد: الفكر الاستراتيجي لصادام حسين. مطبعة عشتار. بغداد. ۱۹۸۵. ل. ۳۱.

119 حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الثاني. ل. ۱۱۹-۱۲۰.

نین، به لکو له گیان و ناخی عه ره به وه هه لده قولین، ته نه گوزارشت له بهر ژه وه ندیه کانی نه ته وه ناکه، به لکو گوزارشت له و راستیه ش ده که نه که هه یه تی و هه ل و مهرجه کان چه ند به هیژبن نه و خوی هه ر پاده گه یه نیت. نه و سئ ئامانجه هه ر یه که یان په یو یستی به وی تریان هه یه و له نیوان خویاندا یه که تری ته و او ده که، بریتین له هه موویه کی به شنه کراو، ناتوانریت هیچ کامیان له سهر حیسابی دوانه که ی دی به دی به نریت.^{۱۲۰}

نه م سیانه کیه یا خود نه م سیکو چکه یه ی به عس سهره تا به م ریکخستنه نه بووه، هه روه ک (فائز ئیسماعیل) ئامارزه ی پیده کات، تا سالی ۱۹۵۷ نه م ئامانجه به دوو شیوازی ریکخستنی جیاواز هه بوو که هه ردووی هی عه فله ق بوون نه و انیش بریتی بوون له (حریه، الوحده، الاشتراکیه)، (حریه - الاشتراکیه - الوحده) هه روه ها ئامارزه به وه ش ده کات، پارتی به عس هیچ یه کی که له م ئامانجانه ی له وی تریان به لاوه گرنگتر نه بووه و هه ر له سهره تا وه هیچ یه کی کیانی پیش نه ویت نه خستوه به هو ی نه و په یوه ندیه ی که له نیوان نه م ئامانجانه دا هه بووه، چونکه هه ریه کی که له مانه ته و او که ری نه ویت ره، باسی نه و په یوه ندیه ی کردووه که له نیواناندا هه یه و پی ی و ابووه که هه موویان ئامانجیکن بو زیندو و کردنه وه ی ئوومه ی عه ره بی.^{۱۲۱} نه و پارتیه ی که بانگه شه ی ده کرد به وه ی که پارتیکی سیاسیه و خاوه ن ئایدو لۆژیایه کی دیاریکراوه، له سهر کو مه لیک بیر و باوه ر و بنه ما

¹²⁰ حنا بطاطو: س. پ، ل ۳۸؛ عبدالجبار عبدالمصطفی: الفكر السياسي الوسيط والحديث. ط ۱.

جامعة الموصل. ۱۹۸۲. ل ۱۸۱.

¹²¹ بو علی یاسین و آخرون: س. پ. ل ۲۴۹.

وہستاوہ و دامہ زراوہ، و ہیچ کاتیڭ باوہ پری بہ تاکہ کہس نیہ، سہلماندی کہ پارتیکی تاکرہوہ و ہیچ شتیکیان بہ لاوہ گرنگ نیہ تہنہا گرتنہ دہستی دہسہ لات نہ بیٹ بہ ہر نرخیک و بہ ہر ریگہیہک بیٹ.^{۱۲۲}

لیرہدا دہتوانین ئاماژہ بہوہ بکہین، کہ پارتی بہ عسی دہسہ لاتدار، پرہگی فہلسفہی خوئی لہسہروہیٹی نہتہوہی عہرہب و سہرداریٹی ئیسلاوہ بالادہستی سہرکردایہتی خویدا بہسہر ہموو میللہتانی دونیای عہرہب و لہناوہ ہموو ہیژہکانی عہرہب و کوردو میللہتانی ناوچہکہدا دہبینی، بویہ بہوہ رقی بہرامبہر (شعوبیہت) و (مہجوسیہت) و (زہندیقیہت) ہہیہتی، کہمہبہستی گہلان و باوہرہکانی ترہ،^{۱۲۳} ہرئوہ رقی ئاویتہی ئایدیولوژیہتی مہزنخوازی و دہسہ لاتداریٹی و ئامانجہ دوورو نزیکہکانی بہعس کردوہ، ئہمہش وایکرد کاتیڭ بہعس چووہ سہر تہخت کاربو سہپاندنی ئوہ ئامانجانہی بکا کہ لہئاوینہی باوہرہکانی میژووی عہرہب و ئیسلامدا پرنگی داوہتہوہ.

122 ابو اسلام احمد عبداللہ: صدام حسین. نشاۃ. التاريخ. الجريمة. ط۲. بیت الحکمة. مصر. ۱۹۹۰.

۷۱۷.

¹²³ مہلا بہختیار: ئہنفال و ئایدیولوژیہتی (بہعس). ل. ۲۶.

یەکیټی (الوحده) :-

به پێی تیروانینی به عس (الوحده) واتای یەکیټی عه ره ب دهگهیهنی، ئامرازیک نییه بۆ ئامانجیک، یان شتیکی سوودمه ند نییه، ئه وه "مافیکی سروشتیه". به واتایه کی دی پێویسته گه له یهك دهوله تدا بژی، ئه مه پێویستیه کی ئاکارییه، له هه مان کاتیشدا یه کیټی حه تمیه تیکی میژوویه، گه بۆ یه گگرتن و کۆکردنه وه ی به شهکانی مه یلیکی سروشتی له به ره نگاری کردن نه هاتووی هه یه، ه یچ ولاتیکی عه ره بی ناتوانیت به خو گو شه گیرکردنی له وانی دی مه رجه پێویستیهکانی ژیا نی به دیی به یئیت، هه موو جیاوازییهکانی نیوان نه وهکانی (گه ل) پروکه شی ساخته ن و له گه ل بیدار بو نه وه ی هۆشی عه ره بیدا ده ره ونه وه.^{۱۲۴}

یه کیټی و اتا ئه و چه قه ی که هه موو ئامانجهکانی دیکه له ده وری کۆده بنه وه، ئازادی و سۆسیالیزم به شیوه یه کی ته و او به دی نایه ت ته نها له چوارچیوه ی یه کیټیه کی به رفرا وندا نه بیټ، ئه مه ش مانای به که م زانی نی دوو ئامانجه که ی تر نییه، به لکوو مانای ئه وه یه که یه کیټی عه ره بی گرنگیه کی تایبه تی هه یه و به بی ئه و شوڕشه چاوه پروان کراوه له واقعه دا به شیوه یه کی لاواز ده رده که ویت.^{۱۲۵} له و راپۆرت ه دا که پێشکه ش به کۆنگره ی سییه می به عس کرا، پێناسه یه ک به رچا و ده که و ی بۆ یه کیټی

¹²⁴ حنا بطاطو: س. پ. ل ۳۸.

¹²⁵ توفیق سلطان الیوزبکی و اخرون: دراسات في الوطن العربي الحركات الثورية والسياسية.

عەرەبى كە بەپلەى يەكەم و پېئىش ھەموو شتېك، وەك ھەندى لە نوسەران دەلېن: "يەكېتى گەلى عەرەبە لە بىرو پروح و ئاراستەداو ئەو دوانە واتە ئازادى و سۆسياليزم پېگەو مەبەستى يەكېتتە و يەكېتى زامنىكى گەورەى بەدېھاتنى ئەم ئامانجەىە".^{١٢٦} بەعس بنەماى (يەكېتى) پېئىش (سۆسياليزم) دەخات چونكە پېئى وايە ئامانجى يەكەم كە دەبېت بەدى بەئىنرېت، ھەروەك عەفلەق دەلېت لە بەرزترىن پلەدا يەكېتى لە پېئىشترە لە سۆسياليزم، و ھۆكارىكى بەھىزترە لە ھۆكارى ئابورى، چونكە يەكېتى (ھزر و كار)ە.^{١٢٧} ئەوان پېئان وايە كە: "يەكېتى يەكەم شت داواى نەوہىەكى يەكگرتوو دەكات كە دابراو و سەرەخوېت لە واقىعى پارچە پارچەىى بۆ ئەوہى سەركرداىەتى شوپش بكات".^{١٢٨}

بەراى مېشىل عەفلەق يەكېتى عەرەبى دەرەنجامى خەباتى گەلى عەرەبى نىيە، لەپېئناوى ئازادى و سۆسياليزمدا، بەلكوو فېكرەىەكى تازەىە، كە پېئويستە لەگەل ئەو خەباتەدا بېروات، تواناكانى مىللەت كۆكردەوہىەكى ژمارەىى نىە بۆ پارچەكانى، بەلكوو كۆكردەوہىەكى جۆرايەتتەىە، واتا كۆكردەوہى تواناكانى عەرەب لەيەك دەولەتدا.^{١٢٩} ھەر بۆيە عەفلەقىەت پېئى وايە كە پارتى بەعس پېئىش ھەموو شتېك بە بىروباوہرەوہ دەستى كردووە بەپېئويستى خەبات كردن لەپېئناو

¹²⁶ شبلى العيسى: حزب البعث العربى الاشتراكى مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨. ل٩٣. ٩٤.

¹²⁷ محمد منذر: الجبهة والحزب السياسى . س. پ ٧٥.

¹²⁸ الياس فرح: قراءة منهجية في كتاب في سبيل البعث. ج ١. ط ١. بيروت. ١٩٨١. ل١٠٩.

¹²⁹ ميشيل عفلق: معركة المصير الواحد. ل٤٣: ميشيل عفلق: في سبيل البعث. ج ٢. ل٢٣٣.

دهوه ستیت که دژایه تی یه کیټیه که ده کهن و له پرویدا ده وهستن،^{۱۳۲} ههروه ها به عس پیی وایه: "به عسی عه ره بی راسته قینه کامل نابیت ئه گهر سه رجهم هه ریمه کانی عه ره ب یه کنه گریټ و هه ر پارچه یه ک به تاقیکردنه وه به شداریه که ی نه بات بو ته و او کردنی تاقیکردنه وه کانی هه ریمه کانی تر، تا ئه و تاقیکردنه وه عه ره بیه له هه موو روویه که وه کامل بیت".^{۱۳۳} به لام به هیچ پله یه کی بایه خ پیدان جیاوازییه میژوویه کان ناپشکنرین و پشت گوئ ده خرین، ههروه ها خو له هه موو ئه و راستیه ئیسته ییه پیچه وانه یان دابهش که رایانه ی هه ن ده بوئردرین، هه موو گفتوگو که به سه ر ئه و شتانه دا ده سه پینرین که له بنکه دان ههروه ها له سه ر باوه ریکی به لگه نه ویستانه ی ئاره زوو کردنی یه کیټی دامه زراون.^{۱۳۴}

ئه و یه کیټیه ی که به عس کردبووی به سروودیټ بوخوی و کردبووی به به روکی دروشمه که یه وه، جیاواز بوو له مانا ته قلیدییه کۆنه کان بو یه کیټی. پارتی به عس دژی ئه و بوچوونانه بوو که پیی وایه یه کیټی قابیلی به دی هاتنه، ته نها به نیه تی باش به گه رانه وه ی میلله ت بو دۆخی ئاسایی که پیش بهش بهش بوونی له سه ری بووه، به عس پیی وایه یه کیټی به نیه تی باش گه رانه وه بو دواوه دروست نابیت، چونکه بهم شیویه شوڤر شگیڤریتی و هاوچه رخی و بلیمه تی له ده ست دها، له بهر ئه وه به دی هاتنی یه کیټی پیووستی به کاریکی "شوڤر شگیڤری" ریکخراو هیه و

^{۱۳۲} توفیق سلطان الیوزیکی واخرون: س. پ. ۳۵۱ ل.

^{۱۳۳} الیاس فرح: قراءة منهجية في كتاب في سبيل البعث، ۱۰۸ ل.

^{۱۳۴} حنا بطاطو: س. پ. ۳۸ ل.

بېروای به پېښايك هه يه كه كۆمه ليك ئامانجى بنه پرتى هه بىت.^{۱۳۵} به عس سور بوو له سهر ئه و باوه پرى كه هيزه جه ماوه ريبه شوپشگيرپه پيكر او دى يه كان ئه و كه رهسته باب ته يانه بىت كه يه كييتيه كه دروست دهكات و ده پياريزيت و په گى پته و دهكات له ناو كۆمه لدا.

له روانگه ي به عسه وه: "باشترين جوړى يه كييتى و به هيز ترينيان ئه و جوړه يه كه له ئه نجامى كوده تايه كى شوپشگيرپى (انقلابي ثوري) جه ماوه رى دروست ده بىت و هيزيكى شوپشگيرپى يه كگرتوو به پيوه ي ده بات، چونكه يه كييتى ئورگانى له نيوان هيزه پيشه ننگه كاندا شايسته بوون و توانا يه كى زياتر به يه كييتيه كه ده به خشيت، بو برياردان له هه لويسته يه كلايى كه ره وه كان سه باره ت به مه ترسييه كانى په رت بوون.^{۱۳۶} به عس پيى وايه يه كييتى كاريكه پيوستى به خه بات هه يه دژى شيوه كانى پارچه پارچه يى و نه ته وه يى و زال بوونى به رژه وه ندى هه ريى.^{۱۳۷} هه روه ها به عسيه كان پييان وايه كه يه كييتى عه ره بى مه رجيكى گرنگه له مه رجه كانى پرزگار بوونى عه ره بى و ئازاديش گرهنى ئه و يه كييتيه يه.^{۱۳۸} به لام ئه م دروشمانه ي به عس ته نها بو نوسينى سهر كاغه ز بوون، خو ئه گه رنا هيچيان له گه ل ئه وى ديكه ياندا كوك و هاونا هه نك نه بوون، چونكه پارتى

¹³⁵ حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي: كتاب الثاني، ل ۱۲۰، ۱۲۱.

¹³⁶ توفيق سلطان اليوزيكى واخرون: س. پ. ل ۳۵۲، ۳۵۳؛ الرقيق عبدالكريم ذيب: روح الامه و

روح العصر. مجلة الاعداد الحزبي. عدد ۱، سنة ۱۹۸۴، ل ۱۸.

¹³⁷ الياس فرح: مستقبل العمل الثوري العربي. دار الطليعة. بيروت. ۱۹۷۳، ل ۷۲.

¹³⁸ ماجد سلمان حسين: الفكر القومي الاشتراكي في ممارسات البعث النضالية في مرحلة النشاة.

بغداد. ۱۹۸۴، ل ۲۸.

به عسی خۆی له بنه‌په‌تدا پارتیکی (توند ره‌بووه) و ئامانجی گه‌یشتن بووه به ده‌سه‌لات له هه‌موو هه‌ریمه‌ عه‌ره‌بییه‌کاندا ئه‌ویش به چه‌کدارکردنی لاوان به شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی له هه‌موو هه‌ریمه‌کانی نیشتمانی عه‌ره‌بییدا له چوارچیوه‌ی شانه و ریکخراو و چاندنیان له هه‌ریمه‌کاندا تا توانای ئه‌وه‌یان هه‌بیّت که به کاریکی کوده‌تایی هه‌لسن.^{۱۳۹}

ئیمه پیمان وایه هیچ کاتیك به‌عس هیژیکی شو‌رشگیر نه‌بووه و باوه‌ریشی پی نه‌بووه و هه‌میشه له سه‌نگه‌ری دژ به شو‌رشگیری و گۆران به‌ره‌و پێشه‌وه و کراوه‌یی له‌گه‌ل کۆمه‌لگای مروّقا دا بووه.

له‌گۆشه‌ نیگای پارتی به‌عسه‌وه یه‌کییتی فکریه‌کی بنه‌په‌رتی زیندووه‌و تیۆری تایبه‌تی خۆی هه‌یه، هه‌روه‌ک چۆن ئازادی و سۆسیالیزم تیۆری خۆیان هه‌یه، و له‌ده‌ستووری یه‌که‌می به‌عسدا سالی ۱۹۴۷ (یه‌کییتی ئومه‌ی عه‌ره‌بی) وه‌ک یه‌ک له‌ بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی دانراوه: "عه‌ره‌ب یه‌ک نه‌ته‌وه‌ن و مافی سروشتی خۆیه‌تی که‌له‌یه‌ک ده‌وله‌تدا بژین و ئازاده له‌ئاراسته‌کردنی چاره‌نووسی خۆیدا".^{۱۴۰} که‌واته ده‌توانین بڵین به‌پیی بیروبو‌چونه سیاسییه‌کانی پارتی به‌عسی عه‌ره‌بی ئیشتراکی، شو‌رش هۆو پرۆگرامه، به‌و واتایه‌ی که کوده‌تای پێشه‌یی بریکاری چاکسازی و لیبرالیه‌ته‌و کاری نه‌ته‌وه‌یی پێویستییه‌کی داواکراوه له‌هه‌ر جولانه‌وه‌یه‌کدا

¹³⁹ سلیمان فرحان: يومیات بغداد السریة، التاريخ السري لحزب البعث، ۱. الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ۱۹۹۱، ۳۲.

¹⁴⁰ عونى عبدالرحمن السبعوى: موضوعات مادة الثقافة القومية والاشتراكية، جامعة الموصل، ۱۹۸۷، ۴۶، ۴۷؛ بدون اسم مؤلف: البعث العربي الاشتراکی، ط ۴، دار الحرية للطباعة، بغداد، ۱۹۷۷، ۱۶.

بييت. ^{١٤١} ههروهه له پوانگه ی به عسه وه ئهويه کييتی یه دوو چاری سه رنه که وتن و شکست هیئان ده بیئت، ئه گهر بیئت و ناوه پوکی سو سیالیستی له گه ل خویدا هه لئه گریت و له سه ر بنه مایه کی دیموکراتی دانه مه زریئت که زامنی جه ماوه ر بکات له به شداری کردنی بزوتنه وه کان، ههروهه هه نگاوه کانی سو سیالیزم نرخ و به های خو ی له ده ست ده دات ئه گهر بکریئت به ئه لته رناتیقی یه کييتی و دیموکراتی. ^{١٤٢} می شیل عه فله ق پی ی وایه که: "هه ریه ک له م ئامانجه شو ر شگيیرپانه ی که به ئامانجی هاوچه رخی عه ره بی ناوی ده هیئیت ناتوانی به دی به یئریئت ته نها له پریگه ی خه باتی جه ماوه ری فراوانه وه نه بیئت. ^{١٤٣}

ئه م دروشمانه ی به عس بلاوی ده کرده وه له پراکتیکدا ته واوپیچه وانه بوون. نه سو سیالیزم بوون و نه جه ماوه ری و نه دیموکراسی ونه یه کييتیان به و واتایه به کار ده هیئا که سه رجه م چین و تو یژ و نه ته وه جیا وازه کان بگریته خو و له پینا و پیکه وه ژیا نی برایانه به لکو ئه وان باوه پریان به سو سیالیستی عه ره بی هه بوو، جه ماوه ری ئه وان چه قوکیش و پیاو کوژ و تو قینه ره کانی به عس بوون، ئه وانه باوه پریان به دیموکراسیه تی ک هه بوو که بتوانیئت هه موو مافی ک بو خو یان ده سه ته به ر بکه ن و هه ر خو شیان سه ر کرده و پی شه و و پی شه و بن. بو ئه وه ی بتوانن لغاوی هه موو هی زیکی

¹⁴¹ عبد الجبار عبد المصطفى: س. پ، ل ١٨١.

¹⁴² شبلی العیسی: فی الثورة العربیة، ط ٣، مؤسسه العربیة للدراسات والنشر، بیروت، بدون سنة.

٢٢٧.

¹⁴³ میشل عقل: البعث وتحديات المستقبل، دار الحریة للطباعة، بغداد، ١٩٧٧، ل ١٣.

تر بکهن و دەستەمۆیان بکهن و بۆ بەرژەوهندی خۆیان بەکاری بهێنن. یه‌کی‌تی‌یه‌که‌ش هه‌ر له‌ژێر سه‌رکردایه‌تی به‌عس و بۆ به‌عس بوو، ده‌نا پیلانیان له‌ هه‌موو تی‌گه‌یشته‌نێکی نیوان هی‌زه ناسیۆنالیسته‌کانی تری عه‌رب ده‌گێرا گه‌ر خۆیان سه‌رکرده و پیلان داری‌ژه‌ری نه‌بونا‌یه.

بی‌گومان ئه‌و یه‌کی‌تی‌یه‌ی که پارتی به‌عس هه‌ولێ به‌دی‌هێنانی ده‌دا بریتی‌ی بوو له‌یه‌کی‌تی‌یه‌کی گشت‌گیری عه‌ربه‌ی که هه‌موو ئه‌و هه‌ریمانه‌ی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ربه‌ی تی‌دا ده‌ژی بگه‌یته‌ خو، ئه‌و ده‌وله‌ته‌ی که عه‌رب تی‌ ده‌کو‌شا بۆ دروست کردنی هه‌موو نیشتمانی عه‌ربه‌ی ده‌گه‌رتوه‌، و ئه‌و پارچه‌ زه‌وییه‌ فراوانه‌ی که ده‌ستووری به‌عس دیاری کردبوو بریتی‌ی بوو له‌پارچه‌ زه‌ویه‌ک که درێژ ده‌بی‌ته‌وه‌ له‌نیوان شاخه‌کانی تۆرۆس و پشت‌کوه و که‌نداوی به‌سه‌ره‌و ده‌ریای عه‌ربه‌ی و شاخه‌کانی حه‌به‌شه‌و بیابانی گه‌وره‌و زه‌ریای ئه‌تله‌سی و ده‌ریای سپی ناوه‌راست.^{١٤٤}

لێ‌ده‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌وی‌ت که به‌عسیه‌کان به‌پێی ده‌ستوره‌که‌یان، ئه‌و وولاتانه‌ی که له‌نیوان ئۆقیانووسی ئه‌تله‌سی و چیاکانی پشت‌کو‌دان به‌خاکی عه‌رب ده‌ده‌نه‌ قه‌له‌م و هه‌ر به‌پێی ئه‌و ده‌ستووره‌، ئه‌و که‌سه‌ی له‌و خاکه‌دا بژی و باوه‌ری به‌ (بیری ناسیۆنالیزمی عه‌ربه‌ی) نه‌بی‌ ده‌بی‌ت بکه‌یته‌ ده‌ری، که‌بی‌گومان ئه‌و ولاته‌ به‌ (ولاتی عه‌رب) دانراوه‌، هه‌موو پو‌ژئا‌وای کوردستان (سوریا) و خواروی کوردستان (عی‌راق) و به‌شی‌کی‌ش له‌ پو‌ژه‌ه‌لاتی کوردستان (ئێ‌ران) یش ده‌گه‌یته‌وه‌.^{١٤٥}

^{١٤٤} حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الاول. بغداد. ١٩٨٥. ج ١٠٥.

^{١٤٥} جه‌مال نه‌به‌ز: بیری نه‌ته‌وه‌یی کوردی. ج ٥٨.

ئەو ۋلاتەي كە بەم شىۋەيە پېناسە كراۋە لەلايەن دەستورى بە، عەسەۋە، ئەمرو پىكھاتوۋە لە (۲۲) دەۋلەت كە ھەريەكە لەم دەۋلەتەنە سىستەمىكى سىياسى تايبەتى خۇي ھەيە، كە كۆيەكى دادوۋرى و ئابوۋرى و كلتورى و كۆمەلايەتى دەنويىن لەناو چوارچىۋەي دەۋلەتتىكى سەربەخۇدا، كەئەندامى كۆمەلگەي جىھانىيە، چۆن و بە چ پىگەيەك دەتوانىت ئەم سنوۋرە سىياسىيەنە لايرىت كەلەنيوان ئەم دەۋلەتەنەدا ھەن؟ پاشان، كامەيە شەرىيەتى پارتىك كە دەيەۋىت ئەم دەۋلەتە بەرپوۋە بەرىت؟ تەنەت بۆ لىكدانەۋەيەكى نا لۆژىكى ناگريمانە بىرىن كە ئەم تۈنەۋەيە لە تۈنەدا بىت، چۆن دەتۈنەن ئەو ويىنەيە بخەينە پىش چاۋمان كە دەۋلەتتىكى بەم قەۋارەيە بتۈنەن لەلايەن تەنەيەك پىكخراۋى سىياسى بىرى بەرپوۋە بەبى ئەۋەي نەبى بە دەۋلەتتىكى (پۇنپارتى) يان (سىزارى) تۇقىنەر.^{۱۴۶}

بە عەسىيەكان، ھەرچەندە ھەۋل دەدەن بۆ يەككىتى عەرەب و دامەزاندنى دەۋلەتتىكى ناسىۋنالى عەرەبى يەك رەنگى ئەو تۆ، كە كوردىش بە (گەل و خاكىيەۋە) تيايدا بتۈيتەۋە و بىيت بە پارچەيەكى دانەپراۋ لە نەتەۋەو خاكى عەرەب، بەلام تا ئىستە بەكردەۋە بۆ دامەزاندنى ئەم دەۋلەتە ھىچيان پى نەكراۋە، ئەگەرچى گەلىك شوينى كوردستانيان كىردوۋە بە عەرەبستان، وادىارە ھەر لەپاش ھەلۋەشاندەۋەي يەككىتى مىسرو سوريا لە سالى ۱۹۶۱دا، و مەسەلەي (يەككىتى عەرەب) و دەۋلەتى ناسىۋنالى عەرەب زۆر ئالۇزكاۋتر بوۋە لەجاران، بەتايبەتى بەشىۋەي

^{۱۴۶} ئەلبىرت عىسا: س. پ. ۱۵۳.

(یەکییتی گشتگیری سەنترالیستانە). ^{۱۴۷} بۆیە لیڤەدا جۆرە پاشەکشە یە کەمان بۆ دەردە کە وێت لە یەکییتی گشتگیری عەرەبدا کە بە عەسیەکان ھەر لە سەرەتاوە بانگەشەیان بۆ دەکرد، بەوێی کە (نیشتمانی عەرەبی یە کە یەکی بەش نە کراوە)، دەبینین ئەم دروشمە لە ساڵەکانی دوواتر دا گۆڕانی بە سەردا دێت کە دەتوانین بە پێی ساڵ تیگە یشتنی بە عەسیەکان بۆ یەکییتی بە سەر چەند قۆناغێکدا دا بەش بکەین:

قۆناغی یە کەم (۱۹۴۰ - ۱۹۵۰) ئەم قۆناغە بەو چەمکە دیاری دەکریت کە دەیانووت "دەبیّت یەکییتی عەرەبی بەدی بەینریّت بە ھەر نرخیک بیّت". لە قۆناغی دووەمدا (۱۹۵۵ - ۱۹۵۸) جەختیان لە سەر خەبات کردن دەکەردەوێ دژی ئیستعمار و پۆلی جەماوەر تیایدا، بە لای دوا ی سەر نە کە وێتی یەکییتی نیوان میسرو سوریا، دروشمی بە عەس مەودایەکی تری وەرگرت کە بریتی بوو لە "بە دیھێنانی دیموکراتی و نەتەوێی کە پێگە خۆش دەکات بۆ یەکییتی". ^{۱۴۸}

لە کاتی کدا ئەو دیموکراتیەتە ی کە بە عەس باسی لیوێ دەکات تەواو پێچەوانە ی مانای راستە قینە ی دیموکراتیە کە گەل ھیچ جۆرە ئازادییەکی نەبوو لە ھەلبەژاردن و بریار دان لە سەر چارەنووسی نەتەوێ کە ی،

¹⁴⁷ جەمال نەبەز: بیری نەتەوێی کوردی، ...، ل ۶۹.

¹⁴⁸ مصطفى دندشلي: مساهمه نقد الحركات السياسية في الوطن العربي. حزب البعث العربي الاشتراكي ۱۹۴۰ - ۱۹۶۳. ج ۱. الايدولوجيا والتاريخ السياسي. ط ۱. دار الطليعة. بيروت. ۱۹۷۹.

به پێچهوانه وه به عس بروای به ههڵبژاردن نه بوو چونکه پێی وابوو ئه وه ته سلیم بوونه به نه یاره کانی.

له بهر ئه وه تا ئیسته ش هیچ هێزیکی دیکه له نیو گه لی عه ره بدا دروست نه بووه که بتوانی هه موو عه ره ب له ده وله تیکی ناسیۆنالدا کۆبکاته وه، له بهر ئه وه ی بیری ناسیۆنالیزمی عه ره بی وه ک بیریکی ناسیۆنالیستانه ی یه ک نه گرتوو به پچر پچری ماوه ته وه.¹⁴⁹

---

¹⁴⁹ جه مال نه به ز: بیری نه ته وه یی کوردی.... ل ۷۰.

ئازادى (الحرية) :-

لەبىرى بەعسىزىمدا ئازادى بىرىتىيە لە رېگە خوش کردن لەبەردەم
 ھاوولەتیاندا بۆ دەربىرىنى بىروراکانىيان و ھەلسو کەوت کردن بەبى فشارى
 نەرىتە سەپىندراوھەکان، لەو شتەکانى پەيوەندىيان بەکاروبارى
 کۆمەلگە کەيانەو ھەيە. ئازادى يەکیکە لە بنەما سەرھەکیيەکانى پارتى
 بەعسى عەرەبى ئىشتراکى و بنەمايەکی گرنگە لەبنەما تيۆريە
 نەتەوھەيەکان لە دروستکردنى کۆمەلگەيەکی مەدەنى پيشکەوتوو خواز
 کە بتوانى ژيانىکی سەرەرزانه بۆ تاکى عەرەبى داين بکات.^{۱۵۰}

ئازادى مانای ئازادى گەلە لەبەرپۆھەردنى کاروبارى خۆیدا، ئەمەش
 مانای ئەوھە پرزگارى بىت لە کۆتەرۆلى بيانى و فەرمانرەوای ستەمکاری
 لۆکال. گەل "مافيکی سروشتى" ھەيە بۆ سەرورە، سەرورە نەتەوھەي
 ھاوتای سەرورە ميلليە. ھىچ بەھەلە داچوونىکيش لەوھەدا نىە کە
 بەعس بەشيۆھەيەکی تيۆرى پەيوەست بىت بەدەولەتى "دیموکراسيەوہ".
 گەل تەنھا خۆى سەرچاوەى دەسەلاتەکانە لەدەولەتییکی عەرەبیشدا
 پيویستە لقى جىبەجى کارى فەرمانرەوایی بەرپرس بىت لەبەردەمى
 دەستەى ياساداناندا کەپيویستە گەل بەشيۆھەيەکی راستەوخو ھەلى
 بىژيرىت و پيویستە دیموکراسى ھەبىت.^{۱۵۱} پارتى بەعس پيى وایە کە
 گرنگىەکی زۆر بە بابەتى ئازادى دەدات و لەدەستوورەکیدا بوژانەوھى

^{۱۵۰} حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الاول. ۱۱۱ل.

^{۱۵۱} حنا بطاطو: س. پ. ۴۸ل.

نەتەوہی عەرەبی بە گونجاو دادەنیت لە گەڵ گەشەیی سەر بەستی تاک دا. سەر بەستی تاک بە بۆچوونی بە عەس بریتییه لە سەر بەخۆ بوونی تاکی عەرەبی لە هەموو ئەو کۆت و بەندانەیی کە دەبیته هۆی دەست بە سەرداگرتن و تۆقاندن،^{۱۵۲} بەلام ئازادی لای پارتی بە عەس بە مانای ئازادی گەل لە پادەرپرین نایەت، بە لکۆو بە مەبەستی پزگار بوون یا خود ئازاد بوونە لە داگیرکاری.^{۱۵۳}

لە روانگەیی بە عەسەو ئازادی نەتەوہیی دەبی شان بە شانی پزگارکردنی نیشتمانی عەرەب بپروات. ئەگەر وابیت واتە ئەگەر ئازادی نەتەوہیی و پزگارکردنی نەتەوہو نیشتمان شان بە شانی یەکتەری بپۆن ئەوا دەبی ئازادی کەسی کەم بیتهو و ملکەچی بۆ ئیمپیرەتیفی بەرژەوہندی نەتەوہیی بکات.^{۱۵۴} ئازادی مانای ئازادی تاکی عەرەبیش دەگە یەنیت، وادیارە عەفلەق لە مامەلە کردنی لە گەڵ ئەم بابەتەدا ناو بە ناو مەیلی لەوہ بووہ جەخت لە سەر "نەتەوہ" یان "گەل" یاخود "زۆرتەرین ژمارە" بکاتەوہ. ئەوہی وای لە پارتی بە عەس کرد کە دروشمی ئازادی بخاتە سەر دروشمە بنەرەتیەکانی دەگەریتەوہ بۆ ئەوہی کە لەو پۆژانەدا زۆر بەی ھەریمە عەرەبییەکان لە ژێر دەستی داگیرکەر دابوون و دانیشتوانی ئەم ھەریمانە بە دەست سستەم و چەوسانەوہ دەیان نالاند، ھەموو جوۆرە ئازادییەکیان ئی سەندبوونەوہ بۆ بەردەوامی دانی دەسەلات بە سەریاندا،

152 شبلى العيسى: حزب البعث العربى الاشتراكى مرحلة النمو والتوسع. ۱۰۳.

153 محمد العباسى: حزب البعث، التاريخ، الفكر، التطبيق. القاهرة. ۱۹۹۲. ۱۴۹.

154 ئەلبەرت عیسا: س. پ، ۱۵۵.

جگه له مهش لهه هه ریمانه ی که سه ربه خۆیییه کی به ناویان وه رگرتبوو، سه رکرده عه ربه به کان خۆیان گه لیان ده چه وسانده وه هاوپه یمانه تیان له گه ل داگیرکه ردا به ستبوو، ئه مانه هوکاری به رزکردنه وهی دروشمی ئازادی لای پارتی به عس بوون،^{۱۵۵} به لام ئایا پارتی به عس ئازادی وه مانا ته واوه که ی خۆی پیرو کردوو له ده سه لاتدا؟ یا خود له پروانگه ی خۆیه وه واتایه کی تری به ئازادی به خشیوه ؟ له راستیدا ئازادی لای به عس له وه هه لقولاوه که گه یشتنه به حوکمرانی خۆی و به دیهینانی به رژه وهندی تایبه تی، له کاتی کدا که به عس پروای به فکری لینینییه که ده لیت: "به رژه وهندی جه ماوه ده بی به ریگه یه کی راست بیت له ریگه ی ری کخستنی حزبه وه که ئه و داواکه ری به رژه وهندی جه ماوه ره.^{۱۵۶} له ماده ی دووه می ده ستووری به عسدا هاتوو: "ئازادی ئاخاوتن و ئازادی کو بوونه وه و ئازادی باوه رو ئازادی هونه ر شتی پیروزن و هیچ ده سه لاتیک ناتوانیت لیان که م بکاته وه".^{۱۵۷} دیاره ئه م دارشتنه جو ره به هایه کی ره ها، یا خود بو ماوه یی ده دن به ئازادییه که سییه کان، له بری تاک بانگه شه ده که ن که نه ته وه و ده ولت ناتوانن له گه لیاندا ناته با بن، به لام نه توانینی نا کوک بوون به تال ده بیتته وه.

له چه ند به ندیک ی دیکه دا، له برگه ی (۴) ی ماده ی (۲) ی ده ستووردا هاتوو: ده ولت به رپرس ده بیت له ئازادی ئاخاوتن و بلاو کردنه وه و

¹⁵⁵ حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، ل ۱۱۱

¹⁵⁶ محمد العباسی: س. پ. ل ۱۵۰.

¹⁵⁷ حنا بطاطو: س. پ. ل ۴۲؛ سليمان بشير و اخرون: صدام بين الاقوال و الافعال، ل ۷۶.

كۆبۈنە... لەتوۋى بەرزەۋەندىيە بالاكانى نەتەۋەى عەرەبىدا... لىرەدا جارىكىتر ئازادى تاك سنووردار كرا، ئازادى لاي عەفلەق زىاتر لەچەمكىكى ھەيە، ئازادى لەدەرەۋەدا بەرامبەر داگىركەرىكى بيانى، و ئازادى لەناوخۇدا بەرامبەر سىستەمىكى داگىركەر، ھەندىكجار ھەموو ماناي ئازادى لەپرستەيەكدا كۆدەكاتەۋە كە برىتتىيە لە پرزگار بوون لەدەستى ئىستعمار.

لەراستىدا زاتىن مەيل لاي عەفلەق برىتى بوو لە سنووردار كردنى ئازادى تاكى عەرەب كە پەيۋەستە بەرۋى نەتەۋەكەيەۋە، وىراى سووربوونى لەسەر ئەۋەى تاك بنچىنە و گىرنگىر شتە، بەلام لەھەمان كاتىشدا جەخت لەسەر ئەۋە دەكاتەۋە كە پىۋىستە لەسەر تاك ۋەك تاكىك لەنەتەۋەدا ئەو مەرجانە بەيىتتە دى كە پەيۋەستى نەتەۋەيى دىيان سەپىنىت.^{۱۰۸} لەگەل زۆرى ماناكانى ئازادى لاي عەفلەق، كەچى مەۋق سەرسام دەبىت بەنەبوونى دىموكراتى، ئەمەش شتىكە مەۋق ناتوانى بەئاسانى لىي تى بگات و ناتوانى لەماناي ئازادى مىللەت بگەين تەنھا بەگەرەنەۋە نەبىت بۆ لايەنى بنەپرەتى لەفكرى عەفلەقدا ئەۋىش "نەتەۋەيەتى و نامەى نەمرە"، پرسەكە لاي عەفلەق برىتتىيە لەيەك بابەت، ئەۋىش زىندو كىردنەۋەيە بۆ گىيانى نەتەۋەيەتى يان بەئاگاھىيانى گىيانى نەتەۋەيەتى عەرەب.^{۱۰۹} تەم و مزاۋى لاي عەفلەق لەپەيۋەندىدا بەچەمكى ئازادىيەۋە ئارەۋىتەۋە ھەرۋەك لەپەيۋەندىيەكانى دىكەشدا ھەيە. لەۋەش

^{۱۰۸} حنا بطاطو: س. پ. ۴۲ ل.

^{۱۰۹} بو. على ياسين: س. پ. ۲۵۳ ل. ۲۵۴

زیاتر، لیۆردبوونه‌وه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ی هزره‌کان یان هه‌ولدانیک بۆ پیکه‌ینانی ناواخنی جیا جیاو سازاندنی نیوانیان له ئارادا نیه، هه‌روه‌ها بیرکردنه‌وه‌یه‌کی‌ش له‌بابه‌ته‌کان بۆ گه‌یشتن به‌ئامانج له‌گۆرپیدا نییه.^{۱۶۰}

به‌م شیوه‌یه‌ ته‌سك کردنه‌وه‌ی ئازادی تاکه‌ که‌س له‌پیناوی خزمه‌تی نه‌ته‌وه‌و پۆلی لاوه‌کی تاکه‌که‌س به‌رامبه‌ر نه‌ته‌وه‌و په‌یوه‌ندی پۆحی تاکه‌که‌سی عه‌ره‌ب، که‌ به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب، ده‌مان با‌ته‌ سه‌ر پی‌گه‌ی لۆژیکیک‌ی تایبه‌تی ملکه‌چ بوون بۆ به‌عس که‌ده‌بیته‌ به‌پیناسه‌ی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب. ئازادی به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ به‌عس حیسابی بۆده‌کات، "ده‌بیته‌ به‌ره‌می به‌رپرسی‌تی مۆرالی هاو‌نیشتمانی عه‌ره‌ب که‌ بریتییه‌ له‌ ملکه‌چ بوونیکی بی‌ مه‌رج و ته‌واووبی‌ هاوتا بۆه‌سه‌ست و ویستی پارتی به‌عسی عه‌ره‌بی سۆسیالیست".^{۱۶۱}

که‌واته‌ لی‌ره‌دا ده‌گه‌رپینه‌وه‌ ئه‌و ده‌ره‌نجامانه‌ی که‌ بچوک د‌ردنه‌وه‌ی واتای ئازادی بۆ ملکه‌چ کردن بۆ پارتیک و نه‌ته‌وه‌یه‌ک خۆی له‌ خۆیدا ره‌تکردنه‌وه‌ی مانای ئازادییه‌، چونکه‌ له‌ شیکارکردنی ئازادیدا ئه‌وه‌ ده‌رده‌که‌ویته‌ ک. ئازادی به‌ هیچ جوړیک تاکره‌وی و سه‌پاندن قبول ناکات. ئه‌مه‌ش به‌ پی‌چه‌ رانه‌ی هاو‌کی‌شه‌ سیاسیه‌که‌ی پارتی به‌عسه‌وه‌یه‌ وه‌ک له‌ دروشمه‌کانیدا بانک شه‌ی بۆ ده‌کات.

^{۱۶۰} حنا بطاطو: س. پ. ل. ۴۲، ۴۳.

^{۱۶۱} ته‌لبیرت عیسا: س. پ. ل. ۱۵۷، ۱۵۸.

سۆسیالیزم (الاشتراکیه) :-

پارتی به عس به وه خوی ده داته قه له م، که پارتیکی شورشگیره و سۆسیالیستی به پیویستییه کی هه ره گرنگ داده نیت بۆ به دیهینانی ئازادی نه ته وهی عه ره ب و یه کگرتنی، له بهر ئه مه له پییشه وهی ئه رکه خه باتکاریه کانیه وه، بلا و کردنه وهی بیرو به ها و نه ریتی سۆسیالیستیانه دیت، هه ره ها له ریگه ی پراکتیکه خه بات کاریه کانیه وه له هه موو بواری مهیدانه کاندایانیه نیت دهی، هه ولدان بۆ جی به جی کردنی به گویره ی پیدایهستی هه موو قوناغیک، هه رکاتی و له هه ر پارچه یه کی نیشتمانی عه ره بدا ریگه ی خوی ده دۆزیته وه له ئاسۆیه کی یه کگرتووییه وه وای بۆ ده چی که جیگیر کردنی سیسته می سۆسیالیستی عه ره بی ته واو له سایه ی ده ولته ی یه کگرتوودا نه بیته نایه ته ده ی.^{۱۶۲} ئه و نووسین و وتارانه ی که له سه له کانی یه که می دروست بوونی به عسدا ئه بینرا گرنگی ده دا به پروو ن کردنه وهی مانای نه ته وایه تی و یه کیتی و تایبه تمه ندی نه ته وهی عه ره ب و سه ره به خو بوونی، به ریوه بردنی دیموکراتیانیه ی گه ل و پارێزگاری کردن له ئازادییه کانی تاک و کۆمه ل و پاراستنی ده ستوو رو ره وش ی تیکۆشان و کوده تا کردن، به لام به هیج شیوه یه ک باسی له سۆسیالیستی نه ده کرد تا سه آلی ۱۹۴۴ که له نامیلکه یه کدا به ناو نیشانی "نه ته وهی عه ره ب و

¹⁶² شورشی ۱۷ی ته مموز تا قی کردنه وه و ئاسۆ، راپۆرتی سیاسی هه شته مین کۆنگره ی هه ریمایه تی پارتی به عسی سۆسیالیستی عه ره ب. قطری عێراق، کانونی دووه می ۱۹۷۴، دار الحریه للطباعه. بغداد. ۱۹۷۵، ل ۱۰۷.

هەلۆیستی بەرامبەر بە کۆمۆنیزم "دا بلاوکردەو، ئیدی لیڤرەو بەیەخ دان بەلایەنی سۆسیالیستی لەسەر ئاستی تیۆری و خەباتگێڕی دەستی کرد بەدەرکەوتن و لەناوەراستی چلەکاندا لەدوای کۆنگرەى دامەزڕینەر شیوەیەکی فەرمى وەرگرت.^{۱۶۳}

سۆسیالیزم لەپرووی پرنسیپەو هەموو جوړە چەوسانەوێەك رەتدەکاتەو، ئەمەش بەدی نایەت بەی گواستەوێ خاوەنداریتی ھۆکارەکانی بەرھەم ھێنان، واتە کارگەو کێلگە گەورەکان و چالاکی دامەزراوە خزمەتگوزارییەکان بۆ مولکایەتی گشتی بۆ گەل. لیڤرەو بۆمان دەردەکەوێ کە ئامانجی سەرەکی سۆسیالیزم لەدرووست کردنی ئەم پەیرەو کۆمەلایەتیەدا ئامادەکردنی دۆخیکی بابەتیانەى ئابووری و کۆمەلایەتی و فکری و پۆشنیری و سیاسیی تازەییە کە مروڤ پزگار دەکات لەھەموو جوړەکانی چەوساندنەو دەست بەسەرداگرتن، و دەرفەتی پێ دەدات بۆ بەدیھێنانی سەرەخۆیی و خوشگوزەرانى و ھیزو تواناکانى دەخاتە گەرو بۆ داھێنان پێگەى پێ دەدات،^{۱۶۴} مێشیل عەفلەق پێی وایە ئەو سۆسیالیزمەى کە ئەوان بنیادیان ناو سۆسیالیزمیکی پۆزەتیفی (ایجابی) و چەندین جیاوازی ھەیە لەو سۆسیالیزمەى کە لە کۆمەلگەى ئەوروپای رۆژئاواییدا گەشەى کردووە. عەرەب مێللەتیکی ترەو بەردەوام لە پێشوازی ژيانیکی نوێدایە و خەبات دەکات بۆ تەواوکردنی ئازادی و یەکیتیەکەى و لە ھەمان کاتدا ئەو نیوەندە نیگەتیفەى نیە کە مارکس

^{۱۶۳} شبلى العيسى: حزب البعث العربى الاشتراكى مرحلة النمو والتوسع. ل ۱۹۵۲، ۱۹۵۳.

^{۱۶۴} حزب البعث العربى الاشتراكى: المنهاج الثقافى المركزى. كتاب الاول، ۱۲۵ ل

دەيوتەوہ كە ھىچ شتىك نازانىت دەربارەى بنەما و بنەرەت و (روح) گيان.^{۱۶۵} بەعس لە ساتە وەختىكى مېژوویدا ئەركى سەرەكى بېرۆكەى تايبەتمەندىتى جياکردنەوہى پارتەكەى بوو لە ھىزە چەپەكانى دىكە، لە پىش ھەمووشيانەوہ لە كۆمۇنىستەكان. بەعس و كۆمۇنىستەكان و چەپەكانى دىكە خوازىارى سۆسياليزم بوون، بۆيە بۆ ئەوہى خۆى لە ھىزەكانى دىكە جياكاتەوہ و تايبەتمەندىت، بەعس راستەوخۆ گرېدراپوو بەتايبەتمەندىتى ئەو سۆسياليزمەوہ كە دەخواست پىادەى بكات.^{۱۶۶} كەواتە ئەو سۆسياليزمەى كە بەعس بانگەشەى بۆ دەكات پىى وايە لە قولايى نەتەوہى عەرەبەوہ ھەلدەقوليت، بەلام ناكۆكى بنەرەتى لەگەل كۆمۇنىستەكاندا ھەيە، يەكەميان ئەوہيە كە سۆسياليزمەكەى پەيوەست نيە بەليكدانەوہى مەترىالستانەى ژيانەوہ، بەلكوو بەو گوشە نيگايەوہ دەروانييت كەلەشەستەكاندا زۆر لە حيزبىيە ئەندامەكانى گويزايانەوہ بۆ لای چەپ، ئەويش پىگەى خۆى راست كردهوہ و ھەر دەيوتەوہ "من دژى ماركسىزم نيم، بەلام بەعس سۆسياليزمى زانستى كۆكراوہيە لەگەل پۆحدا". دووہمين جياوازی لەگەل كۆمۇنىستەكاندا ئەوہيە سۆسياليزمەكەى ئەو فەلسەفەى يەكەم نييە، ئەو تىپروانىنەى تەواوى ژيان ئاراستە دەكات، بەلكوو لقيكە ملكەچى سەرچاوەيەكە كە ئەويش بېرۆكەى نەتەوايەتيە، لەبەر ئەوہى سۆسياليزمەكەى بەعس

^{۱۶۵} مئبيل علق: البعث و الاشتراكية، ط ۱، المؤسسة العربية للدراسات و النشر. بيروت، ۱۹۷۳.

له بنه پره تدا نه ته وه ییه، بویه ناتوانیت بییت به فاکتهری دابهش بوون و کیشمه کیشی نیوخوی. ^{۱۶۷} ئه و سۆسیالیزمه ی که به عس کردوویه تی به یه کیك له و دروشمه سی کوچکه یه که ی خوی بریتیه له پرۆگرامیکى تا ئه ندازه یه ک "سۆسیالانه" نه ک سۆسیالیستانه، ئه م پرۆگرامه له پری "ناسیونالیزه کردن" ی گه لیك پرۆژه ی بازرگانی و دارایی و پیشه سازی گه وره وه سه رمایه دارى مۆنۆپۆلیستانه ی ده ولت که به ته نها خویان خاوه نین و زۆر به هیزیان ده کات و که میکیش خوشگوزهرانی ئابووری به چینی وورده بوژوا ده به خشی، ئه مهش نه ک له بهر ئه وه ی پژیمه که دادپه روه رانه یه یان نه خشه یه کی ئابووریانه ی بابه تانه کیشراره که ولاتی له چا و لیکه ری کویرانه ی ده ولته پیشه سازه کانی ئه وروپا دور خستوته وه، به لکو و له بهر ئه وه یه که عیراق وولاتیکى ده ولته مه نده له سه رمایه ی ژیر زه ویدا و ملیاردی په ترۆلی به ده سته وه یه. ^{۱۶۸} میشیل عه فله ق ئاماژه به وه ده کات، که ئه وان له پرووی پره نسپی سۆسیالیسته وه هیچ جوړه جیاوازییه کیان نیه، به لکو و له سه ر شیوازی ریگه که ی جیاوازیان هیه، و ئه و بۆشاییه ی که پیویسته له ژیا نیاندا داگیرى بکات، به هیچ شیوه یه ک به وه رازی نابن که نه ته وه که یان قونا غیکى به په له بییت له قونا غه کانی گه شه کردنی ئابووری، وه ک سۆسیالیستی پوژئاوایی بانگه شه ی بو ده کات، و ده یانه ویت که سۆسیالیزم بگونجیت له گه ل

¹⁶⁷ حنا بطاطو: س. پ. ۴۳؛ صدام حسین: موقفنا من النظرية الشيوعية. مجلة الاعداد الحزبي.

عد ۱. سنة ۱۹۸۴. ل ۴۷.

¹⁶⁸ جه مال نه بهن: بیرى نه ته وه یی کوردی. .... ل ۵۷.

نەتەوہکەیانداو نەبیته ھۆیەک بۆ پیلان گێڕی لەسەر نیشتمانیان، بەلکوو دەیانەویّت کە سۆسیالیزم خزمەت بە مەسەلەى نەتەوايەتیان بکات.^{۱۶۹} ھەروەھا پارتى بەعس خۆیندەنەوہیەکی زانستى دەکات بۆ ئەو سۆسیالیزمەى کە خۆى پەپرەوى دەکات، بەو پێیەى کە سۆسیالیزمى عەرەبى لەچارچێوہ فەلسەفى و بنەما سەرەکییەکانیەوہ ھاتوہ، لەئەنجامى خۆیندەنەوہیەکی شیکارى زانستى سەرتاپای گشتگیر بۆ ھەموو جیاوازیەکانى کۆمەلگەى عەرەبى لەپرۆوى سیاسى و کۆمەلایەتى و ئابوورییەوہ.^{۱۷۰}

ھەروەھا مارکسیەکان و بەعسیەکان دیسان لەسەر چەمکی مولکایەتى ناکوکن، لە لایەکەوہ بەپێى "مانیفیستى کۆمۆنیست" دەتوانیّت تیورى کۆمۆنیستەکان لەیەک رستەدا کورت بکریّتەوہ کە پووجەل کردنەوہى مولکایەتى تایبەتە، بەلام دەستوورى بەعس رادەگەییەنیّت کە مولکایەتى و میرات بریتین لەدوو مافى سروشتى و بەردەوام بوونیان لە دوو توێى سنوورەکانى بەرژەوہندى نەتەوايەتیدا زامن دەکریّت چاویش دەبریتە ئەوہى لەئایندەدا دەوڵەت نزمترین ئاستى مولکایەتى زەوى بۆ ھەموو ھاوولاتیان دابین بکات.^{۱۷۱} ئەم پارتە ھەرچەندە خۆى بە سۆسیالیزم دەداتە قەلەم، بەلام تا ئیستە نەخشەییەکی سنوور دیارى بۆ

¹⁶⁹ ميشيل عفلق: في سبيل البعث، ج ۱، ل ۲۸۸؛ ميشيل عفلق: البعث و الاشتراكية، ل ۳۱.

¹⁷⁰ محسن احمد محمد: الفكر الاشتراكي الحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية للطباعة، بغداد.

۱۹۸۲ - ل ۲۲۴.

¹⁷¹ حنا بطاطو: س. پ. ل ۴۴.

ئەو سۆسیالیزمە دانەناوہ کەباسی دەکات و تا ئیستەش نەیتوانیوہ خوئی
لەبیری شوڤینانەو تەنگە تیلکانەو ھوردە بوژژوای عەرەبی پزگار
بکات. ١٧٢

به‌شی دووهم: به‌عسيزم و كورد

باسی یه کهم

کورد له ئایدیۆلۆژیای به عسدا

له سه ره تاي دامه زانندنى دهوله تى عيراقه وه، كورد له پيڤناو سه لماندنى مافه نه ته وه يى و ديموكراسييه كانيدا له خه باتيكي بى پسانه وه دا بووه، حكومه تى عيراقيش له هه ولدانى بى پچراند ا بووه بو سه ركوت كردنى سه رجه م جولانه وه شوڤر شگيره كانى كورد. حكومه ته يه كه له دواى يه كه كانى عيراق به رده وام له هه ولدانى نه وه دا بوون كه مه سه له ي كورد ته واو بچووك بكرى ته وه و نرخ و به هاو قورساييه كى نه وتوى له بوارى دهوله تاندا نه بى ت، وه ك كارتى كى فشار به كارها تووه و بلوكى رۆژه لات و رۆژئاواش هه ر به مه سه له يه كى ناوخوييان له قه لهم داوه، به له به رچا و گرتنى به رژه وه نديه كانى خويان له گه ل حكومه تى عيراق به كيشه يه كى ناوخويان وه سف ده كرد، بويه رژيمه كانى عيراقيش

به ئاره زووی خویان وه کێلگهی تاقیکردنهوهی زانستی شهرو کوشت و کوشتار مامهله و ته ماشایان کردوه.

کاربه دهستانی عێراق هیچ کاتیگ نهیان ویستوو له هوکاری راسته قینهی هه لگێرسانی شوێشی کورد و ناپه زایی و بیزاری و هه راسانی خه لکی کوردستان بگهن، هه رگیز نهیان ویستوو به راست و درووست گیروگرفته سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابووری و فه ره هه نگیه کانی گه لی کورد بزانه و ره گوریشهی مه سه لهی کورد بدۆزنه وه و چاره سه ری عادیلانهی بگهن. له نیو ریزی کاربه دهستانی عیراقد چونی به عسییه کان بو سهر ته ختی ده سه لات نیشهانی پرو داویکی شووم بوو بو کوردان، چونکه له نیو هه موو ئه و پژیمانه دا که له داوی پرو خانی پاشایه تی هاشمییه وه ده سه لاتیان گرتبووه ده ست، به عسییه کان سه ره سه خترین و خوین ریزترین ده سه لاتداری عیراقی بوون به رامبه ر کورد.

به عس له سه ره تای درووست بوونیه وه له سه ر بناغه یه کی نه ته وهیی ته سک دامه زراوه و بیرو راو کرده وه کانی له بیرو راو کرده وه کانی نازی و فاشیسته کانه وه نزیک تر بووه وه که له هه ر ده سته و تاقمیکی تر.¹ فاشیه ت هیزیک درووستی ده کات که له خووی راده بینیت ته واوی کۆمه لگه بخاته داوی دروشمه کانی خوویه وه له هه ست کردن به هیزه وه سه رچاوه ده گریست، ئه وه هیزه ی به شیویه که له غروری خویدا نوqm بووه، پییوايه پییوستی به هیچ جوړه ژیا نیگ له گه ل هیزه کانی تر دا نییه، کانگهی هه ره

---

¹ بی ناوی نوسه ر: چه ند راستیه کی میژوویی نه باره ی به عسه وه. گوڤاری کادر. ژماره (٢٢). نا بی

گه وهری دیکتا تۆریهت و فاشیهت لهو برۆایه وه هه لده قولیت، کاتیك هیژیکی سیاسی دهگاته ئه و با وهری كه ئه و زۆرینه یه کی هیند مه زن دروست دهكات و ده توانیت بو ما ویه کی دریژ هه موو ئه جینه ده کانی خو ی به سه ر میژوو و کو مه لگه وه نه دیک جار به سه ر ته واوی دنیا شدا به سه پینیت. هه ر بو یه فاشیهت دیار ده یه که له میگل جودا نابیته وه، به ه یچ و که م ته ماشا کردنی که مایه تیه کانیش، به شیکی گرنگی پیك هاته که یه تی.^۲ دیار ده ی تۆتالیتاری به عس یه کی که له و دیار ده جیا کرا وه و دیار انه که له میژوو ی عیرا قدا به در یژیی ما ویه کی میژوو یی دا ده رکه وت، ته نها یه ک جیا کاری گه وهری ئه م تۆتالیتاریه ئه وه یه که ته وانی بوونی شته کان و خه لک و کرده وه کان له میژوو ی خویدا به سه ریته وه.^۳ ده بی ت به عسیزم وه ک چه مکیکی تاییه تی تۆتالیتاران ه ی ده سه لاتاری تی له جیهاندا ببینن و راقه ی بکه ین و تی بیگه ین، هه ر وه ک چۆن تۆتالیتاریزم له خو رئا وای سه ر مایه داری فاشیزم و نازیزمدا به ره مه می هی نا، ئا و اش له جیهانی سی هه م دا و به تاییه تی له جیهانی عه ره بی و ئیسلامیدا فۆرمی کی تاییه تی ده سه لاتاری تی به ره مه مه ی نا که نا و ی (به عسیزم) ه.^۴ که واته به عس هیژیکی فاشیه، نه بوون به فاشیهت مانای ئه وه نیه که دیموکراسی و پریزی مافه کانی مرو ف ده گری و ئه و ده سه لات ه ی که هه یه تی به شیوه یه کی خراپ به کاری نا هی نی، ده سه لاتیک بو ئه وه ی ببیت به ده سه لاتیکی

^۲ بهختیار عه لی: خو ی نه ری کوشنده. کۆمه له و تار. سلیمانی، چاپخانه ی رهنج. ۲۰۰۵. ل. ۴. ۵

^۳ میثم الجنابی: العراق و معاصرة المستقبل. دار المدی للثقافة و النشر. دیمشق. ۲۰۰۴. ل. ۲۶۵.

^۴ ئاراس فه تاح: به عسیزم پروژ ی ته واکردنی شو ناسی کی ته واه نه بوو. گو فاری سه رده می ر ده خه.

ژماره (۲). سالی یه که م. پایزی ۲۰۰۵. ده رگه ی چاپ و په خشی سه رده م. ل. ۹۹.

دیموکراسی و پرسی مروڤ و کۆمه‌لگه‌و ژیان بگریت و به‌شیوه‌یه‌کی یه‌کسان مامه‌له‌ له‌گه‌ل هاوولا‌تیاندا بکات، ئه‌وه‌نده به‌س نییه له‌به‌عس بچیت، به‌لکوو ده‌بی‌ت هه‌لگری زۆر کاره‌کته‌ری دیکه بی‌ت که ده‌که‌ونه ئه‌وه‌دیوی له به‌عس نه‌چوونه‌وه.⁵ له‌م گۆشه نیگایانه‌وه به‌شیکی ئه‌وه میتۆده لی‌کچوانه‌ی به‌عس له‌گه‌ل فۆرمه ده‌سه‌لات‌داریتیه‌کانی له‌ نموونه‌ی فاشیزم یان نازیزم، به‌تایبه‌تی وونبوون و غیابی خویندنه‌وه‌یه‌کی تایبه‌ته بو ده‌سه‌لات‌داریتی ده‌وله‌تی به‌عس، که ده‌توانی‌ت به (به‌عسیزم) ناو زه‌دبکری‌ت.⁶ به‌عس که هه‌لگری بیروباوه‌پێکی ره‌گه‌ز په‌رستی بووه، هه‌ر له‌په‌ڕژانی یه‌که‌مه‌وه به‌وه جیاکراوه‌ته‌وه، که هه‌ولێ لی‌ک چوونیان داوه به‌بیروباوه‌پێ نازی و فاشی خوینمژ، وه‌رگرتنی بنه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانیان، به‌تایبه‌تی کتیبه‌کانی فه‌یله‌سوفه‌کانی ئه‌لمان، ئه‌وانه‌ی که بیروباوه‌پێ پاکی خوینیان هه‌لگرتبوو له‌نیو نه‌ته‌وه‌کانی تردا.⁷ بو‌وینه (زه‌کی ئه‌رسوزی) که یه‌کیک بووه له‌دامه‌زێنه‌ره یه‌که‌مینه‌کانی به‌عس، به‌رده‌وام ئه‌وه‌ی راگه‌یان‌دوووه که: "ته‌نها عه‌ره‌ب کۆمه‌له‌ مروڤی‌کن که به‌پاکی ماونه‌ته‌وه له‌سه‌ر به‌های گیانی که له‌ باوکی مروڤ (ئاده‌م) هوه‌ بۆیان ماوه‌ته‌وه".⁸ ئه‌م په‌ڕۆژه‌یه‌ی به‌عسییه‌کان هه‌لیان هی‌ناوه‌ تو‌پ‌دانه‌وه‌ی کورد

⁵ مه‌ریوان ووریا قانع: شوناس و ئالۆزی، چه‌ند ووتاریک دژی دۆگماتیزم، سلێمانی، ۲۰۰۴، ل ۲۵۵-۲۵۶.

⁶ به‌ختیار عه‌لی: خوینه‌ری کوشنده، ل ۵.

⁷ بی‌ناوی نوسه‌ر: چه‌ند راستیه‌کی می‌ژوویی له‌ باره‌ی به‌عسه‌وه. گۆڤاری کادر، ل ۹.

⁸ عبدالله حنا: من الاتجاهات الفكرية في سوريا و لبنان في النصف الاول من القرن العشرين. بیروت، به‌بێ سالی چاپ. ۸۵۰: علی صالح میرانی: الحركة القومية الكردية في كردستان- سوريا ۱۹۴۶-۱۹۷۰. ط ۱. ارپیل. ۲۰۰۴. ل ۱۹۴.

بوو له پیناو پاراستنی (من) یکی عه‌ره‌بیانه‌ی (خاوین) دا که ره‌گه‌ز په‌رستیه‌که‌ی بواری پی نه‌ده‌دا قبوولی هه‌بوونی کورد له به‌رامبه‌ر خویدا بکات.^۹ ئەم ره‌گه‌ز په‌رستیه‌ی به‌عس له‌عیرا‌ق‌دا ره‌گ و ریشه‌یه‌کی میژوویی هه‌یه، که بو سالانی یه‌که‌می دروست بوونی ده‌وله‌تی عیراق ده‌گه‌رپته‌وه که له‌بارودۆ‌خیکی نا سروشتی و نادروستدا له‌چوار‌چیوه‌ی گۆ‌پ‌ان‌کاریه جیۆ‌سیاسی و هه‌ریمی و نیو ده‌وله‌تیه فراوانه‌کاندا دروست بوو بوو، بو وینه‌چه‌مکی (شعوبیه‌ت) که جیگه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌فکری به‌عس و پیاده‌کردنیدا داگیر کردووه، ئەم چه‌مکه‌یان له بیرمه‌نده توند‌په‌وه‌کانی فکری عه‌ره‌بی و هه‌رگرتووه که له‌پیشه‌نگیاندا (ساطع‌الحصری) یه.^{۱۰} که به‌دامه‌زینه‌ری تیۆری نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌بی تازه داده‌نریت زۆر سه‌رسام بووه به‌بو‌چوونه‌کانی (نیچه) و پۆمانسیه‌کانی ئەلمان.^{۱۱} به‌عس پیی وابوو له به‌رایی ئیسلامه‌وه، هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک به‌رگری له‌خۆی کردبی، یان به‌خواهشت پیشوازی له‌سو‌پای ئیسلامی نه‌کردبی، یا خود شارستانیته‌ت، میژوو، زمان، کولتوو‌رو باوه‌ره‌کانی خۆی پاراستبی، ئەو میلیله‌تانه‌تیک‌را به‌عس به‌شعوبیان ده‌زانی، شعوبیش خراپ‌ترین ناتۆره‌ی به‌عسه‌که ده‌یداته پال ئەو میلیله‌تانه‌ی له‌به‌رامبه‌ر شالۆی شو‌قینیا‌نه‌ی عه‌ره‌ب له سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه تا ئیسته‌ خۆیان پاراستووه. به‌عس پیزه‌کانی خۆی و سو‌پای عیراق و لایه‌نگرانی له‌ناو نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب‌دا به‌رقیکی ئەستوو‌ر به‌رامبه‌ر (شعوبیه‌ت) په‌روه‌رده کردووه.

^۹ رێ‌بو‌ار سیوه‌یلی: قه‌ه‌سی ئاسنین، گۆ‌قاری کوردستان، ژماره (۲)، هاوینی ۲۰۰۳، تاران. ل. ۶۷.

^{۱۰} سعد یشیر اسکندر: الكرد الفیلیون و حزب البعث ۱۹۶۳-۲۰۰۳، بلا مکان الطبع. ل. ۸۶-۸۷.

^{۱۱} سمیر خلیل: جمهوریه‌ الخوف. ت. احمد رانف. ط. ۲. قاهره. ۱۹۹۱. ل. ۲۴۰-۲۴۱.

تویژهری عیراقی (حسن علوی) ده‌لێت: "تۆمه‌تی شعوبی، مه‌به‌ست له‌هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌یه‌ که‌ دژایه‌تی (عروبه) ده‌که‌ن، ئه‌م وشه‌یه‌ له‌لایه‌ن عه‌ربه‌ توند‌په‌وه‌ په‌رگه‌ز په‌رسته‌که‌نه‌وه‌ به‌کار ده‌هات.^{۱۲} ئه‌م وشه‌یه‌ واته‌ (شعوبی) وشه‌یه‌کی نه‌گونجاو و رق لێبوونه‌وه‌یه‌کی په‌رگه‌ز په‌رستانه‌ی عه‌ربه‌ به‌رامبه‌ر به‌نه‌ته‌وه‌کانی تر.^{۱۳} (خیرالله تلفاح) که‌ یه‌که‌ک بوو له‌ به‌عسییه‌ سه‌خت‌گیره‌کان و خالی (سه‌دام حسه‌ین) له‌ کتیی‌کدا به‌نیوی (الشعوبیة عدو العرب الأول) واته‌ (شعوبیه‌ت دوژمنی یه‌که‌می عه‌ربه‌)، هه‌موو ئه‌وانه‌ی که‌ له‌گه‌ڵ بیری نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌ب نین به‌ (شعوبی) له‌ قه‌ڵه‌م ده‌دات و ده‌لێت: عه‌ره‌ب له‌هه‌موو نه‌ته‌وه‌کانی تری جیهان به‌رزتره‌و ئه‌و قسه‌یه‌ش به‌درۆ ده‌زانێ که‌ ده‌لی: "له‌ ئیسلامه‌تیدا عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م نیه‌".^{۱۴} به‌عس به‌م شیوه‌یه‌ (شعوبیه‌ت) لێک ده‌داته‌وه‌: "بزوتنه‌وه‌ی گه‌لانی غه‌یره‌ عه‌ربه‌، هه‌ول ده‌دات شارستانیه‌ت و ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌ب له‌ناو ببات، ململانییه‌کی شارستانی و پووناکبیری و ئایینی فراوانی ئاشکرایه‌، که‌وابێ بزوتنه‌وه‌ی ده‌سته‌یه‌کی دیاریکراو یا ن چینیکی کۆمه‌لایه‌تی نیه‌، به‌لکوو هه‌ولێکه‌ خه‌لکی جیا‌جیا داویانه‌ بو‌ به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی کولتوری هه‌لچووی عه‌ره‌ب.^{۱۵} له‌به‌ر ئه‌وه‌ به‌عس هه‌موو قسه‌کردنێک له‌باره‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر له‌نیشتمانی عه‌ره‌ب و پارت و هه‌موو نه‌ته‌وه‌و که‌ مایه‌تییه‌کانی تری غه‌یری عه‌ره‌بی به‌ شعوبیه‌ت و کیناوی

^{۱۲} وه‌رگه‌راوه‌ له‌ سعد بشیر اسکندر: سهرچاوه‌ی پیشوو، ل ۸۸.

^{۱۳} سمیر خلیل: سهرچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۲۷.

^{۱۴} وه‌رگه‌راوه‌ له‌ جه‌مال نه‌به‌ز: بیری نه‌ته‌وه‌یی کورد، ل ۵۴.

^{۱۵} مه‌لا به‌ختیار: نه‌ئفال و نایدۆلۆژییه‌تی به‌عس، ل ۲۴-۲۵.

داناوه.^{١٦} هەر بۆیه عێراق له وهتهی دامه زراوه تا ئیسته به چاوی غه ریب و گومان لی کراو و پیلان گێڕو یاخی و بیگانه سه یری هاوولاتی کوردی کردووه و ده کات، له کاتی کدا کورد هه زاران سا له سه ر خاکی باو و با پیرانی خۆی و له نیشتمانی نه ته وه یی خۆیدا دانیشتوووه و ئه ژێ، له به جیهانی ئه رکی نیشتمانی دا هیچی له عه ره بی عێراقی که متر نه بووه. رژی می به عس له روانگه یه کی شو قینستی و ره گه زه رستانه وه ده یروانیه مه سه له ی کورد و جولانه وه شو ڕشگێڕانه که ی، بۆیه به گو یرهی ستراتیجی کی دیاری کرا و به پێی تاکتیک و نه خشه و پلانی کی و ورد ده یویست نه ته وه ی کورد له و پارچه یه ی کوردستانی ژێر ده سه لاتی خۆی (کوردستانی عێراق) له ناو ببات و خاکی کوردستان به ته واوی دا گیر و زه وت بکات به نیازی ئه وه ی مه ترسی کورد له سه ر پاشه پو ژێ ده و له ته ی عێراق نه هی لی و زه مینه ی جیا بونه وه بۆ جولانه وه ی رزگاری کوردستان له عێراقدا ساز نه بی.

ماده کانی (٢ تا ٤) له پڕۆژه ده ستوره که ی حکومه تی عێراقی سا له کانی (١٩٦٨) و (١٩٧٠) دا باس له وه ده کات که: "عێراق به شی کی نیشتمانی عه ره به و کار بۆ به دیه یانی یه کی تی هه مه لاپه نه ی عه ره ب ئه کاو، عێراق یه که یه کی له پارچه پارچه بوون نه ها تووه و له ژێر هیج بارو زوور فیکدا

¹⁶ الحزب الديمقراطي الكوردستاني (المكتب السياسي). في موقف البعث اليميني الحاكم في العراق من (الديمقراطية) و (البرلمان). كردستان. ١٩٦٩. ٢٤ ل.

دەست لە ھێچ بەشیکی ھەلناگری^{۱۷} ئەم مادانە ی پرۆژە دەستورەکی حکومەت، تەواو پێچەوانە ی واقعن، چونکە لە راستیدا عێراق بە تەنیا بەشێک نیه لە نیشتمانی عەرەب، بە لکوو خاکی عێراق بریتییە لە پێکەوێ گریڤانی بەشیکی نیشتمانی عەرەب لە گەڵ بەشیکی نیشتمانی کوردو خەڵکە کەشی بریتییە لە بەشیکی نەتەوێ عەرەب لە گەڵ بەشیکی نەتەوێ کوردو چەند کەمینە نەتەوێەکی تر و بە زۆر لە چوارچێوە ی عێراقدا لە قالدراون.

ھەر سەبارەت بەو بیرە شۆقینیە ی بە عس روژنامە یەکی بەیروتی لە سەرزاری حزبی بە عسەو و تارێکی لە ٤ ی شوباتی ١٩٥٩دا بلاوکردوو و تیایدا ئایدیۆلۆژیەتی بە عس و سیاسەتەکی بەرامبەر مەسەلە ی کورد روون دەکاتەو و لەویدا ھاتوو: "گەلی عەرەبی ئەو کە مایەتیانە ی سەر بەست کردوو لە ھەلبژاردنی مانەو لە نیشتمانی عەرەبیدا یا کوچ کردن بۆ ولاتەکانیان... نەتەوێ عەرەب پشتگیری لە خەباتی کوردەکان دەکات لە پینا و دروستکردنی دەولەتیکی کوردی، بەلام سنوری ئەو دەولەتە کوێیە؟ ھەلبەت ئەو سنورە ی کە نەتەوێ کورد دەگریتەو لە کوردستاندا بریتی یە لە بەشیکی تورکیا و ئێران. بەمە نەتەوێ عەرەبی زۆر خوشحال دەبێت بە بوونی دراوسیێیەکی ھاوڕێی ولاتی کوردستانی دیموکراتی ئازادکراو... کە ئامادە نیه بەشێک لە

^{۱۷} بەیمانگە ی نێودەولەتی یاساکانی مافی مرۆف. کۆلیژی یاسای زانکۆ ی دیپۆل: دەستورە عێراقیەکان. لیکۆلینەوێەکی بەراوردکاریی بە پێی پێوەرەکانی مافە دەستورییە نێو دەولەتیەکان.

بوو، چونكه له پوځنامهو بـلاو كـراوه نوو سـينه كـانـي خـويـانـدا نه يانده شاردهوه هر پـړك وـهك ئـه وـهـي تـاـليـب شـهـبـيـب باـسـي لـيـوه دـهـكـات، به لـام ئـايا ئـه و ناراستـيـهـي خـويـانـيـان كـهـي بـو دـهـركـه و تـوـوه؟ دـواـي ئـه وـهـي له مانگو پوځو سه عاتـي خـويـانـدا دـهـسه لـاته كـهـيـان له بارچوو يا خود پيشتـر؟ چونكه نابـي سـهـر كـرداـيـهـتي پـارـتـيـكـي سـيـاسـي وولـا تـيـك ئـه و زانـيارـيـانـهـي نه بـيـت له چـونـيـتـي و پـيـكـهـتـهـي وولـا تـهـكـهـي، به تـاـيـبـهـتي ئـه و كـا تـهـي تـاـليـب شـهـبـيـب و هـزـيـري دـهـر وـهـي عـيـراق بـووه هـر چـل سـاـلـيـك به سـهـر دـامـه زـرـانـدنـي عـيـراقـدا تـيـپـهـر يـبوو.²⁰

قول كـردنه وـهـي ئـه و چـه مـكـهـي گـوايـه كـورد له سـهـر خـاكي خـويـ ناژـي به لـكو مـيـوانـه له سـهـر خـاكي عـهـر ب، بـويـه دـهـولـهـتي عـهـر بـي عـيـراقـي هـهـقـي خـويـهـتي دـهـريـان بـكـات و رايـانـگـويـزي له ناوچه سـتـرا تـيـجـي و نه و تـا و يـيـه كـان نه يـانـهـيـلي، چونكه بـوونـه تـه مـايـهـي سـهـر يـه شـه بـو (عـهـر بـي خـا نه خـوي).²¹ له لـايـهـكـي دـيـكـه شـهـوه عـهـد و لـعـهـزـيـز دـو وري، كـه له كـوبـوونـه و هـيـهـكـي نـاسـيـونـا لـيـسـته عـهـر به كـانـدا له نـيـسـانـي ۱۹۶۵ د له قـا هـيـره ووتـبـو وـي: "تـا ئـيـسـته هـيـچ دـهـولـهـت و مـيـر نـشـيـنـيـكي كـوردـي نه بـو و هـ نـيـوي كـورد سـتـانـيـش شـتـيـكي تـازـه يـه".²² ئـه مانـه ئـه و بـو چـونـه دـو گـما و و شـكـه لـا تـو و ه به عـسـيـتـيـهـي كـه نـا يـانـه وـي دان به هـيـچ يـه كـيـك له گـه له نـا عـهـر به كـانـي ئـه و نـيـو چـه يـه دـا بـنـيـن كـه خـويـان پـيـي دـهـلـيـن: "جـيـهـانـي عـهـر بـي" كـه له راسـتـيـدا بهـر له پـرـوسـهـي به

²⁰ سـالـح مـحـمد ئـهـمـيـن: سـهـرنـج و هـد و اد اچـونـيـكي يـاد ا شـته كـانـي تـا لـيـب شـهـبـيـب. گـو قـاري با سـكار. ژ مـاره (۳). لـنـدن. هـا و يـني ۱۹۹۹. ل ۵۲، ۵۳.

²¹ ئـهـمـيـن قـادر مـيـنـه: ئـهـمـني سـتـرا تـيـجـي عـيـراق و سـيـكـو چـكـه ي به عـسـيـان. ل ۱۱۶.

²² و هـر گـيـرا و ه له جـه مـال نه بـهـن: بـيـري نه تـه و هـيـي كـوردـي. ل ۶۲.

ئىسلام كردنى گەلانى ئەو نيوچەيە تەنھا عەرەبىكىش لەویدا بوونی نەبوو. تەنانتەت صەدام حسين له كوردستان و لەبەردەم جەماوەرى كوردداو لە جەژنى نەوروژدا سەرەپای نيو بردنى ووشەى (كوردو كوردستان) و گەلى كورد، ئەوەشى نەشاردۆتەووە كە كورد بەبەشيك له عىراق دادەنى و عىراقىش بەبەشيك له نىشتمانى عەرەب دەداتە قەلەم.^{٢٣} صەدام دەلييت: "ميژوووەكەتان دەهيئەمە يادتان (مەبەستى له ميژووى كوردە)، هەموو سەركرەدەكانى عىراق لەوانە ئەوانەى فەلەستينيان لەسەردەمە كۆنەكاندا پزگار كردبوو عىراقى بوون، هەنديكيان لە باكورى عىراق بوون، هەنديكى تريشيان هى ئيره بوون لە خاكى كوردستان بوون، بەلام بۆ قودس پويشتن... نەچوونە قودس بۆ پزگاركردى فەلەستين كەتەنيا نوينهەرى كوردن و نەچوونە فەلەستين پيش ئىسلامەتى بۆ پزگاركردى فەلەستين كەتەنيا نوينهەرى كوردن و لەبەر ئەوەى كە كوردن و بەس، بەلكوو چوونە قودس تا فەلەستين پزگار بكەن بەناوى كوردى عىراقەووە كەبەشيكن لەگەليك بەناوى گەلى عىراق، ئەم گەلەش بەچەند پەيوەندى يەك و بيروباوەريكى ناشكرا بەهەموو نىشتمانى عەرەبەووە بەستراوە".^{٢٤} ئەمە سەرەپای چاوپوشين لەقەبارەى ديموگرافىيائى ئەم نەتەويەى لە كۆمەلگەى عىراقيداو بەچاوپوشين لەقەبارەى سياسى دانىشتوانەكەى كە مافى خويەتى بە ئازادى رادەربرين بە زمانەكەى و ئەو بيروباوەرى كە بپرواى پييهەتى، هەروەك مافى خويەتى كەريكخستن و

^{٢٣} صدام حسين: من خطاب صدام حسين في التجمع الجماهيري في منطقة قشوقلي بمحافظة السليمانية بتاريخ ١٩٧٩/٣/٢١، مجلة الحكم الذاتي، العدد ٤، السنة الرابعة، ١٩٧٩، ل. ٥.

^{٢٤} صدام حسين: المسار الانساني للبعث، جامعة الموصل، بعبى سال، ١٢٠٠.

دامه‌زراوه پۆشنیبری و کۆمه‌لایه‌تی و ئابوری و سیاسیه‌کانی دامه‌زینیت له‌چوارچیوه‌ی ئه‌و یاسایه‌ی که‌پێکی ده‌خات. و به‌بێ په‌چاوکردنی هیچ جووره‌ جیاوازیه‌ک و دوو نه‌ته‌وه‌ی جیاوازو دووپارچه‌ زه‌وی جیاواز عێراق به‌یه‌ک عێراق و یه‌ک پارێزگه‌ له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن و پێیان وایه‌ عێراق بۆته‌ یه‌ک شارو یه‌ک گوند، له‌سه‌ره‌وه‌ تا خواره‌وه‌ جیاوازی‌ش باریکی کوت و پریه‌ له‌زه‌وی عێراقدا. ئه‌ویش باریکی بچووک‌ی هونه‌ریه‌و باریکی جه‌ماوه‌ری نیه‌.²⁵ هه‌روه‌ها سه‌دام حسێن له‌ وتاریکی‌ تریدا له‌به‌رده‌م جه‌ماوه‌ردا به‌بێ ئاماژه‌کردن به‌ بوونی هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌ک و له‌قه‌له‌م دانی هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان به‌عێراق‌ی عه‌ره‌بی ده‌لێت: "ئێمه‌ جاریکی‌ تر له‌به‌رده‌م ئێوه‌دا، هه‌روه‌ک چو‌ن حیزبه‌که‌تان له‌ به‌یاننامه‌ی یه‌که‌می شو‌پشه‌که‌ی و له‌ ١٧ ته‌مموزدا و له‌ ٣٠ ته‌مموزدا جاریداوه‌، جار ده‌ده‌ینه‌وه‌ که‌ عێراق بۆ ئێوه‌و بۆ نه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌و به‌غه‌یری پۆله‌کانی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب که‌س له‌سه‌ر خاکی عێراق جێی نابێته‌وه‌".²⁶ * هه‌موو بلاوکراوه‌و به‌یاننامه‌کانی پارته‌ی به‌عسی عه‌ره‌بی سۆسیالیست له‌هه‌ری‌می عێراقدا، که‌ له‌ماوه‌ی ئێوان

²⁵ ووتاری صدام حسین له پۆژی ١٩٨٢/٢/٢٤ دا له پارێزگی سلیمانی، ل ١٤.

²⁶ صدام حسین: گهل سه‌رچاوه‌ی هێزو به‌خششه. دار افاق عربييه. بغداد. به‌بن سال، ١١.

* به‌لام نه‌ته‌وه‌ په‌رستانی عه‌ره‌ب ده‌بێت زۆر به‌ ئاشکراو واقع بینانه‌و به‌ جورئه‌ته‌وه‌ پێ له‌سه‌ر ئه‌و راستیه‌ داگرن که‌ عێراق به‌ته‌نیا به‌شێکی نیشتمانی عه‌ره‌ب و دانیشته‌وانه‌که‌شی هه‌موویان به‌شێکی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب نین. نه‌سه‌لماندن ئه‌م راستیه‌ پرشنگذاره‌و هه‌ول‌دان بۆ سه‌پاندنی پێچه‌وانه‌که‌ی ئه‌گه‌رچی گه‌وره‌ترین زیان به‌یه‌کێتی عێراق ده‌گه‌یه‌نێ. زه‌بریکی کاریگه‌ریش ده‌دات له‌ ئامانجه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کانی عه‌ره‌ب و به‌لگه‌نامه‌ میژوویی و جوگرافی و دیموگرافی و ئارکیۆلۆژیه‌کانیش دژی ئه‌وه‌ن که‌ عێراق به‌م پێکهاته‌ نه‌ته‌وه‌یی و جوگرافیا‌یه‌ی ئێسته‌یه‌وه‌. به‌شێک بێت له‌نیشتمانی عه‌ره‌ب. (مه‌حمود ره‌زا: له‌پێناوی دیموکراتیزه‌کردنی حوکم له‌ عێراقدا. سلیمانی. ٢٠٠٢. ل ١١. ١٢).

حوزه‌یرانی ۱۹۵۳ و ئابی ۱۹۶۱ دا دەرچوون و له زنجیره‌ی (نضال البعث) دا کۆکراونه‌ته‌وه کێشه‌ی کوردیان وه‌ک کێشه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی نیوخۆ له‌عێراقدا باس نه‌کردوو و هیچ لی‌کۆڵینه‌وه‌یه‌کی له‌و باره‌یه‌وه پێشکەش نه‌کردوو یاخود هه‌لۆیستی مه‌ده‌ئیان‌ه‌ی خۆی به‌رامبه‌ر به‌م کێشه نه‌ته‌وه‌ییه دهرنه‌خستوو. له‌پروویه‌کی تری هه‌لۆیستی به‌عسدا به‌رامبه‌ر به نه‌ته‌وه‌کانی تر، به‌عس پێی وایه که یه‌کی‌تیه‌کی دروست کردوو له‌نیوان نه‌ته‌وه‌و مرقّایه‌تیداو کاری نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب پی‌روژ راگرتنی هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی یه‌ لای گه‌لانی ترو عروبه به مرقّایه‌تی داده‌نیّت و بیرى به‌عس به‌ده‌سته‌به‌ری زامنی بۆ نه‌ته‌وه‌کانی تر داده‌نیّت، بۆ ئه‌وه‌ی پووبه‌پرووی ره‌گه‌ز په‌رستی نه‌بی‌ته‌وه به‌بۆچوونی خۆیان فکریه‌یه‌کی کراوه‌و پێشکەوتوو مرقّایه‌تیان هه‌یه.^{۲۷} ئه‌مه له‌کاتی‌کدا ته‌واو پێچه‌وانه‌ی بۆ چوونی بیرمه‌نده‌کانی عه‌ره‌به که له‌وه‌سف کردنی عه‌ره‌ب به جوائتترین شیوه هیچ درێغیه‌کیان نه‌کردوو، به‌لام به‌رامبه‌ر به‌پرسواکردن و به‌که‌م زانینی سه‌رحه‌م میلیه‌تانی تروشیواندنی میژوویان ئه‌وا به خراپترین شیوه کاریان بۆ کردوو، بۆ وینه (زه‌کی ئه‌رسوزی) له‌یه‌کی‌ک له‌ وته‌کانیدا باسی ئه‌وه‌ی کردوو که گه‌لی کورد بژێوی خۆیان له‌سه‌ر زبڵدانه‌کان دا‌یین ده‌که‌ن و به جرج ناوی بردوون.^{۲۸} هه‌روه‌ها (هانی

^{۲۷} حامد احمد الورد: الانسان وبناء مجتمع في فكر وتجربة حزب البعث الاشتراكي، بغداد، ۱۹۸۴.

^{۲۸} حازم صاغيه: قوميو المشرق العربي من درابغوس الى غارودي- بيروت، ۲۰۰۰، ل ۹۴.

ئەلفەکیکی)*، ئەندامی سەرکردایەتی نەتەواپەتی بەعس و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش لە عێراقدا لە لێدوانی کیدا لە شوباتی ۱۹۶۳دا سەبارەت بە ھەلۆیستی پارتی بەعس دەربارە ی مەسەلە ی کورد دەلیت: "لەناو کلتوری سیاسی و فیکری حزباو لەناو ئەدەبیاتی بیری نەتەوە ی عەرەبیشدا، هیچ گەنگی پیدانی یاخود دانپیانانی بە مەسەلە ی نەتەوە یی و کەمینه ڕەگەزی و ئاینی و مەزھەبیەکان دا نیە، پیریشم نایەت سەبارەت بە کورد بۆچوون و دیدیک یاخود لیکۆلینەوہ یەکی حزیم خویندییەوہ، جگە لەو لێدوانە کورتە ی سالی ۱۹۵۵ نەبیٹ کە عەفلەق دابووی و تیایدا ئاماژە ی بە کوردی عێراق و مەسیحیەکانی لوبنان و بەرەزەکانی مەغریب کەردبووی، ئەوہشی دەرپرێبوو کە ئیستغلال کردنی ئابووری و پروپاگەندە ی کۆلۆنیالیزمی وای کردووە ئەوانە ھەست بە زۆلم و نامۆیی و ترس بکەن لە عروبە".^{۲۹} ھەر بۆ تواندەوہ ی کورد لەبۆتە ی نەتەواپەتی عەرەبیدا بەعس لە کۆنگرە ی نەتەوہ یی خویدا باس لەوہ دەکات کە: "سەبارەت بەو نەتەوانە ی کە قورسایییەکی پیرزەبیان لە

---

* لە سالی ۱۹۳۶دا لە بەغدا لەدایک بوو، سالی ۱۹۵۴ چۆتە ریزی حیزبی بەعسەوہ لەسالی ۱۹۶۳ ئەندامی سەرکردایەتی ھەریمی عێراق و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش بوو، ھەرۆھە ئەندامی قیادە ی قطری سوری بوو دوا ی کۆنگرە ی قەومی پینجەم تا سالی ۱۹۶۳، لە سالی ۱۹۶۴ لە بەعس جیا بۆتەوہ. لەگەڵ یاسین الحافظ و حمەدی عبد الحمید و چەند کەسیکی تردا پارتی (البعث اليساری) یان پیک ھیناوە دواتر پارتی (العمال الثوری) لە سالی ۱۹۶۵. دوا ی گەرانەوہ ی بەعس سالی ۱۹۶۸ دەیان جار گیراوە تا ئەو کاتە ی عێراقی بەجێھێشتووہ سالی ۱۹۷۹. (ھانی الفکیکی: اوکار الھزیمە . تجربتی فی حزب البعث العراقی مؤسسة المنار. قم. صفائیة. ط. ۲. بدون سنة الطبع).

^{۲۹} ھانی الفکیکی: اوکار الھزیمە تجربتی فی حزب البعث العراقی. ط. ۲. قم. ۱۹۹۲. ل. ۲۹۴. ۲۹۵.

دانیشتواندا ههیه و له چوارچێوهی نیشتمانی عهره‌بدا ده‌ژین، زمان و هیمایه‌کی ئه‌وتۆیان ههیه که هه‌ندی جیاوازیان تێدایه له‌گه‌ڵ زمان و هیمایه‌ نه‌ته‌وه‌یی عهره‌بدا، وه‌ک نه‌ته‌وه‌ی کورد ده‌بی خسوسیه‌تی نه‌ته‌وه‌یی ناو‌خو‌یان قووبو‌ڵ بکه‌ین و هه‌ر نا‌کو‌کیه‌ک که له‌نیوان ئه‌م نه‌ته‌وانه‌و بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی عهره‌بدا هه‌ن چاره‌سه‌ر بکری‌ت، چونکه ئه‌م جو‌ره نه‌ته‌وانه زمان و هیمایه جیا‌جیا‌ن له زمان و هیمایه نه‌ته‌وه‌ی عهره‌ب هه‌یه و له‌هه‌مان کاتدا هه‌له‌یه که به‌نه‌ته‌وه‌ی جیا‌وا‌ز له‌نه‌ته‌وه‌ی عهره‌ب دا‌بن‌ری‌ن به‌و ئه‌ندازه‌یه‌ی که جیا‌وا‌زی له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌ی فارس یا هیند یا نه‌ته‌وه‌ی دیکه‌دا هه‌یه³⁰. به‌عس هه‌میشه هه‌ول‌ی به‌گ‌ژدا‌چوونه‌وه‌ی جو‌لان‌ه‌وه‌ی رزگاری نیشتمانی کوردستانی داوه، جا ئه‌مه‌ چ له‌ رێگه‌ی لا‌وا‌ز‌کردن و په‌ک‌خ‌ستنی یا‌خود هه‌ول‌دان بو‌ نا‌و‌ ز‌ر‌اندن و شی‌وا‌ندنی نا‌وه‌پ‌و‌که دیموکراتیه شو‌ر‌ش‌گیره‌که‌ی بو‌ی‌ت به‌ خ‌ستنه پالی تو‌مه‌تی : به‌کرێ‌گیراو، کو‌نه‌په‌رست و دار و ده‌سته‌ی زایو‌نیزم و به‌کرێ‌گیراو‌ی سو‌قیه‌ت و ... هت‌د. به‌عس نه‌ک هه‌ر رێگه‌ی به‌ کورد نه‌ده‌دا، که مافه سروشتیه‌کانی خو‌ی به‌دی به‌ی‌نی‌ت، ئه‌وه‌تا بزوتنه‌وه‌ی کورد به‌دارده‌ستی ئیمپریالیزم له‌قه‌له‌م ده‌دات و ده‌لی‌ت: "بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌عی‌راق‌دا، هه‌ر چه‌نده هه‌ندی ئالۆزی می‌ژووی لا گه‌ل‌له‌ بو‌وه له‌گه‌ڵ ئه‌و شو‌ینه‌وارو خ‌لت‌ه‌و دو‌وره په‌ری‌زیه کو‌نه په‌رستانه‌یه‌ی تیا‌یدا بو‌و، که هه‌ندی‌کیان په‌یوه‌ندیه‌کی

³⁰ پارتی به‌عسی عهره‌بی سو‌سیالیست، سه‌رکر‌دایه‌تی نه‌ته‌وه‌یی: مه‌سه‌له‌ی که‌مایه‌تی یه‌ نه‌ته‌وه‌یی یه‌کان له‌ نیشتمانی عهره‌بدا، پانزه‌هه‌مین کۆنگره‌ی نه‌ته‌وه‌یی، به‌غ‌داد، دار الحریه، ۱۹۷۹، ۷۷، ۸؛ جه‌لال تاله‌بانی: گفتو‌گۆیه‌کی جد‌دی له‌گه‌ڵ صبحی عب‌دا‌لحمیدو هاو‌پێ‌یانی، و. جه‌وه‌ر کرمانج، سلیمانی، ۲۰۰۴، ۲۴.

ئاشكرايان بەدام و دەزگە ئىمپىريالىستى و كۆنەپەرستەكانەو ھەيە".³¹ لەشويئىكى تردا ئاماژە بەو ھەكەت كە "ئىمپىريالىزم لە وولاتدا بە لەپرەگ و ريشە ھەلكيشانى زمان و پۆرگىك لەسەر ووى شاخەكانەو تىك شكا، كەمەبەستى تىكپراى شۆرش بوو لە ھەريئى عىراقدا، لەبەر ئەو بەراستى سيفەتى پۆرگى بەكرى گىراوى بەسەردا دەسەپىنى نەك تەنيا پۆرگى لەپرى لادان بوو لە بەرزايى شاخەكان و بەس، بەلكو پۆرگى لەپرى لادان بوو لە دژى شۆرش و گشت يىروباو ھەركەنى سياست و لەپرەو ھەكەى بەشيو ھەكەى گشتى و دژى ھەموو ھىزە شۆرشگىرەكان بە ھەموو پۆلە جياكانى ھە".³² بەعس بەجۆرەك پىروپاگەندەى دژى شۆرشى كورد لە دەزگە و راگەياندنەكانىدا بلاو كەردبوو كە گوايا ئەو ھەركەى كورد و پىريئى عىراق نى بە سەندى مافى خويان، بەلكو ئەو ھەركەى كورد و ھەركەى كوردەكان دەيانەوئىت خاكى ھەركەى داگىر بكەن. بۆيە پىويستە ھەموو ھەركەى لە عىراقدا ھاوكارى سوپاي عىراقى بكەن بۆ لىدانى ئەو بەكرى گىراوانە".³³ ھەر لىرەدا زۆر راشكاوانە سەدام حوسىن ھانى ھەركەى دەدات دژ بە كورد و جولانەو ھەركەى رىزگارى نىشتمانى كوردستان و كورد بە ميانى ھەركەى دادەنى و ئەو چەمكە لای ھەركەى دەوروزيئى كە كورد

³¹ راپۆرتى سياسى ھەشتەمىن كۆنگرەى قطرى پارتى بەعسى سۆسيالىستى ھەركەى قطرى عىراق كانوونى دووھى ١٩٧٤، شۆرشى ١٧ تەموز تاقي كەردنەو ھەناسۆ، دار الحريه، بغداد، ١٩٧٥.

ل ٨٥.

³² صدام حسين: پتەوى يىروباو ھەركەتى بەرەبىدا، دار الحريه، بغداد، ١٩٨٢، ل ١١، ١٢.

³³ نىبراھىم جەلال: خوارووى كوردستان و شۆرشى ئەيلول بنيا تەننان و ھەلەكەتەكاندن ١٩٦١-١٩٧٥.

چ ٣، سلىمانى، ١٩٩٩، ل ٩٥، ٩٦.

مهترسی بۆ سهر پاشهپوژى عهرهب دروستدهكات، و دهيهوئى خاكهكهى پارچه پارچه بكات و توشى چهرمهسهرى بكات.

سهدام حسين له وتهيهكيدا ئاماژه به خهباتى كورد دهدات كه: "لهپيى راست لايان داوهو راستهوخو بوونهته بهكريى گيراوى بيگانهو لهوانهى كه به خويان ئهئين بهرههستكارو لهدهرهوهى وولات بهنانه رقههى بيگانه ئهئين".³⁴ بهعس لهم پروانگه تهسك بيناناوه لايان وايه داواكردى مافى نهتهوايهتى بۆ گهلى كورد گيچهله بهنهتهوهو نيشتمانى عهرهب و خزمهتى ئيمپرياليزم و سههيونيزم دهكات.

لهپوژى ۱۹۶۳/۳/۶دا وهزيرى دهروهوى عيراق (تاليب شبيب) بهم جوړه وهلامى داخوازييهكانى كوردى داوهتهوه: "ئهو داخوازيانهى بارزانى بهلاى ئيمهوه پهلوو بيانوو گرتنهو ريگه گرتنه لهناشتى و جيگهى شك و گومانيشه له بارزانى و پارتى، كه نايانهوئى يهكيهتى عيراق و نهتهوهى عهرهبرى بپاريژن، بهتايبهتى لهم كاتهدا كه پيوسته چاو له داخوازييهكانيان بپوشن و پشتگيرى له شوپشى ۱۴ى رهمهزان بكن و ئهگهر بارزانى و پارتى ههر سوورين لهسهر ئهو داخوازيه بيانوگرانهيه، ئيمه ناچار دهبين كه بهتوندى دژيان بوهستين، بۆ تواناو دهسهلات و هيژى سوپاى عيراقيش زور ئاسانه تيکشكندنديان".³⁵

له لايهكى ديكهوه له راپوړتى سياسى ههشتهم كونگرهى بهعسدا هاتووه: "سهركردايهتى پارتى بهعسى عهرهب پيى وايه كاتى لهگهله

³⁴ صدام حسين: خاسيهتى نهتهوهيى ناوخو باريكى قوولترى خو بهستنهويه بهنيشتمانوه. دار الحريه، بغداد، ۱۹۸۲، ل. ۱۱، ۱۲.

³⁵ نيبراهيم جلال: س، پ. ل. ۹۷.

سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستاندا لە چوارچێوەی بەیاننامەی
 یانزە مارتدا بریارێ هاکاری کردنی دا، هەرگیز ئەو هەڵە کاریانەی
 پشت گوێ نهخستوووە کە هەندێ لایەنی ئەو پارتییە لەسەری پۆشتوون
 لەگەڵ پەيوەندی یە گومان لیکراوەکانیاندا بە دەستەو دایەرهکانی
 ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستەکانەوه³⁶. هەرۆهە (عبدالرزاق محمود) کە
 یەکیک بوو لە گەورە ئەفسەرەکانی نیو سوپای عێراق، دەلیت: "وەک
 هەریەکە لە گەورە سەربازەکان لە سوپای عێراقدا هیچ جوهر
 لیکدانەوێهەکی روون نەبوو لەسەر سروشتی شوێشی کوردی و
 هوکارەکانی هەلگیرساندنێ یاخود هەر زانیاریەکی دەربارەی میژووی
 کێشە کوردو پیشکەوتنەکانی، ئێمە جەنگاوهر کوردهکانمان تەنها وەک
 دار دەست و گیرە شیوین دەناسی کە هیژیکێ بیانی دەیان جولینیت
 لە پیناوی شیواندنێ ئاسایش و هیمنی لە عێراقدا، و گوتنی ووشە
 کوردستان لە لامان زۆر گران بوو، ئێمە بەراستی پیمان وابوو کە
 شوێشگیرە کوردهکان دەیانەوین ئیسرائیلی دووهم لە باکوری عێراقدا
 دروست بکەن کە عبدالسلام عارف^{*} زۆربە ی جار لە کاتی وتارەکانیدا لە

---

³⁶ راپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی قطری پارتی بە عەسی سۆسیالیستی عەرەب، ٨٦٧.
 * عبدالسلام محمد عارف لە بەغداد لە سالی ١٩١٢ دا لە دایک بوو، لە سالی ١٩٣١ لە کۆلیژی
 سەربازی دەرچوو و پاشان کۆلیژی ئەرکانی لە سالی ١٩٥١ تەواو کردوو، بەشداری لە جەنگی
 عێراقی بەریتانیدا لە سالی ١٩٤٦ کردوو و هەرۆهە جەنگی قەڵەستینی سالی ١٩٤٨ و دواتر
 لە سالی ١٩٥٦ پەيوەندی کردوو بە پێکخستەکانی ئەفسەرانی ئازادیخواز. لە شوێری ١٩٥٨ دا
 بەشداری کردوو و بوو بە جیگری سەرک وەزیران و وەزیری ناوخوا بەلام بەهۆی ناکوکی لەگەڵ
 عبدالکریم قاسمدا تێکچوو و بەمەش عبدالسلام عارف دوور خرایهوه. پاشان لەهەولیکدا بۆلابردنی
 عبدالکریم قاسم دەستگیرکرا و درایە دادگا و فەرمانی لە سیدارەدانی بەسەردا درا بەلام جێبەجێ

بهرامبەر گه‌وره سه‌ریازه‌کاندا ئه‌م بیرو پرایه‌ی ده‌رب‌پ‌ی‌وو‌ه.^{۳۷} ئه‌مه ئه‌وه ده‌رده‌خات که به‌عس نه‌پ‌روای به‌بوونی کوردستان هه‌یه نه به‌نه‌ته‌وه‌ی کورد. به‌لای به‌عسه‌وه کوردستانی ژێرده‌سته‌ی عێراق به‌شی‌که له‌خاکی عه‌ره‌بو کوردیش له‌و خاکه‌ میوانه، به‌عس کوردستان به ئیس‌رائیلی دو‌وه‌م داده‌نی‌ت.^{۳۸} بۆیه که‌سایه‌تی ناجی‌گی‌رو سایکۆلۆجیه‌تی ئاره‌زوو کردن به‌ تۆله‌ سه‌ندنه‌وه، و په‌ی‌وه‌ست نه‌بوون به‌ ئامانجه‌ نیشتمانی و نه‌ته‌وه‌یی و مروّقایه‌تییه‌کان و نه‌بوونی متمانه‌ به‌ به‌رامبەر و گومانی خراپ، ئه‌مانه‌ ببوونه‌ سیمایه‌کی سه‌ره‌کی له‌ سیماکانی سیاسه‌تی عێراقی.^{۳۹} له‌کۆنگره‌یه‌کی پۆژنامه‌نووسیدا (عبدالرحمن البزان) سه‌روکی وه‌زیران له‌سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی عبدالرحمان عارفدا پرایگه‌یاندا: "ئیمه‌ پ‌ی‌ز له‌نه‌ته‌وه‌و زمانی کوردی ده‌گرین... ئیمه‌ دان ده‌نی‌ن به‌مافی کورددا، به‌لام ئه‌وه‌ش په‌ت ده‌که‌ینه‌وه‌ که‌ واز له‌به‌شی‌کی خاکی نیشتمان به‌ی‌نین".^{۴۰} هه‌روه‌ها وه‌زیری به‌رگری عێراق عبدالعزیز العقیلی که‌ دژ به‌پ‌ی‌دانی هه‌موو جو‌ره ئیمتیازیک بوو بۆ کورد، هه‌ر یه‌که‌ له‌پۆژه‌ه‌لات و

نه‌کراو عبدالکریم قاسم پاش دو‌وسال و نیو لای خوش بوو، له‌ کو‌ده‌تای ۸ی شو‌باتی ۱۹۶۳ دا کرا به‌ سه‌روک کۆمار و په‌له‌ی سه‌ربازی (موشیری) پ‌ی‌درا. له‌فروکه‌یه‌کی سه‌ربازیدا که‌وته‌خواره‌وه‌ و کۆچی دوایی کرد.

(یاسین صابر سالح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، ۷۱۱؛ علاء جاسم محمد الحری: س. پ ۳۸، ۳۹).

³⁷ عبدالفتاح علی البوتانی: الحركة القومية الكردية التحررية، ط ۱، اربیل، ۲۰۰۴، ل ۳۸۷.

³⁸ بی ناوی نوسه‌ر: چهند راستیه‌کی می‌ژوویی له‌ باره‌ی به‌عسه‌وه، گۆقاری کادر، ژ(۲۳)، ل ۷.

³⁹ حسن علوی: العراق دولة المنظمة السرية، بلا مکان سنة الطبع، ل ۸۳.

⁴⁰ حامد محمود عیسی: القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ۱۹۱۴-

۲۰۰۴، ط ۱، قاهره، ۲۰۰۵، عربیة للطباعة والنشر، ل ۳۴۴.

پۆژئاوا تاوانبار دەکات بەو هی یارمه تی هه لگه پراوه کان دهن که ده یانه ویت ئیسرایلیک له باکووری وولاتیاندا دروست بکه ن وه ک ئه وه ی له سا لی ۱۹۴۸ دا له فه له ستین دروستیان کرد. داوا له ئیران ده کات که سنووره کانی داخات به پرووی ئه وان ه ی که له یاسا دهرچوون.^{۴۱} له باره ی تۆمه تبارکردنی کوردستان وه ک ئیسرایلی دووهم، مام جه لال وه لامیکی ئه م بۆچوونه ده داته وه و ده لیت: "چاک بیرمه کاتی که یه که م کۆنگره ی رۆژنامه وانیم گرت، خوالیخو شبوو جه مال عبدالناصر ئامۆزگاری کردم و وتی ئه م خاله روون بکه وه بۆ جیهانی عهره بی که هیچ لی کچونی که نیه له نیوان ئیوه و ئیسرایلدا، یه که م: ئیوه گه لیکی ره سه نن له ناوچه که دا، دووهم: ئیوه موسو لمانن، سییه م: ئیوه به ره له ستکاری نه ته وه ی عهره بی و جولانه وه ی عهره بی نین، ئه مه چه کی که به ده ست عهره به توند ره وه کانه وه که له باره ی کورده وه ده وی ن و ده لێ ن کوردستان ئیسرایلی دووهمه، ئیمه ئیسرایلی دووهم نین، به لکو ئیمه فه له ستینی دووهمین".^{۴۲} به عسیه کان له سیاسه تیاندا به رامبه ر به کورد یه ک ده نگ نه بوون و له بیرو بۆچووندا جیاوازیان هه بووه، مه ده نیه کان پالپشتی چاره سه رکردنی کیشه ی کورد بوون له ریگه ی گفتوگو و دانوستانه وه، له هه مان کاتدا هه ندیک له گه وه ره سه رکرده کانی سوپا هه موو جو ره چاره سه ریکی دروستیان ره ت

⁴¹ حامد محمود عیسی: القضية الكردية في العراق ۱۹۹۰ ل ۲۰۰۰، ۳۴۵.

⁴² تحاور مام جلال عبر فضائية LBC اللبنانية قامت ببثها هيئة تحرير صحيفة النهار. ليلة ۲۵- ۲۶/۱۱/۱۹۹۸. بی شوین و سالی چاپ.

ده کردهوه.^{٤٣} بۆیه سیاسهتی به عس بهرام بهر به کورد له خولگه یه کی ناجیگیردا ده خولایه وه به وهی به زاره کی شتیکیان دهوت و له پراکتیکیشدا شتیکی دیکه، له م باره یه وه مام جهلال ههلوستی (حازم جواد) و (علی صالح السعدی) له باره ی کیشه ی کورده وه روون دهکاته وه و دهلیت: "له سالی ١٩٦٣ دا دوا ی ئه وه ی حازم جهواد گوئی له بیر و بوچپوونه کانمان گرت وتی: کیشه ی کورد ته نها به ئوتۆنۆمی چاره سه ر ناکری، به لکو کیانیك که پئیویسته ناو بنری (کۆماری کوردستانی سه ره بخۆ). و جاروبار به زمانیکی تر دووباره ی ده کرده وه دهیوت: ئیوهش وهك ئیمه باوه رتان به سۆسیالیزم هه یه، وهك چۆن ئیمه ئاره زومان له بنیادنانی کۆماریکی عیراقیی سۆسیالیستییه، پئیویسته ئیوهش ده و له تیکی کوردستانی سۆسیالیستی راسته وخۆتان هه بیّت". مام جهلالیش وهلامی داوه ته وه و دهلیت: "نیوه ی ئه وه مان دهو یت که ئیوه ده یلین".^{٤٤} له کۆبوونه وه یه کی دوو قۆلیدا که به نه ینی له نیوان نوینه ری پارتی (صالح یوسفی) و نوینه ری به عسی ئه مینداری گشتی سه رکردایه تی هه ریما یه تی (علی صالح سعدی) پێش هاتنه سه ر حوکمی به عس به ستر، علی صالح سعدی به لینی زاره کی به صالح یوسفی دابوو که له نیوان پارتی و به عسدا لامه رکه زی جاریکی تر باس ناکریته وه، چونکه ئه و ناوه نازناوه له سه رده می قاسمه وه به دناو بووه، به لکو ده بی

^{٤٣} عثمان الرواندوزی المحامی: استجواب صدام حسین رجل التنقضات، دار الاندیه، لندن، ٢٠٠٢.

ل ٢١١.

^{٤٤} علي كريم سعيد: البیرية المسلحة، حركة حسن السريع و قطار الموت ١٩٦٣، ط ٢، دار البراق.

لندن-بغداد، بدون سنة الطبع، ل ٢٦٦.

ماڤى كورد له چوارچيۆه ي ئۆتۆنۆميدا له حوكمى به عسيان دا جى به جى بگرى، كه چى چەندىن پوژ به سەر كوده تادا تيپهري، به لام نه ناوى وه زيرىكى كوردو ته نانهت رسته باسيكى مه سه له ي كورديش له ويستگه و راديوۆ ته له فزيوئى به عسييدا بلاونه كرايه وه، به لكو به سه دان دوست و لايهنگرى پارتى به تۆمه تى شيوعيتى خرا نه زيندانه وه.^{٤٥}

ئەم جوړه سياسته تى به عس كه خه سه له تيكي دژه كوردى هه بووه، سه رجه مى ئەندامه كانيان به و بيره دوگمايه په روه رده ده كرد كه هه ريه كه يان له وى ديكه يان زيت توند روه تر بووه به رامبه ر مه سه له ي كورد، هه ر بو وينه ئەو به عسيانه پييان وابوو "ئه گه رچى له ناو بردى يا خيوان بو ئيمه گرنگيه كى گه روه ي هه يه به لام ئەمه تاكه ئامانجى ئيمه نيه، ئەمه پيشه كيه كه بو گه يشتن به ئامانجى زور گرنگتر و قولتر و فراولنتر، ئه ركى سه ره كى له وه دايه كه بتوانين له هه موو به شيكى خاكى عيراقدا شوړش بكه ين و ناوه رو كه كه ي و مه به سه ته كه ي بگه يه نيته هه موو تاكه كه سيك به پيويسى بوون و گرنگ بوونى ئەو گوړانكار يانه سه له مينى كه روو ده دن، بو ئەوه ي ناوچه كانى باكور بيته به شيكى له جيا نه ها تووى عيراق و نه بيته پيچه وانه ي به عه ره بى بوونى سياده ي ده ولت".^{٤٦}

شايه نى باسه دامه زرينه رى بيرى به عسي تى ميشيل عه فله ق هه ر له كو نه وه كوردى به كه مايه تى يه كى ره گه زى دانا وه نه ك به گه ليك يان

⁴⁵ ئيراميم جه لال: س. پ. ل. ٩٥، ٩٦.

⁴⁶ دلير ئەحمەد: ئەو بارودۆخە (ي. ن. ك) تيايدا له دايك بوو. گوڤارى ريئازى نو، ١٩٥، حوزەيرانى

نەتەوھەیک یا هیچ نەبێ بە کەمایەتیەکی ناسیۆنال.^{٤٧} میشیل عەقلەق لە وتاریکی دا کە لە ئایاری ١٩٦٩دا لە ژێر ناوێشانى (تێروانینی سەرۆکی دامەزێنەر بۆ کێشەى کورد) دا دەلیت: "بە درێژایی سەدەکانى رابردوو کوردەکان هاوولاتی عەرەبى موسولمان بوون وەک عەرەبە موسولمانەکان هیچ جیاوازیەک لە نێوانیاندا نەبوو، کاتیەک کە دەولەتە عەرەبیەکان دەولەتییکی یاخود چەند دەولەتییکی عەرەبى ئیسلامیان پێک دەهینا، و لە سەدەى نوێ دا دەولەتە داگیر کەرەکان دەستیان کرد بە دۆزینەوێ جیاوازی و ھۆکاری جیاکاری لە نێوان عەرەب و کورددا، لە رێگەى کەکردن لە جیاکاریە میژوویی و زمانەوانی و رەگەزیەکانی کورد بۆ ئەوێ ئەمە پلەیک بیئت بۆ دابەشبوون لە ولاتانی ناوچەکەدا، کە ئەم دەولەتانە پیلان دەکێشن بۆ داگیرکاریەکیان لە سەدەکانى رابردوووە."^{٤٨}

لەو دەقەدا ئەو ھەڵدەھێنجرێت کە (سەرکردەى دامەزێنەر) ئینکاری لە بوونی کورد دەکات وەک گەلیکی سەرەخۆ، و دان بە نەتەوێ کورددا نانێت وەک نەتەوێەکی جیاواز و دیاردەیکى میژوویی، لە خەباتی خۆشیدا ئەوێ لیکداوێتەو کە کورد تا لە ژێر دەستی دەولەتییکی عەرەبى ئیسلامیدا بژین ئەوا بەردەوام لە ھەولێ یەکگرتنەوێ نەتەوێی تەواو نابن و لە قوناغی لەبیرچوونی زمانى نەتەوێی رۆشنیریان دەبن، بەلام داگیرکەر کێشەکیانی وروژاندوو و کاری زۆری کردوو لەسەر

⁴⁷ جەمال نەبەز: بیرى نەتەوێی کوردی.... ل ٥٨.

⁴⁸ احادیث الامین العام میشیل عقلق خلال زیارتە لبعداد، ایار ١٩٦٩، صلاح سعدالله: المسألة الكردية في العراق، ط ٢، دار المثنى، ٢٠٠٣، ل ١٠٩-١١٠.

دۆزینه‌وه‌ی جیاوازی ره‌گه‌زی و زمانه‌وانی، به‌م شیوه‌یه‌ کێشه‌ی کورد له عیراقددا سه‌ری هه‌لداوه، به‌لام ئێمه‌ ده‌لیین ئهم تیروانینه‌ نازانسته‌یه‌ نا‌راسته‌ ره‌گه‌زه‌رستی په‌تی ئاشکراده‌کات، ئاماده‌بوونیکی خۆییه‌ بۆ تیکه‌لکردنی نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ بۆته‌ی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌بدا، ئه‌گه‌ر ئهم دیارده‌یه‌ تازه‌یه‌ و تازه‌ هاتییته‌ مه‌یدان له‌گه‌ڵ فراوانبوونی داگیرکاری، ئه‌وا ئه‌و بۆچوونه‌ ده‌بیته‌ هۆی سپرینه‌وه‌ی سه‌رحه‌م جولانه‌وه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کانی تر له‌ ناوچه‌که‌ و جیهاندا، ئه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هۆی درۆزانیه‌کی گه‌وره‌ ئه‌گه‌ر به‌سه‌ر کورددا جیبه‌جی بکریته‌.^{٤٩}

به‌عسیه‌کان له‌ هه‌موو ریگه‌یه‌که‌وه‌ هه‌ولێ به‌ عه‌ره‌بکردنی کورد و سپرینه‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وايه‌تیان داوه، بۆ وینه‌: وه‌زیری به‌رگری (عبدالعزیز العقیلی) له‌وته‌یه‌کدا که‌ دوژمنی سه‌رسه‌ختی گه‌لی کورد بوو، ئه‌وه‌ی ئاشکرا کردبوو که‌ کێشه‌ی کورد ناتوانی چاره‌سه‌ر بکریته‌ ته‌نها له‌ریگه‌ی جه‌نگه‌وه‌ نه‌بیته‌، هه‌روه‌ها ده‌لیته‌: "ریگه‌ی گفتوگو به‌گه‌وره‌ترین هه‌له‌ داده‌نریته‌ و له‌گه‌ڵ ده‌ستوری کاتییدا ناته‌بایه‌، پێویسته‌ به‌یه‌ک خستنی هیژه‌کان ده‌کات بۆ ده‌ست گرتن به‌سه‌ر یاخی بووانی بارزانی دا."^{٥٠}

ئهم سیاسه‌ته‌ی به‌عس هیچ جو‌ره‌ گومانیک له‌وه‌دا ناهێلێته‌وه‌ که‌ نه‌پروایان به‌ مه‌سه‌له‌ی کورد هه‌بووه‌ و نه‌ئاماده‌ش بوون دان به‌مافی کورددا بنین.

^{٤٩} هوشیار زیباری: الموقف الايدولوجي لحزب البعث العفلي من القومية الكوردية. مجلة الثقافة الكوردية. عدد ١، اکتوبر ١٩٨٨. یصدرا مرکز الثقافی الکوردی فی لندن. ل ١٠٠.

^{٥٠} عثمان الرواندوزی المحامی: س. پ. ل ٢١٣.

به عسیه‌کان که هه‌لگری ئه‌و بیره دۆگما شوؤقینیه بوون، که چی له هه‌مان کاتدا خۆیان به‌هیزیکه دیموکرات له‌قه‌له‌م ده‌داو پێیان وابوو حزب و شوێش باوه‌ڕیکه راستگۆیان هه‌یان به دیموکراسیه‌ت و بوونی راستگۆیه‌ی قوول هه‌یه له‌نیوان سه‌رکردایه‌تی و جه‌ماوه‌ردا.⁵¹ ئه‌و دیموکراتیه‌ی که پشت ئه‌ستور بێت به داننان به پره‌نسیپه‌کانی ده‌سه‌لاتی گه‌ل، ئازادی و یه‌کسانی هاو‌لاتیان له به‌رامبه‌ر یاسادا، ئازادی دروستکردنی رێکخراو و پارتی سیاسی، ئازادی وشه، ئازادی ره‌خنه‌گرتن له حکومه‌ت، ئه‌وا نه‌ میژووی عیراق ئه‌م جوړه دیموکراتیه‌ته‌ی به‌خۆوه بینیه‌ و نه‌ به‌عسیه‌کانیش ئه‌م جوړه دیموکراتیه‌ته‌یان قبول بووه. نه‌ک هه‌ر ئه‌وه به‌لکو به‌ خه‌یالی‌شیا‌ندا نه‌هاتوه.⁵²

له‌راستیدا بیرى به‌عسیزم به‌نامه‌یه‌کی نه‌خشه‌ بۆ کێش‌راویان هه‌بوو بۆ نه‌هێشتنی کوردستان، بۆ ئه‌مه‌ش ده‌یان‌نوویست هه‌ل‌ومه‌رجیکه مادی و بخولقێن تا له‌لایه‌که‌وه بیرى سه‌ربه‌خۆیه‌ی کوردستان له‌ می‌شکی کورد ده‌ربه‌ی‌ن و له‌لایه‌کی تریشه‌وه رێ له‌درووست بوونی کوردستان بگرن به‌کرده‌وه.⁵³ سه‌دام حسین ئه‌م راستیه‌ ناشاریته‌وه ده‌لیلت: "کاروباره‌کانمان له‌هه‌موو عیراقد له‌بنه‌په‌تی ئه‌و باری سه‌رنجه‌وه‌یه که ده‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی براهیه‌تیه‌ک ده‌مانه‌وێ هه‌تا هه‌تایی بێ نه‌ک براهیه‌تیه‌کی

⁵¹ صدام حسین: بېروای ئیتمه له وێژدانیه نه‌ته‌وه له که‌له‌پوری دێرینه‌وه هه‌لقوولاوه، بغداد. ۱۹۸۱.

۲۱ل.

⁵² دلیر ئه‌حمه‌د: ئه‌و بارودۆخه‌ی که (ی.ن.ک) تیایدا له‌داک بوو. گۆقاری رێبازی نوێ. ژ. ۱۹، ۱۰ل -

۱۱.

⁵³ جه‌مال نه‌به‌ز: بیر نه‌ته‌وه‌یه‌ی کوردی. ۶۴ل.

وا شایانی جیا بوونه وه بئ، برایه تی له یهك نیشتماند او هه تا هه تایه، له بنه پره ته وه له سه ر ئه وه یه كه پوژگار هو ی ماددی وابهنی رته كایه وه مه سه له ی جیا بوونه وه هه رگیز نه گونجاوبئ... واته مه سه له ی یه كی تی هه تا هه تای ی بئ له ویزدانی كوردا له ناو گه لی عیراقماندا و له عه قلی كوردی كی هاو نیشتمانی عیراقدا⁵⁴. كه واته ئه وه ی دلسۆزی برایه تی كوردو عه ره ب و هه موو گه لانی دنیا یه و دۆستی راسته قینه یانه با پشتگیری یاساكانی په ره سه ندن و پیشكه وتن و ناشتی بكات كه هه ر كو مه لگه یه ك به پی ی سروشت و تایبه تیه كانی، یاسای په ره سه ندنی تایبه تی خو ی هه یه. بانگه شه ی برایه تیه ك له سه ر ئیسك و پروسكی ژن و مندال و پیرو گه نچ، له سه ر ژیان و بوون و نه بوونی كوردبئ ئه و برایه تیه ی كه دژی سه ره به خو یی كوردستانه، عیراقی كی به هیزی یه كگرتووی دهو ی نه ك له لایه ن كورده وه، به لكوو له لایه ن هه ر عه زه بی كی پیشكه وتوو خوازه وه نه فرین ده كری ت و ئه و برایه تیه پهرمه زاریه بو كورد رسوا ده كری⁵⁵. هه روه ها به پی ی بنه ما سه ره كیه كانی كوده تاكه ی 8 ی شو باتی 1963 كه له راگه یان دنی یه كه میاندا، ده قی كی تی دایه سه باره ت به پیرو زكردنی برایه تی نیوان كوردو عه ره ب و پیزگرتنی مافه كانی گه لی كوردو كه مایه تیه كانی تر، و ئاماده یی نیشان ده دات به پی دانی مافی نه ته وه یی گه لی كورد له سه ر بنه مای لاهه ركه زی و چه سپان دنی ئه م ده قه له هه ردوو ده ستووری كاتی و هه می شه ییدا⁵⁶.

⁵⁴ صدام حسین: باوه زمان به ئۆتۆنۆمی هه رگیز له ق نابئ. دار الحریه. بغداد. 1976. ل. 21.

⁵⁵ نازاد: س. پ. ل. 19.

⁵⁶ مجید خدوری: العراق جمهوری. ط. 1. ایران. بلا مکان الطبع. ل. 395.

هەر له پال ئه و براهه تیه دا به هه رچیه ک پیی کرابی دهستی له کورد نه پاراستوه،* له گرتن و کوشتن و راگواستن و به عاره ب و به عسی کردن و ویران کردنی نیشتمان هه کی. رژی می به عس هه می شه به چاوی که مینه یه کی ترسناکه وه سهیری کوردیان کردووه و له پیناوی لاواز کردن و قهر کردنی دا خویان له هیچ شیوازیکی نامرؤفانه نه پاراستوه، چ به له ناو بردن و و راگواستن و ته عریب یا خود شیوازه کانی قهر کردن بوو بیّت. بو وینه، نووسه ریکی به عسی سوری وه (منذر الموصلي) له کتیه که یدا ئا مازه به وه دهکات که کورده کان خویان وایان کردووه کیشه که یان چاره سه ر نه کریت و له گه ل ئاره زووه کانیاندا یه که نه گریته وه به وه ی نیشتمان یکی نه ته وه یی سه ره خو ی ئازاد و یه کگرتوویان هه بیّت به سنوره میژوویه که ی خویه وه.⁵⁷ له کاتی که دا بیرو که ی نه که نیشتمان یکی سه ره خو، به لکوو بیرو که ی ئوتوئومیش زور نه گونجاو بووه له گه ل تیوری به عس دا که خو ی له یه کی تی عه ره بیدا ده بینیت ه وه، هه ر له بهر ئه وه ش بوو که هیچ راگه یان دنیکی ئاشکریان را نه گه یاندووه که ده بری نیه تی حزب بوو بیّت به رامبه ر به کورد.⁵⁸ ناسیوئالیزی عه ره بی (عروبه) که سه رجه م باله

* عه ره به فرسان وه لیده تالانچیه کانی سالی ۱۹۶۳ له میژو و په لاماره کانیاندا ده یانوت: "احن العرب اهل الغیره... نطرد الاكراد من هالديره) یان (احن البدو، وین العدو). له راستیدا کاره ساته کورد چاوه رپی ئه مانه بکات براهه تی له گه لدا بکه ن، شیتیه به ناوی ئیتته رناسیوئال و پیکه وه بوون و براهه تیه وه: کورد بیه ری حه قیه ته کانی ئه و ئاغا و غولامیه به دنیا بناسین، براهه تی کورد و عه ره به درویه کی شاخدار به لاوه هیچی تر نه بووه درویه که له سایه یدا خوی نیکی بی را ده پرژاوه.

⁵⁷ منذر الموصلي: القضية الكردية في العراق (البعث و الاكراد). ط ۱، دیمشق، بیروت. ۲۰۰۲، ل ۱۳.

⁵⁸ ماریون و بیتر سلوجل: العراق الحديث من الثورة الى دکتاتوریه، مراجعة و تقدیم: احمد رائف، ت

مرکز دراسات والترجمة، ط ۱، قاهره: ۱۹۹۲، ل ۱۵۸.

چه کدارو بئ چه که کانی نه ته وه په رستی عه رب ده گریته خوئی، نه وهی نه کرابئ و نه شیبائی به کوردییان کردووه، زیاتر له چل سال کورد داوای مافی مرویی و نه ته وه ییه کانی ده کرد، به لام گوئیان ئی نه گیرا له پرۆسه یه کی میژوویی چهند ساله دا کورد داوای لامه رکه زی و ئۆتۆنۆمی یان دووباره ده کرده وه که چی گوئیان ئی نه ده گیرا، تیمساحی عروبه له عیرا قدا ساله هایه له حاله تی فرمی سک رشتنه وه چۆته قوناغی ده مگرتنه وه بو موجامه له و پاشه کشی و قووتدان و هه لوشینی نه و مافانه ی که له سه رانسه ری جیهاندا نکۆلی کردنیان ده بیته شوره یی و نه نگي.

به عس له و پرۆژه وهی حوکمی به ده ست هیئاوه سیاسیه تی زه وت کردنی ئازادی یه کانی گرتۆته بهر، مافه سیاسی و دیموکراتیه کانی و مروقی کۆت و به ند کردووه و به سه رکوت کردن و داپلۆسین، یان له به کار هیئانی هه ر ئامرازیکي تر که مه تر خه می نه کردووه بو سه رکوت کردنی بزوتنه وهی نیشتمانی کوردو بئ هیژکردنی و له ناو بردنی هیواو ئاواته کانی و مافه نه ته وایه تیه کانی نه م گه له، نه میش له ری ی چه ندین هوئی ناشیرین و نا له بارو ناریکه وه که مایه ی شوره ییه.⁵⁹

کورد که به راستی له وولاتی خۆیدا ئاوازه یه و له م سه ده یه دا ته نیا ده توانی به سه ر سوپرمانه وه له و سه روه ت و سامانه رامینیت که کۆمه لانی عه رب له ری ئی ناسیۆنالیزمی عه ره بیدا به ختی ده کهن، نه م خه لکه که

⁵⁹ محمد هماوهندی: راگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیه ت له کوردستان، چ ۱. که رکوک -

لندن. ۲۰۰۴. بلاوکراوه کانی هماوه ند بۆ چاپ و بلاو کردنه وه. ۵۲ ل.

لەنەوتى خۇيان بى بەش كراون و لە وولاتىڭدا نەمر نەژى دەيانژىيىن و
جل و بەرگى نەتەوھىي يان لەبەر دادەدېيىن و پەيىقن بە زمانى زگماكيان لى
بەربەست دەكەن و لەبەنەرتىن مافى مروڧايەتى بى بەھرن، و
لەسەردەم و شوينى جياوازدا كەوتونەتە ژيىر تەوژمى چەوساندەوھى
توندوتىز.^{۶۰}

لەو رونكردنەوانەى سەرەوھدا ئەو راستىيە دەسەلمىنىرى كە بەعس وەك
پارتىكى تۆتالىتىرى ئۆتۆرىتتىر، نەك تەنھا بىرواى بە گەل و ھىچ گروپ و
رىڭخستنىكى سىياسى عىراقى نەبوو، بەلكو لە نىو خودى پارتەكەى
خۇشياندا ھىچ جۆرە ئەمانەت و بىروابونىك بە يەكدى نەبوو و ژيانى
سەرلەبەرى ئەندامانى پارتەكە لە مەترسىدا بوو كە روژىك دىت تىوورى
پارتەكەيان خۇشيان دەگىرتەوھ، ئەو جا چ جايەكى ئەوھى كە
رىڭخستنىكى سىياسى يان بزوتنەوھىيەكى ئازادىخوازەنى كوردى جى ي
بىروا و متمانەيان بووبىت.

بەشىوھىيەكى گىشتى كورد لەدەيد و فەلسەفەى بەعسەوھ:

- كورد نابى دەولەتى سەربەخوى خوى ھەبى.
- ھەولى تواندەوھى دەدرىت.
- بەتوندى سەركوت دەكرى.
- كولتورەكەى دەشىوئىندرىت.

(۶۰) جانانان رەندل: بەم ھەمووھ تاوانەوھ لىبوردنى چى؟ و/ سەلاھەدىن دەشتى، چ ۱، ۲۰۰۳، ل ۴.

باسی دووهم

خویندنهوهی کورد بۆ به‌عسیرم

کیشهی کورد له عیراقددا دوو دیاردهی ههیه، دیاردهی یه‌که‌م شپۆه‌یه‌کی سیاسیی له‌خۆ‌گرتوووه که ئه‌ویش کاریگهری سیاسه‌تی داگیرکاری دواکه‌وتوووه له‌سه‌ری، به‌لام دیاردهی دووهم خه‌باتی گه‌ڵ کورده له پیناوی ئازادی و مافی چاره‌نوسدا.⁶¹ کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستانیش خاوه‌نی مه‌سه‌له‌یه‌کی گرنگ بوون، ئه‌ویش مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌وایه‌تی بوو، ئه‌رك و فرمانی نیشتمانی هه‌یزه شوێن‌گه‌ڕه‌کانی کوردستانیش هه‌ر ئه‌و ئه‌رك و فرمانه‌ بوو که به‌رگری له نیشتمان و خه‌لکی کوردستانی پێ بکه‌ن.

---

61 جلال الطالبانی: حول القضية الكردية في العراق. منشورات دار اراءات للثقافة والنشر. بدون مكان و سنة الطبع. ل ١٣.

دوای جهنگی جیهانی دووهم گهلانی ژێر دهسته به مه بهستی* دهسته به رکردن و به دهسته یێنانی مافه کانیان که وتبوونه ههول و تهقه لادان ، گهلی کوردیش هیوایهکی گه وره ی لا دروست ببوو، که حکومهتی عێراق به دهنگ داواکارییه کانییه وه بجیت. پهیدا بوونی پارتی به عس له سالی ۱۹۴۷ دا له سهرده میكدابوو که بیری نه ته وایهتی، ههستی نیشتمانپهروهی و بزوتنه وهی رزگار یخوازی دژی ئیمپریالیزم و داگیرکه ران له بره و دابوو، له ناو کوردیشدا له و سهرده مانه دا ریڤخراو و حیزب وهك حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران و پارتی دیموکراتی کورد له کوردستانی عێراق و پێشتریش حیزبی هیوا و کۆمه لهی (ژ.ک) و شۆرش و رزگاری له ناو خه لکدا رهگ و ریشه یان هه بوو، خه لک به په رۆشه وه له ریزه کانی ئه واندا خه باتیان ده کرد. هه ر له و کاته وه سی پارتی چه پره و نه یاری سه ره کی به سیستیمی پاشایه تی و ده سه لاتی به ریتانیا بوون له عێراقدا، ئه و سی پارته ش که چالاکییان نه ینی بوو بریتی بوون له (پارتی کۆمونیستی عێراقی) که له ریزه کانی دا عه ره ب و کوردو که مایه تییه کانی تر ئاو یته ی ببوون، (پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق) که گشت ئه ندامانی کورد بوون، و (پارتی دیموکراتی میلی) به رابه رایه تی کامل چادرچی که کۆمه لێک چه پ ره و ی عه ره بی له بهر تیکۆشه ریی خودی رابه ره که ی لیی کۆببوونه وه.⁶²

⁶² مه هدی محمد قادر: پێشها ته سیاسیه کانی کوردستانی عێراق. ۱۹۴۵ - ۱۹۵۸، له بیل و کراوه کانی سه نته ری لیکۆلینه وه ی ستراتیجی. سلیمانی. ۲۰۰۵، ۱۲۸، ۱۳۹؛ مارتن فان برۆنه سن: ناغا و شیخ و ده ولت. و کوردۆ عه لی. به شی یه که م. ۴. سلیمانی. ۲۰۰۳، ۵۹.

باسی دووهم

خویندنهوهی کورد بۆ به‌عسيزم

کێشه‌ی کورد له عیراقددا دوو دیارده‌ی هه‌یه‌، دیارده‌ی یه‌که‌م شایه‌یه‌کی سیاس‌ی له‌خۆ گرتووه‌ که‌ ئه‌ویش کاریگه‌ری سیاس‌ه‌تی داگیرکاری دواکه‌وتوو له‌سه‌ری، به‌لام دیارده‌ی دووهم خه‌باتی گه‌. کورده‌ له‌ پیناوی ئازادی و مافی چاره‌نوسدا.⁶¹ کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستانیش خاوه‌نی مه‌سه‌له‌یه‌کی گرنگ بوون، ئه‌ویش مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌وايه‌تی بوو، ئه‌رك و فرمانی نیشتمانی هه‌یه‌ شوێنگیره‌کانی کوردستانیش هه‌ر ئه‌و ئه‌رك و فرمانه‌ بوو که‌ به‌رگری له‌ نیشتمان و خه‌لکی کوردستانی پێ بکه‌ن.

---

61 جلال الطالبانی: حول القضية الكردية في العراق، منشورات دار اراءات للثقافة والنشر. بدون مكان و سنة الطبع. ١٣٧.

دوای جهنگی جیهانی دووهم گهلانی ژێر دهسته به مه بهستی* دهسته به رکردن و به دهسته یانی مافه کانیان که وتبوونه ههول و تهقه لادان ، گهلی کوردیش هیوایهکی گه وهی لا دروست ببوو، که حکومهتی عێراق به دهنگ داواکارییه کانییه وه بچیت. پهیدا بوونی پارتی به عس له سالی ۱۹۴۷ دا له سهرده می کدا بوو که بیری نه ته وایهتی، ههستی نیشتمانپهروهی و بزوتنه وهی رزگار یخوازی دژی ئیمپریالیزم و داگیرکه ران له بره و دابوو، له ناو کوردیشدا له و سهرده مانه دا ری کخراو و حیزب وهک حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران و پارتی دیموکراتی کورد له کوردستانی عێراق و پیشتریش حیزبی هیوا و کۆمه لهی (ژ.ک) و شوړش و رزگاری له ناو خه لکدا رهگ و ریشه یان هه بوو، خه لک به په رۆشه وه له ریزه کانی ئه واند خه باتیان ده کرد. هه ر له و کاته وه سی پارتی چه په ره و نه یاری سه ره کی به سیستیمی پاشایه تی و ده سه لاتی به ریتانیا بوون له عێراقدا، ئه و سی پارت هه که چالاکیان نه ینی بوو بریتی بوون له (پارتی کۆمونیستی عێراقی) که له ریزه کانی دا عه ره ب و کورد و که مایه تییه کانی تر ئاو یته ی ببوون، (پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق) که گشت ئه ندامانی کورد بوون، و (پارتی دیموکراتی میلی) به رابه رایه تی کامل چادرچی که کۆمه لێک چه پ ره وی عه ره بی له بهر تیکۆشه ریی خودی رابه ره که ی لیی کۆببوونه وه.⁶²

⁶² مه هدی محمد قادر: پیشهاته سیاسیه کانی کوردستانی عێراق. ۱۹۴۵ - ۱۹۵۸. له بآ و کراوه کانی سه نته ری لیکۆلینه وهی ستراتیجی. سلیمانی. ۲۰۰۵. ۱۲۸. ۱۲۹؛ مارتز قان برۆنه سن: ناغا و شیخ و ده ولت و کورد و عه لی. به شی یه که م. چ. ۴. سلیمانی. ۲۰۰۳. ۵۹.

پارتی دیموکراتی کوردستان له سالی ۱۹۶۶دا له سهر خواستی بارزانی به چه شنی پارتی دیموکراتی کوردستان - ئیран دروست ببوو، که له پروگرامیدا باوهری به مارکسی - لینینیزم هه بوو، بیگومان ئامانجی تیکۆشان بوو له پیناو ناساندنی پیناسهی نه ته وهیی و دابینکردنی مافی چاره نووس بۆ کورد. به لام ئامانجی راسته وخوی ئه و قوناغهی پارتی ته نها گریدراوی عیراق بوو، ئه ویش پرگاربوون بوو له ژیر دهستی ئیمپریالیست و کۆنه پهرستی و هیئانه سهر ته ختی رژیمیکی دیموکراتی، پاشان له چوارچیوهی عیراقیکی دیموکراتی کوردو عهره بدا به دهسته هیئانی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستانی عیراق.⁶³ ئاشکرایه هه لۆیستی جیا جیای ریکخراو و پارته کانی کوردستان له سهر ههر مه سه له یه که ئه نجامی ریبازی سیاسی جیا جیای ئایدیۆلۆژی چینه کانی کۆمه لی کورده واری بوو، بۆیه نوینه ری ههر چینه به پیی جیهانیینی و تیپروانین و ره چاوکردنی به رژه وهندی چینه که ی خوی سهیری روداو و میژووی میلله ته که ی خوی دهکات و دۆست و دوژمنان له یه کتر جیا ده کاته وه، ئینجا ده که ویتته ده ستنیشانکردنی ریبازی سیاسی و گونجاو له گه ل بۆچونه کانیدا.⁶⁴ (مام جه لال) به م شیوهیه وه سفی جولانه وه ی نه ته وایه تی ئه و قوناغه

63 ژیریاری چالیاند، که ندال، عبدالرحمن قاسملو، مسته فا نازدار، عیسمه ت شه ریف وانلی. ئارچی رۆزفلت، کامهران قهره داغی، ئه لیزا مارکوس، بیلل فریلک: گه لیکی په ژمورده و نیشتمانی په رت، (کورد و کوردستان)، و/م. گۆمه یی، سوید، ۱۹۹۸، ل ۲۸۱؛ ئه وان و. ئه ندرسن، خه لیل ه. ره شیدیان: عیراق و به رده وامی قه یرانی خۆره لاتی ناوه راست، و/ فوئاد تاهیر سادق. سلیمانی. ۲۰۰۴، ل ۶۵.

64 یه کیتی نیشتمانیی کوردستان: نایه مه سه له ی کورد یه که مه سه له یه یا چه ند مه سه له یه ک. چ ۲.

۱۹۸۲. چاپخانه ی شه هید ئیبراهیم عه زۆ، ل ۹.

دهكات: "جولانهوهی نهتهوايه تی کوردی له کۆمه‌لگه‌یه‌کی کشتوکالی دوراکه‌وتوو دهستی پێکرد، کۆمه‌لگه‌یه‌کی نیوه کۆلۆنیالی، له‌به‌ر ئه‌وه له لایه‌ك له‌م جولانه‌وه‌یه‌دا نوێنه‌رانی دوو چینی هاوچه‌رخ بونی نه‌بوو، بۆرژواو پرۆلیتاریا، له لایه‌کی تریشه‌وه نه‌بوونی ژماره‌یه‌کی پێویست له رۆشنیران و خه‌لکی خوینده‌وار، خه‌سله‌تی ئه‌م جولانه‌وه‌یه ئاپۆره‌ی خه‌لکی نه‌خوینده‌وار بوو که له ژێر کاریگه‌ری‌تی سه‌رۆکی خاوه‌ن ئافتۆریتیی، که به رۆحی‌کی ناسیۆنالیستانه هه‌لکه‌وتیبوون، ئه‌و سه‌رۆک خێلانه‌ی وه‌ك شیخ مه‌حمود به‌رزنجی و شیخ ئه‌حمه‌د بارزانی" ^{٦٥} بیروپای تاله‌بانی رێک ئه‌و هۆیانه‌ بوون، که بوونه مایه‌ی زۆر له‌سه‌رخۆ فۆرمه‌له‌ بوونی هۆشیاری نه‌ته‌وايه‌تی له جولانه‌وه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی کوردی دا له به‌رده‌م دا‌رشتنی سیاسه‌تی‌کی روون و دیاریکراوی کوردی. ^{٦٦}

کۆده‌تای ١٤ی ته‌مموزی ١٩٥٨ توانی ده‌سه‌لاتی (٣٧) سه‌له‌ی پاشایه‌تی له عێراقدا کۆتایی پێ بێنی و له‌گه‌ڵ خۆیدا کۆمه‌لیک ئه‌نجام به ده‌ست بێنی، که کورد له‌میژووی رابردووی له‌سنووری عێراقدا ئه‌م جوړه ده‌ستکه‌وتانه‌ی به‌ده‌ست نه‌که‌وتبوو، وه‌ك ناوه‌پۆکی خالی سییه‌م له‌ده‌ستووری کاتی و ماوه‌دان به‌گه‌رانه‌وه‌ی بارزانی و گشت ئه‌و هاوه‌لانه‌ی ماوه‌ی (١٢) سال له وولات دوور خرابوونه‌وه، ده‌ره‌یانی عێراق له په‌یمانی به‌غدا که خاک و گه‌لی کوردستانیان به‌یه‌کیک له‌ دوژمنه سه‌ره‌کییه‌کانی ده‌ژمارد، هه‌روه‌ها بواردان به‌پارتی دیموکراتی کوردستان

^{٦٥} جلال الطالبانی: حول القضية الكردية في العراق. ل ٢٣.

^{٦٦} د. دلیر ئه‌حمه‌د: ئه‌و بارودۆخه‌ی (ی. ن. ک) تیایدا له‌ دایک بوو. ل ١٠٠، ١٠١.

وهك پارتیكى نیشتمانی بکهوئته کارکردن به شیوهیهکی ئاشکراو پوژنامهی (خهبات) ئۆرگانی سهرهکی پارتی و چهندان گوڤارو پوژنامهی تر به زمانی کوردی بلاوکرانهوه. پژییمی تازهی عیراق بهلینی به کورد دا، که بۆ یهکهمجار نه بهلگهنامهیهکی رهسمیدا وهک برا ئاماژهیان بۆ کرا، که بارودۆخی سیاسیان له چوارچیوهی کۆماری عیراقدا ریکبخری، ههروهها بهلینی ئهوهیان درایی که لهئایندهدا خودموختاریان بدریتی و پژییگه بدریت زمانی کوردی وهک زمانیکی رهسمی بهکارییت، ههروهها بهلینی کردنهوهی ژمارهیهک قوتابخانهی دهزگهی پۆشنیری کوردییان پیدرا.⁶⁷ دوو رۆژ دواى کۆدی تاکه، له ۱۶ی تههموزدا پارتی دیموکراتی یهکگرتووی کوردستان بهیانیکی* دهکردو ههموو توانایهکی خوی خسته

⁶⁷ گوینتهر دیشنه: کورد، گهلی لهخسته براوی غهدر ئی کراو، و/ حهمه کهریم عارف، چ، ۱، ههولیر، ۲۰۰۴، ۲۱۳، ۲۱۴؛ د. ئهوان و. ئهندرسن، د. خهلیل هه. رهشیدیان: عیراق و بهردهوامی قهیرانی خۆرههلاتی ناوهراست، و/ فوئاد تاهیر سادق، سلیمانی، ۲۰۰۴، ل ۶۵-۶۶.

"پارتی لهبهیاننامهکهیدا پوونی کردهوه کهوا: "پارتی دیموکراتی یهکگرتووی کوردستانی عیراق پشیرهی بزوتنهوهی پزگاریخوازی کورد لهکاتیکیدا ئهرکه میژووویهکانی خوی پهچاو دهکات لهپیناوی بهدیپنانی ئامانجهکانی نهتهوهی کورددا، بهوپهیری سهراحهتهوه پای دهگهیهنی کهوا بههیزبوونی بزوتنهوهی گهلی عهرهیی پزگاریخوازو سهرکهوتن و پزگاریبوونی عیراق لهچنگی پژییمی مهلهکی چهپهل، دامهزراندنی پژییمی کۆماری پزگاریخوازو کشانهوهی لهپیمانی بهغدا، که تیرهکانی ئاراستهی ناو... یگی نهتهوهی کورد کردبوو، ههموو ئهمانه پتهوترین بناغه دادهمهزینی بۆ دروستکردنی... نیکی پر له کامهرانی و ئازادی و یهکسانی لهنیوان ههردوو گهلی کوردو عهرهبا، بۆیه پارتیمار... یاری دا بهههموو توانایهکی تییکۆشی بۆ پارێزگاری کردن له کۆماری عیراق و چهسپاندنی و گهشهکردنی، بۆ ئههجام دانی ئهم مهبهستهش ههموو تواناکانی و هیزهکانی دهخاته ژیر دهسهلاتی سهرکردهیهتی ئهم شوپشه پیرۆزه ههموو ئهندامانی و لایهنگرانی ئامادهن بینه سهربازو گیانیان بهخت بکهن لهپینا و کۆماری عیراق و بهرنگاری کردنی ئیستعمارو پیلانهکانی و

ژيڤر دەسەلاتى سەرکردايەتى شۆپشى ۱۴ى تەمموزو لايەنگرى شۆپشەكەى کرد. ^{۶۸} بەھۆى ئەم سەرکەوتنەو گەلى کورد بۆ ماوەى دوو سالیك جوړه نازادییەکی بۆرەخساو ژيانى سیاسى و کولتورى و نەتەوہیى لە کوردستاندا بوژانەوہیەکی نوێیان بە خووە بینى. لەسالانى سەرەتای دەسەلاتى عەبدولکەریم قاسمدا* پەيوەندى هیمنى و پیکەوہ گونجاندى لەنیوان حکومەت و کورددا پەرەى سەند. قاسم و بارزانى کەوہک پالەوانیک دواى دوانزە سال ئاوارەى سۆڤیەت گەرپاڤوہ بۆ عێراق، گەیشتنە ئەو بۆچوونەى کە پێویستە هاریکاری یەکتەر بکەن بە مەبەستى بێدەست کردن و بێتوانا کردنى نەیارە تاییبەتیەکانیان، نەیارە ناوخوییەکانى قاسم بریتى بوون لە کۆمونیست و بەعسى و ناسریەکان،

کلەکانى". (عبدالستار تاهیر شەریف: مەملانی لەگەڵ ژياندا (یادداشت) ۱۹۳۵-۱۹۹۷، ۱، چ، ۱، کەرکوک، ۲۰۰۵، ل ۴۸).

⁶⁸ عبدالستار تاهیر شەریف: مەملانی لەگەڵ ژياندا، ل ۴۸.

* ناوی عبدالکەریم قاسم محمد (الزبیدی) یە لەشارى بەغداد لەخیزانیکی هەژار لەدایک بوو، قوتابخانەى سەرەتای و ناوەندى هەرلەبەغداد تەواو کردووە، بۆ ماوەى سالیك ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ بوو بە ماموستا دواى ئەو لەسالى ۱۹۳۲ چوووە کۆلیژی سەربازى و لەسالى ۱۹۳۴ دا دەرچوووە بوو تە ئەفسەر لەسوپای عێراقى بەپەلەى (مۆلازمى دووهم). لەسالى ۱۹۴۱ لە کۆلیژی ئەرکان دەرچوووە لە ۱۹۵۵ گەیشتنووە بەپەلەى (زەیم رەکن)، لە ۶ى کانوونى دووهمى ۱۹۶۳ بوو بە (فریق رەکن) و لەگەڵیک جەنگ و چالاکی سەربازى وەک فەلەستین و فورات و بەرزان و زیبار... تاد بەشداری کردووە لە دواى ۱۴ى تەموزى ۱۹۵۸ بوو بە سەرکردەى گشتى سوپا و سەرۆک وەزیران و وەزیری بەرگری. لەئەنجامى کو دەتای ۸ى شوباتى ۱۹۶۳ بە دەستى بەعسیەکان لە بەغداد گوللەباران کرا. (یاسین صابر سالىح: ئینسکلوپیدىای گشتى، ل ۷۱۴: علاء جاسم محمد الحری: رجال العراق الجمهورى، ۱، بغداد، ۲۰۰۵ ل ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۲۰، مطبعة جعفر العصامى).

ههروهه ها عه ره به نه ته وه ییه کان.⁶⁹ بارزانی هه ولێکی زۆری ده دا قاسم له خۆی پازی بکات و کاریکی وا نه کات دلی پرهنجی. به لام ئهم په یوه ندیه تا سه ر به رده وام نه بوو هه ر زوو عه بدولکه ریم قاسم به هو ی کاریگه ر بوونی به بیروبا وه پری عه ره به شو قینیییه کان و ئه وان ه ی دژی چاره سه رکردنی کیشه که بوون به پریگه ی ئاشتیانه و نا کوکی نیوان کوردو قاسم ده گاته راده یه ک که چه ند رپوشوینییکی خراپ ده ره ق به کورد بگرنه بهر، هه ر له داخستنی پوژنامه وه تا ده گاته درووست کردنی گیروگرفتی تر. بویه وورده وورده لادانی قاسم له و به لێنانه ی که له ده ستووری کاتی دا به گه لی کوردی دابوو، وای له پارتی دیموکراتی کوردستان کرد که بیر له گو پڕینی هه لۆیستی خویان به رامبه ر به قاسم و دا کوکی کردنی پتر له مافه نه ته وایه تییه کانی گه لی کورد بکه نه وه، به تایبه تی که هه لۆیست و بیروپای قاسمیان له پریگه ی هه ندی له ئه ندامانی سه رکر دایه تی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئیرانه وه که په یوه ندیییه کی تو ندیان له گه ل قاسم دا هه بوو بو پوون بووه.⁷⁰ له لایه کی دیکه وه ده سه لاتی بووژوای عه ره بی به جوړییکی شو قینیا نه که وته داپلۆسی نی نه ته وه ی کورد و به مه ش سه ره تای تی کشکانی شو پرسی ته مموز دهستی پیکرد.⁷¹ سیاسه تی تاکره وی عه بدولکه ریم قاسم و نه سه له ماندنی مافه دیموکراسیه کانی عیراق و کوردستان، هانده ری سه ره کی بوون بو به ریا بوونی شو پرسی ئه یلولی (1961). له لایه کی دیکه وه به ره ی حیزبه نه ته وه ییه کانی، عه ره ب له عیراق دا

⁶⁹ نادر ئینتیسار: ئیتنۆ نه ته وایه تی کوردی. و/ عه تا قه ره داغی. چ. 1، سلیمانی، 2003، 83.

⁷⁰ نیراهیم جهال: خوارووی کوردستان و شو پرسی ئه یلول بنیاتنان و هه لته کاندن، 49.

⁷¹ ره فیق ساییر: به ره و میژوو، چاپخانه ی مه نسور. سوید. 1991، 85.

له ژیر دروشمی (یا اعداء الشیوعیة اتحادوا) پښتکه وتبوون که پښمی قاسم پښخښن، نه گهرچی به ناشکرا له بهیان و بلا و کراوه کانی خو یاندا هیرشیان ده کرده سهر شوږشی کورد و به یا خیبونیکي کونه پهرست و (شعوبی) ده سترکدی قاسمیان دا نه نا بو دوورخستن ه و لیډانی نه فسه ره نه ته وه پهرسته کانی عهره ب، به لام له هه مان کاتدا به نه پنی په یوه نډیان له گهل دامه زړاندبوون.^{۷۲}

پیش نه وهی به عسییه کان بچنه سهر کار (تاهیر یه حیا)* له پیگهی (که ریم قهرنی) له گهل مه کته بی سیاسی (پدک) په یوه نډی دروست کړدو له سهر نه وه پښک هاتبوون که بزووتنه وهی نه ته وه پهرسته کانی عهره ب هه کاریکیان کړد بو پووخاندنی پښمی قاسم، جولانه وهی کورد دښان

---

72 نهوشیروان مستهفا نه مین: په نجه کان یه کتری ده شکښن، ل ۶۶، ۶۷؛ میغان عارف عبدالرحمن بادی: الحركة القومية الكردية...، ل ۱۵۲.

* له سالی ۱۹۴۸ دا له جهنگی فه له ستیندا به شداری کردووه و مه دالیای نازیه تی وهرگرتووه سالی ۱۹۵۵ بوته (نامر که تییهی ده باب ه) و دواتر په یوه نډی کردووه به نه فسه ره نازادیخوازه کانه وه و بوته نه ندام له لیژنه ی بالای پښخستن دا، به لام سالی ۱۹۵۷ خانه نشینکراوه به هو ی گومان لیگردنیه وه له لایه ن پیاوانی شاه، دوا ی شوږی ۱۴ ته مموز بووه به به پښو به ری گشتی پولیس و پاشان له گهل عبدالکریم قاسم تی کچووه، له پاپه پښی (شه واف) دا به شداری کردووه بو لادانی عبدالکریم قاسم، دواتر احمد حسن بکر توانیویه تی رازیبکات وکاری له گهل بکات و بچینه نیو پښی حیزبی به عس و له کوډه تاکه ی ۱۹۶۳ دا به شداری کردووه و سهر کردایه تی نه وه ده بابانه ی کردووه که سهر بازگهی ره شیدیان گرت، و پله ی سهر وک (ارکان الجیش)ی وهرگرت به وه کاله ت و دوا ی دوومانگ له کوډه تاش بووه ته به عسی و بوته نه ندامی (مجلس قيادة الثورة). دوا ی کوډه تاکه ی عبدالسلام عارف له ۱۸ نیسانی ۱۹۶۳ بووه به سهر وکی و وزیران. له ۱۹۶۴ دهستی له کار کی شاه و ته وه. دواتر له سهر دوا ی عبدالرحمن عارف هه ستاوه به پښکهنانی و وزارت له ۱۹۶۸. دوا ی کوډه تای ۱۷ ته مموزی ۱۹۶۸ گیراوه بو ماوه ی دوو سال دواتر نازاد کراوه. (علاء جاسم محمد الحری: س. پ. ل ۵۴، ۵۵، ۵۶).

پانه وهستی و ئهوانیش لهیه که مین بهیاندان به مافی نهته وهیی کورددا دهئین له سهر بنچینهی ئۆتۆنۆمی.^{۷۳} له م ده مه دا کورد ببوو به هیژیکی سوپایی گرنگ، غیراقیش له پرووی ئاینی و سیاسی و نهته وهیییه وه حالێ شلۆق ببوو، کورد ئه م گۆرپانکارییهی پژییمان به ده رفه ت ده زانی بۆ گه راندنه وهی هاوسهنگی سیاسی له عیراقدا، بۆیه پارتی دیموکراتی کوردستان ژیراو ژیر په یوه ندییان له گه ل گه و ره لیپرسراویکی بالی سیاسی پارتی به عسدا له قو ناغی خو نا ماده کردندا بۆ ئه م کۆده تایه کردبوو، ئه و پۆژه بریار درابوو که کورد پشتیوانی پژیمی ئایندهی به عس بکات و ئهوانیش له بری ئه مه دان به ئۆتۆنۆمی کوردستانی عیراقدا بنین.^{۷۴} ئه گه رچی پارتی له گه ل کۆده تاجیهکانی ۸ی شوباتی ۱۹۶۳دا بریاری هاوکاریکردنی دابوو، له گه ل ئه وه شدا هه لویستی دژ به م بریارهش هه بوو، کۆمه لیکیان پێیان وابوو ئه و کۆده تایه دژی شیوعیه ت و دیموکراتیه ته و حکومه تی له م چه شنهش کی شهی کورد چاره سه ر نا کات و دان به مافهکانی گه لی کورددا نا ئیت.^{۷۵} ئه م سه و داو مامه له یه ی پیش کۆده تاکه تا کو ی پۆیشته و وه به کو ی گه یشتوو ه ئاشکرا نه بوو. له ۸ی شوباتی ۱۹۶۳ دا نه ته وهیییهکانی عه ره ب به کۆده تایه کی خو ی ناوی ها تنه سه ر کار. عه بدول سه لام عارف بوو به سه ر کۆمارو ئه حمه د حه سه ن به کر

⁷³ نهوشیروان مستهفا ئه مین: په نجهکان یه کتری ده شکینن، ۶۷؛ کاوس قفطان: الحریة التحریرة الکوردیة فی کوردستان العراق ۱۹۵۸-۱۹۶۴، ۱. ط. سلیمانیة، ۲۰۰۴، ۲۱۱؛ خالدة عبدالقهار: سکرتریة صدام تتکلم. تقدیم/ احمد رائف. ۱. الزهراء للاعلام العربی. قاهرة، ۱۹۹۰، ۶۲.

⁷⁴ گوینته ر دیشنه ر: س. پ. ۲۲۳.

⁷⁵ ئه حمه د بان یخیلانی: بیره وه رییهکانم. ستۆکھۆلم. سوید. ۱۹۹۷. ۱۸۷.

بەسەرۆك وەزيران، بەيانى يەكەميان خويندەو، بەلام باسى ئۆتۆنۆمى
 تيدا نەبوو، لەگەل ئەوئەشدا (صالح يوسفى) لىپرسراوى پارتى لە بەغداو
 ئەندامى مەكتەبى ساسىيى بەناوى پارتىيەو بروسكەيەكى پشتيوانى بۆ
 سەرانى كۆدەتاكە لىدا.⁷⁶ لە ۱۰ى شوباتى ۱۹۶۳، واتە دوو پوژ دواى
 كۆدەتاكە، (صالح يوسفى) بەنيوى مەكتەبى ساسىيى پارتى ديموكراتو
 شوپشى كوردەو، بروسكەيەكى پىرۆزبايى* بۆ پڙىمى نوى ناردو داواى
 ئۆتۆنۆمى بۆ كوردستان كرد.⁷⁷ گەر بەراوردىكى ئەو دوو بۆچوونەى
 بەعسىيەكان و پارتى بكەين زۆر بەسادەيى لەو دەگەين كە بەعسىيەكان
 چەند شارەزايانەو بەپلان بۆ مەسەلەكەى خويان لە چوونە سەر حوكم
 جولاونەتەو پارتىيان بۆ بەرژەوئەندى خويان بەكارهيناو بەبى
 بەدەستەوئەدانى تەنيا يەك بەلگەش، پارتىش چەند برىواى بەبەلئىنكى
 دەمى بەعسىيەكان كردووەو هەموو توانايەكى خوى تەرخان كردووە بۆ
 سەرگەوتنى بەعسىيەكان.

پارتى بەعسى عەرەبى سۆسياليسىت كە هاوبەشى سەرەكى و بە تواناى
 نيو حكومەتەكەى كۆدەتاجىيەكان بوو بە پرۆپاگەندەو بەلئىنى درۆو
 هەلخەلەتەندى و هيوكردنەوئەى بارى كوردستان بەشيۆەيەكى كاتى
 رايانگەيانە كە مافى گەلى كوردستان دەدەن و چارە بۆ كيشەكەى

⁷⁶ نەوشىروان مستەفا ئەمىن: پەنجەكان يەكترى ئەشكىن. ل ۶۷.

* -بۆ زياتر زانىارى برىوانە پاشكوى ژمارە (۱۱).

⁷⁷ جەمال نەبەز: كوردستان و شوڤرەكەى. و. كوردو. ستۆكھۆلم. ۱۹۸۵. ل ۲۲۰: فاتح رەسول:
 بنچينەى بىرۆكەى چەپ. ... ل ۳۳۶.

دەدۆزنەوہ.^{۷۸} پارتی دیموکراتی کوردستانیش ھیندە برۆیان بە عبدالسلام و بە عسیہ کان ھەبوو تەنانت پییان وابوو کە شۆرشی کورد بە نەمانی ھوکی قاسم دەگاتە ئامانجەکانی خۆی، بەو بیانوەی کە پیش چوونە سەر ھوکی بە عسیہ کان داوایان لە پارتی کردبوو کە ناوی شەش ھەلبژاردەیی خۆیان بدەن بە بە عسیہ کان بۆ ئەوێ لە ھاتنە سەر ھوکی بە شەداری وەزارەتەکی بە عسیہ کان بکەن،^{۷۹} پارتی ئیجگار گەشبین بوو بە پیوھندی نیوان خۆیان و بە عس، بە پادەییەکی کە بارزانی و تەبووی ھەندیک لە ئیئمە لە بە عسیہ کان بە عسی ترن،^{۸۰} بەلام کورد زۆر درەنگتر بەوێ زانی کە (تاھیر یەحیا) و بە عسی فەندوفیلان لە گەڵدا کردوون، لە گەڵ ئەوێ شەدا کورد ھەر کۆلی نەدا لە ھەولدان لە گەڵ بە عسدا، بە عسیش بەردەوام خەریکی خۆ کۆکردنەوێ و خۆ بە ھێز کردن بوو، ئیدی وەک ھەموو جارێ بۆ ویستی کورد شەڕ دەستیپێکرد و تەوێ بە عسیہ کان رەوێ عەرەبیان بە ھۆسەوێ بەرداوەتە گیانی کورد. ئەو ھۆسانەیی کە بە دووێ کانیان بە شیوہییەکی ھاندا بوو کە کورد بە دۆژنی سەرەکی بزائن.^{۸۱} بە پیچەوانەوێ خودی بارزانی بۆ چوونی جیاوازی بوو ھەر وەک ئەحمەد بانێخیلانی لە بیرەو ھەرییەکانیدا دەگیریتەوێ و دەلیت: "چەند جاریک لە ھاوڕێیانی سەرکردایەتی خۆمانم ئەبیسیت کە لە چاوپێکەوتنێکی نیوان بارزانی و سەدامدا پۆژنامە نووسیکی پۆژئاوایی لە بارزانی پرسیی بوو: کە

⁷⁸ فاتح رەسول: بنچینەیی بیرۆکەیی چەپ.... ل ۳۳۸.

⁷⁹ ئیبراھیم جەلال: س. پ، ل ۹۵.

⁸⁰ ئەحمەد بانێخیلانی: بیرەو ھەرییەکانم. ل ۳۰۹.

⁸¹ لەتیف فاتح. مەجید سالح: س. پ، ل ۲۷.

ئاسۆى مەسەلەى كوردو پيۈەندى نيوان ئيۈە بەعس پاش بەيانى ئازار
چۆن دەبىنى؟ بارزانى ھەر ئەۋەندى ووتبۇو: داۋاي ۋەلامى ئەۋ پىرسىيارە
لە سەدام بکە، چونكە ۋەلامەكە لاي ئەۋە^{۸۲}. ئەمە ئەۋە دەگەيەنئى كە
بارزانى ھەر لەسەرەتاۋە لە نىيازپاكى سەدام ۋە بەعس بەگومان بوۋە.

بەلام كورد ھەرگىز شەپخۈز نەبوۋە، شەپك نەبوۋبى بە توشىيەۋە ۋە
ناچار نەكرابىت ۋە بۇ مافى خۆى نەبى، ئامادە نەبوۋە لە پىناۋى ھىچ
نىيازىكى دىكەدا فېشەك بە كەسەۋە بنىت، چاۋيان لە داگىركردن ۋە كۆست
خستەنە رىي ھىچ كەس ۋە ھىچ مىللەتئىك نەبوۋە. ھەموو كات ويستويانە لە
ئەنجامى گەتوگۆى سياسىيانە ۋە بوۋنى زمانى ژىرى ۋە لۇجىكىيانە لە
نيوانياندا كىشە رەۋاكەيان چارەسەر بکەن، چارەسەرئىك كە ويست ۋە
ئاۋاتى مىللەتەكەيان بى ۋە بېيئە بناغەيەكى پتەۋ بۇ پىشكەۋتن.

ناكۆكى نيوان كوردو حكومەتە يەك لەدۋاي يەكەكانى عىراق، سەرەراى
گۆرانی رژىمەكانىش ھەرۋەك خۆى مابوۋە، ئىدى لەسەرەدمى
عەبدولكەرىم قاسم تا عەبدولسەلام ۋە عەبدولرەحمان عارفى براى لە سالى
۱۹۶۶ ۋە تا دەگاتە ئەحمەد حەسەن بەكر. (بىر نھارد لىبىرمان)ى
پۇژنامەۋانى نەمساۋى لە گوڭقارى (يانەى نوئى)دا بەم جۆرە باسى ئەۋ
بارودۇخەى كردوۋە: "حالەتەكە لە ئەۋەلەۋە بە گەتوگۆ دەربارەى
ئۆتۈنۈمى بۇ كورد دەست پى دەكات، ئەۋجا نۆرەى چەند ھىرشىكى
كۆچكردن ۋە راگويزان دىت، پاشان ھىرشى ئاسمانى دەست پى دەكات ۋە

^{۸۲} ئەحمەد بانىخىلانى: بىرەۋەرىيەكانم. ۲۰۹.

لهئەنجامدا شەپرى سەخت و بەرفراوان ھەلەدەگیرسیت".^{۸۳} ئەمە ببووە ریبازیک لەو سەردەمەداو تۆوی جەللادو قوربانى، تووکردنى گيانى داگیرکاری چاندوو، قسە کردن لەسەر ئەم پرگەيە بوخۆی قسەکردنە لەسەر بریندارکردنى مرۆقى کورد، مرۆقیك بە دريژايى ميژوو بەدواى ئازادیدا دەگەرپیت و لەدواجاردا ھەر دەبیئت دەستی ئی گیربیئت و نابیئت ئەو شمان لەییربچيئت کە دواجار ئەو مرۆقە، تەنانت بەدواى لیبوردنیکیش ئاسوودە دەبیئت.^{۸۴} نەتەوہی کورد بە گشتی و بزوتنەوہ نیشتمانیە زگاربخوازەکەى بە تايبەتى رووبە رووی مەترسیەکی ئەوتۆ ببووە کە ھەرەشەى لەسەرچەمی بوونی نەتەوہییان دەکرد، ئەو مەترسیەش لە لایەکەوہ لەوہدابوو کە رژیمە شوڤینیە داگیرکەرەکانى کوردستان بە پیی پیلانیکی فراوان ھەولێ تواندنەوہ و لەناوبردنى فیزیکی و روحی گەلی کوردیان دەدا، بەھۆی نەبوونی دیموکراسی و نزمی ئاستی سیاسى و رادەى شارستانی کۆمەلگەکانیانەوہ، لەوہدەچى توانیبیئیان ھۆشیاری کۆمەلایەتى زۆربەى خەلکی تیكبدەن تا ئەو رادەيەى بە ئەفیونی ئایدیۆلۆژى بۆرژوازی گیژیان بکەن، لەلایەکی ترەوہ ئەو مەترسیە لەوہدابوو کە بزوتنەوہى زگاربخوازی نیشتمانى کورد لە گیژاوى تەنگ و چەلەمەيەکی فیکری و سیاسى و کۆمەلایەتیدا دەژیا. سەرەرای ئەو ھەموو قوربانى مەزنە جوړبەجوړانەى کۆمەلانى خەلکی کوردستان دابوویان، کەچی ھیشتا بزوتنەوہکەیان بە گشتی نەبوو بووہ

^{۸۳} وەرگیراوہ لە گوینتەر دیشنەر: س. پ. ل. ۲۳۶.

^{۸۴} لەتيف فاتح، مەجید سەلح: س. پ. ل. ۲۱.

ئەو چۆنایەتتە یەگەرتوو نوێیەکی بە پێی پرۆگرامیکی زانستی ئامانج و ستراتیجی خۆی داڕێژێ.^{۸۵}

چارەسەرکردنی کێشەکی کورد لە عێراقدا لە پێشەکی ئەو کێشە نیشتمانیانە دێت کە عێراق دووچاری بوو، بە تاییبەتی کە نەتوانراوە لە کێشەکانی تیڤگەن، بەلکو ئارەزووی راستەقینەیان نەبوو. دووچاری چارەسەرکردن و دانانی چارەسەریکی گونجاو کە وای کردوو دووچاری توندوتیژی ببەن و لە بری گفتوگۆی باریەتی و بابەتی کە سروشتی کێشەکی ئەوەی دەخواست خواست و مافیکی رەواوو بوو بەشیکی خاکی عێراق.^{۸۶} تەیارێ کوردی کە پارتی دیموکراتی کوردستان بەسەرۆکیەتی بارزانی سەرکردایەتی دەکرا، پێبازی ئەم تەیارە ئاشکرا بوو، لەپەرەوو پرۆگرامی نیوخوێیدا بوو یەکسانی لەنیوان کوردو عەرەبداو دەستەبەر بوونی هاوتایی نەتەواوەتیان لە وولاتی عێراقدا، لەپرووی نەتەواوەتی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و پۆشنیریەو تێدەکوشتا، لەگەڵ ئەو هەشدا کە ئەم تەیارە سەرەخوێی و سروشتی کوردایەتی خۆی هەبوو، بەلام لەهەمان کاتدا بایک بوو لەهێزە بنەرەتیەکانی بزوتنەوێ پێشکەوتن خوازی عێراق، کە زۆریەکی هیواو ئامانجەکانی لەگەڵ تەیارێ دیموکراسی کۆیان ئەکاتەو، چونکە ئەویش هەولێ ئەوەی دەدا کە گۆرانیکێ بنەرەتی لەناو کۆمەڵدا بێنیتە کایەو کەهاوتا بێت لەگەڵ بەهێزکردنی کەسایەتی کوردی، بۆیە هاوپەیمانی کردنی ئەم تەیارە لەگەڵ تەیارەکانی تردا

^{۸۵} رەفیق سابیر: بەرەو مێژوو، ۶۵-۶۶.

^{۸۶} سعد البزازی: الاكرد في المسألة العراقية، عمان، ۱۹۹۷، ۱۴۴، ۱۴۳.

گرتۆتە بەر.^{۸۷} ئەمەش لە ئەنجامی ھەستکردنی بوو بە سۆزی نیشتمانی و یەكبوونی مەسەلەى كورد، كە بێگومان ئەم یەكبوونی مەسەلەى شەبەبە ھەلىك بۆ ھەلتەكاندنێ ئەو سنۆرە دەستكردانەى كە زیانیكى گەرەى بە داگیركەران دەگەيان و نەخشەكانیانى ھەلدەوشاندەو، بۆیە بە درێژایی میژوو ھاوکاری و پیلانی تۆاندنەو ھەیان بۆ سەرکۆت کردنی ھەموو پارچەکانى كوردستان دانەو.^{۸۸} ھەمیشە تیروانیى کار بە دەستانى عێراق بۆ كورد وەك مەترسیەك بوو بۆ سەر عێراق و نەتەو ھەو نیشتمانی عەرەب، لە بەرامبەر ئەمەشدا، تیروانیى شوێشى كورد بۆ کار بە دەستانى عێراق وەك مەترسیەكى كۆشندە بوو بۆ سەر ماف و بوونی گەلى كورد و خاكى كوردستان تا دەھات ئەو دۆژمناى تێ قۆلتەر دەبوو.^{۸۹} پووداوەكانى كوردستان ئەو دەردەخەن كە ھەرچەندە كورد ئامانجەكانى خۆى بەدى نەھێناو ھەو لەناو شكست خواردن و چەوسانەو ھاو دەتەو لە گەل ئەو ھەشدا ملی بۆ ھەولێ بە عێراقى كردن نە لە سەر شیو ھى ئینگلیزو نە لە سەر شیو ھى بۆرژواى عێراقى و عەرەبى دا نە نواندو ھەو، و پەتەى كردۆتەو ھەو بە ھەموو شیو ھەى كیش بۆى لوابیست بە گزێاندە چۆتەو.^{۹۰} پەيوەندى نیوان پزێمى عێراق لە گەل كوردستاندا پەيوەندى نیوان داگیرکاری عێراقى و عەرەبە لە گەل كوردستانى داگیركراو دا، بۆیە ئەك ھەر

⁸⁷ پارتى دیموکراتى كوردستان: سەرکردایەتى كاتى: پزێبازى بزۆتنەو ھى ئازادىخوازى كورد، ل. ۵.

⁸⁸ یەكێتیی نیشتمانیى كوردستان: ئایا مەسەلەى كورد یەك مەسەلەى یە چەند مەسەلەى یەك: ل. ۱۲.

⁸⁹ یەكێتیی نیشتمانیى كوردستان: عێراق و مەسەلەى كورد، ل. ۹.

⁹⁰ مەحمود مەلا عەزەت: پەگوو ریشەى میژووی تەقەلای بە عێراقى کردنى كورد و مەسەلەى

كوردستان. ب. ۱. سوید، ئابى ۱۹۸۷، ل. ۷۴-۷۳.

له باشوری کوردستان، به لکوو هه موو کوردیك مافی هه موو جوړه
 دژایه تیه کی ئه و داگیر که ره ی هه بوو که له کوردستان دایه و نازاده له داگیر
 که ر بدات و ده ریبکات، کورد مافی خوئی و ئه رکی سه رشانی بوو که دژی
 ئه و درندانه بیټ، نازادیش بوون له ده رپرینی ئه و دژایه تییه و له گرتنه به ری
 هه ر پښه یه که که زیاتر له ئا مانجه کانی نزیک بکاته وه. کورد له عیرا قدا
 مافی وه که هاوولا تییه کی عه ره ب نه بووه، مافی سیاسی فه رامو شکراوه و
 مافی تاکه که سیشتی له یاسادا نه پار یزراو بوو بویه سه یر نییه ئه گه ر
 کورد له عیرا قدا هه ستی عیرا قی بوونی نه بو بیټ. له میژووی ده ول ته تی
 عیرا قدا هیچ پښیمیک هینده ی به عس له ناو هاوکی شه سیاسی ه کاند،
 کوردی به مه ترسی بو سه ر ده سه لات و پاشه پوژئی عیرا ق نه زانیووه، بویه
 له پیناوی به گژدا چوونه وه ی ئه و مه ترسیه له سه رده می یه که م دووه می
 ده سه لاتیدا جه نگی کی بی پرانه وه ی بو ته فرو تونا کردنی هیزی مرویی
 کورد پیاده کردو به شیوه یه کی سیستیماتیکیش که وتبووه ده ستنیشان
 کردن و سنووردار کردنی ژماره ی کورد، ئه ویش به سی پښه ی جیاوان،
 یه که میان به عه ره ب کردن و دووه میان راگواستن و سییه میشیان قه ر کردن
 بوو.^{۷۱} شه پری چه ند ساله ی نیوان کورد و به عس حال ته تی کی ده روونی
 سه یری له ناو کورد و عه ره ب له عیرا قدا دروست کردووه. عه ره ب به و گیانه
 په روهرده ده کرا که کورد دوژمنی عیرا ق و عه ره به، کورد مروژ کوژ و مروژ
 خوړن و هه رگیز وینه یه کی راست و دروستی کوردیان له عه ره بی عیرا ق

^{۷۱} خه بات عه بدوللا: بنه ما تیو ریه کانی جوگرافیای عه سه کری کوردستانی باشوور. چ ۱. سلیمانی.

نەگەياندوو. لە لايەکی تەرەوه کورد ھەردەم زولم و زۆری حکومەتی بە عەسی بە چاوی خۆی دیوھ و پێویستی بە کەس نەبووھ بۆی باس بکات، ھەرگیز کورد توانای ئەوھێ نەبووھ کە حوکمی عێراق بکات و غەدر لە ھەرەبی عێراق بکات، بە لێکو ئەو رقەیی بە جوړیکی تر دەرپرێوھ.^{۹۲}

کوردیش رێبازی سیاسیی و خەباتی جەماوەری شوێرشگێرانی پێشت بە گەل بەستووی فرە جوړو فرە شیوھ بوو، شان بە شانی ھێزەکانی پێشکەوتنخوازی و شوێرشگێری تری عێراق بۆ رووڤاندنی حوکمی دیکتاتۆری لە پێناوی بەدیھێنانی سەر بە خۆیی تەواوی عێراق و دیموکراسی پەسەن بۆ گەلی عێراق و ئۆتۆنۆمی راستەقینە بۆ کوردستانی عێراق و جێ بە جێ کردنی ئەرکەکانی تری شوێرشگێری نیشتمانی دیموکراتی عێراقی بە ھاوکاری لە گەل ھێزە شوێرشگێرەکانی تری کوردایەتی لە بە شەکانی تری کوردستان و ھێزە پێشکەوتنخوازەکانی گەلانی پۆژەھەلات، دژی ئیمپریالیزم و حوکمە کوئەرپەرستە دیکتاتۆریەکانی دوژمن بە گەلانی پۆژەھەلات ھەر درێژەدانە بە رێبازی سیاسیانە بە نیوی خەباتی چەکداری، بە کارھێنانی زەبروزەنگی شوێرشگێرانی و ھێزی پێشمرگە بۆ جێبەجێکردنی ھەمان ئامانج و داخوازی.^{۹۳} گەلی کورد بە تاقیکردنەوھ تال و خویناوییەکانی خۆی بۆی دەرکەوتووھ کە مینە

---

^{۹۲} شوێرش حاجی رسول: ئەنفالی کورد و دەولەتی عێراق، ج ۲، چاپخانەی دەرون، سلێمانی.

۲۰۰۳ ل. ۲۱-۲۲

^{۹۳} جەلال تالەبانی: جۆشەدانی خەبات دژی ئیمپریالیزم و فاشیزم و نوکەرانیان بۆ سەر بە خۆیی و دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی. لە بۆلاوکراوھەکانی یەکیتمیی نیشتمانی کوردستان. نەروژی ۱۹۸۰ ل. ۶۳-.

دەسەلاتدارە كۆنەپەرستەكان ناتوانن بە هیچ شىۋەيەك كىشەى نەتەوايەتى چارەسەر بىكەن، جەماوەر بە شارەزايى خۆى ھەموو پەيمان وقسە لوسەكانى رژیمة بۆرژوازيەكانى بۆ ئاشكرا و پروون بوو بوو، چاك لە فیل و تەلەكەبازيەكانيان شارەزا بوو. دەيزانى ھەر ھەنگاويك كە دەينیّت بۆ لەناو بردن و تواندەنەوہى گەلى كوردە نەك لە پیناوى بەدیهینانى مافە رەواكانى.^{۹۴} ئەمانە لە ھەلۆیستە پرونەكانى گەلى كورد بوو، لەوہتەى شۆرشى كوردستان ھەلگیرساو، ھەر لەئەیلولى ۱۹۶۱ھە ھەمیشە گفتوگۆ ناو بەناو ھاتۆتە كایەو، بەجۆریك كە بۆتە دیاردەيەكى ناو شۆرشى كوردستان ھۆكارەكانیشى دەگەرپیتەوہ بۆ دروشمى شۆرشەكە كە ھەر داواى ئۆتۆنۆمى لە حكومەت كردووەو سروشتى شۆرشەكە ھەر كوردستانى بووہو نەبۆتە شۆرشىكى عىراقى سەرتاسەرى و ھەلومەرجى دەرەوہ كەپڭەيان نەداوہ بەپساندى پەرژىنى ئۆتۆنۆمى و سروشتى ديكتاتۆرى دەسەلاتدارەكان و زال بوونى بيروپراى شوقىنى، يان تەنگىي نەتەوايەتى لەناو جولانەوہكانى عەرەبيدا كە ھەمیشە جيا بوونەوہيان بە تۆمەت و تاوان لەقەلەم داوہو تەرازووى ھیزەكانیش وایان كردووە كە ھەردوولایەنەكە ھەر ناچارى يەك ببنەوہو بىكەونەوہ گفتوگۆ سەبارەت بەوہى كە ھىچ لاىەنكىيان نەيتوانىوہ لاىەنەكەى تر بەتەواوى بشكىنیّت و ببەزینیّت.^{۹۵} بزوتنەوہى رزگاربخوازی

^{۹۴} بایلسان: گفتوگۆ وەك بئەرەتيك بۇ چارەسەر كوردنى مەسەلەى كورد. گۇفارى ھەلۆیست، ۳، خولى دووہم، لەندەن، ۱۹۸۷، ل ۷۳-۷۴.

^{۹۵} جەلال تالەبانی: راپۆرتى سياسى، پەسەندكراوى يەكەمىن كۆنگرى گشتى يەكیتی نیشتمانى كوردستان، ۱/۲۷-۱/۱۴-۲/۱۹۹۲، لەبلاوكراوہكانى پۆرژنامەى كوردستانى نوێ، ۱۹۹۲، ل ۵۸.

كورد له عيراقدا كه له پاش شوڤرشى ١٤ى ته مموزى ١٩٥٨ هه شوڤرشى نيشتمانى و نه ته وهى هه لگيرساندوه، هه موو ريگه يه كى ئاشتيخوانه نى ديموكراتيانه يان له ميلله تى كورد گرتبوو، كه به مافه رهواكانى خو بگات و به شدارى له ولاتدا بگات به پيى ماددهى (٣)ى دهستورى كاتى بويه هه ميشه دوا ريگه ي به ناچارى دهست دانه چهك بووه.^{٩٦} گه لى كورد له كوردستاندا به دريژايى ميژوو له ناو خهبات و فيداكارى سهختدا، له ناو مهينه تى و دژوارى شوڤرش و خهباتدا ژياوه، ريگه نه ماوه تاقي نه كاته وه، بگره له بئى هيژى و ساتهكانى نوچدان و نوشستيدا به رامبه ر ناحه زو دوژمن وهستاوه، داشكانى كردووه دهست به ردارى زور مافى خو بويه و كارى زورى بو براهه تى و هاو خهباتى و دوستايه تى كردووه و زور خو بيه برا بچووك داناوه، به لام هيچيان فرياي نه كه وتوون، زور شتى له دژى ئاره زو خواستى خو كردووه، به لام مى بو تونده وهو بو به عه رب كردن و بو به عس كردن دانه نواندوه.^{٩٧} هه ر له ساله كانى ١٩٦٣، ١٩٦٤، ١٩٧٠ دا كاتيگ كاينه له دواى كاينه په يوه نديان به پارتيه وه كردووه بو چاره سه رى كي شه ي كورد، هه ميشه پارتى پيشوازي گه رمى لهو په يوه نديان كردووه، به لام ئه وان نه يان ويستووه كي شه ي كورد به رهو چاره سه ريكي ئاشتيان و ديموكراتيان به رن.^{٩٨} بارزانى له ووتيه كيدا

^{٩٦} پارتى ديموكراتى كوردستانى عيراق: راپورتى سياسى په سه ندى كراوى دهيه مين كونگره له ٢-

١٢/١٣، ١٩٨٩، ٣٩٧.

^{٩٧} مه حمود مه لا عزه ت: ره گو ريشه ي ميژويى...، ٨١ ل.

^{٩٨} پارتى ديموكراتى كوردستانى عيراق: راپورتى سياسى په سه ندى كراوى دهيه مين كونگره له ٢-

١٢/١٣، ١٩٨٩، ٣٩٧.

دەلیت: "من پیم وانیە بە ناشتی بگەینە ئۆتۆنۆمی لەبەر ھۆیەکی سادە، ئەویش ئەوێە کە حکومەتی عێراق لەخەونیشتدا بیر لەو ناکاتەوہ ئۆتۆنۆمی راستەقینە ی ئەوتۆمان بدات، کە حکومەت ناچار دەبیّت گفتوگۆمان لەگەڵدا بکات، مەبەستی ئەوێە لەم ناوچە تەسکەدا گەمارۆمان بدات کە ئیستە بەزەبری چەک بەرگری ئی دەکەین، بەلام ئەم ناوچە تەنھا بەشیکی بچوکی کوردستانە.... دەست لەناوچەکانی تر ھەلناگرین ھەرچیک پووبدات، چونکە خۆمان بەبەرپرس دەزانین بەرامبەر بەو کوردانە ی لەو ناوچانەدا دەژین بەھمان ئەندازە ی کە لەبەردەم میژووی گەلەکەمان ھەست بە بەرپرسیاریەتی دەکەین"،^{۹۹} چونکە بەعس ھەرگیز ملی بۆ دیاریکردنی سنووری نیوچە ی ئۆتۆنۆمی نەدەداو کورد داوا ی مەلەبەندە پر نەوتەکانی کەرکوک و خانەقینی دەکرد، کە ئەو دەم زۆربە ی دانیشتانوانیان کورد بوون، و پزیم بەھەموو توانایەوہ بەربەرەکانی ئەو داوا یە دەکرد، نەیدەویست دەست بەرداری پر خێروییترین نیوچەکان بیّت.^{۱۰۰} مەحمود عوسمان دەلی: "ئەو کاتە لەو پرۆایەدا نەبووین کە بەعس دان بە مافە سەرەکییەکانی کورددا بنیّت وەک چۆن ئیمە دەمانویست".^{۱۰۱}

لەو سەرەتایەدا گەلی کورد ھەمیشە لەگەڵ خەباتی چەکداریدا پیگە ی دیپلۆماسی و کاری سیاسیانەشی کردبوو و ئامرازیک ی تری خەبات بۆ

^{۹۹} گوینتەر دیشنەر: س. پ. ل. ۲۶۵.

^{۱۰۰} مارتن فان برونسەن: ئاغا و شیخ و دەولەت، ل. ۶۳.

101 علی کریم سعید: عراق ۸ شباط ۱۹۶۳. من حوار المفاهيم الى حوار الدم. ص ۲۵۲.

بەدیهیانانی ئامانجەکانی.^{۱۰۲} بزوتنەوێی رزگاری نیشتمانی کورد سەدەیک زیاتر، بە پێی تیگەیشتنی زانستی، دەستی پیکراوە و لەو سەدەیدا گۆران و گەشەکردنی قول و بنەپەتی بەسەر شیوە و ناوەپۆکی بزوتنەوێکەدا هاتوو، لە پەڕی ناسینی دۆست و دوژمن و ناسینی سروشتی ناکۆکیەکان و ناسینی شیوازی خەبات و تیکۆشانی قوئاغی جۆراوجۆر.^{۱۰۳} پاش ئەوەی لە ۱۳/۲/۱۹۶۳دا مام جەلال وەک نوێنەری کورد چوو بۆ قاهرە و چاوی بە جەمال عەبدولناصر کەوت، لەو گەشتەدا ئەو راستیە بۆ نوێنەری کورد دەرکەوت کە ئەویش درۆزانی و دووڕوویی بەعسیەکان بوو بەرامبەر کێشەکان کورد، دواي گەپانەوێ تالەبانی لە قاهرە بە کۆمەڵێک بیروپای باشی عەبدولناصر بەرامبەر مەسەلەکان کوردو لە کۆریکی پۆژنامەوانیدا جەلال تالەبانی ئەوەی ئاشکرا کرد کە بەعسو عەبدولسەلام هیچ نیازیکی چارەسەری کێشەکان کوردیان نیە،^{۱۰۴} چونکە کاتیکی لەسەرەتای ۱۹۶۳دا عێراقو سوریاو میسر لە قاهرە گفتوگۆیان بۆ یەکییتی عەرەب دەست پێ کرد.^{۱۰۵} لەلایەکەوە بیانوویان بۆ جێ بەجێ نەکردنی پڕۆژەکان داخواری کورد دەگێڕایەو بۆ بارودۆخی کۆبوونەوێ قاهرە وەرگرتنی پەزنامەندی میسر و سوریا لەلایەکی ترەوە کاتیکی عەبدولناصر داواي بەشداری کردنی نوێنەری کوردی دەرکەوت لە کۆبوونەوێ

¹⁰² مەحمود مەلا عەزەت: رەگ و پێشەکانی میژوویی...، ل. ۶۴.

¹⁰³ نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوێ لەناو بارنەدا، دیوی ناوەوێی روداوێکانی کوردستانی عێراق ۱۹۸۴-۱۹۸۸، ج. ۲، سلێمانی، ۱۹۹۹ سلێمانی. ۱۹۹۹. ل. ۶۲.

¹⁰⁴ وەرگیراوە لە ئیبراهیم جەلال: س. پ. ل. ۱۰۰، ۱۰۱.

¹⁰⁵ وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: کوردستان و شوێنەکانی، ل. ۲۲۱.

سێ قۆلییه‌که، عێراق دژی ئه‌و بۆ چوونه وه‌ستاو کێشه‌ی کوردیان به‌مه‌سه‌له‌یه‌کی تایبته به‌نیوخۆی عێراق باس ده‌کرد.^{١٠٦} به‌عس ستراتیژییه‌کی یه‌ک توخم و تاکتیکی پوونی نه‌بوو که پاشان بووه‌ هۆی دووبه‌ره‌کی نیو حه‌زه‌که‌شیان تادواتر سیاسه‌تی ته‌نگه‌ه‌لچینی کوردو شوێشه‌ ئازادیخوازانیه‌که‌ی گرت به‌ر، چونکه به‌عس نه‌یده‌ویست دان به‌و راستیه‌دا بنیّت که که‌رکوک و خانه‌قین و نیوچه‌ی ئیزدییه‌کان خاکی بێ چهندو چوونی کوردن.^{١٠٧} سه‌رکردایه‌تی کوردیش به‌و مه‌به‌سته‌ی که بۆ بزوتنه‌وه چه‌کداریه‌که‌ی به‌چاکی زانیووه‌و ده‌ست پێشکه‌ری دانووساندنی کردووه‌ له‌گه‌ڵ کۆده‌تاچییه‌کاندا.^{١٠٨} بۆیه به‌عسیش جار له‌دوای جار زیاتر پێی له‌سه‌ر داخواییه‌کانی کورد داده‌گرت و که‌متری ده‌کرده‌وه، ئاکاری ئه‌مه‌ش گه‌یشته ئه‌و راده‌یه‌ی له‌بری ئه‌وه‌ی ئه‌و مافه زه‌وت کراوانه ب‌داته‌وه به‌ کورد ده‌یویست ئه‌و ده‌ستکه‌وته‌ی به‌ده‌ستی هینابوو ئی ب‌ستینیته‌وه، ئه‌وه‌ش له‌سه‌ر حیسابی سه‌ره‌تاو بیروباوه‌رو پاربردو دوا پوژی کورد، ته‌نانه‌ت هاتنه‌ سه‌ر ئه‌و رایه‌ی که ب‌لێن که‌رکوک کوتمت وه‌ک که‌ربه‌لایه‌و عه‌ره‌به، و ته‌نانه‌ت قبوڵیشیان نه‌بوو دواي بخه‌ن بۆ دواپوژ، به‌لکوو ته‌نها یه‌ک هه‌ق به‌ کورد په‌وا ده‌بینن ئه‌ویش هه‌قی فرمیسک رشتنه‌ بۆ که‌رکوک وه‌ک ئه‌وان بۆ ئه‌نده‌لووسی ده‌پێژن.^{١٠٩}

¹⁰⁶ وه‌رگراوه له ئیبراهیم جه‌لال: س. پ، ١٠١.

¹⁰⁷ جه‌مال نه‌به‌ز: کوردستان و شوێشه‌که‌ی . ٢٢٢.

¹⁰⁸ مه‌لا به‌ختیار: کۆبه‌ندی چه‌ند باب‌ه‌تی. ١٩٨٧-١٩٩٣. سلیمانی. ١٩٩٩. ٢٠٥.

¹⁰⁹ جه‌لال تاله‌بانی: راپوژتی سیاسی. ٥٩.

سەنگى دانوستاندن ھەر بەوھ سووک بووھ که شۆرش خۆى داواى دانوستان و گفتوگۆى له کوڊە تاجییەکان کردووھ، ئەگەر لەسەرەتاشوھ بەرنامەى پارتى تیروتهسەلێش بووبى ئەوا سەرەنجامى دانیشتنەکان گەشتۆتە رادەییەکی ئەوتۆ که بۆ پزێم دەرکەوتووھ ئەم دەست پیشکەریەى پارتى بۆ دانووسەندن قابیلی سەپاندنى پێککەوتنامەییەکی لاوازە، چونکە لەکاتى دانوسەندندا مەترسیەکی گەورەى دەرژمن دایا بیست شۆرش ئامادەى پاشەکشەو سازشە.^{۱۱۰} کەواتە مەسەلەى گفتوگۆکردن لەگەڵ کورددا تەنها کلاوبازى و فریوى پزێمى بەعس بوو، تا بتوانیت کورد بەدەمەوھ بگریت. خۆى دژیان تەیار بکات و هیرو گۆرپک پەیدا بکات.^{۱۱۱} بۆیە کورد ناچار دەبوون شەر بکەن گەر پێگەییەکی تریان پى نەدرایە بۆ چارەسەرى کێشەکه ئەم شەرپو پێکدادانەش چارەسەرى کێشەکهیان نەدەکرد، چونکە خەباتى کورد تا ئەو کاتە بەردەوام دەبوو کە نەتەوھەکیان سەر بەخۆ بیست و چارەسەرى کێشەکهیان لە کوردستانی سەر بەخۆداوو.^{۱۱۲} لە یادداشتیكى فەرمیدا پارتى دیموکراتى کوردستان ئەوھى پوون کردۆتەوھ که ھەر ھەنگاویک نەتەوھى عەرەب بەرەو ئامانجەکانى بیاویژێ پێویستە هاوشانیش فراوانبوونیکی زیاتر سەبارەت بە مافە نەتەوھییەکانى کورد بەخۆوھ بگرێ.^{۱۱۳} لەسالى ۱۹۶۸ھ بەشیکی گەورەى حیکایەتى کورد لەعێراقدا تەنازولى

^{۱۱۰} مەلا بەختیار: کۆبەندى چەند بابەتیک، ل. ۲۰۵، ۲۰۶.

^{۱۱۱} جەمال نەبەز: کوردستان و شۆرشەکەى، ل. ۲۲۳.

^{۱۱۲} جەلال تالەبانی: گفتوگۆییەکی جیدی لەگەڵ صبجى عبدالحمیدو ھارپیکانى، ل. ۷۶.

^{۱۱۳} ھەمان سەرچاوە، ل. ۲۱.

حکومت بووه له سهر کاغه زو به ليني پرووکه شو و ريککه وتن بووه له سهر ئوتونومي راسته قينه، پاشان پاشگه زبوونه وه و خيانه تي به دوا دا هاتووه، ئينجا دهستي به نيشته جي کردنه وه و به عه رهب کردن و راگواستن کردو ته وه بو ئهم مه به سته ش به رده وام سنووري ديارى کردو ته وه و شارو گونده کاني له ناو بردو وه.^{۱۱۴} جه لال تاله باني ده ليت: "ئيمه له تاوانبار کردنمان به جودا خوازو هه و لدان بو و هرگرتنى مافى چاره ي خونووسينى گه لى کورد ناترسين و وه لاميشمان بوى ئه وه يه ئهمه تۆمه ت خستنه پاليککه ره تي ناکه ينه وه و شه ره فيکيشه بانگه شه ي بو ناکه ين، چونکه جودا بوونه وه به شيککه له مافى چاره ي خونووسين بويه مافيکي ره وای خو مانه، به لام مافى چاره ي خونووسين له پال جودا بوونه وه دا مافى يه کگرتنى ئاره زوومه ندانه ش ده گريته وه که ئيمه ئه وه مان بو گه له که مان هه لبرارد ئه ویش له بهر ئه و هو يانه نه له ترسى تۆمه ت خستنه پال و نه له ترسى شه ره سه رکوتکه رو سه پينرا وه کان، ئه وانه ي که هيچ گه ليک له گه لاني سه رزه مين پيى نه برابوو گه يشته شه ري قات و قه رکه ر له لای گه لى کورد".^{۱۱۵} له کاتيکدا پارتى به عس لايه ني سه ره کى بووه له و ريککه و تنامانه ي که له گه ل شوږشى کورد و پارتى ديموکراتى کوردستاندا مۆرى ده کرد، هه ر ئه ویش نه خشه ي ئه و دره ره وته ي ده کيشا که تيکراي ريکردنى له و کاته وه تا کو تايى ده سه لاتيان ئه وه ده گه يه ني که ده سه لاتى حوکمران و پارتى به عسيان چيان له ده ست هاتبى بو داپرينى

^{۱۱۴} کنعان مه کيبه: دلږه قى و بیده نگى. و حه مه ره شيد. سليمانى. ۲۰۰۵. ۱۸۹ ل.

^{۱۱۵} جه لال تاله باني: گفتوگويه کى جیددى له گه ل صبحى عبدالحميد و هاوړيکاني. ۳۶ ل.

سەرکردایەتی شوێنێکی کورد لە جەماوەری گەلی کوردو بۆلێدانی ئەو
 سەرکردایەتیە بە ھەر ھۆیکە بێت و بەدزیوترین و ناپەسەندترین شیوە
 کردویانە،^{۱۱۶} چونکە بە عەس باش لە کیشەی کوردستان دەگەشت و
 تەنانت خالە بە ھیزو لاوازەکان و خواست و ئامانجەکانیشی دەزانی، و
 زۆربەشیانی بە مەترسی ئاسایشی نەتەوایی عەرەب دەزانی، کەواتە
 ئەوێ لێردا ئاشکرایە ئەوێ کە بە عەس ھەرگیز ئەو ماف و خواستەکانی
 نەسەلماندوو و دانی پێدا نەدەنا. کوردیش پووبەپرووی ھەموو ئەو
 تاوانانە دەبوو لە سەر دەستی (ھیزیک) کە لە لایەن سەرکردایەتیەکی
 عەرەبیەو سەرکردایەتی دەکراو خۆی بە نەتەوێ پەرست دەزانی.

پارتی بە عەس ھەر لە سەرەتاوەو لە ناو مامەلە کردنیدا، عێراقییانە خۆی
 دەر دەخست ھەرچەندە عەرەبچیتێ خۆی نە دەشاردەو، تاخۆی جیگیر
 کرد و خۆی دەر خست و بە ئاشکرا کەوتە جێ بە جێ کردنی نەخشەی
 بە عەرەبکردن و راگواستن و بە بە عەسیکردن لە خراپترین شیوەی داگیرکاریدا
 ھەوڵی تواندنەوێ نەتەوایی کوردی خستۆتە کار.^{۱۱۷} بە تەماشاکردنی
 ناپەسەنی لە نێو کورد و عەرەبدا ھەمیشە کوردی و ئێکەردوو زیاتر پێ
 لە سەر داواکاریەکانی خۆی داگری تا بۆشی کرابێت بە پرەپەری
 کردووەکانی بە عەسی داوێتو، چونکە بۆ ھاوڵاتیەکی عێراقی بۆی ھەبێ
 ھەموو عێراق بە خاک و گەل و سەر بە خۆیی و سەرۆکی و سامانە
 سروشتیەکیەو ببات و لە ناو کیانیکی گەورەتردا بیتوینیتەو و

^{۱۱۶} مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوێ پزگاریخوازی گەلی کورد. ب. ۲، ج. ۱، ھەولێر. ۲۰۰۴.

۸۸۸ ل

^{۱۱۷} محمود مەلا عەزت: رەگ و پێشەوی مێژوویی. ۵۶ ل

دهولهتی نهتهوهیی خوئی دابمه‌زینئی. کهچی بو هاوالاتیهکی دیکه‌ی عیراقی نه‌شیاوو به‌شه عیراقیه‌که‌ی خوئی نه‌که هه‌مووی، که روژی له روژان خاکیکی عهره‌بی نه‌بووه و به‌لکو به سه‌لمانندی لیژنه‌ی پشکنینی سه‌ر به کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان، عیراقیش نه‌بووه، بو ئه‌وه‌ی دهولهتی خوئی له‌سه‌ر دابمه‌زینئی، ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌ی یه‌که‌میان عهره‌به و دووه‌میان کورده.^{۱۱۸}

له‌به‌رامبه‌ردا بارزانی سوور بووه له‌سه‌ر پته‌وکردنی برایه‌تی نیوان کوردو عهره‌ب، بۆیه بواری هیچ کرده‌وه‌یه‌کی زیانبه‌خش یان هیچ هه‌نگاوێکی خراپی له‌دژی عهره‌ب نه‌ده‌داو بارزانی هه‌رگیز دهرفه‌تی هیچ کام له حکومه‌ته‌یه‌که له‌دوای یه‌کدا ها‌توو‌ه‌کانی عیراقی نه‌ده‌دا بتوانن بانگه‌شه‌ی ئه‌وه بکه‌ن که ئه‌و شه‌په‌ری هه‌لگیرساوه شه‌پری نیوان عهره‌ب و کورده، بگره هه‌میشه ده‌یوته‌وه شه‌پری ئی‌مه له‌ دژی گه‌لی عهره‌ب نیه له‌ دژی پژی‌می‌که که جه‌ورو سته‌مه‌کانی کوردو عهره‌بی وه‌که یه‌که گرتوو‌ه‌ته‌وه.^{۱۱۹} پارتی هه‌میشه دروشمی برایه‌تی له‌نیوان کورد و عهره‌بدا هه‌لگرتوو و هه‌ولێ به‌شداریکردنی داوه له‌گه‌ل پارتی دیموکراتیه‌کانی عیرا‌قدا بو پش‌تی‌وانی کردنی جولانه‌وه رزگاری‌خوازیه عهره‌بی‌ه‌کان به‌ پێی توانای خوئی، له‌گه‌ل ئه‌و هی‌زه نیشتمانیه عیراقیانه‌ی که هه‌لو‌ی‌ستی‌کی راست و ره‌وانیان هه‌بووه به‌رامبه‌ر به‌کی‌شه‌ی کورد، که زیاتر ئه‌و برایه‌تی‌یه‌ی به‌رز و به‌هێ‌زتر کردوو و به‌و شی‌وه‌یه پارتی له‌ سه‌رحه‌م جولانه‌وه و رایه‌پ‌ینه جه‌ما‌وه‌ریه‌کاندا به‌شداری کردوو که له‌ دامه‌زراندنی‌وه رویداوه به‌ پێی

^{۱۱۸} جه‌لال تاله‌بانی: گفتو‌گۆیه‌کی جیدی له‌گه‌ل ... ل ۴۱-۴۲

^{۱۱۹} مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنه‌وه‌ی رزگاری‌خوازی کورد. ج ۳، ب ۲، ل ۲۰۰.

توانای خوئی له گهڵ پارت و هیزهکانی تر له پیناوی به دیهینانی
سهر به خوئی عیراق و دامه زrandنی عیراقیکی دیموکراتی.^{۱۲۰} گه لاله کردنی
ناسنامه ی کورد له عیراقدا به هر شیوه یه که بوو بێت رژی می عیراق ئه وهی
به گیانی جوداخوازی و شو قی نی و ره گه ز په رستی له قه له م دهدا، له کو تاییدا
به کاریکی تاوانکاری و خیانه تی داده نا، بویه سوپا و ده زگه ی هه وال گه ری
پینان وابوو ئه وه که سه ی ره فتاری کوردانه بکات یا ئه وه که سه ی تو مه تیکی
له و جو ره ی بو هه ل به ستریت پیویسته حکومه ت سزای قورسی بدات.^{۱۲۱}
علی صالح السعدی که یه کی که له سه رکرده بالا دهسته کانی به عس بوو له
۱۹۶۳/۶/۱۵ له کونگره یه کی پوژنامه گه ری دا ده لی ت: "شه ری باکوری
عیراق ته نها ۲-۳ مانگی که ده خایه نی ت هو ی در یژه دانی جهنگی دژی کورد
به م هو ش و گو شه وه شی ده که ی نه وه، ئی مه یه که ئینجیان ده ده ی نی و ئه وان
داوای پارچه یه کی ته واو ده که ن".^{۱۲۲} هر سه باره ت به مه مام جه لال
ده لی ت: "لیره دا ده توانین بلی ن گه ر به راستی ئی مه ش عیراقیین و له ماف و
ئه ره که کاندایه کسانین ئه وا بو مان هیه ئه وه ی ئی وه ده یلین ئی مه ش بیلین
بو مان هیه ئه وه ی بو ئی وه ره وایه داوای بکه ن ئی مه ش داوای بکه ی ن.
بو چی بو عیراقییه که ئه شی داوای توند نه وه ی کیانی عیراقی بکات و وه که
ده وله تیکی سه ره به خو کو تای ی پی بی نی، به لام بو عیراقییه کی دیکه بو ی
نیه داوای جودا بو ونه وه ی به شه که ی خو ی بکات له و کیانه دا بو ئه وه ی
مافی چاره ی خو نوو سی نی له سه ر پیک بی نی، ئایا ئه وه پیش یل کرد نی کی

¹²⁰ جلال الطالبانی: کردستان و الحركة القومية الكردية: ل ۲۷۵، ۲۷۷.

¹²¹ وهرگیراوه له کنعان مهکیه: س. پ، ل ۱۸۹، ۱۹۰.

¹²² وهرگیراوه له جهمال نه به ز: کوردستان و شو ر شه که ی. ل ۲۲۵.

زەق و ئاشكرا و پاشكاوی بیروباوەری یەكسانی نیە لەنیوان
 هاوولاتیاندا.^{١٢٣} لەگەڵ ئەوەشدا كورد هەرگیز دژایەتی نەتەوایی
 عەرەبیان نەكردوو و هەمیشەش پشتگیری كێشە پەواكەیان كردوو
 لەپزگاربوون و یەكگرتن، و هەردەم ئەوەیان ووتوووە كە هەرسەركەوتنێك
 نەتەوایی عەرەب بە دەستی بەینیت سەركەوتنە بۆ نەتەوایی كورد، بەلام
 ئەوەشی ووتوووە كە هەموو سەركەوتنێكی نەتەوایی كوردی پیشكەوتنخواز
 سەركەوتنیشە بۆ نەتەوایی عەرەب.^{١٢٤} لەناو باری سەربەخۆیی سەردەمی
 میرنشین و قەوارە خۆمەلێیەكان و پاشەپۆژیكی پەخسێوی تەربۆ
 دامەزراندنی دەولەتی تایبەتی كوردستان، گەلی كورد ملی بۆ واقعی
 داگیركردن و ململانێی نابەرەبەر دانەناردوو هەر چەندە قەوارە
 سیاسی و هیزی پێكخراو و بەتوانای ئەوتۆی نەبوو.^{١٢٥} جولانەوایی
 شۆڕشگێڕانە گەلی كورد جولانەواییەكی رزگارێخوازانە فراوانترین
 بەشی كۆمەڵانی خەلكی كوردستان بوو لەپێناو دەربازبوون لە
 چەوساندنەوایی چینیایەتی و نەتەواییەتی و سەربەستی گەلی كورد لە
 دیاریكردنی چارەنوسی خۆیدا، جولانەواییەك بوو دژی چەوساندنەوایی
 دواكەوتنی كۆمەڵایەتی و ئەلقەییەكی لە پەسەنەهاتووی شۆڕشی رزگاری
 نیشتمانی گەلانی دنیا بوو. سەرباری ناكوکیەكانی نیو بزوتنەوایی و
 تەنگوچەڵەمەیی فیکری و سیاسی ئەو هیزانە سەركردایەتیان دەكرد ئەو
 راستیە ناگۆڕی كە ئەم بزوتنەواییە بەرەمەمێکی سروشتی پێداویستیە

¹²³ جەلال تالەبانی: گفتوگۆیەکی جددی، ٤٠٠ ل. ٤١.

¹²⁴ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ٦٠ ل. ٦١.

¹²⁵ محمود مەلا عەزەت، پەگ و پێشەیی میژوویی، ٦٧ ل.

بابەتيەکانى ژيانى ئابورى و نەتەۋەيى و سياسى كۆمەلگەى كوردستان بوو. وەك ھەر بزوتنەۋەيەكى رزگاربخوازى لە بنچينەدا بە ھۆى ناكۆكى توندى نيوان كۆمەلانى خەلكى كوردستان و دەسلەتتى كۆلۇنيالى و نيمچە كۆلۇنيالى بېگانەۋە سەرى ھەلداۋە، بەو ئامانجەى ئەو ناكۆكىە چارەسەر بكات كە ھەموو رېگەيەكى لە رووى گەشەكردنى ئابورى، كۆمەلەيەتى، سياسى، كولتورى گەلى كورد بربوو. ^{۱۲۶} كېشەى كوردستان كېشەى كەسك يان پارتىك نەبوو تا ديموكراسيەت و ھەلبراردن و مەسلەلى دەستوورى و پەرلەمانىيەكان چارەسەرى بكات. دۆزى كورد جەۋھەرەكەى رزگارکردنى خاك و نەتەۋەيە پەيوەندى بەمافى چارەنووسى و سەربەخۆيى يەۋە ھەيە، ئەگەر ھەر لەسەرەتاۋە وەك مەسلەلەيەكى مېژوويى و نەژادى بخرايەتە قالب بۆ سەربەخۆيى نەتەۋايەتى، نەك بۆ پېكەۋە گوزەرانندن لەگەل نەتەۋەو دەسلەتدارەكاندا خەباتى بگردايە، ئەوا ئەمرو نەفسىيەتى داگیركەرانى كوردستان بەجۆرىك پادەھات كە لەپوانگەى مەسلەلەيەكى سەربەخۆى جياۋاز مامەلە لەگەل دۆزەكەدا بگەن و جيهانىش بەچاويكى واقعيانەتر دەپروانىيە داخوازى كوردان. لەبەر ئەۋە كېشەى نەتەۋايەتى كېشەيەكى سياسىيە و پيويسىتى بە چارەسەرى سياسى ھەيە بە ئاراستەى دانپيدانان بە كيانى نەتەۋەكان و مافە نەتەۋايەتيەكانى و روشنبيريەكانيان كە زياتر ئەم ھەلويسىت و ئاراستە فكريانە بەشيۋەيەكى زۆر روون لەبەرنامەو پروگرامى پارتى بەعس لە

¹²⁶ رەفيق سابىر: بەرمەو مېژوو، ل ۶۸.

عێراقدا دەر دەکەوێت.^{۱۲۷} ئەو عێراقەیی کە کورد دەیهوێ پێویستە عێراقێک بێت بە تەواوی بە دەربێی لە چەوسانەوهی تایەفی و چەوسانەوهی نەتەوهیی و جیاوازی کردن لە نێو هاوڵاتیاندا، عێراقێک بێت بە بیروباوەری ئازادی و دیموکراسی و مافەکانی مەرۆڤ شۆرە کرابێ، دژی سەرھەڵدانی دیکتاتۆریەت بێت جا ھەر شیوەیەکی ھەبێت و ھەر رەنگێک بێت، عێراقێکی کۆماری دیموکراسی پەرلەمانی فیدرالی فرەلایەنی یەکگرتوو، تەنیا بەو دەتوانری پارێزگاری لە کۆمەڵگەی یەکییتی نیشتمانی راستەقینە بکری، پارێزگاری لە کۆمەڵگەی شارستانی تەباو بڕایەتی بە ھیزو پێکەو گونجاو بکری^{۱۲۸} تەنانەت ئەگەر نکوڵی لە بوونی کێشەیی کوردیش بکری دێسانەو کێشەیی کورد کۆتایی پێنایەو بەزیندوویی دەمی پێتەو.^{۱۲۹}

لە راستیدا خوێندنەوێ کورد بۆ بە عسێزم خۆی لە دوو جەمسەری سەرەکیدا دەبینێتەو کە دەشی بەم جوړە پۆلێنان بکەین:

۱- تیروانیی ھێزە نیشتمانی و دیموکراسیە کوردستانیەکان کە پێیان وابوو بە عس ھیزیکی ناسیۆنالیستی نیشتمانی عەرەبە و لە چەند بایک پیکھاتوو و دەتوانری سود لە ململانی و ناکوکی بالەکانی چەپ و راستی وەرگیری و لە توانای چەپەکانیاندا یە دان بنین بە مافە نەتەوہییەکانی گەلی کوردستاندا... ھتد.

¹²⁷ ھوشیار زیباری: الموقف الايديولوجي لحزب البعث العفلقی من القومية الكردية، مجلة الثقافة الكردية، عدد (۱)، تشرين الاول ۱۹۸۸، ۱۱ ل.

¹²⁸ جەلال تالەبانی: گفتوگۆیەکی جیدی لەگەڵ . ۹۰ ل.

¹²⁹ ھەسەن ئەرفەح: کوردەکان، وەرگیرانی سەردار محەمەد، سلێمانی، ۲۰۰۱، ۲۲۴ ل.

۲- تیروانینی هیژە ناسیۆنالیسە کوردەکان. کەپیانی وابوو بەعس
لەبنەچەدا هیژیکی رهگەزپەرستی فاشی دیکتاتۆری عەرەبە و
داگیرکەری کوردستانەو بەهیچ جوړیک ناتوانی مروڤ دۆستانە بروانیته
کیشه‌ی کورد و خاکی کوردستان بەبەشیك له خاکی عەرەب دادەنی و
هیچ کاتیك ناتوانن بینه برا بو کورد تا له‌سۆنگە‌ی داگیرکەرەو بروانیته
کوردستان.

بۆیە گروپی یەكەم هەمیشە دەرگای گفتوو گوێ والابوو، ئەگەرچی
جیاوازیەکیش هەبوو له تیروانینی ئەو گروپە بو بەعسی ۱۹۶۳ و
بەعسی دوا‌ی ۱۹۶۳، بەلام گروپی دووهم مەگەر له ژێر فشاری یەكەمدا
ملی دابی دەنا هەمیشە بەد گومان بوو. رەنگە زی‌دەرۆیش نەبی گەر
بلیین زۆرینه‌ی هەرە زۆری خەلکی کوردستان له ناخەو و بەئەزمونی
خۆیان وەك بەشی دووهم بیریان کردۆتەو، ئەگەرچی لەرووی
ریکخستنیشەو سەر بەگروپی یەكەم بووبن.

باسی سییه م:

دوو جیهانیینی جیاواز (به عس - کورد) و ههوله کانی گفتوگو

یه که م: کۆده تای سالی ۱۹۶۲

کۆده تای* به عس له سالی ۱۹۶۳ دا بۆ کوردی باشوری کوردستان به
یه کیك له ساله رهش و شومه کان داده نریت. له راستیدا ئه وهله و

---

* - پیناسه ی زانستی کۆده تا بریتیه له کاریکی کوت و پرو توندو تیژ که کۆمه له که سانیك
له نیوخوی دهوله تدا پیی هه لده ست و له زۆریه ی کاتدا سه ره سوپان و دژ به ده سه لات ی شه پری
ئه نجامی ده دن و ده سه لات هه لده گێرنه وه خویان ده سه لات ده گرنه ده ست بی ئه وه ی
گۆرانکاریه کی به نه رتی له سیستیمی ئابووری کۆمه لایه تی سیاسیدا روویدات، ئه مهش به پیی پلانیك
ئه نجام ده دریت که پیشتر بۆ داڕێژراوه. کۆده تا چه ند شیوه یه کی هیه، له هه ندی حاله تدا دیته
ناوه وه بۆ ئه وه ی ئه وه ده سه لات به پییئ که خوی ده یه وی به بی ئه وه ی به شیوه یه کی راسته وخۆ
به شداری له ده سه لاتدا بکات. یاخود سوپا به هیزکی زۆر دیته ناوه وه ده سه لات ده گرنه ده ست و
له هه ندی جاردا کۆده تا پروده دات به بی ئه وه ی په نا بریتیه بهر سوپا. (عبدالوهاب الکیالی: موسوعة
السیاسة، ط ۴، ج ۱، ۱۹۹۹، ل ۲۷۲، ۲۷۳).

مەرجهی که کۆدهتای ۱۹۶۳/۲/۸ ی تیدا پروویدا تهو و مژاوی بوو. ئایا نهخشی سهربازی و مهدهنییهکان لهو کۆدهتایه دا چی بوو؟ چۆن بوو؟ ئهم کۆدهتایه له لایهن کۆمهله کهسانیکی کهم ئهزمونهوه رویدا که لهلای خهلکی تارادهیهک نهناسراو بوون، پیوستانی به کهسایهتیهکی بهرجهسته ههبوو، ئهمانه که له سهرخهباتی نهینی راهاتبوون، هیشتا تواناو لیها تووی ئهوهیان نهبوو که ئاوا به زوویی دهسهلات بگرته دهست تا ئهوکات ژمارهیهکی زۆر له پێبه رانیان له زینداندا بوو.^{۱۳۰} بئ گومان کۆدهتایهکی لهو شیوهیه ههروا کت و پرو له ناکاو ئه انجام نه درا، به لککوو ده رهاویشتهی کۆمهلیک هۆکار بوو که بووه مایه ی رهخساندن ی هه ل و مه رجی به ریا بوونی ئهم کۆدهتایه، جگه له وه کردیهکی سهربازی لهو شیوهیه پیوستانی به پلانیکی دارێژراو هه بوو.

بارودۆخی عێراق دوای چوار سال له به ریا بوونی شوێشی ۱۴ ی ته مموزی ۱۹۵۸ زۆر تیک چوو بوو، له لایه نی ئابوورییه وه قورسای ی گوزه ران له سه ر چینه رهنج کێشه کان زۆر زیادی کردبوو، ئهو پلانه ئابوورییه ی که دراسه کرابوو هیچ جوړه ئه انجامیکی ئی نه که وته وه، ئهو چاکسازییه کشتوکالییه ی که شوێش رایگه یان دبوو به جی نه هینرا، له بواری سیاسیشدا ئازادی و دیموکراتیه ت خهفه کراو هیچ یه کیک لهو به لینیانه ی که شوێش پێشکه شی کردبوو نه هاتنه دی له گواستنه وه ی ده سه لات بۆ گه ل و ده سه لات ی سهربازی تا ده هات زیاتر ده بوو.

¹³⁰ کریس کۆچیرا: کورد له سه ده ی نۆژده و بیستدا، و/ حه مه که ریم عارف، چ. ۱، سلیمانی. ۲۰۰۳.

سیاسەتی عەبدولکەریم قاسم پێش ھەموو شتێک گەرەترین ھۆکار بوو بۆ سەرکەوتنی کۆدەتاکە، چونکە خاوەنی سیاسەتییکی دیاری کراو نەبوو، نەیتوانی بەسەر ھەموو چین و توێژەکاندا زال بێت، بەلکوو ھەموو پارتە سیاسییەکانی ناو عێراقی کەربوو بە دوژمنی خۆی.^{۱۳۱} قاسم کەتووشی گومان ببوو، ھەموو خەمیکی پاراستنی پێگەی خۆی بوو، بۆیە بەناچاری بۆ پاراستنی دەسەلاتی خۆی و پووچەل کردنەوێ کاری بانگەشەکەرانی دەسەلات کەوتە تێک بەردانی پارت و گروپە سیاسییەکان. بۆیە قاسم دلی کرمی ببوو، نە ی دەویست گەل دەستی بە ئازادی و سەر بەستی و یەکییتی و خێرخۆشی کۆمار رابگا، لەبەلێنەکانی ماف و دەستکەوتە سەرەتاییەکان پەشیمان بۆو و لەرێبازی شۆرش لای داو دەستی دایە سیاسەتی تاک گەراییی و جیاوازی و مل ھوپی و دیکتاتۆری دژی گەلی کوردو بۆ کورد قەران کەوتە خوو لە ۱۱ ئیلولی ۱۹۶۱ دا وەک ئاگری بێ ئامان ھێرشی توندوتیژی زەمینیی و ئاسمانی کردە سەر کوردو بەزۆر شەپری بەسەردا سەپاندن.^{۱۳۲} یەکەمین نیشانەیی گەڕشی نیوان ناسیۆنالیزمی کوردو عەرەب دەرکەوت، کاتیکی ئیبراھیم ئەحمەد سکرێتیری گشتی پارتی دیموکراتی کوردستان داوای لە قاسم کرد کە مافی ئۆتۆنۆمی کوردستان لە دەستووری کاتی دا بچەسپینی، بەلام قاسم لەلایەن عەبدولسەلام عارف و ناسیۆنالیستەکانی دیکەیی عەرەب کە دەیانوو یست بچەن نیو (کۆماری یەگەرتوویی عەرەب) لەژێر

^{۱۳۱} میرزا محمد امین مەنگوپی: بەسەرھاتی سیاسی کورد، ب ۲، سلیمانی، ۱۹۸۸، ل ۲۲.

^{۱۳۲} ئۆرخانی غالب: شۆرشی ئیلول و پۆزگاری دوا ھەرس، لەندن، ۱۹۹۰، ل ۱۳، ۱۴.

گوشار دابوو، ناسیۆنالیستەکانی عەرەب دژی ئەو مامەلە بەرووکەش
باشەیی قاسم بوون لەگەڵ کورد، بەتایبەتی پێشوازی کردنی بارزانی و
هاتنەوهی بۆ وولات. ^{۱۳۳} لەبەدبەختی کورد ئەو لیبرالییەتە هیندەیی
نەخایاند کە چنگی قاسم لە کورسی گیر بوو، بوو بە دیکتاتۆریکی سوپا
دۆست و لەگشت بەلێنەکانی پاشگەز بوووەوە یەک لەدوای یەک کەوتە
لێدانی پارتەکان، پارتی کۆمۆنیستی عێراق کە هەمیشە نایاسایی بوو لە
۱۱ تەمموزی ۱۹۵۹ بەدواوە قەدەغە کرایەوه و لە (۱۹۶۰) یش نۆری
کورد هات. ^{۱۳۴} ئەم پرۆگرامە دژ بە دیموکراتییە قاسم کۆمەلێک
دەرەنجامی ئابووری و کۆمەلایەتی خراپی ئی کەوتەوه و خەبات دژ بەم
دەسلەتە سەری هەلدا. ^{۱۳۵} جگە لەم ھۆکارانە بێ گومان کۆمەلێک ھۆکاری
نیو دەولەتیش پۆلی سەرەکیان بینیوە لە پرووختانی پزیشی قاسمدا، پارتی
بەعس کە بە یارمەتی و ھاوکاری دەولەتانی ئەوروپا چوو بوو سەر
حوکم و ئەو دەولەتانە بە مەبەستی بەرژەوێندی خۆیان دایان
مەزاندبوو، یەکیک لەو وولاتانە ئەمەریکا بوو کە پرووختانی قاسمی زۆر
بەلاوە گرنگ بوو، چونکە سنووریکی بۆ نفوزی سۆقیەت دادەنا. ^{۱۳۶} ئەمانە
پۆلی گەورەیان لەهاتنە سەر حوکمی بەعس لەعێراقدا ھەبوو، ھەرۆک

¹³³ Daved macdowall, a modern history of the kurds, i.b.tauris.p303.

¹³⁴ ژیرارد چالیاند و ئەوانی تر: گەلیکی پەژمۆردەو نیشتمانی پەرت. ۲۸۲؛ باقیچ: کوردستان و
مەسەلەیی کورد، و/ عبدالخالید صابر. ۱. چاپخانەیی شقان. سلیمانی، ۲۰۰۶، ۸۶.

¹³⁵ ماجد عبدالرضا: مسالة الكردية في العراق الى ۱۹۶۱، بغداد، ۱۹۷۰، ۱۰۱.

¹³⁶ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتەری دەشکێنن. ۶۸؛ معاذ حسن: البعث صناعة غربية
جاهزة. طهران. ۱۴۰۲هـ. ۸-۹؛ علیرضا شیخ عطار: کردەها و قدرتەها منطقە ای و خرا منطقە ای.
جلد اول. ۱. مرکز تحقیقات استراتیژیک. طهران. ۱۳۸۲هـ. ۱۴۸.

فوناد رکابی دهلیت: "ئیمه (واته پارتی به عس) گه یشتینه دهسه لات به شه مه نده فهری نه نگلۆ- ئه مه ریکی".^{۱۳۷} بۆیه پارتی به عسی عهره بی سۆسیالیست ههر له و کاته وه هه ولێ دا ئه م لاوازییه بقۆزیته وه و خۆی بۆ له ناو بردنی قاسم و پژی مه که ی سازو ئاماده بکات و کار بۆ ئه و ئامانجه بکات.^{۱۳۸}

به یانی پۆژی ۱۹۶۳/۲/۸ چه ند ئه فسه ریکی سوپای سه ر به پارتی به عس کۆده تایه کیان ئه نجامدا، به مه ش قۆناغیکی تر له میژووی عیرا قدا ده سته یی کرد، له پرووی کۆده تای سه ربازییه وه عیراق بوو به ده وه مه ندرین وولات له پۆژه ه لاتی نیوه راستدا. ئه و پارتی به عسی که له دیمه شق دامه زرا و پۆلیکی کاریگه ری له میژووی گه لی کوردا بی نی. خۆی به پارتیکی ناسیۆنال سۆسیالیست ده زانی که له پیناوی بوژاندنه وه ی نه ته وه ی عهره بدا کاری ده کرد، ئه م پارته له عیرا قدا ده سه لاتی گرته ده ست و دوا ی سالی ک له سوریا ش ده سه لاتیان گرته ده ست.^{۱۳۹} پارتی به عس له سه ره تادا ئاوات و ئاره زووه کانی با لی ره گه زپه رستانه ی وورده بۆرژوازی و بۆرژوازی ناوه نجی عهره بی ئه نواند له پیناوی یه کخستنی هه موو نه ته وه و نیشتمانی عهره بدا له چوار چی وه ی ده وه له تیکی عهره بی نه ته وه په رستی گه و ره و فراواندا که سه ره وه ره یه کانی

¹³⁷ حسن علوی: العراق دولة منظمة سرية، لندن، ۱۹۹۰، ل ۲۷؛ حسن سعید: نواظیر الغرب، بیروت، ۱۹۹۲، ل ۴۰.

¹³⁸ ئاریان ئیبراهیم محمد: رۆژنامه ی برایی-برایه تی (۱۹۶۷-۱۹۷۴) رۆلی له پێشخستنی ئه ده ب و رۆشنییری کوریدا، چ، چاپخانه ی وه زاره تی رۆشنییری، هه ولیر، ۲۰۰۰، ل ۵۹.

¹³⁹ د. گوینته ر دیشنه ر: س. پ، ل ۲۳۲؛ سه رهن گ زه هی ستاد، عبدا لله ره فیعی: صدام ابن غریقه عرب.

رابردووی ئیمپراتۆریه ته عه ره بیه کان زیندوو بکاته وه و له دنیای سه رده مدا شوینیکی زل بگریت، به لام پارتی به عس خوی نهك هه ر به ئه لته رناتیقی پارتیه شیوعیه کانێ و لاتانی عه ره ب داده نا، به لکو ئایدیۆلۆژی به عسی به ئه لته رناتیقی ئایدۆلۆژی مارکسیزم- لینینیزم داده نا وه ی که ئاوات و ئاره زووه کانێ ره گه زیه رستی عه ره ب ده ربهری.^{١٤٠} قاسم له ناو وه زاره تی به رگریدا بوو که هیزی کۆده تاجیه کان به فروکه و تانکه وه په لاماریان دا هه رچه نده به رگری له خوی کرد، به لام له ئه نجامدا هیزی کۆده تا چیه کان خویان کرد به نیو وه زاره تی به رگریداو قاسمیان گرت.^{١٤١} قاسم له ١٩٦٣/٢/٩ ده ستگیر کراو پاش دادگایه کی (٥) خوله کی گولله بارانکرا.^{١٤٢} سه رکرده تی به عس ئه نجومه نیکیان دامه زراند به نیوی (ئه نجومه نی نه ته وه یی سه رکرده تی شوپش).^{١٤٣} به م شیویه له ریگه ی شیواز و تاکتیکه تایبه تیه کانێ خویانه وه وهك رۆچوونه نیو سوپا و هاوکاری له گه ل کۆنه په رست و ره گه زیه رسته کانێ عه ره ب و نوکه رانی ئیمپریالیزم و کۆده تا و پیلانگیژان و ده سپرین و پاشقۆلگرتن، بلاوکردنه وه ی ترس و تیروور، هه لگرتنی دروشمی بریقه داری بۆش و هه لخه له تییه ر و... هتد. توانی

¹⁴⁰ ئه مین قادر مینه: س. پ، ل ٦٧.

¹⁴¹ ادمون غریب: الحركه القومیه الكردیه، بیروت، ١٩٧٣، ل ٦٧؛ د. گوینته ر دیشنه ر: س. پ.

ل ٢٢٣؛ طالب الحسن: اغتیال الحقیقه عبدالسلام عارف و اشکالیه الکتابه فی تاریخه السیاسی. ط ١.

بغداد، ٢٠٠٤، ل ١٣.

¹⁴² جه مال نه به ز: کوردستان و شۆرشه که ی. ل ٢١٨؛ درک کینان: کورد و کوردستان. و ئه بویه کر

خۆشناو. چاپخانه ی روون، سلیمانی. ١٩٩٩، ل ٨٦.

¹⁴³ نادر ئینیسار: ئیتنۆ نه ته وایه تی کوردی. ل ٩٠.

دەسلەلاتى سىياسى بىگىتتە دەست و دەولەت بىخاتە ژىررىكىنى خۇيەو،
ئىترى سىروشتى چىنايەتتى بە جۇرىكى بىنەپەتى گۇرا و لە ژىردەستەو بوو
بە دەسلەلاتدار و كاربەدەست.^{۱۴۴} سووديان لەو بارە وەرگرت كە دوژمنى
كوردو لەهەمان كاتىشىدا دوژمنى پارتى كۆمۇنىست بوون، پزىمەكەى
عەبدولسەلام عارف و ئەحمەد حەسەن بەكر كە هەردووكيان جەنەپال
بوون، يەكەمىيان بوو بەسەرۆك كۆمارو دووهمىيان بوو بەسەرۆك وەزىران.
هەر لەسەرەتاو قاسمىيان بە كۆژراوى لەشاشەى تەلەفزیونەو پىشانى
خەلك دا، بۇ ئەوئەى ئىدى كەس زاتى ئەو نەكات بىجولیتەو.^{۱۴۵}
بەعسىيەكان لەيەكەم هەفتەى هاتنە سەرحوكمىيان سىياسەتى خۇيان
بەرامبەر پارتى كۆمۇنىستى عىراقى ئاشكرا كردو كەوتنە پاونان و
گرتن و كوشتن و لىدانى پىكخستەكانىيان لەناو سوپا و دەرەوئەى
سوپادا،^{۱۴۶} چونكە پووخانى قاسم خۇى لەخۇيدا نىشانەيەكى (پاوى
كۆمۇنىستان) بوو.^{۱۴۷} ئەو كۆمۇنىستانەى لەسەردەمى قاسمدا دژى
شۆپشى كورد و سەتابوونەو پاش كۆدەتا پۇل پۇل بۇ كوردستان
هەلدەهاتن تا پەنا بدرىن و بىپارىزىن كە زۆرچاك و مىوان دۇستانە
مامەلەيان لەگەلدا دەرگا، زۆر ئەفسەر و پلەدارى عەرەبىش لەترسى زەبرو
زەنگ و تۇقاندنى پزىمى بەعس بەچەكەو بۇ كوردستانى ئازاد

¹⁴⁴ ئەمىن قادىر مىنە: س.پ، ل ۶۷.

¹⁴⁵ لەتىف فاتىح، مەجىد صالح: كورد قوران، ل ۲۶.

¹⁴⁶ ئىبراھىم جەلال: خوارووى كوردستان و شۆپشى ئەيلول. ل ۱۱۸؛ صلاح الخرسان: صفحات من

تارىخ العراق السياسى الحديث (الحركات الماركسية) ۱۹۲۰-۱۹۹۰. بيروت. ۲۰۰۱. ل ۱۰۴، ۱۰۵.

¹⁴⁷ كرىس كۆچىرا: س.پ، ل ۲۹۲.

هه‌لده‌هاتن و ده‌چوونه پال شو‌پ‌شی کورده‌وه.^{١٤٨} به‌عسییه‌کان له‌ماوه‌یه‌کی کورتدا شیوعیه‌کانیان پاکتاو کردو، نه‌ته‌وه‌یه‌کانی هاوخه‌باتی خو‌یان له‌کار دورخسته‌وه. ده‌یانویست تا به‌ته‌واوی جی‌گیر ده‌بن و هی‌زه‌کانی خو‌یان رێک ده‌خه‌نه‌وه خو‌یان له‌گی‌چه‌لی کورد بی‌لایه‌ن بکه‌ن.^{١٤٩}

سه‌باره‌ت به‌ کورد و پ‌ۆلی له‌ کۆده‌تای به‌عسییه‌کاندا،* سه‌ره‌رای بو‌چوونی خراپی به‌عسییه‌کان سه‌باره‌ت به‌نه‌ته‌وه‌ی کوردو شو‌پ‌شه‌که‌ی که‌ به‌کۆمه‌لی خواستی ره‌گه‌زه‌په‌رستی و گومان‌لی‌کراو به‌ناوی شو‌پ‌شی کورده‌وه ناو‌زه‌د کرد‌وه که‌ گوا‌یا مه‌به‌ستی دابه‌شکردنی خاکی عێراق و هه‌ل‌وه‌شاندنه‌وه‌ی یه‌که‌یتی خه‌باتی عه‌ره‌بی یه‌ له‌گه‌ل ئه‌م بو‌چوونه‌شدا له‌گه‌ل سه‌هرکردایه‌تی کورددا په‌یوه‌ندییان دامه‌زراند.^{١٥٠} سه‌هرکرده‌کانی کۆده‌تا به‌ر له‌جولانه‌وه‌که‌یان له‌گه‌ل سه‌هرکردایه‌تی بزوتنه‌وه‌ی کورد رێک که‌وتبوون له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی له‌ به‌یانه‌کانی یه‌که‌می کۆده‌تادا مافی نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد له‌سه‌ر بن‌چینه‌ی ئۆتۆنۆمی بسه‌لمێن به‌رامبه‌ر به‌ پشتیوانی جولانه‌وه‌ی کورد له‌ کۆده‌تای به‌عسییه‌کان.^{١٥١} به‌عسییه‌کان پێش کۆده‌تاکه‌یان له‌کۆتایی ١٩٦٢دا، په‌یوه‌ندییان به‌ کورده‌وه کرد‌بوو. (تا‌هیر یه‌حیا) بو‌ (برایم ئه‌حمه‌د)ی سه‌کرته‌ری ئه‌وکاته‌ی پارته‌ی دیموکرات نووسیبووی به‌ چ مه‌رجێک شو‌پ‌شی کورد پشت‌گیری له‌ کۆده‌تایه‌کی دژ به‌

¹⁴⁸ جه‌مال نه‌به‌ز: کوردستان و شو‌پ‌شه‌که‌ی، ل ٢١٧، ٢١٨.

¹⁴⁹ نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین: په‌نجه‌کان یه‌که‌تری ده‌شکێن. ل ٦٨.

* ب‌پ‌روانه‌ پاشکۆی ژماره‌ (١٨).

¹⁵⁰ عزیز الحاج: القضية الكردية في العراق. تاریخ والافاق. ط ١، ١٩٩٤، ل ٣٤.

¹⁵¹ نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین: په‌نجه‌کان یه‌که‌تری ده‌شکێن. ل ٦٧؛ علیرضا شیخ عطار: کرده‌ما.

قاسم دھکات؟ پارتی لہ ۱۹۶۲/۴/۲۸ دہ لآمیان داوہ تہوہ بہ (بہ پاداشتی
 ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق). * ۱۵۲ لہ دوا۱ پروخانی قاسم، کورد
 کہوتہ دۆخیکی واوہ کہ ھاوکاری بکات لہ گہل ئہنجومہنی نہتہوہیی
 سہرکردایہتی شۆرشو دہولہتیک کہ سہرۆک کۆمارو وەزیرانی لہ
 عہدولسەلام عارف و ئەحمەد حەسەن بەکری بەعسی پیک ھاتبوو. ۱۵۳ لہ
 ۱۹۶۳/۲/۸ داکاتیک پروخانی قاسم راگہیەندرا لہ ئیوارہی ھەمان پۆژدا
 لہ لایەن مەلا مستەفا بارزانییہوہ بانگہوازی راگرتنی شہر لہ ھەموو
 کوردستان راگہیەندرا. ۱۵۴

پارتی بہرہسمی پیشوازی لہ کۆدە تاکہ کردوو داوا۱ شہر راگرتن و
 ئازادکردنی دیلہکانی شہرپو قەرہبوو کردنہوہی زیان لیکہوتوانی کرد و

---

* لہ نامە کەدا ھاتووہ: "گہلە کەمان لہ پشت شۆرشہ چە کدارییہ کە یەوہ داوا۱ جیابوونہوہ لہ کۆمار۱
 عیراق ناکات، وە زۆر لہ دۆژمان ئامژہی پیدە کەن، بە لکو خەبات دھکات دژی چەوسانہوہ و خوین
 رشتن لہ پیناوا۱ عیراقیک۱ دیموکراتی سہرہ خو و یەکیٹی و برایہتی بۆ گہل کوردو کیانہ
 نہتہوہییہ کە زامن بکات... بۆیہ پیویستہ بگہینہ لہ یەک گہیشتنیک۱ تہواو بە دانپیدانان بہ حوکمی
 زاتی بۆ ھەریمی کوردستان وە پیویستہ حکومەتی نیشتمانی ئہمە لہ یە کەم بەیانیدا بۆ گہل عێراق
 را بگہیەنئ وە پلہی حاکمی گشتی یاخود سہرۆکی وەزیرانی کوردستان بۆ مصطفی بارزانی
 بیئت.....". (پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆرش۱ کوردستانی عیراق ۱۹۶۱،
 ۱۹۷۰/۳/۱۷، (موحازمہ یەکی د. محمود عوسمانہ کە لہ پەیمانگہی کادیرائی پدک دا پیشکەشی
 کردووہ و لہ ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوہ) ل ۱۳).

152 جەمال نەبەز: کوردستان و شۆرشە کە، ل ۲۱۹، ۲۲۰؛ پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆرش۱
 کوردستانی عیراق ۱۹۶۱، ۱۹۷۰/۳/۱۷، (موحازمہ یەکی د. محمود عوسمانہ کە لہ پەیمانگہی
 کادیرائی پدک دا پیشکەشی کردووہ و لہ ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوہ) ل ۱۳.

¹⁵³ Daved macdowall, a modern history of the kurds, i.b.tauris, p313.

¹⁵⁴ ئیبراھیم جەلال: س. پ، ل ۹۴.

له هه مان کاتدا لادان و سزادانی که سانیکی کرد که به پررسی ئەشکه نجه و ئازاردانی کورد بوون.^{۱۵۵}

پاشا راگه یاندنی ئاگریری یهک لایه نه له لایه ن بارزانیه وه، کورد له حالیکدا که گوییان به پادیۆوه نابوو، به تاسه وه چاوه پروانی خویندنه وهی به یاننامه ی ئۆتۆنۆمی بوون، به لام به یاننامه کان** یهک له دوا ی یهک خویندرانه وه و هیچ هه والیک له باره ی ئۆتۆنۆمیه وه نه بوو.^{۱۵۶} بارزانی پوژی ۱۹/۲/۱۹۶۳ جه لال تاله بانی و سالح یوسفی نارد به غدا بو گفتوگو کردن له گه ل نوینه رانی به عسدا.^{۱۵۷} بو تاقیکردنه وهی نیازی حکومت یه که مین په یوه ندی زۆر به فیل و ته له که بازی ده بیئت، جه نه رال تاهیر یه حیا له به هاری ۱۹۶۲ دا که خوی له نیوان ئەفسه رانی ئازادو کورده کاند بوو، زۆر عوزر خوا یی دینیته وه که ئەگه ر ئەو په یمان و به لیئانه ی به کورد دراو ن جیبه جی نه کراو ن هویه که ی ده گه رپه ته وه بو ئە وه ی که ژماره یهک له ناسیۆنالیستان هاتو نه ته نیو ئەنجومه نه وه و زۆریان که یف به ئۆتۆنۆمی کوردستان نایه ت.^{۱۵۸}

نوینه رانی پارتی چه ند خالیکیان به نیوی پرۆژه ی لامه رکه زی که له ناوه پوکدا پرۆژه ی ئۆتۆنۆمی** بوو خسته به رده م نوینه رانی پزیم،

¹⁵⁵ Daved macdowall, a modern history of the kurds, i.b.tauris.p313.

* بروانه پاشکۆی ژماره (۱۰).

¹⁵⁶ کریس کۆچیرا: کورد ه سه ده ی نۆزده و بیستدا. ل ۲۹۲. ۲۹۳.

¹⁵⁷ ئیبراهیم جه لال: س. پ. ل ۹۶.

¹⁵⁸ کریس کۆچیرا: س. پ. ل ۲۹۶.

* بروانه پاشکۆی ژماره (۱۲).

به لام ئه وان نهك هه بهو پرۆژهيه قاييل نه بوون، به لكوو داوايان له نوينه راني پارتى كرد كه جاري پهل له پرۆژه كه يان نه كه ن، چونكه گرنگتر له وه ههنگاوانانه بو پرۆژه يه كيتى نه ته وه يى عه ره بى و يه كيتى نيوان عيراق و ميسرو سوريا.¹⁵⁹ هه ره له و كاته دا خو گيل كردن له (ئوتۆنۆمى) بو كورد له چوارچيوه ي جولانه وه ي دژ به پزيم دا هه له يه كى گه ره بوو ته نيا ئه و هيژانه قازانجيان ئى ده كرد كه ده يان نوويست گه لى كورد له سه ركردا يه تيه كى شوپشگير بى به ش بكه ن و دووره په ريژى رابگرن.¹⁶⁰

له نامه يه كى سه ركردا يه تى شوپشى كورد دا بو ليژنه ي ناوچه ي رانيه ها تووه: "پزيمى عيراق به بيانوى و توويژه سى قولييه كه ي نيوان عيراق و سوريا و ميسر له قا هيره دا بو پيكيه ناني يه كيه تى نيوان ئه و سى و ولا ته داوامان ليده كات كه جاري پى له سه ر جى به جى كردنى داخوازيه كانى خو مان دا نه گرين و پرۆژه كه شمان به جوړيكي وا فورمه له ي دا پيژين كه نه بيته كو سپ له به رده م يه كيه تى نه ته وه يى عه ره بيدا. پزيمى عيراقيش ديسان داوا له نوينه رمان جه لال تاله باني ده كات كه بجيته قا هيره و سه ردانى سه رو ك جمال عبدالناصر بكات تا له راي ئه و يش له سه ر مه سه له ي كورد بگات، چونكه گه ر و توويژى قا هيره سه باره ت به (كو ماري عه ره بى يه كگرتوو) سه ركه وي ده بى مه سه له ي كورد يش له چوارچيوه ي كو ماري يه كگرتوو عه ربيدا چاره سه ر بكرى".¹⁶¹

¹⁵⁹ ئيبراھيم جه لال: س. پ، 96.

¹⁶⁰ د. عبدالرحمن قاسملوو: كوردستان و كورد. و/ عبدالله حسن زاده. چ 2. هه ولير، 2006. ل 294.

¹⁶¹ ئيبراھيم جه لال: س. پ، 100.

كورد ئەو بەھانەيەى حكومەتيان بېرى و دوو پوژ دواى ئەو جەلال
تالەباني سەرۆكى وەفدى پارتى لەگەل حكومت بەرەو قاھىرە كەوتنە پرى،
بەمەبەستى بيىنى جەمال عبدالناصر و پشتيوانى كردن لە عەرەب و لە
ھەمان كاتدا چونيان بو جەزائير و بينىنى ئەحمەد بن بىلا.^{١٦٢} بەلام
گەرەتريىن سەرسامى بەلاى ئەندامانى عەرەبى شاندى عىراقەو ئەو بوو
كە ناسر بەدل و بەگيان لايەنى كوردەكانى گرت و ووتى: "چ كەسيك
ناتوانئ نكوئى لە بوونى نەتەوہى كورد بكات، ئەم ميللەتە مافى خوئ
ھەيەو يەكيك لەم مافانەى داواكردنى ئوتونومىيە".^{١٦٣}

شاندى عىراقى لەجەزائيريش تووشى ھەمان سەرسامى بوون و سەرۆك
بن بلا وتى: "من بەرلەوہى عەرەب بم مروقم، من ئاگام لەم مەسەلەيە
ھەيە، ئيمە بەخوشمان لەپيناوى ولاتەكەماندا خەباتمان كرد".^{١٦٤} لەبەر
ئەو جولانەوہى كوردى سەرەپراى گىروگرفتەكانى ناوخوئ بىوو
بەفاكتەريكى گرنگ لە سياسەتى نيوخوو دەرەوہى عىراقدا ھەرەك
عەبدولرەحمان بەزاز لە كونفرانسيكى پوژنامەوانيدا وتبووى: "ئەگەر چل
پەنجا كورد بەشاخەوہ بمينئيت گىروگرفتەكە ھەردەميئى".^{١٦٥}

¹⁶² نەوشىروان مستەفا ئەمين: پەنجەكان يەكترى دەشكىن . ٦٨ل .

¹⁶³ كريس كوچيرا: س. پ. ٢٩٦ل .

¹⁶⁴ ھەمان سەرچاوہ. ٢٩٧ل .

¹⁶⁵ نەوشىروان مستەفا ئەمين: پەنجەكان يەكترى دەشكىن . ٩١ل .

به عس ئه و به ئینهی به کوردیان دابوو سه بارهت به مافی ئۆتۆنۆمی به
 بیانوی نالهباری هه لومهرجی سیاسی و ناپارازی بوونی ناصرو
 ناصریه کان یه که مین په یمانشکینیان بوو که له گهڵ کورددا کردیان.^{۱۶۶}
 له سه رهتای نیسانی ۱۹۶۳ دا عێراق و سوریا و میسر له قاهره
 گفتوگۆیان بۆ یه کێتی عهره ب دهست پێ کرد ئه مه دله راوکیی نوێ ی بۆ
 کورد هینایه پێش، له و گفتوگۆیاندا هه ندی کوردیش له نیو وه فدی
 عێراقیدا بوون، تا داخوازییهکانی شوێشی کورد بخه نه پێش چاو، جه لال
 تاله بانى سه روکی وه فده کوردیه که له ۸ ی نیسانی ۱۹۶۳ دا
 بیرخه ره وه یه کی له و باره یه وه پێشکه ش کرد تیايدا هاتوو "له حاله تیکدا
 گهر عێراق له م بارودۆخه ی ئیستایدا بمینیته وه، ئه و کورد له و مافانه
 زیاتر داوا ناکات که پزیمی عێراق له ۱۱/۳/۱۹۶۳ دا ده ست نیشانی
 کردوون، خو ئه گهر عێراق بچیته نیو فیدارسوونیکی عاره بان، ئه و ده بیته
 کورد پزیمیکی ئۆتۆنۆمی به رفراوانی بۆ دیاری بکریته، به لام ئه گهر
 عێراق له گهڵ ده وله تیک یان چه ند ده وله تیکی دیکه ی عهره بدا
 یه کیه تیه کی ته وای پیک هینا و خو ی تیدا تونده وه ئه و ده بیته کوردی
 عێراقی له گهڵ ئه و ده وله ته یه ک گرتووهدا وه ک پارێزگه یه ک که بوون و
 قه واره ی بیاریزیته، پابه ند بیته و بیر له جودا بوونه وه نه کریته وه".^{۱۶۷}
 له راستیدا گفتوگۆ سێ قۆلییه که ی (میسرو سوریا و عێراق) له قاهره
 ئه وه ی نیشان دهدا که سه رانی به عسی به غدا گه مه یه کی دوولایه نه یان

^{۱۶۶} هه مان سه رچاوه ی پێشوو، ل ۶۸.

^{۱۶۷} جه مال نه به ز: کوردستان و شوێشه که ی. ل ۲۲۲.

دەکردو ھەرگیز نیازو مەبەستیان نەبوو بە پراستی لەگەڵ کورددا پێک
بکەون.^{۱۶۸} بە پێچەوانەو لەدوای کۆدەتای سالی ۱۹۶۳ چەوسانەو دی
کورد زۆر زیاتر بوو، زۆر بە خراپی بەرامبەر بەوانەى کە پەيوەندیان بە
سیاسەتەو ھەبوو دەجولانەو تووشی شالۆیكى توندوتیژی و تۆقاندنی
بەردەوام ببوون لەگەڵ پەشبگیری ھەزارانی ترو دەرکردنی خەلکیكى
یەكجار زۆر لەسەر ماڵ و حاڵی خویان.^{۱۶۹}

بارزانی بۆ یەكەم جار داخوای و بیروبۆچوون و تیگەیشتنی کوردی
لەبارەى ئۆتۆنۆمیەو بەشیوەیەكى ورد خستە پوو لەشیوەى جۆرە
ھۆشدارییەكدا تەسلیم بە دەولەتى عێراقى کردبوو، بەو مەرجەى کە
ئەگەر ئەم داخواییانە لەماوەى (۳) پۆژدا وەلام نەدرایەو ئەوا شەر
دەست پێ دەكاتەو، دەولەتى بەغدا سەرى لەم زیادە داخوایییەى
كوردان سوپماو پرایگەیاندا کە ئەم داخواییانە قابیلی دانوستان نیە.
لەپۆژى ۶ى ئازارى ۱۹۶۳دا تالیب شەبیب وەزیری کاروبارى دەرەو دی
عێراق و یەكێك لەپێبەرانی "بالی پراستی" بەعسیان پرایدەگەینى "باسى
ئۆتۆنۆمى نییە، تا ئیستەش لە زیادە لەگەڵ ئەم یاخیانەدا دانوسەندنمان
کردوو، ئەگەر بارزانی نەیهوى سازشمان لەگەڵدا بکات ئەوا لەماوەیەكى
كەمداو بۆ ھەمیشە كۆتایى بە شۆرشەكەى دینى".^{۱۷۰} عارفى سەر
كۆمارى عێراق بە پۆژنامەى كى لوینانى گوتبوو: "بەو زوانە كیشەى

¹⁶⁸ کریس کۆچیرا: س. پ. ۲۰۱۱.

¹⁶⁹ نوری تالەبانى: سیاسەتى بەعەرەب کردنى کەرکوک. و مەریوان حوسین چیمەنى. سلیمانى.

۲۰۰۳. لەبلاوکراوەکانى مەکتەبى بیروھۆشیارى (ی. ن. ک). ل. ۴۸.

¹⁷⁰ کریس کۆچیرا: س. پ. ۲۰۰۳، ۲۲۹.

كورد كۆتايى پى دىت... سەردەمى دان بەخۇداگرتن و گفتوگو لەگەڵ كورددا بەسەر چوو.^{۱۷۱}

لە ۱۰ى حوزەيرانى ۱۹۶۳ى رادىۆى بەغدا ھۆشدارى دايە كورد و جەنگاوەرە ئازادىخوازەكانى كوردى بە جوداخوازو سەر بە كۆمۇنىست و زايۇنىست نىو بردو ھەرەشەى مردنى لەھەريەكێ دەکرد كە پشتگيرى لە بارزانى بكات و خەلاتىكى (۱۰) ھەزار دىنارى بۆ سەرى بارزانى تەرخان كرد.^{۱۷۲} بەم جۆرە حكومەتى بەعس دەستى بەكردەووە سەربازىيەكانى كوردەووە لەدژى شۆرشى كورد، لە ۱۰ى حوزەيرانى ۱۹۶۳ى* حكومەت نوێتەرەنى كوردى دەستگيركردو داواى ئەوەشى كرد كە بارزانى ھىزەكانى لەماوەى بىست و چوار كاتژمێردا خۆيان بەدەستەووە بدەن، لەھەمان پۆرژيشدا ھىرشىكى بەرفراوانى كوردە سەر پىگەكانى كوردو تا سەرەتاي مانگى شوباتى ۱۹۶۴ شەپ درىژەى كيشا.^{۱۷۳}

پەلامارى دىندانەى بەعسيان بۆ سەر كوردستان، بۆردومان كردنى شارو شاروچكەو دىھاتەكان و پەشە كوژى بەكۆمەل و تۆقاندن و پاونانى خەلكى لەشارو لادىدا، پەشبگيرى خەلكى لەلايەك و لىدان و قەدەغەكردنى پىكخراوە جەماوەريەكان لەعيراق و لە كوردستانىش بەشىكى سىياسەتى بەعسيان بوو بەمەبەستى دامەزراندنى تاك دەسەلاتى خۆيان

¹⁷¹ ھەركىراوھ لە جەمال نەبەز: كوردستان و شۆرشەكەى، ل ۲۲۵.

¹⁷² ھەمان سەرچاوە، ل ۲۲۳، ۲۲۴.

* بۆ زانیارى زیاتر بىروانە پاشكۆى ژمارە (۱۷).

¹⁷³ محمد عومەر مەولود: فیدرالیتە و پیاوەكردنى لە عیراقد، و/ محمد عومەر مەولود و عومەر

ئىبراھیم عەزیز، چ ۱، چاپخانەى و مزارەتى رۆشنیرى، ھەولیر، ۲۰۰۶، ل ۱۴۲.

لهسهرانسهری عیراقداو پاشان تیکشاندنی شوڤشی کوردستان. بهلام
ههر هه موو ئه مانه ئه نجامیکی تهواو پیچهوانه ی نه خشه که ی به عسیان
داب به دهسته وه، جهلال تاله بانیش ئه وکاته ی نوینه ری کورد بوو دهیوت:
"جهنگی به عسی دژ به کورد رهفتاریکه له شیوه ی قهرکردنی جووه کان
له لایه نه هیتله ره وه، تاله بانی زیاتر له سهری دهروات و دهلیت: "تا له نیو
نه برین، هاوکاری له گه ل هه موو لایه کدا ده که ی نه هتا له گه ل
شهیتانیشدا".^{۱۷۴} له بهر ئه وه ی کورد له عیراقدا به شیکی جیا نه کراویه له
نه ته وه ی کورد له هه موو کوردستاندا، بویه ئوتونومی له سهر بناغه ی
یه کگرتنی به دلخوازو بریانه له خه باتدا له گه ل هه ل و مه رچی ئه و کات
پینگه چاره یه کی کاتی بوو بو هه ردوو نه ته وه ی کوردو عه ره ب
پیکده که وت، خزمه تی قازانجی هه ردوو نه ته وه ی ده کرد، به لام ئه و
دروشمه چاره سه رکردنیکی یه کجاری نه بوو که جیگه ی مافی دیاریکردنی
چاره نووسی بگریته وه، به لکو ئه و چاره سه رکردنه هویه کی گرنه بوو بو
پزگاری گه لی کوردو به دیهینانی یه کیتییه کی نه ته وایه تی و ئاماده کردنی
هه ل و مه رچی له بار بوئه وه ی گه لی کوردیش بتوانی مافی خو ی
له دیاریکردنی چاره نووسی دا به کاربهینن که بریتدییه له دامه زراندنی
دهوله تیکی سه ره به خو بو هه موو کوردستان.^{۱۷۵}

له دیداریکی نیوان بارزانی و شانیدی عیراقی دا له ۱۹۶۳/۳/۴ دا،
تاهیر یه حیا ئه وه ی پوون کرده وه که کوردو عه ره ب هه میشه (دوو

¹⁷⁴ جمال نه به ز: کوردستان و شوڤشه که ی ۲۲۶. ۲۲۷؛ ئیبراهیم جهلال: خواریوی کوردستان....

نەتەوہی تەبا بوون)، بارزانی بەشیوازە تایبەتییەکی خۆی وەلامی دەداتەوہ و دەلیت: "من و تو هەردوو کمان سەر بە تیرەیی بەشەرین... لەگەڵ ئەوەشدا تو ناوت تایەرەو من ناوم مستەفایە، ئیدی بێ سودە ئەگەر بڵێن دوو مەروفی تایبەتی نین، کە هەریەکە کەسایەتی تایبەتی خۆی نییە." ١٧٦

حکومەتە شەپخوازە یەک لەدوا یەکەکانی عێراق سیاسەتی سەرکوتانەوہو دەستدریژی و پشیوی و ھەرانانەوہیان پەپەرە دەکرد، رۆڵیکی ئیجگار ناجوامیرانەیان لە چاندنی ترس و بگرەو بکوژی جەماوەری پەش و پووت و پێشمەرگەیی کوردستاندا بینی. لەئەنجامی ژێرکەوتنی ھیزی سەربازی و لاوازی سیاسی ناچار دەکران تکای تەقە وەستان و گفتوگۆ لە شوێن بکەن و سوود لەکات وەرگرن، لەھەمان کاتیشدا دەکەوتنە کۆشش بو جاش و بەکرێ گرتن و خۆکوێردنەوہ. حکومەتی بەعس جاریکی تر لە خەمڵاندنی ئاستی ھیزی بزووتنەوہی کورد شکستی ھێنا. ١٧٧

لەمانگی ١٩٦٣/١٠ بەدواوە، بآلی "چەپی بەعس" بەرپەراییەتی عەلی سالح سەعدی یاریدەدەری سەرۆک وەزیران و نەیارێ ناسرو بآلی راستی بەعس بەرپەراییەتی تالیب شەیبو و حازم جەوادێ وەزیری نیوخۆ دووچاری ناکوکی و دووبەرەکیەکی توند بوون. ١٧٨ ئەم ناکوکی و جیاوازییە گەورەییە نیوان بەعس و (عەبدولسەلام عارف) و جەنەرآلەکانی سوپای عێراقی ھێندە توندو تیربوو کە حوکمرانی

176 وەرگیراوە لە کریس کۆچیرا: س. پ. ل. ٢٩٨.

177 د. سەد ناجی جواد: دراسات في المسألة الكردية. ط ١. دار العربية للعلوم، بیروت، ٢٠٠٥، ل. ٩٦.

178 کریس کۆچیرا: س. پ. ل. ٣١٣.

هاوبه‌شیان له ۱۰ مانگ زیاتری نه‌خایاند.^{۱۷۹} پوژی ۱۸/۱۰/۱۹۶۳ عارف و کۆمه‌لیک له جه‌نه‌راله‌کانی سوپای عیراق ده‌ستیان به‌سه‌ر ده‌وله‌تی عیراقدا گرت و ده‌سه‌لاتی به‌عسیان پوو‌خاند، پیزه‌کانی سوپای عیراقی له‌رزۆک کردو و پژی می عارفیش زۆری لا مه‌به‌ست بوو بو چه‌سپاندنی پیگه‌ی خۆی له حوکمداو پاکتاو کردنی ده‌سه‌لاتی به‌عسیان له‌هه‌موو پوویه‌که‌وه لانی که‌م تاماوه‌یه‌ک یه‌کیک له‌به‌ره‌کانی شه‌ری خۆی رابگری، واته له‌لایه‌که‌وه شه‌ر له‌گه‌ل کوردو له‌لایه‌کی تره‌وه شه‌ر له‌گه‌ل به‌عس.^{۱۸۰} بارزانی جاریکی دیکه خراپ لیكدانه‌وه‌ی سیاسی خۆی نیشان دا له ۸ی شوباتی ۱۹۶۴ دا پیکه‌وتنامه‌یه‌کی ناشتی به‌نیوی خۆی نه‌ک وه‌ک پیه‌ری پارتی دیموکراتی کوردستان له‌گه‌ل عارف دا مۆر کرد.^{۱۸۱} ئه‌م پیکه‌وتنامه‌یه بووه مایه‌ی ناپه‌زایی ژماره‌یه‌ک له‌ئهندامانی سه‌رکرده‌یه‌تی و مه‌کته‌بی سیاسی پارتی و له‌شو‌پرش جیا بوونه‌وه.^{۱۸۲} ئیبراهیم ئه‌حمه‌دو تاله‌بانی ده‌سته‌جی رایانگه‌یاند: "مه‌لا مسته‌فا مۆری خۆی خستوه‌ته سه‌ر پیکه‌وتنامه‌یه‌ک که تیايدا نه‌ک هه‌ریاسی ئۆتۆنۆمی که بنچینه‌ی ئه‌و شته بوو که کورد له‌پیناوی دا شه‌ریان

¹⁷⁹ ئیبراهیم جه‌لال: س. پ، ۱۲۵.

¹⁸⁰ هه‌مان سه‌رچاوه، ۱۲۳.

* بۆ زانیاری زیاتر بروه‌انه پاشکۆی ژماره (۱۹، ۲۰)

¹⁸¹ Daved macdowall: a modern history of the kurds, i.b.tauris, London, 2000.p315, 316.

¹⁸² دیفید ادامسن و جرجیس فتح الله: الحرب الكوردية و انشقاق ۱۹۶۴. ط ۲. اربیل. ۱۹۹۹. ل ۵۸-

۵۹: عبدالفتاح علي بوتاني: وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية. اربیل. ۲۰۰۱. ل ۲۴۳.

کردبوو، بەلکو ئیدارەى زاتیش ناوى نەهاتبوو، لەم پێککەوتنامەىدا
هەتا ناوى کوردستان دیار نەبوو لەباتى ئەوە وشەى (شىمال) نووسرابوو
تا لەگەڵ زەوقى عەرەبە ناسیۆنالیستەکاندا بگونجى، ئىبراهیم ئەحمەد
تالەبانى پەرخنەیان لەو خراپ لیكدانەووە مامەڵە یەک لایەنە گرت.^{۱۸۳}
بارزانى بە هەمان شیوە و شیوازی تایبەتى خۆى بۆ پاكانەى ئەم بىرارى
خۆى ئەم هەقیقەتەى دەکردە بەلگە "جاریك لە دیلك كە بە درەختیکەو
بەسترا بوو... دەپرسن چ ئارەزوێهەکت هەیه؟ وەلامى دایەو و وتى لەم
درەختەم بکەنەو و بمبەن لەو درەختەم كە هەنگاویك دوورتر بوو
ببەستنەو" دیلەكە بىنى پاسەوانەكەى ئەم داوا بى سودەى پى سەیره،
وتى: "بۆیە ئەم داوايەم كرد تا بتوانم سى شەقاویك برۆم". هەلبەتە لەم
هەقیقەتەدا دیلەكە كوردە و سى شەقاوێكە ماوەى ئەو ئاگر پەریە كە لە
نیوان كورد و بەغدايە ئەنجام دەدرى.^{۱۸۴}

وتووێژ لیروە دەستى پێکرد، ئەم وتووێژانەش هەروەك زۆریك
لەوتووێژەكانى دواتر لەسەر كێشەى كەركوك شكستیان خوارد، ئەو
دەولەتانەى كە لەبەغدا بەدواى یەكدا هاتنە سەر دەسەلات تێكرا خواستى
كوردانیان لەسەر كەركوك و نەوتەكەى بردهو پاش.^{۱۸۵} پووختاندنى پزىمى
بەعس، شتیكى چاوەپووان كراو بوو هەروەك پوژنامەكانى ئەوروپا هەر
زوو، واتە لەسەرەتای جەنگى كورد و بەعس دا پیشبینى ئەوەیان كردبوو
كە چارەنووسى پزىمى بەعس لەچارەنووسى قاسم چاكتر نابێت، سەر

¹⁸³ Daved macdowall: amodern history of the kurds, p315, 316.

¹⁸⁴ کریس کۆچیرا: س. پ. ۳۱۹.

¹⁸⁵ جاناتان رەندل: بەم هەموو تەواوە لیبووردنى چى. ۲۰۸.

له نوێ گفتوگۆ له نێوان کورد و پڕییمی عارفدا دهستی پێکړدهوه که له ۱۰ ی شوباتی ۱۹۶۴ دا به دانپیدانانی مافی نه ته وایه تی کورد له چوارچیوهی عێراقدا کوژی هات، ئه و مافه ده بوايه له گه ل ده ستووری کاتی عێراقدا هاو جوت کرابا بۆ ئه و مه به سه ته ش کوردیش ته قه ی راگرت. ^{۱۸۶} به لام ئه و ده ستووره مه سه له ی کوردی به شیوه یه کی وا فه رامۆش کردبوو که سیاسه تمه داریکی عاره بی وه ک (کامل چادرچی)، سه رۆکی (حزب الوطنی الديمقراطي) بێنیتته وه لام و له ۱۹۶۴/۶/۲ دا بیرخه ره وه یه ک به پڕییمی عارف بدات و بلیت: "ده ستووری نوێ، کی شه ی کوردی له گه ل هه موو تی کچرژاوی و ئالۆزییه کی دا هه روا هیشتوته وه، چاکتر وایه پێک و ره وان دانی پێدا بنریت و مه ودا و چاره سه ری گونجاوی بۆ ده ست نیشان بکړیت." ^{۱۸۷}

کاتی که عه بدوله سه لام بارگه ی به ره و نه مان تی که نا له نیو فرۆکه ی هیلۆکو پته ردا بوو که دیوی مه رگ ده ستی نایه بینه قاقای که ولی له به ردا پنی و فرۆکه که له ئاسماندا گری تی به ره بوو بوو به قه ره برووت، (عه بدوله رحمان) * ی برای کرایه سه رۆک کۆمار، له به دی و گه نده یی و بی

186 جه مال نه به ز: کوردستان و شوپشه که ی. ل ۲۳۶.

187 هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۶.

* برای عبدالسلام عارفی سه رۆکی پێشوی عێراق بووه. دوا ی ئه ویش کراوه به سه رۆک کۆمار. له کۆلیژی سه ربازی و ئه رکان ده رچوووه. له سوپادا پله ی به ربۆته وه کراوه به جیگری سه رۆکی ئه رکان له سا لی ۱۹۶۶ دا به سه رۆکایه تی وه فدی که سه ردانی مۆسکۆ ی کردووه. به مه به ستی چه ک کرین بۆ سوپای عێراق و له نیسانی ئه و سا له دا (عبدالسلام) ی برای له فرۆکه که وتۆته خواره وه مردووه عبدالرحمن له جیگای بووه به سه رک کۆمار و پله ی سه ربازی گه یشتۆته (فریق) و به سه ردان چوووه بۆ ولا تی میصر و کوهیت و تورکیا. له ئه نجامی کۆده تای حیزبی به عسی سا لی ۱۹۶۸

فەرى و دل پەشى دا لەبرای خوڤى كەمتر نەبوو دەرگەى براىى و
يەكسانى و ئاكارى نىشتەمان و بەخشندەيى لەپرووى مروڤ داخست و
ئەوئندەى پيىكرا وولاتى قوردا.^{۱۸۸}

لەسەرۆك كۆمارى لابران پرووى كردۆتە توركيان (ياسين صابر سالىح: ئينسكلوپيىداى گشتى ، ل ۷۱۰)

¹⁸⁸ ئورخانى غالب: س. پ، ل ۱۵۰.

دووهم: كۆدهتاي سالى ۱۹۶۸

عيراق وەك دەولەت و قەوارەى سياسى بەرھەمى ھەلەيەكى مېژوويى
يان پېككەوتنىكى مېژوويىيە، نەك بەرھەمى راستى يان پىداويستىيەكى
مېژوويى، ھەروھەا عيراق بەرژەوۈندى و ئىرادەيەكى دەرەكى دروستيا
كردوۈ، نەك بەرژەوۈندى و ئىرادەى گەلىكى ھاو مېژوو، ھاوكلتور
ھاوئامانچ و ھاوچارەنووس. عيراق لە كۆمەلىك گروپى نەتەود
ئىتتىكى و مەزھەبى جۇراوچۇر دروست كرا، بى ئەوھى زەمىندە
ھاوبەشى مېژوويى و كلتورى، ھەستى ئىنتىماى ھاوبەش يان ھارىكارى
نەتەوھى لە نىوانياندا بوويىت، بۆيە قەيرانى عيراق پىش ھەرشتى

لێرەو دەست پێ دەکات.^{۱۸۹} لە سالانی شەستەکانی سەدەی رابردوودا کۆمەڵگەی عێراقی بەگشتیی و خەڵکی کوردستان بەتایبەتی، پووبەپرووی تۆتالیتاریترین و وحشی ترین پزۆیم بوونەو، کە ئەویش پارتی بەعسی عەرەبی عەفەلقی بوو، لەم ماوەیدا هەموو پێک هێنەرە سەرەکییەکانی ژیان لە واقعی عێراقیدا گورزی جەرگ بریان لەلایەن بەعسەو بەرکەوت.^{۱۹۰} دەوڵەتی عێراق لەباتی ئەوێ ئەم قەیرانە چارەسەر بکات قەیرانەکە ی گۆری بەئاژاوەگێڕی، چونکە بەدریژایی میژووی خوێ، نەیتوانی گەلانی عێراق لەدەوری بەرژەوهندییەکی هاوبەش و ئامانجییکی هاوبەش و پێناسەییەکی هاوبەش کۆبکاتەو، دەوڵەت لەجیاتنی ئەوێ هەول بەدات پێناسەییەکی تایبەتی بۆ وولاتییکی فرە نەتەو و فرە کلتور دابڕیژێت، بەردەوام هەولێ داو پێناسەیی عەرەبی بەسەر عێراق و گەلەکانیدا بچەسپێنێت، لەجیاتنی ئەوێ دەرپری بەرژەوهندی هەمووان بێت و بەپێی دەستور ماف و یەكسانی هاوولاتیان دەستەبەر بکات تەنیا دەوڵەتی گروپیك، کەمایەتیەکی عەرەبی - سونی بوو. لەجیاتنی ئەوێ هەول بەدات تەبایی و هاریکاری نەتەوایی لەنیوان گەلانی عێراقدا دروست و بەهێز بکات، خوێ ئەوانی زیاتر لێک دابڕیوو، کێشە نەتەوایی و مەزەهەبیەکانی نیوانیان توندتر کردوو.^{۱۹۱} هەر بۆیە دەبینین

^{۱۸۹} رەفیق سابیر: عێراق دیموکراتیزەکردنی یان هەلەوێشانەنەو، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو
هۆشیاری، سلیمانی، ۲۰۰۵، ل. ۷.

^{۱۹۰} بەختیار جەبار: پەيوەندی بەعسیزم بەناسیۆنالیزمەو. گۆفاری (نوێکار)، ژمارە (۱)، بەهاری
۲۰۰۶، ل. ۳۶.

^{۱۹۱} رەفیق سابیر: عێراق. دیموکراتیزەکردنی یان هەلەوێشانەنەو. ل. ۷، ۸.

ئەو دەسلەت و ئایدیۆلۆژیایانەى كە بەقورسى كاریان بۆ ئەم خەسلەتەى ناسیۆنالیزم كەردوو كە خەسلەتییكى ترسناكە لەدوارجادا بونەتە دىكتاتۆرى گەورە لەناو كۆمەلگەى مەوقایەتیدا، بەتایبەتەى لەو شەیتانەى كە زیاد لەنەتەوہیەكى تیا بوو، وەك نازیزم ھەلەدەستت بەتوانەوہى نەتەوہى جولەكە لە پروسەى ھۆلۆكۆستدا، یان بەعسیزم و بەعس یەككە لەو فكرەو ئایدیۆلۆژیانەى كە زۆر پوون و ناشكرا لەسەر ئەم خەسلەتەى ناسیۆنالیزم كاری كەردوو. ^{۱۹۲} بۆیە بەھۆى لاوازی عارف لە دەسلەتدا، بیھیزی پیگەى لەناو سوپادا، نەبوونی پارتییكى سیاسى پالپشت بۆ عارف و كیشەى شیعیە لەخوارووی عێراق و بئى ھیواى لای نەتەوہییەكانى عەرەبى لە عارف و تەشەنەكردنى كیشەى نیوان عێراق و ئێران و پارچە پارچە بوونی سوپای عێراقى، كەبەشیكى لە كوردستاندا قەتیس كەردبوو و بەشیكى لە ئێردەن مابوو وەك بۆ شەپرى ئیسرائیل پۆشیشتبوون، ئەم ھۆكارانە و چەندین ھۆكارى تەربوونە مایەى پووخانى عارف و چوونە سەركارى بەعسیان. ^{۱۹۳} لەماوە نیوان سالانى ۱۹۶۳ - ۱۹۶۸دا بەعسى لادراو لەسەر حوكم، دەستى كەردبوو بەكاركردن و پێكخستەوہى ھیزەكانى خۆى و ھەموو ھیزیكى لە سوپا و لایەنگرانى لە كۆشكى كۆمارى كۆ كەردبوو بۆ دەست گرتن بەسەر دەسلەتدا جارىكى ترو بەتەواوى توانى ئەم ھەولە بەئەنجام بگەيەنئى، بەتایبەتەى كاتیك حوكمى عارفى واتە ھەردوو برا عەبدولسەلام و عەبدولرەحمان نەیانتوانى بەو

^{۱۹۲} بەختیار جەبار: پەيوەندى بەعسىزم بەناسیۆنالیزمەو. ل. ۴۰.

^{۱۹۳} ئیبراھیم جەلال: خوارووی كوردستان و شۆرشى ئەیلول. ل. ۲۴۲.

ئاراستەيەدا بېرۇن كە بەشدارى دەكات لەبەدى ھېناني ديموكراتى لە
 وولاتدا، بەلكو سىياسەتى تاك رەوانەو چەوسىنەرەنەيان پەيرەو دەکردو
 بەشداريان لە حوكمى فەساددا دەکرد كە وولاتى بەرەو خراپى برد بوو.^{۱۹۴}
 لەبەر ئەم ھۆيانە لە بەھارى ۱۹۶۸دا چەند جەنەرالىكى عىراقى
 نوسراوئىكيان ئاراستەى سەرۆك عارف كەردبوو، لەم نووسراویدا بەتوندى
 رەخنەيان لە پەرئىمەكەى گرتبوو، تىیدا پرونيان كەردبوو كە ئەو پەرئىمە
 بېروا متمانەى گەلى لە دەست داو بەپيويستيان زانيوو كە چارەسەرێك
 بۆ كىشەو گىرو گرتەكانى ناوخۆ بدۆزنەو.^{۱۹۵} لەو ماوەیدا ھەلى لەبار بۆ
 باالى ئەحمەد حەسەن ئەلبەكرى پارتى بەعسى عەرەبى سۆسياليسىت
 رەخسا، بەبيانوى ئەو ھى گوايە تىدەكوۆش عىراق لەگىژاو قەيران پزگار
 بكەن، لەگەڵ ژمارەيەك لە ئەفسەرانى سوپا رېككەوتن، لە نيوانياندا
 كۆنەپەرست و گومانليكراو ھەبوون.^{۱۹۶} پارتى بەعس كە بۆ جارى دووھم
 لە تەمموزى ۱۹۶۸دا بە كودەتايەكى دوو قوناغى دەسەلاتيان گرتە
 دەست.^{۱۹۷} لە ۱۹۶۸/۷/۱۷ بەعسيەكان بۆ جارى دووھم چوونە سەر
 دەسەلات، بەپشتيوانى عەبدولرەزاق نايف سەرۆكى دووھمى سوپا و
 جەنەرال عەبوودى فەرماندەى گاردى سەرۆكايەتى كۆمارو سەر
 بەرېكخراوى ئەفسەرانى ناسيونايسىت، كودەتايەكيان لە عەبدولرەحمان

¹⁹⁴ كاظم حبيب: لمحات من نضال التحرير الوطنى لشعب الكردى في كردستان العراق، اربيل، ۲۰۰۵.

ل ۵۰۳؛ كاظم حبيب: الاستبداد و القسوة في العراق، سليمانى، ۲۰۰۵، ل ۴۱۱.

¹⁹⁵ روينە لومبورن: كورد گەلىكى بى وولات. و ئەمجدە شاكەلى. ستۆكھۆلم، ۱۹۹۴، ل ۵۴.

¹⁹⁶ فاتح رەسوول: بنچينەى ميژووى بيرۆكەى چەپ لە كوردستاندا، ل ۳۴۷.

¹⁹⁷ نەوشىروان مستەفا ئەمىن: پەنجەكانى يەكترى دەشكێنن، ل ۹؛ سەرھنگ زەرھى ستاد، عبداللە

رفيعى: صدام ابن غريقة عرب، ل ۷۷.

کردو پاشان له فېرکه یه کدا نارديان بو له ندهن و ئه م کوده تايهش به
کوده تاي سپي ناسراوه.^{۱۹۸}

کاتى د هسه لاتيان گرته دهست، (ئه حمهد حه سهن به کر) بووه سه روک
کو مارو عه بدولر ه زاق نايف وه زاره تى پي که يينا که به پياوى ئينگليز
به ناوبانگ بوو،^{۱۹۹} به لام دواتر عه قيد نايف و خرايه وه و جه نه رال
ئه حمهد حه سهن به کر هه موو د هسه لاتى کى خست ژير کو نترولى خويه وه و
حکومه تى کى ترى دامه زراند که (حه ردان تکرى تى) * بوو به وه زيرى
به رگرى و جه نه رال (عه مماش) * * بوو به وه زيرى ناوخو، به م جوړه

---

¹⁹⁸ ريباز: قه نديل به غداى هه ژاند، هه ولير، ۱۹۹۳، ل ۱۸؛ گوینته ر دنیشته ر: کورد گه لى له خشته ی
براوى غه در لى کراو، ل ۲۵۰؛ کريس کوچيرا: کورد له سه ده ی ۱۹ و ۲۰، ل ۴۴۳؛ اديت وائي، ايف.
بيزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجية ۱۹۱۵-۱۹۷۵، ت/عبدالجيد حسيب القيسي، ج ۲، ط ۱، بدون
مكان الطبع، ۱۹۸۹، ل ۸۵-۸۶؛ خالدة عبدالقهار: سكرتيرة صدام تتكلم...، ل ۶۳.
¹⁹⁹ ئبراهيم جه لال: س. پ، ل ۲۴۳.

* له كوده تاي سالى ۱۹۶۳ دا پولى هه بووه و بوته سه ركرده ی هيژى ناسمانى، به هوى ناكوكى له نيو
حيزى به عس و ناكوكى له نيوان بالى راست و چه پى به عس دا، ولاتى به جبه يشتوه و چووه ته
ئيسپانيا. له كوده تاي عبدالسلام عارفدا بوته سه ركرده ی گشتى هيژه چه كداره كان و وه زيرى
به رگرى. سالى ۱۹۶۴ بوته سه قيرى عيراق له سويد، دواتر ئه و پله يه ی لى سه ندر او ده ته وه به هوى ئه و
شالاهوى كه عبدالسلام دژى به عسيه كان گرته به ر كه ده يانو يست كوده تاي لينكه ن. له ده ره وه
مايه وه تا له سه رده مى عبدالرحمن عارف دا هاو ته وه . (علاء جاسم محمد الحربى: س. پ. ل ۷۷،
۷۸، ۷۹).

* * له به غداد له دايك بووه. فيرگه ی ناماده يى هه ر له وى ته واو كردووه. له سالى ۱۹۴۵ دا چووه ته
كو ليژى ئه ركان و چه ند پله و پا يه يه كى گر ته ده ست، بووه ته به ئوه به رى (شعبة الثالثة) له
وه زاره تى به رگرى، دواى ئه وه به هوى بيو باوه رى سياسى يه وه دوو جار زيندانى كراوه. له كوده تاي
سالى ۱۹۶۳ دا كراوه ته وه زيرى به رگرى و سه ركرده ی گشتى سوپاى عيراق. پاشان دوو
خراوه ته وه. له كوده تاي دووه مى به عس سالى ۱۹۶۸ دا كراوه ته وه زيرى ناوخو پاشان به جيگرى

به عس دواى شكستيه كه يان له سالى ۱۹۶۳دا، به پينچ سال چوونه وه سهر
 حوكم و له دهسه لاتدا مانه وه.^{۲۰۰} گرتنه وه دهستى دهسه لات له لايهن
 به عسيه كانه وه ترسيكى گه وهى خسته دلى كورده وه، چونكه كورد
 نه زمونيكي تالى له گهل حوكمى به عسدا هه بووه، بويه چاوه رپى
 كاره ساتى گه وهى له سهرده مى به عسدا ده كرد. به لام نه مجارهيان به عس
 به تيورييه كى تر به نامه ي كار و پيلانه كانى خوى دارشت، سهرانى
 به عس چاويان له وه برىبوو كه بو ماوه يه كى زور حوكم بكهن، بو نه م
 مه به ستهش له سهر دوو پايله نه خشه كانيان دارشتبوو،
 يه كه ميان: خوبه هيژ كردن بوو له ناوه وه، دووهم: پيدا كردنى پالپشتى
 به هيژ بوو له دهره وه.^{۲۰۱} به عس كاتيک دووهم جار گه يشته وه دهسه لات
 به نامه ي سياسى و ئابوورى و كوومه لايه تى خوى راگه ياند، كه له ناوه پرۆكدا
 جياوازييه كى نه وتوى له به نامه بنه رته ي و چالاكيه گشتيه كانيدا نه بوو،
 به لام به چهند گوڤرانكارييه ك جيا ده كرايه وه.^{۲۰۲} بويه كاتيک چوونه سهر
 كورسى دهسه لات، وه سالى ۱۹۶۳ نه جو لانه وه وه له سهره تاوه پروى
 راسته قينه ي خويان پيشان نه دا، به لكوو نه م جار ه خويان به چه پيكي
 په رگير (يسارى متطرف) دايه قه له م و كه وتنه باسى مافى چينى كريكارو
 به ربه ره كانىي كونه په رستى و ئيمپرياليزم و زايونيزم و مافى گه لى

سه روک کۆمار و پاشان به بالۆيزى عيراق له مۆسکۆ و دواجار له پاريس وهلنسكى ، پاشان ههرله وى
 کۆچى دوايى کردوه، (ياسين صابر سالح: ئينسکلۆپيدىاي گشتى، ل ۶۸۷).

²⁰⁰ کريس کۆچيرا: س. پ. ل ۳۴۴.

²⁰¹ شوڤرش حاجى رسول: نه نفال، ل ۲۶.

²⁰² کاظم حبيب: لمحات من نضال حركة التحرر الوطني للشعب الكردي.. ل ۵۳، ۵۴.

فەلەستىن و چارەسەرکردنى كېڭەيتىش كورد بەئاشتى. ۲۰۲ ئەم جارىيان كە لەسەرەتادا دەسەلاتيان گرتە دەست، گوايا سووديان لە ئەزموون و پراكتىك و شەكستەكانى پېشوويان وەرگرتوو و ئەو تاوان و ھەلە گەورانەى كە لەدوای كودەتای شوياتى ۱۹۶۳ بە قوولئى تىي كەوتبوون، جاريكى تر دووپاتى ناكەنەو و لەھەموو پوويەكەو تىدەكۆشن باري عىراق بگۆپن و بۆ پېشەوہى بەرن، ئەو كېڭەو ناكۆكى و جياوازييانەى ھەن، چارەسەريان بۆ بدۆزنەو و فرە لايەنى حيزبایەتى پابگەيەن و گىراوہ سياسىيەكان بەردەدەن و كۆمەلئى كارى لەو بابەتەيان پراگەياند، ۲۰۴ لەبەيانى يەكەمى كودەتادا بەعس بەلئىنى بەھيژکردنى پەيوەندى لەگەل يەكئىتى سۆڤيەتدا دابوو، راستىيەكەشى دەسەلاتى بەعسى لە سياسەتى دەرەویدا ھەولئى بەھيژکردنى پەيوەندى ئابورى و سياسى و ديبلۆماسى دا، جەنگى لەگەل سۆڤيەت و وولاتانى سۆسياليسىتى دا پراگرت و دانى بە ئەلمانىاي ديموكرات و بە كۆمارى كاتى قىتنام داناو لە ناوخۆى ولاتيشدا ھەولئى سەودا كردنى لەگەل پارتى كۆمونيست و نەتەوہيەكانى عەرەب و چارەسەرکردنى گىروگرفتى كوردى دا. ھەرچەندە لەبەيانى يەكەمى (ئەنجومەنى سەرکردايەتى شۆرش)دا، كە ئەلبەكر ديمەزراندبوو ھيچ ئامارەيەك بۆ مەسەلەى كورد نەكرابوو، بەلام لەھەندى پريارو ھەنگاوى دواتردا بەشداریيەكى باشى كرد لە سووك كردنى كېڭەو تەنگرەى نيوان كوردو حكومەتى ناوہنديدا كەبەلاى زۆربەى چاوديرانەوہ مايەى

203 جەمال نەبەز: ئىستە و پاشەپۇژى نەتەوہى كورد، ستۆكھۆلم، ۱۹۸۹، ل ۱۲.

204 فاتح رەسول: بنچينەى بىرۆكەى چەپ لە كوردستاندا، ل ۳۴۷.

سەرسامى بوو. ^{۲۰۰} بەعس ھەرگىز بى پراگماتىزم نەبوو، كاتىك پارتەكەى چووھە سەر حوكم زۆر لاواز بوو، و نەيدەويست لەگەل سەرھەلدانىكى تاقەتەردا بکەويته مەملانى، بۆيە لە دواى ۱۹۶۸ ھە زامانى پياھەلدان و برىقەدارى پان عەرەبى بۆ ھەوليکى تازە لە پیناوقەوارەى عىراقىكى يەگگرتوو توپدرا، کە بە ھۆيەوھ کورد وەك شەرىك قبول بکرىن. ^{۲۰۶} بەعس لەو کاتەدا دەيوست خۆى تووشى شەرى ناوخۆ نەکات، بۆيە درىژەى بەپەيوھندييەکانى لەگەل ھەردوو بالى (مەلایى و جەلالى) دا و لە ھەزارەتەکەى ئەحمەد ھەسەن ئەلبەکردا سى کورسى وزارى دانى، دوو ھەزىرى بالى مەلایى و ھەزىرىکىش بۆ بالى جەلالى و بەلینىشى دا بەجى بەجى کردنى (۱۲) ماددەکەى ئەلبەزان،* ئەم سىياسەتەى بەعس جۆرە پيش برکىيەکى لەنيوان مەلایى و جەلالى دا درووست کردبوو لەپرووى پراگەياندنەوھ بۆ فشارى زياتر خستە سەر بەعس بۆ بەدەيھىنانى

²⁰⁵ گوینتەر ديشنەر: س. پ، ل ۲۵۰؛ كاظم حبيب: الاستبداد و القسوة في العراق، سليمانى. ۲۰۰۵.

ل ۱۳۴.

206 Human rights watch/ middle east, iraq's crime of genocide, the anfal campaign against the kurds.p22, 23.

* سەرۆك ھەزىرىنى عىراق دەريارەى پيدانى لامەركەزى بە كوردستان. سالى ۱۹۶۶ دەقى رىككەوتنامەيەكى لە تەلەفزيۆن و رادىۆى بەغداوھ راگەيانەد، رىكەوتنەكە لە ۱۲ بېرگە پىكەتەبوو. لەوانە (زمانى كوردى لە كوردستاندا پەيرەو بکرىت، بەرپوھەردنى كاروبارى نىوخۆى كوردستان بەدەست كوردەوھ بىت. ھىزەكانى پيشمەرگە بکرىتە پاسەوانى سنور، گىراو و بەندكراوھ كوردەكان نازادبکرىن. شارى دھۆك بکرىتە مەلەندى پارىزگای دھۆك، فەرمانبەرى دەرکراوى كورد بۆ سەر كارى خويان بگەپنرىنەوھ... ھتەد.) (فوائد تاهير سادق: ھۆشيارى ميژوويى، سليمانى. ۲۰۰۱. ل ۱۹۳-۱۹۴؛ باقىچ: كوردستان و مەسەلەى كورد. و عبدالخالىد صابر، ۱. چاپخانەى شىغان. سليمانى. ۲۰۰۶. ل ۸۸)

دەستكەوتى پتر.²⁰⁷ لە ئۆكتۆبەرى ۱۹۶۸دا سەركردهى مەركەزى پارتى كۆمۇنىستى عىراق لەبلاوكراوھەكيدا لەژىر ناوى (لەبارەى مەسەلەى كورد- عىراق)ھە بىرورپاى خۆى بەرامبەر بەمەسەلەى كورد دەرپررى تىيدا وتبەوى: " كورد لەعىراق دا بەشكە لەنەتەوھى كورد كە لەخاكى كوردستانى دابەش كراو دا ئەژى و ھەرەك نەتەوھە كەمايەتيەكانى تر مافى پەرەوى خۆى ھەيە بۆ ديارى كردنى چارەنووسى خۆى كە مافى جودابوونەوھە دامەزناندى دەولەتيكى سەرەخۆى يەكگرتووش دەگريئەوھە مەسەلەى كورد تەنھا لەپريگەى پروخاندنى پريئە ديكتاتوريە كۆنە پەرستەكان و دامەزناندى پريئەيكى ديموكراتى شۆرشگيرانەى جەماوهرىانەوھە چارەسەر دەكرىت، ئەگينا بزوتنەوھى كوردى چەندىن سەرەكەوتن و دەست كەوتى لەپيش ئەم ئامانجە بەدەست ھيئاوھ، بەلام ھەميشە ئەو دەستكەوتانەى تووشى دەست دريژى بوون و بەرەو لەدەست چوون بوون".²⁰⁸ بەعسيەكان لە لاين خويانەوھە ئامارژيان بەوھە كردبوو كە مەسەلەى ئۆتۆنۆمى لای ئەوان دواى چوونە سەر دەسەلاتيان لە سالى ۱۹۶۸دا مەسەلەيەكى سەرەكەو لەناخى بيروو باوهرپيانەوھە پەيدا بووھ و ئەمەش وايان لەسەركردهكانى شۆرش دەكرد كە لەگەلياندا بكەونە گفتوگۆكردن.²⁰⁹ بەعس ئەمجارەيان ويستى سياسەتى ناوخو دەرەوھى خۆى بەجۆريك داريژى كە ھەم خۆى لەكيشەكانى نيوخو پياريزى و ھەم

²⁰⁷ ئىبراھىم جەلال: س. پ. ۲۴۲؛ نەوشىروان مستەفا ئەمين: پەنجەكان يەكترى دەشكىن. ل ۹۶.

²⁰⁸ پارتى ديموكراتى كوردستان (سەركرديەتى كاتى). پيمازى بزوتنەوھى ئازاديخوازى كورد.

بەين سال و شويى چاپ. ل ۳۴.

²⁰⁹ ھەمان سەرچاوھ، ل ۶۰.

لەدەرەوەش پەيوەندى خۆى لەگەل ئۆردوگای سۆقیەت و سۆسیالیستى دا باش بکات.^{۲۱۰} ئەو دەمە بەعس ھىشتا خۆى جیگیر نەکردبوو، نەئەتوانى، یاخود نەیدەویست ھیزەکانى خۆى بەشەپرى کوردستانەوہ خەریک بکات، بۆیە لە ۲۴ى ئۆکتۆبەرى ۱۹۶۹دا لە بواری مافەکانى کورددا ھەندى ھەنگاوى نا.^{۲۱۱} وەك کردنى نەورۆز بە جەژنیکی فەرمى لە عێراقداو کردنى خۆیندن بە کوردی لە قوتابخانە سەرەتایى یەکانداو دەرکردنى چەند گۆقاریک بە کوردی لەلایەن حکومەت خۆیەوہ و دامەزراندنى زانکویەك لە سلیمانى، ئامانجیان ئەوہ بوو کە جەماوەرى کورد بەلای خۆیاندا رابکێشن، بەلام دواتر بۆیان دەرکەوت کە کورد بەو مافانە ھەل نەخەلەتاوون،^{۲۱۲} بەلام زۆرى نەخایاند پەردەیان لەسەر پروی خۆیان لاداو کەوتنە ھێرش بردن بۆ سەر گەلى کوردستان و درێژەیان بەشەپرو وێرانکردنەکانیاندا، گەلى کوردستانیش جوامیرانە بەرگریان لە ماف و بوونى خۆیان کردو پۆژگارو پارسەنگى شەپرو پیکدادانەکان بە خواست و ئارەزووى بەعسیەکان نەشکایەوہ. دواتر لەئاکامى ھەول و کۆششى خێرخوازانى ناوہوہ دەرەوہى عێراقدا، حکومەتى بەعس گەیشتە سەر ئەو برۆایەى کە ناتوانییت بەئاکارو ئاسن شوپشى گەلى کوردستان لەناوبەریت.^{۲۱۳} بەعس لەسەر زارى ھەردان تکریتیەوہ دان بەو

²¹⁰ ئیبراھیم جەلال: س. پ، ۲۴۳.

²¹¹ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتى ئەشکین. ل. ۹۷.

²¹² جەمال نەبەز: دۆزى ناسیۆنالى کورد. سوید، ۱۹۸۵. ل. ۶۱؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتى ئەشکین. ل. ۹۷.

²¹³ فاتح رەسول: بنجینەى بیژکەى چەپ لە کوردستاندا. ل. ۳۴۸.

راستییه‌دا ده‌نیّت و ده‌لیّت: "له‌واقیعه‌دا کورده‌کان له‌ماوه‌ی یه‌ك سه‌ده‌ی ته‌واودا به‌خوڤراگرتنی پالّه‌وانانه‌یان توانیان تا ئه‌و راده‌یه پڕیّم به‌چۆك دابه‌یّنن كه ئیتر وامان لیّه‌اتیبوو ئه‌گه‌ر جه‌نگ به‌رده‌وام بوایه له‌وه ده‌ترساین كه به‌غداش بكه‌ویته به‌رده‌ستی بارزانی... پڕیژه‌ی قوربانیانی سوپای عیّراق له‌ماوه‌ی مانگیك پيش به‌یاننامه‌ی ١١ی ئازار له‌هه‌ر هه‌فته‌یه‌كدا بگاته ٣٦٢ كوژراوو بریندار".^{٢١٤}

به‌عس كۆنگره‌یه‌كی به‌ست و یه‌كێك له‌باسه‌كانی كۆنگره‌ تایبته‌ بوو به‌ كوردو جوۆری چاره‌سه‌ركردنی كیشه‌كه‌ی و داوایان له‌ باڵی مه‌كته‌بی سیاسى (پدك) كرد پڕۆژه‌یه‌کیان به‌نووسراوی بۆ ئاماده‌ بکه‌ن له‌سه‌ر بۆچوونه‌كانی خوێان ده‌رباره‌ی چاره‌سه‌ری كیشه‌ی كورد، له‌م پڕۆژه‌یه‌دا كه ئاماده‌یان كردبوو ئاماژه‌ به‌وه‌ كرابوو كه چاره‌سه‌ری بنه‌رته‌ی كیشه‌ی كورد به‌وه‌ ده‌كری دان به‌مافی نه‌ته‌وه‌یی كورددا بنیّن له‌سه‌ر بنچینه‌ی ئازادی بریاردانی چاره‌نووس كه له‌ قوئاغی ئیسته‌دا كورد به‌شیوه‌ی ئۆتۆنۆمی به‌كاری ده‌هینیّت، یه‌كێ له‌ به‌عسییه‌كان كه پڕۆژه‌كه‌ی بینیبوو وتبووی: "ئه‌مانه‌ به‌چه‌ك و پاره‌و ئازووقه‌ی ئیمه‌ شه‌ر ده‌كه‌ن و داوای مافی چاره‌نووس ئه‌كه‌ن، ئه‌گه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌كی تری یارمه‌تی دانیان هه‌بوایه ئه‌بوو داوای چییان بكردایه".^{٢١٥} دیاره‌ هه‌ریه‌ك له‌ پارتی دیموكراتی كوردستان و ده‌وله‌تی عیّراق له‌ ووتیژه‌كانی نیوانیاندا چاودیری لایه‌نی دووربینی به‌رژه‌وه‌ندییه‌كانی خوێان ده‌كرد، كورد پێیان

214 رشید ملا: الحقیقة الخفية لصدام التكريتي، بدون مكان و سنة الطبع، ٨٧.

215 نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین: په‌نجه‌كان یه‌كتری ئه‌شكێن، ٩٩.

لەسەر هینانەدی گشت داخوایەکانی خوێان دا دەگرت و عێراقییەکانیش ئامادەبوون ئەو مافانەیان پێ بدەن کە بەرژەوهەندی وولاتەکیان نەخاتە مەترسییەوه.²¹⁶ هەلۆیستی نەتەوه پەرستە شوێنی و پرەگەن پەرستەکانی عەرەب هەر بەناوبردنی مافی بڕیاردانی چارەنووسی بۆ نەتەوهی کورد شیتگیر دەبوون و ئەوه بە لایەنگیری نەتەواوەتی و جیابوونەوه خوای و گەلی ناو و ناتۆرەدی تریان داوەنا. لە لایەکی دیکەوه هەر چەندە دەستەیی هورده بۆرژوای کورد بەوپەڕی هەول و زۆر بەسەرگەرمی یەوه دژی جیابوونەوه خوای دەوستان، بەلام هیشتا هەر لەتۆمەتی جیابوونەوه خوای چ لەلایەن چەپەکانی عەرەب و چ لەلایەن داگیرکەرانی کوردستانەوه پزگاری نەدەبوو، ئەم تۆمەتە بە تاییبەتی لە سەر دەمی قاسمدا زوو زوو دەخرانە پال وورده بۆرژوای کوردی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان و بەوه گوناھبار دەکران گوايە دەیانەوێت دەولەتیک بەیارمەتی ئەمەریکا دامەزێنێ. ²¹⁷ لەگەڵ ئەوەشدا بەهیچ جوړیک ئۆتۆنۆمی بەچارەسەریکی نمونەیی بۆ کیشەیی نەتەوهیی دەولەتە فرە نەتەوهکان دانانرێت، یەكسانیش لەنیو کۆمەڵە جیا جیاکانی هیچ دەولەتیکدا نایەتەدی گەر گشت لایەنەکان بەیەکەوه بەشداری لە بنیاتنانی کۆلەگە سەرەکیەکانی دەسەلات لەو دەولەتەدا نەکەن. کەواتە ئۆتۆنۆمی چارەسەریەکی سەرکەوتووی کیشەیی نەتەواوەتی نییە. ²¹⁸ لەپراستیدا هەلگرێتی درووشمی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و دیموکراسی بۆ

²¹⁶ حەسەن ئەرەفە: کوردەکان. ل. 204.

²¹⁷ جەمال نەبەز: ئیستە و یاشەپۆژی نەتەوهی کورد. ل. 23.

²¹⁸ سۆران عیزەددین فەیزی: دوو قونای میژوویی لە روانگەی یاساییەوه. هەولێر. 2006. ل. 18.

عێراق قسەییەکی زیادەبوو، چونکە ئۆتۆنۆمی خۆی بەشیکیە جیا ناکرێتەو لە دیموکراسی، لەبەر ئەوە گەر پۆژیک لە پۆژان پژییمکی دیموکراسی لەم وولاتەدا هاتە کایەو، ئەوکاتە بەهەموو دنیایەو یەکێک لەو مافە سەرەکیانەی کە ئەو پژییمە دەیدا ئۆتۆنۆمی کورد دەبێ. ^{۲۱۹} هەروەها لە باسی دیموکراسیدا بەعسییەکان بەپاشکاو و تەبوویان: "ئێمە حیزییکی شۆرشیگێڕین بە شۆرش هاتوینەتە سەر حوکم، باوەرمان بە دیموکراسی پۆژئاوایی و دیموکراسی لیبرال نییە، هەڵبژاردنی گشتی واتە تەسلیم کردنی حوکم بە کۆنە پەرستەکان". ^{۲۲۰} بەعسییەکان ساڵی ۱۹۶۸ هەمان یا زۆربەی هەمان گروپی ۱۹۶۳ بوون بە سەدام و ئەحمەد حەسەن بەکریشەو، بۆ ئەوەی بواری هەناسەدان بۆ کەسی تر نەهێلنەو، زۆرتەین خەلکی سیاسی و دیاری سەرگۆڕەپانی سیاسەتیار لەناودا بوو. پارتی بەعسیان ناونا حیزبی قانیدی و تەواوی بارگەو بنەیی حیزبە پەسەنەکانیان پێچایەو بەفراوانترین شیوە کەوتنە پاكتاوی پەگەزی، پوبەری باشووری کوردستانی یان بەشیوەییەکی ترسناک هێنایەو یەک، تا بتوانن لە هەرسات و کاتیکیدا بیانەوێت کۆت و بەندی خەلکەکەیی بکەن. ^{۲۲۱} بۆ چارەسەرکردنی کێشەیی کوردیش هەول دراو پرسیی کوردو کێشەیی نیوان کوردو دەولەتی عێراق پێی پارسەنگ (بالانس)ی هێز چارەسەر بکریت، لەبەر ئەوە هیچ جوړە هاوتاییەک لەنیوان هەردوولا یەندا نەبوو، کێشەکە ئالۆزتر و خۆیناویتەر بوو، هەموو

²¹⁹ جەمال نەبەز: دۆزی ناسیۆنالی کورد، ل. ۷۸.

²²⁰ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتەری ئەشکێن، ل. ۱۰۱.

²²¹ لەتیف فاتح. مەجید سالح: کورد قەران، ل. ۲۷.

ئەو پىگە چارەسەرەنەى چ لەلايەن دەولەتى عىراق و ھىزە سىياسىيە ئۆپۆزىسيۆنەكانى عىراقەو، يان لەلايەن نوینەرانى سىياسىيە كوردەو پيشنيار كراون، نەك بە پەيوەندى لەگەل ھەق و دادپەرەرى و مافى يەكسانبوون، لايەنى عىراقى لە دەولەتەو بۆ قوربانىيانى دەولەت، خۆى لە كورد بە بەھىزتر زانىو، ھەموو وولاتانى عەرەبى و ئىسلامى و زۆرىنەى وولاتانى دىكەى دنياى لەپشت بوو، لەبەر ئەوئەھى ھەق لە عەقلىيەتى ئەواندا لە ھىزەو سەرچاوە دەگریت، ئەوا مافى كورد لەو سنورەدا ديارى كراو كە ئەوان ويستويانە، نەك ئەوئەھى كە كورد خۆى دەخوازیت، لەبەرەمبەر ئەوئەھى كوردى لايەنى لاوازى كيشەكە بوو.^{۲۲۲} دەستەى فەرمانرەوايى بەعسى عەفلەقى - تەكرىتى دەستى دايەو بە سىياسەتى سەركوت كردن و دەمار توندى و ھەرەشەكردن لەگەل كورددا، تەواوى ھىزو تواناى ماددى و مەعنەوى لەپىگەى نەمانى پەگەزو بنچىنەى مىللەت و تواندەوئەھى نەتەوئەھى كورددا بەكارھىنا.^{۲۲۳} ماوئەى زىستانى ۱۹۶۸-۱۹۶۹ تەوژمىكى توندى شەرى بەدوادا ھات.^{۲۲۴}

بەعسىيەكان دواى ئەوئەھى دەستيان كەدەو بەھىرش و پەلامار بۆ سەر كورد، تا گەنجىنەى دەولەتيان ھەموو بەتال كردو شكستەكانيان لەمەيدانى شەرو ناكۆكى ناوخۆى سەركرديەتى يان پالى پيوەنان بۆ گرتەبەرى پىگەى تر.^{۲۲۵} سەركرديەتى بەعس لەنيو خوياندا لە ملەلانىي

^{۲۲۲} ھەفيق سايبەر: عىراق ديموكراتيزەكردنى، ل. ۳۹، ۴۰.

^{۲۲۳} ئۆرخانى غالب: شۆرشى ئەيلول و پۆژگارى دواى ھەرس. لەندن، ۱۹۹۰، ل. ۱۶.

^{۲۲۴} سەد ناجى جواد: دراسات فى المسألة الكردية، ل. ۹۶.

^{۲۲۵} پارتى ديموكراتى (سەركرديەتى كاتى): س. پ. ل. ۳۸.

دهسه لاتدا بوون، له سهر جوړی رهفتارکردن له گهال جولانه وهی کورد ناکوک بوون، سهدام حسین که تازه خهړیک بوو له ناو به عسدا جیگه به هاوړیکانی لیژ بکاو دهسه لات بگریته دهست، دهیویست کارتۍ کورد بو به هیژکردنی شوینی خوۍ به کاریهینی.^{۲۲۶}

حکومه تی به عس له نیو خویاندا سه بارهت به چاره سهرکردنی کیښه ی کوردو یه کلایۍ کردنه وهی نهو مه ترسیه نیو خوییه ببوون به دوو به شه وه:—

به شیکیان که زوړبه ی جهنه پالنه سوپاییه کانی ناو به عس بوون پییان وابوو که ده بیټ ته نها ریگه ی شهرو هیرشو په لامار بگریته بهر بو چاره سهرکردنی نهو کیښه یه، به شیکی تریان که زوړبه یان که سه سیاسی و سوپاییه کان و به شیکی کهم له جهنه پالنه کان بوون و له سه رویانه وه سهدام حسین رایان وابوو که به شه پراتوانن نه خشه ستراتیژییه کانی خویان به رامبر کیښه ی کوردو له ناو بردنی بارزانی جی به جی بکن.^{۲۲۷} نه خشه کیښانی نهو سیاسه ته ی به عس باوه پریان هیناوو که نهو مه به ته نها نایان گه یه نیته ئامانجه رهواکانیان.^{۲۲۸} له مه یدانی شهردا پوژ به پوژ هه لمه تی پیشمه رگه بالای دهکردو له سهرکه وتن و به رهوپیش ه وه چووندا خوۍ ده نواندو ئاوات و ئامانجه کانی جه ماوه ری خه لکی زه حمه تکیښی کوردستان سهر له نوی سهر و ده بوونه وهو بو دوست و دوژمنی ده رخصتوو که میلله تی کورد خواوه نی مافی نه ته وهی یه و

^{۲۲۶} نهو شیروان مسته فا نه مین: په نجه کان یه کتری نه شکینن، ل. ۹۸، ۹۹.

^{۲۲۷} نیراهیم جهلال: س. پ، ل. ۲۴۹.

^{۲۲۸} پارتی دیموکراتی (سهرکردایه تی کاتی): س. پ، ل. ۶۲.

هەرگیز دەستی ئی هەلناگری، دەولەتی ناوەندی بە عس لە بەردەم خواست و ئیرادەی هیزی گەلدا خۆی پێ نهگیراو داوای ئاگر بەست و گفتوگۆی له شۆرش کرد، بۆ ماوەیەك هەلۆیستی خۆی گوپی و كەوتە ووتویژ و ئاشتیبونەوه بە نهیانی دەستی پێ کرد.^{۲۲۹} پاش ئەو هی فەرمان پەرەوا بە عسیەكان بۆیان پوون بۆوه كه ناتوانن شۆرشی كورد لە ناو ببەن، وورده وورده پەنایان بۆ ئەو پێگایانە برد كه دەبنە هۆی دابپینی گەلی كوردو قپکردنی و هەولێ ئەو هیان دەدا كه بەتەواوی وەك گەلیك لە ناوی ببەن، ئەمەش ئەو پوون دەكاتەوه كه سوپای عیراق بۆچی ئەو هەموو ژمارە زۆرە كارە قپكەرە پەرگەز پەرستانە ی ئەنجام دەدا هەر ئەمەش بوو مەبەستیان لە پیاو دەکردنی سیاسەتی خاك سوتاندن.^{۲۳۰} بۆیە ناچار تكتیکی تریان گرتە بەرو زەمینە سازی كراو كەوتنە گفتوگۆ كردن لە گەل سەرکردایەتی شۆرشی كوردستان، سەدام حسین كه ئەوكات جیگری سەرۆك كۆمار بوو، سەردانی (ناوپردان) ی كرد و پۆژی ۱۱/۳/۱۹۷۰ پێككەوتننامە ی لە گەل بارزانیدا مۆركردو كۆتایی بە شەڕ هات،^{۲۳۱} چونكه بە عس نەیتوانی ئەو دەولەتە بە هیز بكات و زەمینە ی پتەوی ئەو عیراقە ی مەبەستیان بوو بهیئیتە ئاراو، بۆیە یەكێك لە هۆیە هەرە گرنگەكانی لاوازی و بێ ئارامی و نەچه سپینی عیراق وەك وولات و گەل و دەولەت، مەسەلە ی كورد و چارەسەر نەکردنی كێشە ی كورد بوو، سیاسەتمە دارانی

^{۲۲۹} ئۆرخانی غالد: س. پ: ۱۷، ۱۸.

^{۲۳۰} مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەو ی پزگاریخوازی كورد. ب. ۳. ۱. ۱. چ. ۱. هەولێر. ۲۰۰۴.

عیراق وایان دهرانی که مهسه له که مهسه له ی پوژو کاته، ئه گینا ئه و پوژه
 له بهرده مدابوو که مه بهسته کانیا بهینه دی، به تایبه تی بیریا له وه
 نه ده کرده وه که جاریکی تر کورد دهست بداته وه چه و له پێگه ی
 پاپه پینی چه کدارییه وه داوای مافه کانی بکات. چاکتر وایه مه سه له ی
 ناسیونال له نیشتمانی عه ره بدا له سه ر بنچینه یه کی راست چاره سه ر
 بکری، له سه ر بنچینه ی له یه ک گه یشتن و مافی بریاری چاره نووس، کاتیکی
 هه ر کۆمه لێکی مافی ئه وه ی هه بیته که ببیته گه لیکی سه ره به خو، واته ئه و
 کۆمه له مافی بریاری چاره نووسی هه بیته.²³²

---

²³² جهمال نه بهز: بیرى نه ته وه یی کوردی .... ٧٨.

سېیه م:

به یاننامهی ای ئازاری ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴

دانوسه نندن له نیوان بزوتنه وهی رزگار یخوازی کورد و کار به ده ستاندا وهك شیوازیك بو تیکشکاندنی شوپشی کورد له لایه نی به عسه وه به کارهاتووه، نه گهرچی نه زموونی نه ته وه یی کورد به دریژایی سه ده ی رابردوو له گهل دانوسه نندا گه لیك تال و ناخوش بوو، چونکه بریتی بووه له پیلانگیږی و غه در و پاشقولگرتن.^{۲۳۲} له م باره یه وه هه ردان تکریتی ده لیٹ: "مه رامي ئیمه له دانوسه نندن هه ر داشکانیک که مه لا مسته فا

---

²³³ نهو شیروان مسته فا ئه مین: خولانه وه له ناو بازنده دا. ل ۶۲.

دهیوویست بیبه‌خشین، بۆ ئه‌وه بوو هه‌ول بدهین که ده‌ستی به‌سه‌ردا بگرین یاخود کۆده‌تایه‌کی سه‌ربازی له‌دژی ئه‌نجام بدهین".^{۲۳۴}

فاکته‌ره گرنگه‌کانی کارتی‌که‌ر له گه‌فتوگو‌ی نیوان پژی‌می عیراقی و سه‌رکرده‌یه‌تی بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کوردستان گه‌لیک کاریگه‌ربوون له په‌خساندنی ئه‌و بارودۆخه‌و سازکردنی هه‌لیکی له‌بار بۆ درووست بوونی ئاشتی‌یه‌کی کاتی که نزیکه‌ی چوار سال پتری خایاندو له‌هه‌ناوی خوشیدا گه‌لی گۆرانکاری له‌سه‌ر کوردستانی خواروودا هی‌نایه‌ کایه‌وه. له ده‌ستی‌پێکی شو‌پشه‌وه تا ئازاری ۱۹۷۵ چه‌ند جاریک له نیوان ده‌وله‌تی عیراق و سه‌رکرده‌یه‌تی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورددا گه‌فتوگو ئه‌نجام دراوه، هه‌ر هه‌مویان له‌گه‌ل شیوه جیاوازیه‌کدا ئه‌نجامه‌کانیان وه‌ک یه‌ک بوون، ئه‌نجامی دانپێدانان و پاشگه‌زبونه‌وه، ئه‌نجامی سه‌ره‌تا و سه‌رزاره‌کی بۆ ئاماده‌یی چاره‌سه‌ری کێشه‌که به‌ پێگه‌یه‌کی سیاسی، دوایی هی‌رش کردنه‌ سه‌ر کورد، ئه‌نجامی ماندوو‌بوون و خراپی باری سه‌ربازی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و که‌ک وه‌رگرتن له‌ کات، دیسان چاک‌بوونه‌وه‌ی دۆخی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی ده‌وله‌ت و هاتنه‌وه مه‌یدان.^{۲۳۵}

له‌ده‌ست پێکردنی شو‌پشه‌وه تا ئازاری سالی ۱۹۷۰ ناو به‌ناو گه‌فتوگوو ئاگر به‌ست راگه‌یه‌نده‌راوه، به‌لام له‌هه‌مووی درێژخایه‌نترو به‌رفراوانتر وتووێژی سالی ۱۹۷۰ بووه که بۆ ئه‌و نیوان خوش بوونه چوار سالیان ماوه دیاریکرد. جاریکیتر نوینه‌رانی پارتی دیموکراتی کوردستان چوونه

^{۲۳۴} هه‌ردان تکریتی: باندیک دزو پیاوکۆژ بووین... ل ۸۸.

^{۲۳۵} باليسان: گه‌فتوگو وه‌ک بنه‌ره‌تیک بۆ چاره‌سه‌ر کردنی مه‌سه‌له‌ی کورد. گو‌قاری هه‌لو‌یست.

نیو گفتوگوگۆ له گهڵ پارتی به عسی فه رمانه وادا، ئهو گفتوگوگۆیهی ئه نجامه که ی راگه یانندی پیکه وتننامه ی ۱۱ ئازاری ۱۹۷۰ بوو. که چاره سه رکردنی ئاشتی و دیموکراسیانه ی پرسی کوردی له سه ر بنه مای داننان به مافی گه لی کورد له ئۆتۆنۆمی له چوارچیوه ی کۆماری عێراق و به شداری کردنی میللته ی کورد له چوارچیوه ی بارسیتایی خو ی له نه خسته بو کیشان و دیاریکردنی سیاسه تی وولات له سه ر بنه مای دیموکراسی. ۲۳۶ گرتنه خو ی. به یانی ۱۱ ئازار گه وره ترین ده ستکه وتی بزاقی رزگاریخوازی خه لکی کوردستان بوو له و ده مه دا، چونکه یه که مجار بوو -، میژووی ده ولته ی عیراقد که به ره سمی مافه سیاسی و فره هه نگیه کاس. کورد به سه لمینریت، یه که م جار بوو به ری ره نجی خه بات و تیکۆشاده. رۆله کانی گه لی کورد ببیته ده ستکه وتیکی مادی و مه عنه وی بو هه مر. ۲۳۷ گه لی کورد.

بیگومان پووداو یکی له و جوړه وه پیکه وتننامه ی ۱۱ ئازار. گۆرانی هه لویستی به عسو بریاردان بو چوونه نیو گفتوگوگۆه کۆمه لیا. هۆکاری بابه تی و خو یی پۆلی تییدا بینووه، چونکه به رچه سه ته بوونی پیکه وتننامه یه کی وه پیکه وتننامه ی ۱۱ ئازار پووداو یکی کتوپر نه بووه، به لکو ده ره نجامی ئهو بارودۆخه نا هه مواره بوو که پارتی به عس تیایدا گوزهری ده کرد، هاوکات له گه ل ئه مه دا بزوتنه وه ی کوردیش دوو چاری کۆمه لیک قه یران ببوو. ئه م هۆکارانه بووه هۆی ناچارکردنی

²³⁶ مه سه وود بارزانی: بارزانی و بزوتنه وه ی رزگاری کورد. ب ۳، ۲، ل ۱۱۶، ۱۱۷.

²³⁷ شۆرش حاجی رسول: ئه نقال. ل ۲۹.

ههردوولا بو دانووسه نندن و گه یشتن به پیکه و تننامه یه کی وه ک
رپیکه و تننامه ی ۱۱ ی نازار.

یه کی له و فاکته رانه به یانی نازاری دروست کرد په یدا بوونی
ململانییه کی شاروه بوو له نیو خوی سه رکردایه تی پارتی ده سه لاتداردا و
دابه ش بوونیان بو دوو به ش بالی مه ده نی و بالی سه ربازی، بالی سه ربازی
پارتی به عس پییان وابوو ده توانن کی شه کانیان له گه ل کورددا له پریگه ی
شه ره وه چاره سه ربکه ن و به پیچه وانه ی بالی مه ده نیه وه که له گه ل به
ناشتی چاره سه رکردنی کی شه ی کورد بوون، ئه مه تاراده یه ک ببوه هوی
لاوازی له نیو خوی ده سه لاتدا.^{۲۳۸}

فاکته ریکی تر بریتی بوو له یه کی تی سو فیته که به چه نندین داوی
سیاسی و ئابووری و پۆشنیری و سه ربازییه وه په یوه ندی خوی له گه ل
عیراقدا توندو تۆل کردبوو، و سه باره ت به بوونی پارتی کۆمونیستی
عیراقی وه ک پالپشت له گه ل بارزانیدا، و بو داپرانی بارزانی له ئیران و
بازنه ی (ئیران - ئه مه ریکا - ئیسرائیل)، که وته هه ولدان له گه ل سه رانی
به عس له لایه ک و له گه ل بارزانیش له لایه کی تره وه بو لیك نزیك
کردنه وه یان و گرته به ری پریگه ی گفتوگو.^{۲۳۹} بارزانیش پیویستی به
پشوودان بوو بو ئه وه ی نه یاره کانی که ببوون به هیژیکی سیاسی و
چه کداری گه وره پاکتاو بکات.^{۲۴۰}

²³⁸ صلاح الخرسان: التيارات السياسية في كردستان العراق، ط ۱، بیروت، ۲۰۰۱ ل ۱۷۵، ۱۷۶

²³⁹ ئیبراهیم جهال: س. پ. ل ۲۴۹.

²⁴⁰ نه وشیروان مسته فا ئه مین: په نهجهکان یه کتری شه کیژن، ل ۱۰۰.

فاکتەریکی تری مۆرکردنی ریککەوتننامەکە ڕاکیشانی ڕای دنیای دەروە بوو بۆ لای خۆیان تا بەپیش کەوتن خوازو دیموکراتیان برانن و زەبر لێدان لەبەر هەڵستکاری عێراق بەگشتی و ئەفسەرە گەورەکانی نیو سوپا بەتایبەتی فاکتەریکی تر بوو کە لەو کاتەدا شەڕ لەگەڵ کورددا ڕابگرن، پێدانی پارە و ئۆتۆمبیل و قۆنتەرەت بە لێپرسراوانی شۆرش تا بیریان بەلای شۆرشەو نەمێن و زیاتر بیر لەبەرژەوێندی تایبەتی خۆیان بکەنەو، هەروەها تیکرایی پەيوەندی نیوان شارو سەرکردایەتی شۆرش ئامادەکردنی سوپایەکی بەهێزو کرپنی چەك و تفاق ھۆیکەکی تری مۆرکردنی ریککەوتننامەکە بوو.^{٢٤١} بەم شیوەیەو لەژێر کاریگەری ئەو فاکتەرەدا هەردوو لا مۆرکردنی ریککەوتننامەکە ی ١١ ئازاریان بەپرووداویکی میژوویی ژماردو جەژنیان بۆ گێڕا. لە راگەیانندی بەیاننامەکەدا بەکر گووتی: "وا گەلی کوردو عەرەبمان بوونەو بەخاوەن یەکیتییەکەمان، بناغەی پەيوەندی نیوانمان لەمڕۆ بەدواو پتەوتر دەبێت و هەرگیز لەقبوونی نیە".^{٢٤٢} بەیانی ١١ ئازاری ١٩٧٠ تین و تەوژمیکی زۆری دا بەبزوتنەوێ کورد لەسەرانی سەری کوردستاندا، کاربەدەستانی عێراق لە بەیانی ئازاردا مافی نەتەوێی کوردیان لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی سەلماند. پ. د. ک لە عێراقدا گرنگی یەکی گەورە پەیدا کردو بە ئاشکرا کەوتە چالاکی، پۆژنامە ی (التأخی) جاریکی تر دەرچوووەو (٥) کورد خزانە وەزارتەو چەند کوردیکی تر کرانە وەکیلی وەزارەت،

²⁴¹ رینباز: قەندیل بەغدا ی هەژاند، هەولێر. ١٩٩٣. ل. ١٨، ١٩.

²⁴² ژێرار چالیاندو ئەوانی تر: گەلیکی پەژمۆردەو نیشتمانێکی پەرت، ل. ٢٨٩.

چەندىن فەرمانبەرى گەورە لە ئەندامانى پارتى دانران، لە وانه (٣) پارێزگارى سلیمانى، هەولێر، دەوک، هەروەها (٦) فەوجى (حەرەس حدود) پاسەوانى سنوور لە پێشمەرگە پێک هێنران، چەندىن خوێندکارى کورد لە کولىژەکانى سەربازى و پۆلیس وەرگیران، چەند کەسێک بە بالوێز دانران. چوار سالى نیوان ئازارى ١٩٧٠-١٩٧٤ بۆ کورد بە بەراورد لەگەڵ سالاھەکانى پێشوو، بە ماوەیەکی زێڕین دادەنرێت، لەو ماوەیەدا تارادەیهك ئاشتى بالى بەسەر کوردستاندا کیشابوو، زەبروزەنگى حکومەت تا رادەیهك نەماوو، بارى ئابورى و ئاوەدانى، خوێندن، خوێندنى بالا، رۆشنبىرى و ئەدەبى بوژانەوێهەکی باشیان بە خۆوە بینى. لەلایەکی دیکەو حکومەتى سۆڤیەتى زۆر بەخۆشحالییەو پێشوازی لەم پێک و تننامیە کرد لە بروسکەیهکدا سەرۆکی سۆڤیەت کە ئاراستەى سەرۆکی عێراقى کردبوو ئامارەى بەو پروداوە گرنگە کردبوو بەوێ کە سنووریکی کۆتایى داناو بۆ جەنگ و کوشتار لەعێراقدا.^{٢٤٣} بەپراگەیاندى بەیاننامەى ١١ى ئازار، کورد بوو بە ھۆیەکی کاریگەر لەپروداوەکانى داھاتو لەعێراقدا، ھەروەھا جیھانىش دانى نا بەپەروایى کیشەى کورددا.^{٢٤٤}

بەلام لە راستیدا ئەو بەیاننامەى زۆر لە کیشە بنەرەتیەکانى نیوان کورد و حکومەتى یەکلانەکردبوو، لە ھەمان کاتدا سڕوشتى سیاسى حکومەتى بەعس نەگۆرابوو. پەيوەندى نیوان کورد و حکومەتى بەعس

^{٢٤٣} جیلی جلیل، م. س لازاریف، ١ حسرتیان، شاکر و محویان، اولغا جیغالینا: الحركة الكردية في

العصر الحديث، ت عبدی حاجی، ط ١ بیروت، ١٩٩٢، ٢٤٢.

^{٢٤٤} جلال الطالبانی: کردستان والحركة القومية الكردية، ٣٦١.

دوای دەرچوونی به یانی ۱۱ ی ئازار به شیوه یه کی هیمنانه و له یه ک گه یشتن نه دەرپوشت، به لکوو زیاتر له شیوه ی ململانی و پیکدادانی تایبه تی دا خو ی دهنواند. ههر له سه ره تاوه دوو جار هه ولی کوشتنی بارزانی درا، یه که میان له ۲۹ ی ئه یلولی ۱۹۷۱ دا له کاتی پیشوزای کردنی له وه فدیکی زانیانی ئاینی له باره گاکه ی خو ی له حاجی ئۆمه ران. دوو ه میان له ۱۶ ی ته مموزی ۱۹۷۲ دا بوو، ته نها له ناوه راستی ۱۹۷۳ دا به عسیه کان دانیان به م دوو پیلانه داناو نه خشه کیشان و جی به جی کردنی ئه و پیلانه یان خسته ئه ستوی نازم گزاری سه روکی خه ده ماتی ئه من و پاشان له ناویان برد.^{۲۴۵}

ئه م کاره بووه هو ی تی ک چوونی په یوه ندی نیوان هه ردوولا و پژی می عیراق له ماوه ی ئه و چوار ساله دا ۱۹۷۰- ۱۹۷۴ جگه له مافه فه ره نه گییه کانی گه لی کورد ئه ویش به نیوه چلی، ئیدی گو ی خو ی له مافه سیاسی و ئابووری و به رپۆه به رایه تی و کۆمه لایه تی یه کانی کورد که پ کرد بوو، پارتی و بارزانی ش به بوونی چه ند وه زیریک له حکومه تی ناوه ندو به ده سه ته وه گرتنی چه ند به رپۆه به رایه تی ه له سلیمانی و هه ولیر خو ی خه ریک کرد بوو ه یچ هه ول و ده ستپیشکه ریی ه کی نه کرد بو ده سه ته سه را گرتنی ده زگه کانی ئاسایشی ناو شاره کان و هه نگاوانان بو

²⁴⁵ حامد محمود عیسی: المشكلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى سنة ۱۹۹۱. القاهرة. ۱۹۹۲. ل. ۲۸۸، ۲۲۹؛ مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنه وه بزگاریخوازی کورد. ل. ۱۲۱؛ عدنان المفتی: الاكراد والعلاقات العربية الكوردية. مركز المحروسة، بدون مكان الطبع. ۱۹۹۸. ل. ۱۴۷؛ رشید ملا: الحقيقة الخفية. ل. ۸۸-۸۹.

هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان و دانانی ئه‌نجومه‌نی جیبه‌جیکردن به‌پیی ناوه‌پوکی
ئه‌و پرۆژه‌یه‌ی که له‌سه‌ری ریککه‌وتبوون.

ئه‌گه‌رچی ریککه‌وتنامه‌ی ۱۱ی ئازار له‌چاو ئه‌و گفتوگۆیانه‌ی له
سالانی (۱۹۶۱)ه‌وه‌ کراون گرن‌گترین ریککه‌وتنامه‌ی دانپیدا‌نراوی پ‌ژیمی
عیراق بو‌وه به‌هه‌ندی‌ک مافه‌کانی گه‌لی کورددا،^{۲۴۶} به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا
ریککه‌وتنامه‌که زۆر له‌وه زیاتر گه‌وره‌ کراوه، له‌پاستیشدا وایه‌ یاخود
پووتر ب‌یین: راسته‌ له‌چاو گفتوگۆکانی رابردوودا ئه‌م ریککه‌وتنامه‌یه
گرن‌گه، به‌لام ئه‌و کاریگه‌رییه‌ی ریککه‌وتنامه‌که ه‌ینده‌ی په‌یوه‌ندی به
هه‌لومه‌رجی سیاسی عیراق و کوردستان و ناوچه‌که‌وه‌ه‌بوو، ه‌ینده
په‌یوه‌ندی به‌گه‌وه‌ه‌ری خودی ریککه‌وتنامه‌که‌وه‌ نه‌بوو. چوار سال
دانوسه‌ندن ده‌رفه‌تیکی له‌بار بوو بو‌ ریک‌خستنی پ‌شمه‌رگه‌و
ئاماده‌کردنی بو‌ رۆژیکی پ‌یویست له‌پرووی فکرییه‌وه‌ ووشیاریان بکه‌نه‌وه،
و مه‌شقی باشیان پ‌ی بکه‌ن، و حال و گوزه‌رانیان چاک بکه‌ن، که‌چی
به‌پ‌چه‌وانه‌وه‌ هه‌ر گۆیشیان به‌ پ‌شمه‌رگه‌ نه‌ده‌دا، هه‌ر بۆیه‌ پاش کو‌تایی
دانوسه‌ندن پ‌شمه‌رگه‌ گیانی شه‌پرکردنی لاواز بو‌وبوو، چونکه‌ ده‌یزانی
چی لیک‌راوه‌ له‌پ‌وژانی خو‌شیدا، زۆربه‌ی پ‌شمه‌رگه‌کان له‌ شه‌قامه‌کاندا
ده‌سو‌رانه‌وه‌ ب‌ی ئه‌وه‌ی ه‌یچ که‌سی‌ک لیان پ‌رس‌یته‌وه‌.^{۲۴۷} به‌یاننامه‌ی ئازار
هه‌موو شتیکی له‌ نیوان کورد و حکومه‌تی عیراقدا یه‌کالا نه‌کردبو‌وه، زۆر
له‌ ک‌یشه‌ بنه‌ره‌تیه‌کانی بابه‌تی سنوری ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی و ده‌سه‌لاتی

^{۲۴۶} سعد ناجی جواد: دراسات في المسألة الكردية، ل ۱۳۷.

^{۲۴۷} ر‌ی‌بان: قه‌ندیل به‌غدا‌ی هه‌ژاندا، ل ۲۱.

دەزگەكان و بارودۆخى ھىزى پېشمەرگەى كوردستان بەجیھیلر ابون بۆ دانووسەندى دواتر. بریاردارا كە ماوہى چوارسال گەفتوگۆ لەسەر كێشە و وردەكارىسەكانى نىوان كورد و حكومەتى عىراق بكریت و پرۆژەى ئۆتۆنۆمى گەللە بكریت، تا كورد لە سنورى كوردستاندا حوكمى خۆى بكات. ٢٤٨

لە راستیدا بە عسىيەكان سەرەنجامى لاوازی ئابوورى سياسى و سوپایى خۆيان بە تايبەتى پاش تاقىکردنەو كورتهكانيان لەشەرى چەند مانگەى سالى ١٩٦٩دا ناچار بە گەفتوگۆى سالى ١٩٧٠ بوون و پىی قایل بوون بەو پرۆژە ئۆتۆنۆمىيەى لەگەل بارزانیدا لەسەرى پێككەوتبوون، و دەیانووستان بە ماوہى ئەو چوار سالەى كە بۆ جى بەجى كردنى پرۆژەكە دانرا بوو، بە نەشەرو نە ناشتى بەرنە سەرو كات بە دەست بێنن بۆ خو بەهیزكردن و دەرباز بوون لەو قەيرانە، نەك بەگيانى بپوا بوون بەچارەسەرى كێشەى پەواى گەلى كورد.

لە راستیدا بە عس پزىمىكى گەلێك بە ئەزموون بوو، كاتێك پێككەوتننامەى ئازارى ئىمزا كرد ئەو راستىيەى دەزانى، بەیاننامەكە لەپرووى پراكتيكىيەو چ كاریك دەكاتە سەر دۆخى عىراق و كوردستان و چەندىش پۆلى پارتى و بارزانى لە جیهان و ناوچەكەو لەناو كورددا بەرز دەكاتەو، بۆیە دەبینن لەپێككەوتننامەى ١١ى ئازاردا سى مەسەلەى ھەرە گرنگ بە ئەنقەست و بەمەبەست فەرامۆش كرابوون:—

۱- بەدئەھىنەنى دېموكراسى بۇ عىراق و دورخستنه وهى سياسه تى
تاكړه وى.

۲- باسنه كړدى مافى چاره وى خو نووسين بۇ كورد.

۳- دان پيدانه نانى رولى پارتى له ناو بزوتنه وهى كورددا له چوڼيه تى
چاره سر كړدى كيشه وى كورددا.^{۲۴۹} هه رچهنده پارتى زور له ميژ بوو
ئوتونومى بۇ كوردستان و دېموكراسى بۇ عىراقى كړدبوو به دروشمى
سهره كى خو، كه چى له م گفتوگو يانه دا وهدى كوردى له هه ردو
مه سه له وى: ئوتونومى و دېموكراسى دا بازى به سر چهنده سهره تايه كى
بنه رته تى دا دابوو. له باسى ئوتونوميدا به عس دانى نابوو به مافى كورددا
له سر بنچينه وى ئوتونومى، به لام مه سه له گرنگه كانى هه لگيرابوون بۇ
سالانى دوايى، له و گفتوگو يانه دا باسى ياسايى ئوتونومى و ناوچه وى
ئوتونومى نه كرابوو، ده سه لاته كانى حكومه تى ئوتونومى له كوردستاندا
چيه و ده سه لاته كانى حكومه تى ناوه ندى له ناوچه وى ئوتونومى دا كامانه ن؟
كوردستانى عىراق كوييه و له كوئى دا ته واو نه بئى؟. ديارى كړدى ناوچه وى
ئوتونومى دانرا بوو بكه ويته دواى سهرژميرى گشتى تا به و پييه وى
زورايه تى هه ر جيگه يه كه كه كورد بووه بخريته ناوى، ديارى كړدى
چاره نووسى ناوچه كانى كه ركوك و خانه قين و شه نگارو زور شوينى تر
هه لگيرابوون بۇ دواى ده ركه وتنى نه نجامى سهرژميريه كه.^{۲۵۰} به عسييه كان
به راشكاوى و بئى شاردنه وه رايان وابوو كه پروايان به دېموكراتى

²⁴⁹ مه لا به ختيار: كو به ندى چهنده بابه تيك. ۲۱۲ ل

²⁵⁰ نه وشيروان مسته فا نه مين: په نجه كان يه كترى نه شكينن. ۱۰۲، ۱۰۱ ل.

پۆژئاوایی و هیچ جوړه دیموکراتیه کی تر نیه، جگه له و دیموکراتیه ته ی
 خوږیان، و هه میشته دوو پاتیان ده کرده وه که ئه وان به خه بات و شوږش و
 قوربانیدان هاتوونه ته سهر حوکم و ږیگه ش ناده ن به هاو به شی کردنی
 هیچ پارت و لایه نیکی تر له حوکمدا له گه لیان بن.²⁵¹ بویه سهره پای نه وه ی
 پارتی به دريژای میژووی خو ی دروشمی دیموکراسی بو عیراق به رز
 کردبو وه، به لام کاتیک بریاری سیاسی و سهر بازی له شوږشی نه یلول
 به دواوه که وتوته دهستی پارتی، بو تاقه جاری کیش له هیچ
 دانووسه ندنیکدا بارزانی و سهر کردایه تی پارتی سوور نه بوون له سهر
 دابین کردنی دیموکراسی و به یی هیچ زه مانه تیک له سهر دیموکراسی،
 ئاماده ی ږیکه وتن بوون له گه ل حکومه ته کانی دژی دیموکراسی عیراق له
 حکومه تی قاسمه وه تا پارتی به عس.²⁵² ږیکه وتن نامه ی ئازار زور
 به پرونی جوړو شیوه ی حوکمی زاتی که بریار بوو دیاری بکریت دیاری
 نه کردبو، هه روه ها نه و ناوچه یه شی دیاری نه کردبو که نه م حوکمه
 دهیگریته وه.²⁵³ بارزانی ش له و کاتانه دا ته نگا و بو، پیویستی به
 پشوودان هه بوو، دیموکراسی و ئوتونومی و شتی له و بابه تانه له و کاته دا
 نه وه یان نه ده هیئا شه ږیان له سهر بکات به تایبه تی چونکه ږیکه وتنه که
 دوژمنه کانی نه وی ته واو نه کردو، دهستکه وتی زوری بو دابین نه کرد.²⁵⁴

²⁵¹ ئیبراهیم جهال: س. پ، ل ۲۷۹.

²⁵² مهلا بهختیار: کوبه ندی چهند بابه تیک ل ۲۱۴، ۲۱۵.

²⁵³ شیرکو فتح الله عمر: الحزب الديمقراطي الكردستاني حركة النصر والقومي الكردية في العراق

۱۹۴۶-۱۹۷۵، سلیمانیة، ۲۰۰۴، ل ۲۱۹.

²⁵⁴ نهوشیروان مسته فا همین: په نجه کان یه کتری نه شکینن. ل ۱۰۲.

ھەرۋەھا ديارى نەکردنى سنوورېكى ديارو ئاشكرای نېۋچەى ئۆتۈنۈمى
 لەپەرۋژەكەدا، كەبەمەش بەشىكى زۆرى ناۋچەى موسلو خانەقېن و
 مەندەلى و كەركوك و ناۋچەكانى نېۋان كەركوك و ھەمرىن بەدەربوون لە
 سنوورى ناۋچەى ئۆتۈنۈمى، كەركوك لەو پىرسەيەدا بە ھەلواسراوى
 مايەۋەو دانرا بۇ مشتومر لەسەر كىردن و پاشان ھەردوولا بەۋە قايىل بوون
 كە شارېكى بى لايەن نە كوردى و نە ھەرەبى بى و دواجارىش لە
 كوردستانىش جىا كرايەۋە. لەپەرۋژەكەدا پارتى سنوورى ئۆتۈنۈمى و
 ئاسايشى نېۋخوى ئۆتۈنۈمى خستەۋە ژىر دەسەلاتى حكومەتى ناۋەند،
 واتە سوپاي عىراق و (ئەمن و ئىستخبارات)ى عىراقى لەناۋچەى
 ئۆتۈنۈمىدا دەبن و ھېچ دەسەلاتىكى حوكمى ئۆتۈنۈمىيان لەسەر نابى. ۲۵۰
 لانى كەم لە چوار سالى نەشەر نە ئاشتىدا تا دەستپىكىردنەۋەى شۆرشى
 كورد ھەموو حكومەتەكانى عىراق بەجىاۋازى ئايدىۋولۇژى، سىياسى و
 پەيوەندى ھەرەبى و جىھانىيەۋە، ئامادە نەبوون كېشەى كورد چارەسەر
 بكنە و لەھىچ دانووسەندىكىدا راستگۇ نەبوون، و ھەموۋ چەشنە
 نەرمىەكى پارتى و بارزانىش بۇ دەست پىشكەرى دانوستان يان بۇ
 تەقەۋەستان، لەلايەن حكومەتە كىن لەدلەكانەۋە بەرامبەر بە كورد خراب
 لىك دراۋەتەۋەو كراۋنەتە خالىكى لاۋازى شۆرشى ئەيلول، بۆيە ھەمىشە
 حكومەتەكان لە دانووسەندەكاندا مەرجىيان سەپاندوۋەو پاشەكشەيان بە
 پارتى كىردوۋە، ھەرۋەھا سىياسەتى دىبلۇماسى كورد لە دانووسەندەكاندا
 لاۋاز بوۋە نەخشەى وردو ھەمەلايەنە بۇ چۆنىتى سەرخستنى

دانووسەندەكان ديارى نەكراون، بۆيە جاريك پروژەى باش پيشكەش كراو و جاريكيش به يانى لاوان.^{۲۵۶} ئەمەش واى لە دەسەلات كرد به مەبهستى جيبه جيكردى سياسەتى شوڤينييانەى و خولقاندنى رق و كينه لەنيوان پۆلەكانى نيشتمانى يەك پارچەدا، هەر لە يەكە مەين پۆژەكانى پاش دەرچوونى به ياننامەى ئادارەو زنجيرە يەك كارى رەگەز پەرستانەى لە دژى هاوولاتيانى كورد لە هەموو لايەكى عيراقدا جى به جيكرد، به جورىك ! هەموو ئەو سەردەمانەى به سەر عيراقدا رابردبوو شتى وا نەكراو، وەك سياسەتى گۆرپىنى بارى نەتەوەى و به عارەب كردنى هەندى ناوچە دەستى پى كرد، ئەمەش دووبارە كردنەو يەكى دزىوو چرى هەمان سياسەت بوو كە پارتى به عس لە سالى ۱۹۶۳دا لە كەركوك جى به جى كردبوو، بەلام ئەمجارە سياسەتى به عس قەزاكانى خانەقەين و شەنگارىشى گرتهو.^{۲۵۷} لە لايەكى ديكەو دەستەو تاقمە كۆنە پەرستەكانى نيو پزىمى به عسى دەسەلاتدار هەوليان دەدا كوردە فەيليهەكان كە زىتر لە دوو سەد سال بوو نيشته جيى به غدا بوون، به بيانووى ئەوەى گوايه لە (رەچەلەكى ئيران)ين و رەگەزنامەى عيراقىيان لى بستينىتەو، هەر بەم بيانووە زۆر كوردى فەيلى توپردانە ئەو ديو سنوورەو، بەلام دواجار پارتى توانى به عس پازى بكات كە رەگەزنامەى عيراقى به كوردە فەيليهەكان بدات، بەلام ئەو برپيارە نوسراو لە لايەن پزىمەو پشت گوى خرا.^{۲۵۸} يەككى تر لە هەلەو كەم و كورتىەكانى سەر كردايەتى شوڤرش زوو باوەر كردن بوو به

^{۲۵۶} مەلا بهختيار: كۆبەندى چەند بابەتيك، ل ۲۱۵.

^{۲۵۷} مسعود بارزاني: س. پ، ۱۲۱.

^{۲۵۸} جەمال نەبەز: كوردستان و شوڤرشەكەى، ل ۲۳۱، ۲۳۲؛ ئورخانى غالب: س. پ، ل ۲۵، ۲۶.

پهیمانی دۆرژمنان و چاوه پیکردنی وه دیهینانی ئه و پیلان و پهیمان و پیکه وتنانه که ئه مهش گه لیک جار ببووه هوی پیشیلکردنه وهی بهرده و سی چالاکی و خهبات و بزوتنه وه و جموجولی ریزو لایه نهکانی سهنگه ری خهباتی پزگاری و چاوه پروانکردنی بارودوخه که بو ئه وهی بزانی بریاری دۆرژمن چی ده بیئت، له و لاشه وه دۆرژمن خوی کو کردۆته وه و ته و او خوی کوکتر و به هیزترو پر چه کتر کردۆته وه و به گورزی سهنگین و گورچکبه وه هاتۆته بهر مالی کورد و دهسته و یه خه و جاریکی دی به رمالی لی گرتوون. هه میشه دانوسه نندن وه ک تیغیکی دوو دهم به کاره یینراوه، ههم کورد و یستویه تی به کاری بهینی بو دهر برینی خواست و ویست و ئیش و ئازارهکانی، ههم ده سه لاتداران و یستویانه به کاری بهینن بو تیکشکاندنی شوپشی کورد. ئیتریان به پیلان گیپران و گرتن و له ناو بردنی سه رکردهکانی شوپشه که یان به کرین و سوک کردنیان و کوژاندنه وهی شوپشه که یان.²⁵⁹ به یانی ۱۱ ی ئازار له سه رکاغه ز پربوو له به لێن، که ددانی یاسایی به کوردا نابوو، به لام بریاردانی له سه رو به ری ناوچهی کوردستان به هه لواسراوی مابوو وه بو سه رژمی ریکی نوی، بیگومان سه رژمی ریه کی وا که زۆرینه ی کوردی به به هیزی له شاری که رکوک و کیلگه نه وتیهکانی ده و روبه ریدا پیشان دهدا، هه روه ها له ناوچهی خانه قینی پر نه وت، به لام هه یچ میژویه ک بو سه رژمی ریه ک دانه را تا سالی

²⁵⁹ نهوشیروان مسته فا ئه مین: خولانه وه له ناو بازنده دا، ۶۲ ل: ئاسۆ گه رمیانی: ده و له تیکی کوردی

سه ربه خو یان سیسته میکی فیدرالی. سلیمانی. ۲۰۰۴. ۵۷ ل. ۵۸

١٩٧٧، ئەو کاتەش ئۆتۆنۆمییەکی زایە بوو. ^{٢٦٠} یەکیک لە ئەندامانی سەرکردەیی بە عەس بە گۆقاریکی بەیرووتی ووتبوو کە ئەوان بەهۆی بەیانی ئازارەو بەرزانی بی هیژ دەکەن و لەکاتی ئاهەنگی ئیمزا کردنی ریککەوتنە کەدا رۆژنامە نووسیکی میسری لە پارێزگاری کەرکۆکی پرسی بوو: "ئایا سەرژمیری دەکەن؟ پارێزگار لەوە لāmدا ووتبووی: هەتا کاتی ئەو سەرژمەردنە دیت شیوەی ژمارەیی دانیشتوان دەگۆریت." ^{٢٦١} عەبدولرەحمان قاسملوو لە وتە یەکیدا دەلیت: "کوردەکانی ئیراق هەتا ئیترە چیان وە دەست نەهیناوه، چونکە لە سیاسەتدا پتر کەوتوونەتە شوین پیی هەست و هەتا ئاوهن، ئەوان یان هەموو شتیکیان دەویست یان هیچ شتیکی، هەموو شتیکیان یان رەش رەش دەبینی یان سپی سپی... لە سیاسەتدا ناتوانی یا رەش رەش بی یان سپی سپی." ^{٢٦٢} لیژەدا دەکریت چەند پرسیاریک بوورۆژین ئایا بەیاننامەیی ١١ی ئازار بۆ کورد نیشانەیی بەرپابوونی ئاشتیی بوو؟ ئایا ئەمە پاش سەدان سال چەوساندنەو تالان و حاشاکردن لە ناسنامەیی نەتەوایی و دووبەرەکی و تەفرەقەنانەو لە پریزاندان و کۆچاندن و راگۆیزان و هەوڵی قەرکردن یان نەهاتبوو ئاراهە؟ ئایا ئەمە کتییکی نوێ نەبوو لە میژووی کورددا؟ تەنانەت دواي راگەیانندنی بەیاننامەیی ١١ی ئازار هەر بەو چاویلکە یەش تەماشایان

260- Human rights watch/ middle east, iraq's crime of genocide, the anfal campaign against the kurds, p23.

²⁶¹ وەرگیراوه لە: پارتی دیموکراتی کوردستان (سەرکردایەتی کاتی): پێبازی بزوتنەوایی

نازادیخوازی کورد، ل ٦١.

²⁶² جاناتان رەندل: بەم هەموو تاوانەو لیبرودنی چی، ل ٢١٢.

دەکرد، کەچی بارزانی بۆ خوۆشی لە تەعلقیکدا لەسەر بەیانی نیو براو دەلی: "چاوەروان دەکەین، تا ببینین سببەنی چ لەگەڵ خویدا دینی".^{۲۶۳}

جگە لەمانە دەستیوەردانی پەیتا پەیتای دۆژمنانیش زۆر جار بوو تە هۆی نوشستەهێنانی شوێرش و جاری واش هەبوو وای کردوو، نەبەهێشتوو کورد بپەرژیتە سەر ئەوەی کە حیساییک بۆ دۆژمنانی بچووک و گەورە خۆی بکات و بیرى دارشتنى سەنگەری پاراستنى خۆی و بەرژەوندییەکانیشی زوو پێ نەکراو تەو، یان کاتییک هەڵپەى بۆ کردوو و بیرى لى کردۆتەو جەنگ لەبەردەمى مالهەیدا دەستەوێخەى کردۆتەو و یەخەى پێ گرتوون، ئیتەر فریای ئەو نەکە و توون چۆن بارو دوخەکە بپاریزن و دەسەلاتى دەوڵەت و ئالای قەلایان هەر بەشەکاویى بمیڤیتەو، ناچار پەنایان بردۆتە بەر شاخ و سەر لەنوی دەستیان بە درێژەى خەبات و کوڵنەدان داو تەو. لە راستیشدا لەناو میللەتاندا نەتەوێ کورد لە هەموویان زیاتر ئۆتۆنۆمى کردبوو ستراتیجى سى چارەکە سەدەى خۆی و زیاتر لەوان قوربانى لەپیناوی ئەو داو، بەلکوو پلەى جۆراو جۆرى مافی گەلانى پێ رەوا ببینن و نەتەو سەردەستەکانیشی کردۆتە ئاڤای خۆی ئینجا خەبات لەپیناوی ئۆتۆنۆمى لەبەرامبەر بۆرژواى نامۆ بەدیموکراسى نەتەو سەردەستەکانى پۆژەهلات بیهوده بوو.^{۲۶۴} لە رۆژى ۱۱ى ئازارى ۱۹۷۴دا حکومەتى عىراق بەیانیکى کرچ و کالى بلاو کردەو کە زۆر لایەنى گرنگى پیکهاتنەکەى

²⁶³ گوینتەر دیشنەر: کورد گەلیکی لەخشتە براوى غەر لى کراو، ل. ۲۵۳.

²⁶⁴ مەلا بەختیار: کۆبەندى چەند بابەتیک، ل. ۲۱۸: ناسۆ گەرمیانی: س. پ. ۵۷.

۱۱ ی ئازاری ۱۹۷۰ ی فەرامۆش کردبوو، چەند کیشەیهکی بنەپەرتی لە
 نیوان کورد و حکومەتی عێراقیدا بە چارەسەرەنەکراوی مابوونەو،
 ھەرەھا حکومەتی عێراق پارتی و بارزانی بە نوکەری بیگانە دایە قەلەم و
 جاریکی تر لە کوردستاندا تەپلی شەڕ لێدراوە. ^{۲۶۵} پارتی بە عەس کە
 ئومیدی بە یارمەتی پووس لە ھەموو کاتی کایمتر بوو بوژاوەو بۆ نەمانی
 شۆرش خۆی چەکدارو ئامادە کرد، لەسالی ۱۹۷۴ دا بە زۆری زۆرداری
 ئاشی شەری دەگیڕاوە قەو پیک ھەڵپژان دامەزراوە. کەچی پژیی
 بە عەس لە گەڵ ئەو ھەموو ھێرش و پەلامارە دپندانەیی ھیشتا نەیتوانی
 بەرپەگی شەڕ بە کارھێنانی توانای سوپایی مەبەستەکانی خۆی بۆ
 لەناوبردنی شۆرش بە دەست بەیئیت، بۆیە کەوتنە بە کارھێنانی
 دوانەخشە ستراتیژی خۆیان کە ئەو دواوە وەرەقیان بوو لە پووی
 گرتنە بەری تەقلای سیاسی و دیپلۆماسیانە بۆ لەبار بردنی شۆرش
 کورد بە کاری بەیئ. ئەویش پەنا بردن بوو بۆ ئێران و لە کاتی کۆبوونەو
 سالانە سەرانی ئۆپیک لە ۴- ۶ ی ئازاری ۱۹۷۵ دا عێراق و ئێران
 (سەدام حەسین و شا) بە ناو بژێوانی (ھەواری بومیدیەن) ی سەرۆکی
 جەزائیر بە یەک گەیشتن بۆ چارەسەرکردنی کیشەکانیان. دوا
 و تووێژەکانیان سەرانی ھەردوو دەوڵەت بە یاننامە یەکی ھاوبەشیان لە
 پۆژی ۶ ی ئازاری ۱۹۷۵ دا بلاو کردووە کە بەرپیکەوتنی جەزائیر
 ناسراوە. ^{۲۶۶}

²⁶⁵ شۆرش حاجی رسول: ئەنفال، ل ۳۱.

²⁶⁶ سەرور عبدالرحمن عمر: یەکیتی نیشتمانی کوردستان، سلیمانی، ۲۰۰۲. ل ۵۰.

بارزانی دواى ئەوەى كۆبوونەوێهەكى لەگەڵ سەركردهكانى شوێرش و ئەندامانى مهكتهبى سياسى له ١٩ى ئازاردا ئەنجامداو تيايدا برپارى هەرسىدا، كه ئەمەش گەوهرەترين كارەسات بوو لەمىژووى نوێى گەلى كورد او تا هەتايە شويىنهوارى هەردەمىنى و لەنىوان ١٩ بۆ ٢٦ى ئازار كۆتايى به شوێشى كورد هات.

به‌شی سییه‌م:
سیاسه‌تی به‌عس له کوردستاندا

باسی یه کهم

سی کوچکه ی به عسیان

(راگواستن، به عه ره ب کردن، به به عسی کردن)

سی کوچکه ی راگواستن، به عه ره ب کردن، به به عسی کردن سی
مه ترسین که له باشوری کوردستاندا هه ره شه یان له بوونی نه ته وه ی کورد
کردووه، به دریژی میژوو سیاسه تی شو قیانیان وه ره گه ز په رستانه ی
پژی می به عس له سه ر ئه و بنه مایه دروست کرابوو. کورد ده ست دریژی بو
هیچ لایه ک نه کردووه، ته نها داوای ئازادی و سه ربه ستی و سه ربه خو یی
کردووه له و وولاتانه ی که داگیر که ر بوون، هه ر له به ر ئه وه ش به شیوه یه کی
زور درندانه په لامار ئه دران و به هه موو شیوه یه ک هه ولی له نا و بردنیان
دراوه، به کوشتن و ئازارو ئه شکه نجه، بیده رامه تی، لیپرینی خوراک،
به عه ره ب کردن، دیهات و شار سووتاندن، ناوگو پرینی گه ره ک و
جیگه کانیان.

ئەم سیاسەتەى بەعس دەرنجامى بىارىكى سەرىيىى ياخود
 تاكتىكى نەبوو، بەلكو بەقولى لەبىروبوچوون و لىكدانەوہى بەعسا پرەگى
 خوۋى داکوتا بوو، قولايىيەكى ستراتىجى ھەبوو، كە لە باشورى
 كوردستاندا پرووى لەتواندنەوہى نەتەوہى كورد بوو لەبۆتەى نەتەوہى
 ەربداو سەرىنەوہى دوا شوینەوارى كوردستانى بوونى ئەم پارچەيەى
 نىشتمانى كورد، كە بەزۆرو بەپيى نەخشەيەكى ئىمپىريالىستانە بە
 عىراقى ەربەيەوہ لىكنا. لە مېژووى كۆن و نویدا ھىچ رژیميك بە وینەى
 بەعس سیاسەتى جىنۆسایدى دژ بە گروپە ئىتنى و ئايىنى و ئاينزاكان
 پىرەو نەكردووە، جگە لە ئەلمانىاى ھىتلەرى و فاشىيەكانى ئىتالىا نەبىت
 كە پەنايان بو ئەم سیاسەتە بردووە، بەلام ئەوہى بەعس ئەنجامى داوہ
 لەدژى كورد دەبىتە وانەيەكى فەرامۆش نەكراو بو ھەموو ئەو پژیمة
 تاكرەو و تۆتالىتارە رەگەزپەرستانەى لەدواى بەعس جلەوى دەسەلات
 لەھەر كونجىكى ئەم جىھانە پان و بەرىنەدا دەگرنە دەست.

۱- راگواستن (تهرحیل):

چه مکی (کوچپیکردن، تاراندن، راگواستن) ئەم سێ چه مکه جیاوازن لهیه کتر لهرووی ماناوه، بهلام لهبنه پهدا یهکن له رووی پراکتیکه وه، پژی می به عس هه ر سێ پیگه که ی گرت به ر دژ به میلله تی کورد. چه مکی راگواستن به مانای گواستنه وه ی جیوگرافی یان شوین گوپینی به زور دهگه یه نی، له پێی به کاره یانی تو قان دن و پال په ستو خستنه سه رو هیژ به کاره یانه وه ده بی ت که گوپینی هه می شه یی له جینی شته بوون و مالی ئاسایی له یه که یه کی جیوگرافی به یه که یه کی جیوگرافی تر له خو بگری ت.^۱

راگواستن یاخود ده رکردنی به زور، چونکه به رده وام پژی م ئەو خه لکانه ی له به رده م دوو ئەگه ردا راده گرت، ئەگه ری یه که م: ده رکردنی بی کو ت و مه رج و ده ستگرتن بوو به سه ر سه رو هت و سامان و خانو و زه ویدا. ئەگه ری دوو ه م: هه لگرتنی ناسنامه ی عه ره بی بوو یاخود خو کردنه عه ره ب، هه رکه سی ک که بریاری ده رکردنی ده رده چوو، ئەگه ر مل که چی یه کی ک له و دوو ئەگه ره نه بوایه، که هه رده بوو بی ت، ئەوا تووشی لی دان و سزاو زیندانی ک ردن و سوکایه تی پی ک ردن ده بووه.^۲ ئەو راگواستنه ی به عس پیاده ی ده کرد، وه ک زۆربه ی ئەو تاوان و کرده دزیوانه ی دیکه ی جیاواز و تاک بوو له شیوه دا، به عس له داهینانی ته کتیکی نو ئ و دزیوترین

---

^۱ سلیمان عبدالله: راگواستنی گوندنشینەکان له هه ریمی کوردستانی عیراقد، گو قاری سه نته ری براهه تی. ژماره (۱۲)، کو تایی حوزهیرانی ۱۹۹۹، ل ۴؛ ئەمیر خوا که رهم محه مه د: رهوشی دهروونی و کومه لایه تی و ئابووری راگو یزراوان، گو قاری که رکوک، ژماره (۱)، سالی پینجه م، هاوینی ۲۰۰۳.

شیوازەکانی ٲاوه دوونان و کۆچپییکردن و ٲاگواستندا دەست ٲیشخەر بووه، نەك ٲاگواستن وەك كرده وەهیهکی ئەبستراكت و ٲووت، بەلكوو ٲاگواستن وەك سیاسەتی بەرماوه و میراتی ٲژئیمە تۆتالیتارە جیهانیەکانە کە بەدریژایی میژوو بۆ بەعس ماوه تەوه و ئەویش ئەو ئەزمونە ی ئەوانی بەتەکنیک و میکانیزمی نوێوه ٲیاده کردوه، کەواتە بەعس بەردیکی دیکە ی خستۆتە سەر دیواری تۆتالیتاریزم و ئەزمونەکانی ٲهگەزەپرستی دەولەمەندتر کردوه.^٢ ٲارتی بەعس ئەوه ی ٲاگەیان دبوو کە یهکێک لەمەبەستەکانی ٲاگواستنی کورد بریتییە لەبەهیزکردنی چالاکییە ئیدارییەکانی دەزگە ی دەولەت و باشتکردنی دوخی ژیا نی کورد، کە ناوی ئەو شوێنانە ی نابوو (دیھاتی هاوچەرخی)، کوردیش بەو جیگایانە یان دەگوت: (ئۆردوگای زۆرە ملی) ئەم ئۆردوگایانە لەناوچەکانی ناوه ٲاست و خوارووی عیراق و هەندیکیشیان لە کوردستان بوون، بەلام لەٲاستیدا حکومەتی عیراق مەبەستی کۆنترۆلکردنی کورد بوو، کە دە یویست لە سیاسەت و تیکە لاوی یهکتر دووریان باختەوه.^٣ ٲرۆسە ی دەرکردن و ٲاگواستن لەناوچەکانی ٲاریزگە ی کەرکوکدا میژووییەکی دیرینی هەیه، هەر لەسالی ١٨٥٠ و لەسەر دەمی حوکمرانی عوسمانیەکاندا، سیاسەتی هاندانی نیشتەجی کردنی خیلە عەرەبە کۆچەرییەکان لە ناوچەکەدا ٲهیرەو کراوه، بەتایبەتی لەسالەکانی (١٨٦٩-١٨٧٢) سەر دەمی مەدحەت ٲاشای والی بەغدا و دوا ی دامەزراندنی حکومەتی فەیسەل

^٢ مراد حەکیم محەمەد: ئاکامە کۆمە لا یەتیەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد لە عیراق لە سەر دەمی

بەعسدا سلێمانی. ٢٠٠٤. ١٠٢ل. ١٠٣.

^٣ دلیر ئەحمەد: ئەو بارودۆخە سیاسی و کۆمە لا یەتیە ی (ی. ن. ک) ی تیدا لەدایک بوو. ١٣ل.

له ساڵی ١٩٢١ داو لکاندنی ویلایه‌تی موصل به ده‌وله‌تی عێراقه‌وه له ساڵی ١٩٢٦ دا، دواتریش حکومه‌ته یه‌ك له‌ده‌وای یه‌كه‌کانی عێراق سیاسه‌تی راگواستنی ناوچه کوردیه‌کانیان ده‌ست پێ کردووه، به مه‌به‌ستی شیواندنی پێکهاته‌و سیمای نه‌ته‌وايه‌تی دانیشتوانی ناوچه کوردیه‌کان، به‌شیوه‌یه‌ك که له‌به‌رژوه‌ندی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب بی‌ت و له‌سه‌ر حیسابی نه‌ته‌وه‌ی کوردو نه‌ته‌وه‌کانی تری ناوچه‌که بی‌ت،^٥ به‌لام هه‌نگاوی پراکتیکی بو‌ راگواستن و نیشته‌جێ کردنی عه‌ره‌ب له‌پاریژگه‌ی که‌رکوکدا له‌ساڵی (١٩٣٧) ه‌وه ده‌ستی پێ کردووه له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایه‌تی مه‌لیک غازی و وه‌زاره‌تی یاسین هاشمی دا له‌ژێر ناوی (یه‌که‌کانی به‌ره‌م هه‌ینانی زه‌وی و زار)، نزیکه‌ی (٢٠) هه‌زار خه‌یزانی عه‌ره‌بی له‌ناوچه‌ی هه‌ویجه‌و ئه‌و ناوچه‌یه‌ی ده‌که‌ونه نی‌وان داقوق و دوو‌زخو‌رماتوو، نیشته‌جێ کرد، له‌شیوه‌ی دروست کردنی ئۆردوگای نیشته‌جێ کردن له‌سه‌ر رێگه‌ی که‌رکوک- به‌غدادو له‌ناو شاره‌کاندا.^٦

پاش ئه‌م هه‌نگاوه‌ راگواستن و به‌عه‌ره‌ب کردن بوو به‌پروگرامی پزیم‌ی به‌عس و سیاسه‌تیکی جی‌گه‌رو نه‌خشه‌یه‌کی دا‌ریژ‌راو له‌لایه‌ن حکومه‌تی عێراقه‌وه جی به‌جێ ده‌کرا، له‌ساڵی ١٩٦٣ ه‌وه ده‌سه‌لاتی به‌عس ده‌ستی کرد به‌جی به‌جێ کردنی سیاسه‌تی نوێ له‌پێ‌ک‌خستن و حوکمی مافی په‌گه‌زنامه‌ی عێراقی و یاسا‌دانه‌ری عێراقی له‌دا‌پ‌شتنی یاسای په‌گه‌زنامه‌ی عێراقیدا، له‌ژماره‌یه‌ك بنه‌مای یاسایی گشتی لای‌داو حکومه‌ت له‌و

^٥ د. خلیل اسماعیل محمد: به‌عه‌ره‌ب‌کردنی که‌رکوک و ناوچه‌کانی ده‌رووبه‌ری. رۆژنامه‌ی براهه‌تی. ژماره (٢٢٠٩). ٧ل.

^٦ ئه‌میر خوا که‌رم محمه‌د: په‌وشی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی. ٥٧ل.

پێگهیهوه دهستی کرد به چرکردنی راگواستنی کورد له ناوچهی که رکوک.⁷ سیاسهتی راگواستنی زۆره ملی ی کورد پایهیهکی گرنگی له دارپشتنی هیله گشتیهکانی ئهمنی ستراتیجیی عێراقدا گرتووه، ههرویه کاتی که له سالی 1963 دا به عسییهکان بو ماوهیهکی کهم دهسهلاتی سیاسیان گرت به دهست، دهست به جی دهستیان کرد به راگواستن و به عه ره بکردنی ناوچه نه و تاو ییهکانی که رکوک و هه ولیرو گه ئی ناوچهی تریش بهر ئه و شالاه که و تن.⁸ ئه م قوناغه ی راگواستنی کورد له سالی 1963 اه وه دهست پی دهکات، به لام له بهر ئه وه ی به عس لهیه کهم هوکمرانیدا ته نها (9) مانگ له ده سه لاتدا مایه وه و نه ی توانی له و ماوه که مه دا هه موو خه ونه کانی به ی نی ته دی، ئه گه رچی له و ماوه یه شدا که می نه کردو هه ر له ده ست پیکی فرمان به واییه کهیدا سه لماندی که سیاسه تیکی ترسناکی بو راگواستنی کورد دارپشتووه.⁹ یه کهم هه نگاوی به عس رو خاندنی گه ره کی (جمهوری)* کوردی بوو. دانیه ستوانه که ی بریتی بوون له جه ماوه ری کوردی کو شش که رو کریکارو پاله، کاری وێران کردن و پوو خاندنی ماله کان به سه ر خاوه نه کانیاندا له ساته کانی کازیوه ی دهم به یانا له ژیر کو ئت پۆل و

⁷ محمد هه ماوه ندی: راگواستنی کورد و زامدارکردنی دیموکراتیه ت، ل 17.

⁸ ئه مین قادر مینه: ئه منی ستراتیجی، ل 144.

⁹ مراد حه کیم محمه د: ئاکامه کو مه لایه تیه کانی سیاسه تی راگواستنی کورد، ل 117.

^{*} له سه رده می ده سه لاتی (عه بدولکه ریم قاسم) دا پێگه درا به خه لکه ده ست کورت و هه ژاره کان له ئازادی و نیوان ئیسکان و یادگارو شو ریه جه نه د هه زار خانویه ک دروست بکه ن. ئه م خانوانه ناو نران (جه مهوری) ناما ژه به جه مهوریه تی عێراق و پش ته گیریه کی. (له تیف فاتح فه ره ج: کوردی که رکوک، گو فاری په یفین، ژماره (2)، 1997، ل 66).

چاودیڤری گاردی حەرەس قەومییەکاندا دەستی پێ کرد.^{۱۰} تەنها لەو ماوە
 کەمەی سالی ۱۹۶۳دا نزیکەی (۴۰) ھەزار ھاوولاتی کوردی لەشاری
 کەرکوک راگوێزران، ئەمە جگە لەشارەکانی تر.^{۱۱} ھەر لەو ماوەیەدا لە
 ۱۹۶۳/۶/۱۱دا سوپا و حەرەس قەومییەکان لەقەزای دویز کەئەوکات
 ناحیە بوو (۲۲) گوندی کوردیان داگیر کردو عەرەبیان ئی نیشتهجی
 کردن،^{**} بەعس زۆر بەجیدی دەپروانیە مەسەلە ی گوڤینی دیموگرافیای
 عێراق و ھەمیشە ھەولی ئەوێ داوہ کە ئەو شوینانە ی ئەوان بەگرنگیان
 زانیووہ پێژە ی کوردی ئی کەم بکەنەوہ، ئەمەش بەشیک بوو لە
 ئایدۆلۆژیای شوقینیانە ی بەعس. لەسالی ۱۹۶۳و سالیەکانی دواتردا
 ژمارە ی ئەو گوندانە ی کە نزیک ی چالە نەوتەکان بوون چۆل کران و
 عەرەبیان ئی نیشتهجی کرا، زیاتر لە (۷۱) گوند دەبوو.^{۱۲} ھەروەھا ھەر
 لەسالی ۱۹۶۳دا (۱۳) گوند سوتینراو تەخت کران،^{**} نزیکەی (۸) ھەزار

¹⁰ محمد ھماوہندی: راگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت، ل ۱۸.

¹¹ لەتیف فاتح، مجید سالح: کورد قەران، ل ۲۹.

* - کە ئەوانیش گوندەکانی: (قەرەدەرە، عەمشە، مەرعی، قوشقایە، قەلای عەربەت، ھەنجەرە ی
 بچووک، قوتانی خەلیفە: قوتانی کوردەکان، مامە، عەلە غێر، شیرناو، تەقتەق، کونە پێوی. گورگە
 چال، شیخان، باجوان، سێ کانیا، شۆراو، نادر ئاوا، دێکە ی کوردان، چەخماخە، مەلحە) بوون،
 لەناحیە ی سەرگەپان کە دواتر کرا بە قودس و لەھەولێرەوہ خرایە سەر کەرکوک و (۱۴) گوند تەعریب
 کران و کوردەکانیان تیا دەرکراو عەشیرەتی بەدووی عەرەبیانی بەسەرۆکایەتی (عەواس سەدیر بەنی
 قورسی عەرەبی) تیا نیشتهجی کرا. (لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک، ل ۷۴؛ مراد حەکیم
 محەمەد: ئاکامە کۆمەلایەتیەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد، ل ۱۱۷، ۱۱۸).

¹² شۆڤرش حاجی رەسول: ئەنفالی کوردو دەولەتی عێراق، ل ۲۷.

خیزانی کوردیان له که رکوک دهرکرد.^{۱۲} جگه له مانه به عس له کاتی
 هیرش و په لامارو تالان و سووتاندن و گرتن و کوشتن و ره شبگیریه کانیدا،
 له نیوان سالانی (۱۹۶۳-۱۹۷۶) بو سهر کوردستان و به تایبهتی
 له پراگواستن و به عهره بکردنی ناوچهی که ندیناوهی قهزای مه خموردا،
 به لگه نامه کانی تاپوی زهوی و زار (قوچانی رهش) یان ده سووتاند یان
 ده یان برد بو نه هیشتن و شوین بزرکردنی ههر به لگه یه که یا خود نیشانه یه که
 که کوردبوونی خاکه که ی بسه لمینی.^{۱۴} ههروه ها له دریزه ی شالوی به
 عهره بکردنی به عسییه کان له سالی ۱۹۶۳ دا ناوچه ی که ندیناوهی
 به شیوه یه کی فراوان گرته وه، له کووی (۷۲) گوندی ئه م ناوچه یه زیاتر له
 ۳۲ گوندی سووتاندوو تالان و بروی کردو نزیکه ی (۳۰۰) کهس له
 جوتیارانی بی دیفاعی ناوچه که له کونجی به ندیخانه کانی عیراق
 ئاخینران، ئه م شالاهوش له توله ی تیکشکانی داگیرکه ری عیراقی بوو
 له شه پری داره خورمای بناری چیا ی بلباس (قه ره چووغ) که له
 ۱۳/۶/۱۹۶۳ دا پوویداو پاشان (۲۵) گوندی ئه م ناوچه یه به خیله
 دواکه و تووه کانی عهره بی (شه مهر) جی نشین کراو تاکوتایی سالی ۱۹۶۷

** که بریتی بوون له گونده کانی (خدرجه، گاوه ره، که ندال له ناحیه ی دیبه گه، ههروه ها داره خورما،
 حه سن بلباس، حاجی شیخان و لاوه ره له هه مان ناحیه دا. له ناحیه ی قهره حه سن گونده کانی په نجا
 عه لی. مه حمود ئاوا. له ناحیه ی شوان گونده کانی قزلقایه. وه لی پاشا. له ناحیه ی قهره هه نجیر سوئه
 گوژی و یاره وه لی). (ئه مین قادر مینه: ئه منی ستراتیجی عیراق ل ۲۱۲).

^{۱۳} له تیف فاتح فهرج: کوردو که رکوک. ل ۷۴.

^{۱۴} محمد سعید سوئی: قهزای مه خمووو دهشتی هه ولیر له ناو پاکتاو کردنی ره گه زیدا. گوشتاری
 که رکوک. ژماره (۳) ی سالی چواره م. زستانی ۲۰۰۳. ل ۵۰.

دریژهی کیشا.^{۱۵} ئەو خێلە عەرەبانەى که هیئەرابوونە ناوچەکە، دەستیان کردبوو بە دەست دریژی و هیرش و پەلامار، هەروەها مەپانە سەندن و بەر خانە و پەریزانە، سوخرە و بیکاری، بیانو و پیگرتن، ئەم خێلانە دواى ئەوەى دڵنیابوون لە پەرەفتاری دوژمنکارانەى سەرانی دەوڵەت بۆ گەلی کورد، ئەوانیش بێ پەروا دوژمنایەتی خوێان پاشکاوانە تر دەرخواست و ئاشکرا کرد، ببوون بە بەشیکی لە پڕییم و هاوکاری و هەم ئاھەنگی سوپای داگیرکەری عێراق.^{۱۶} کاتیکی بە عەسییەکان بۆ جاری دووەم لە تەمموزی ۱۹۶۸ دەسەڵاتی سیاسیان گرتە دەست، بەشیوەیەکی هەمەلایەترو قوڵترو بەرفراوانترو چڕتر کەوتنە دەرشتنی نەخشە و پلانی راگواستنی ناوچە کوردنشینەکان، بۆ ئەم مەبەستەش دەیان ملیار دیناریان خەرج کرد.^{۱۷} بۆیە پاش دەسەڵات گرتنەو دەست بەردەوام ئەو شوین و ناوچانەى راگواستن دەیانگرتەووە بریتی بوون لەو ناوچانەى که هیلى تەماس بوون لە نیوان هەردوو گەلی کورد و عەرەبدا، وەك ناوچەکانی (مەندەلی، خانەقین، جەلەولا، شەنگارو شیخان و تیکرایی ئەو ناوچانەش کە سەر بە پارێزگەى کەرکوک بوون). بە عەس هەولێ ئەوەى دەدا کە مەریکی تەواوی عەرەبی لە دەورووبەری بەغدا و کەرکوک و موصل دروست بکات، و هەولێ گۆڕینی دیمۆگرافیای ئەو سێ شارەى داو، تەنھا لەشارى بەغدا

^{۱۵} کاو نادر: کەندیناوە لەنیوان راگواستن و بەعەرەبکردندا، هەولێر، ۲۰۰۱. ل. ۳۹.

^{۱۶} محەمەد سەعید سۆفی: قەزای مەخمور دەشتی هەولێر، ل. ۶۰.

^{۱۷} ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی، ل. ۱۴۴.

له‌سالی ١٩٦٨ به‌دواوه‌ نزیکه‌ی (٢٢) هه‌زار کوردی فه‌یلی ده‌رکرد.^{١٨} زیاتر له (٢٠٠) هه‌زاری دیکه‌ش راگو‌یزران و ده‌رکران، ده‌ست به‌سه‌ر مال و سه‌رمایه‌یاندا گیرا، ئه‌ویش به‌تۆمه‌تی ئی‌رانی بوونیان، هه‌روه‌ها ده‌رکردنی هه‌موو ئه‌و کوردانه‌ی که تۆمه‌تی ئی‌رانی بوونیان دابوو پالیان که له‌شارو شارو‌چکه‌کانی عی‌راقدا نی‌شته‌جی ببوون، وه‌ک به‌غداو به‌سه‌رو عه‌مماره و به‌درو و مهنده‌لی و شاره‌بان و خانه‌قین.^{١٩} له‌سالی ١٩٧٠ داو پاش ماوه‌یه‌کی کورت له ئیمزا کردنی به‌یاننامه‌ی ١١ی ئاداری ١٩٧٠، نزیکه‌ی (٦٠٠) یه‌که‌ی نی‌شته‌جی کردن له گو‌په‌پانی به‌رامبه‌ر به‌گه‌په‌کی ئازادی و گه‌په‌کی ئیسکان که دوو گه‌په‌کی کوردنشین بوون له نزیک ری‌گه‌ی گشتی نی‌وان که‌رکوک و سلیمانی دروست کراو ناویان لی‌نا (الکرامه)، له‌گه‌ل دروست کردنی که‌مپی‌کی سه‌ربازی له‌نزیک گه‌په‌کی ناوبراو به‌مه‌به‌ستی پارێزگاری کردنی دانیش‌توانه‌که‌ی، هه‌روه‌ها له‌نی‌وان سالانی ١٩٧٢-١٩٧٣ دا پ‌ژیم (٥٠) یه‌که‌ی نی‌شته‌جی دیکه‌ی دروست کرد له‌نزیک گه‌په‌کی (الکرامه) و ناوی نا (المثنی)، ئه‌م گه‌په‌که (٣) کیلو‌مه‌تر دوور بوو له کو‌گاکانی فیرقه‌ی دوو، له‌سه‌ر ری‌گه‌ی که‌رکوک- یاروه‌لی.^{٢٠} له‌مانگی سی‌پته‌مه‌ری ١٩٧١ دا رژی‌می عی‌راق نزیکه‌ی (٥٠) هه‌زار کوردی فه‌یلی به‌ره‌و سنووره‌کانی ئی‌ران راپی‌چ کردو له‌سالی ١٩٧٢ وه‌ سهدان خیزانی

¹⁸ شو‌پ‌ش حاجی ره‌سو‌ل: نه‌نقال، ٢٧ ل. طه بابان: عالم الکورد المرعب، الکتاب الاول، ١. مطبعة

شقان. السليمانية. ٢٠٠٢، ٢٥٩ ل.

¹⁹ نه‌مین قادر مینه، نه‌منی ستراتیجی، ١٤٣ ل. له‌تیف فاتح و مه‌جید س‌ال‌ج: کورد قران، ٤٢، ٤١ ل.

²⁰ نوری تاله‌بانی: سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌بکردنی که‌رکوک، ٥٥ ل.

له چوارده گوند* ده رکړد.^{۲۱} له سالی ۱۹۷۴ یشدا (۱۵) گوندی هه ردو و
هوژی داو ده و کاکه یی تاپو کرایه سهر عه ره به کان و کوردی ئی ده رکړا.
سالی ۱۹۷۳ به بی هیچ هو یه کی ته ندروستی، هو شیاری، سیاسی (۱۱۸)
کریکار له کو مپانیای نه وت ده رکړان و عه ره بیان له جیگه دانرا. ته نیا
له ناحیه یی دویز (۲۹) گوند که ژماره یی خیزانی ۱۷ گونديان ۷۸۱ خیزان
بو و راگو ییزان، نه مه جگه له گونده کانی یاروه لی و سونه گولی و گونده کانی
قه ره حه سه ن و... هتد.^{۲۲} به عس راگو ییزانی کړد بو و به یه کی له پایه
سهره کییه کانی ستراتیجی یی کوردی خوی، به تاییه تی دوا ی هه ره سی
شورشی نه یلول به په له که وتنه جی به جی کړدی. هه رچه نده له ما وه ی
سالانی نیوان (۱۹۷۰ - ۱۹۷۴) له حاله تی کی ناگر به ستدا بو ون له گه ل
کورددا، که چی به عس دهستی له سیاسه تی پاکتاوی په گه زی نه بو ردو و
به قورسترین شیوه که وته په پیره و کړدی نه و سیاسه تی، ته نانه ت خودی
(صه دام حسین) که نه وکات جیگری (نه حمه د حه سه ن به کر) بو و،
به شداری له و هه لمه ته نه گریسه دا کړد و وه کاتی هاتنی بو که رکوک به
بو نه ی تی په ربو ونی سالی به سهر به یانی ۱۱ ی نازاردا بنچینه یی گه په کی
(وحده - حریه) ی دانا که بو وه بنچینه یی شیواندنی سیمای کوردنشین ی

* - که بریتین له گونده کانی (حه شیشه، ده لسی گه وره، ده لسی بچووک، په بجاوه، گرد رابیعه، ته ل
مه غار، نه رغون، سیکانی، که راکره، که ریمیه، سه ی محمه د. هر له م ساله دا له ناحیه یی داقوقی سهر
به پاریزگای تکریت چوار گوندی نه بو سهر اج، چاووگه، مه تاره، نه بو لاگه نین بو چه مچه مال و
سیناراته راگو ییزان. (مراد حه کیم محمه د: ناکامه کو مه لایه تی هکان، ل ۱۲۲، ۱۲۳).

²¹ مراد حه کیم محمه د: ه. س. ل ۱۲۲، ۱۲۳.

²² له تیف فاتح فهرج: کوردو که رکوک، ل ۸۱، ۸۲.

كەركوك.²³ پڙيىمى عىراق لەماوەى نيوان سالانى ۱۹۶۹ تا سالانى
هەشتاكان نزيكەى (۲۱۸) گوندى لەپارييزگاي كەركوكدا راگويزاوه كه
دهكاتە (۱۱,۶۹۴) خيزانى كورد لەمەش (۳۷٪) راگويزاوهكانى
كوردە.²⁴

لەگەڵ هەموو ئەو سیاسەتانەى كه به عس بهرامبەر به كوردى ئەنجام
داوه، لەسالى ۱۹۶۸دا (ئەنجومەنى سەركرديەتى شۆرش)ى به عس،
به ياننامەيهكى* بۆ گەلى كورد بلاوكردەوه كه خۆى لەهەموو ئەو دەست
دریژيانەى كراو ته سەر مافى كورد بى بەرى دهكات، بەلكوو هەموو ئەو
گوناهانەى خستۆته ئەستۆى هەول و سياسەتهكانى ئيمپرياليزم و
كونەپەرست و زايونيزم.²⁵ مروڤ نازانى به كاميان باوهر بكات به و به ياننامە
شۆرشگيرە رەسميانەى كه بلاويان كردۆته وه، ياخود ئەوهى كه لەسەر
خاك پرويده داو ئەو بريارانەى كه لەلايهن (ئەنجومەنى سەركرديەتى
شۆرشى) به عسەوه دەرده چوون كه ناوهرۆكه كه يان سەراپا بۆ راگواستنى
كورد بوو، هەمووشى يەك سەرچاوهى هەبوو فەرمانى يەك سولتان بوو كه

²³ نەوشىروان مستەفا ئەمین: لەكه نارى دانوبه وه بۆ خرى ناو زەنگ، ل ۷۹.

²⁴ خليل اسماعيل: البعد القومي للتغيرات في الحدود الادارية لمحافظة كركوك. اربيل. ۱۹۹۷، ل ۲۴.
* لەبه ياننامەكه دا هاتوو: "سياسەتى تەماوى و ناديار كۆتايى هات، باوهرهينانى شۆرش بۆ
چارەسەرکردنى كيشەى كورد بۆته شتيكى ناشكراو پوون... ئيمپرياليزم هەستى به و مەترسيه
كردوه. بۆيه نۆكه ران و به كرئى گيراوانى خۆى دهجولينى بۆ گيرە شيونى و به ريهست دانانى
له به ردهم رهوتى شۆرشى (هەقدهى تەمموز). بۆيه پروياگەندهى ئەوه دهكات كه سەركرديەتى
شۆرش خاوهنى وهعدو به لینهكانى خويان نين و كار بۆ ته عريب و راگواستنى دانىشتوان بۆ
ناوچهكانى تر دهكەن" (محمد هماوه ندى: راگواستنى كوردو زامدار كردنى ديموكراتيهت، ل ۵۰).

²⁵ محمد هماوه ندى: ه. س. ل ۵۰.

بۆ مه به سستیکی خراپ بوو. ئهو سیاسه ته که ته نها بۆ راگواستنی کورد به کاری ده هی ناو به نیازی سرینه وهی ژیان و بوونی کورد له و ناوچانه په پیره وهی ده کرد، له دوا ی راگواستنی خه لکه که گونده کانیانی به شو ق و ل تی ئین تی ده ته قانده وه و کانی و بیرو کاریزه کانیشیان ده ته قانده وه یان پریان ده کرده وه، ته نانه ت دارو درخت و ره زو باخه کانیشیان ده سووتاند، له هه ندیک شوین نه وتیان ده کرده ژیر په گی داره گه وره کان، به مهش حکومه تی عیراق ده یویست شوینه واری ژیان له و گونده دا نه هی لیت و کاریک بکات که کهس به ته مای گه پرانه وه نه بی ت بۆ گونده کانیان.

ئه بنجای ئه م جو ره راگواستنه که به خیرایی و وه حشیانه ده هاته بهرچاو بووه هو ی درووست بوونی روحی به ره نگاری له ناو خه لکی دیهاته کانی کوردستاندا، ئه مهش ئامانجی سیاسه تی به عس بوو که به ئامرازی تیروو گرتن و دوورخستنه وه هه ولی دها بزوتنه وهی کوردایه تی له سه رجه م کورده نه ته وهیی و دلسۆز و دیموکراتخوازه کان و سه رکرده کانی ئه و بزوتنه وهیه دا بپرن.

بۆیه گه لی کورد جگه له خه باتی چه کدارانه و پووبه پروو بوونه وهیه کی سه رسه ختانه ی پزیم هیچ ده رفه تیکی تری له به رده مدا نه مایه وه، تا داخوازیه په واکانی خو ی بخاته پروو، به لام چونکه ده ول ته تی عیراق خاوه نی توانایه کی زۆری ئابووری و مرۆیی و سوپایی ئه وتۆ بوو که به راورد نه ده کرا له گه ل ئه و ئیمکانیا ته ئابووری و مرۆیی و پیشمه رگه یی یه که مه ی له به رده ست شو پرشی کوردا بوو، بۆیه هه میشه جو ری ستراتیجی و جهنگی شو پرشی کورد له جو ری ململانی ی زۆرانبازی لاواز بووه دژی به هیژ. سه دام حسین له چاوپیکه وتنیکیدا له گه ل رۆژنامه ی

(العراق) سه بارهت به کیشهی راگواستن بهم جوړه دواوه: "هه ندى کارى ئيدارى له لايهن ده سه لاتدارانى حکومت کراوه که په يوه ندى هيه به جيگه گوړپنى ژيانى هه ندى له هاوولاتيان که له هه ندى ناوچه ي سنوورى ده ژيان که نه ناوچانه شويى گرنگو و ستراتيچين له عيراقدا، هه روه ها نه و کاروانه ي دوايى که په نابهر بوون له ئيران و گه پرانه وه وولات له ناوچه کاني ناوه پر است و خوارووى عيراق نيشته جي کراون".²⁶ بهم جوړه رږيى به عسى کولونيا لست هه موو هه ول و ته قه لاي خو ي بو سپرینه وه ي سيمای کوردانه ي نه و ناوچانه خستو ته گه پرو له و پيناوهدا سهدان مليون دينارى خه رج کردوه.

۲- به عه ره بکردن :-

سياسه تى به عه ره بکردنى کورد و کوردستان، چوکل ه يه کى ترى سى کوچک ه ي (راگواستن، به عه ره ب کردن، به به عسى کردن) هک ه ي رږيى به غذا بوو، که پرو له هه لوشينى خاکی کوردستان و توانده وه ي نه ته وه يى کورده، پرو له وه يه نيشتمانى کورد بکاته خاکی ميژوويى عه ره ب و به شيکيش له کورد به عه ره ب له قه له م بدا، تا له لايه که وه چهنه بو ي ده کړى و بو ي ده لوى کوردستانى عيراق پارچه پارچه بکات و به عه ره بى بکاو له لايه کى تريشه وه ديموگرافى کوردستان و عيراق بگوړى به وه ي به شيک له نه ته وه ي کورد بکاته عه ره ب. واته به عه ره ب کردن نه و په رى بيرى

²⁶ دلير نه حمده: نه و بارودوخه سياسى و کومه لايه تيه ي (ي. ن. ک). ل ۱۲.

شۆڤنیزمی به عس و حکومهتی عێراقه که به درێژایی دهسهلاتی پرۆسهی به عهرهب کردنی خاک و خه لکی جییه جیکردوه.

به عهرهب کردن واته نیشتهجی کردنی تاک و کۆمهله ههریمی کوردستاندا و بنیادنانی شوینی نیشتهجیبوونی عهرهبیه بۆیان، ههرهها مانای گۆرپینی ناوی شارو گوندو شوینی نیشتهجی بوون، نووسینگه و دامه زراوه رهسمی و نیمچه رهسمیه کانه بۆ عهرهبی، ئەمەش به مانای گۆرپینی واقعی نه تهوهیی دیت بۆ بهرژهوهندی عهرهبی. مهسهلهی تهعریب کردنی ناوچهکانی کوردستان ئامانجیکی ههره سه رهکی دهسهلاتداره عهرهبیهکانی ناوچهکه بووه له سهردهمه جیاوازهکانی حوکمرانیاندا، واتا ئەم به عهرهب کردنه زۆر کۆنه و ههر له سهردهمی داگیرکارییه ئیسلامیه کانهوه به تایبهتی له سهردهمی عومهری کوپی خهتابهوه (٦٣٤-٦٤٤ز) که (به فتوحاتی ئیسلامی ناسراوه) ههولێهکانی به عهرهب کردن دهست پێ دهکات،^{٢٧} هۆزه عهرهبهکان و به تایبهتی هۆزه کوچهرییهکان، کوچ دهکهن بۆ عێراق و پاشان به رهو ناوچهکانی کوردستان دین، به تایبهتی ناوچهی موسل و تییدا نیشتهجی دهبن.^{٢٨} پڕژیمه یهک له دوای یهکهکانی عێراقی دروستکراو له فیهسه لهوه بۆ سه دام، جگه له شهپی به ناشکراو کوشت و بری کوردان به نهیانی و له ژێره وهش ههردهم له ههولێ سپینه وهی دیرۆک و زمان و داب و کلتورو که له پوری نه تهوهی

²⁷ شوان عوسمان مستهفا: کوردستان و پرۆسهی به ئیسلام کردنی کورد، سلیمانی ٢٠٠٢. ل ٢٣٢.

²⁸ ناهیده جهمال تاله بانی: پاگواستن و به عهرهب کردن له قهزای کفریدا، گۆفاری کهرکوک. ژماره (٣)، سالی پینجهم، زستانی ٢٠٠٤. ل ١٠؛ خلیل اسماعیل محمد: مؤشرات سياسة التعريب والتجهير في اقليم كردستان العراق، اربیل. ٢٠٠١. ل ٤.

كورددا بوون و له جييدا نه خش كردنى دىروك و زمان و داب و كولتورو كه له پورى عه رهب.

ليروهه بو مان دهرده كه وي ت كه سياسه تى به عه رهب كردنى كوردستان هه زاده ي بيرو ليكدانه وي به عس نيه، به لكوو سياسه تيكي له ميژينه ي كار به دهسته سياسى و سوپاييه كانى حكومه ته يه كه له دواى يه كه كانى عيراق و بگره پيشتر يشه، به لام به عس جيا له هه ر پزيمى كى ترى عيراق له روانگه يه كى ستراتيجيه وه بو مه سه له ي به عه رهب كردنى كوردستان و كورد چوو، هه مه لايه نه تر بيرى ليكر دوتته وه، هي له گشتيه كانى ئه م سياسه ته ي داپشتوو، توندوتير تر و درندانه تر و به رفراوانتر جيه جى كردوه.

دهكرى پرؤسه ي به عه رهب كردنى كوردستان به سه ر چهند قوناغيكدادابه ش بكهين:

قوناغى يه كه م: پيش درووست بوونى دهوله تى عيراق، له سه رده مى مه ماليك و مه دحت پاشادا كه له پيناوى هه ندى ريفورمدا چهند خيلىكى ره وه ندى عه رهبى له كوردستاندا نيشته جى كران، ئه و شويانه ش بريتى بوون له (ده شته كانى مهنده لى و به له دروزو قزلربات و چهند تيره يه كه له خي له كانى (ره بيه)، ئيبين ئه وس و جبور نيشته جى كران)، هه روه ها له ده شتى نيوان كفرى و دووز تا ئاوه سپى خيلى به ياتى به ره گه ز مه غول تي كه ل به خي له عه ربه كانى ئه و ناوچه يه بوون.²⁹ چهند تيره يه كى

²⁹ كاوه نادر: كۆلۇنياليزمى عيراقى و پاگواستى و به عه رهب كردنى باشوورى كوردستان. گوڤارى سه رخزيبون. ژماره (7-8). هه ولير. 2001. 29 ل. 30.

(کریوی و لهیب) له دهشته کانی قهره ته په نیشته جی کران، له ناوچه ی حه ویجه ی نیوان زی بچوک و ئاوه سپی هه ندیک له خیل ی عوییدی تیدا نیشته جی کران، له ده شتی قه راج و گه یاره و شه رگات هه ندی له مه ر له وه رینه کانی عه ره بی (شه ممه رو ئه بو حه مران و ته یی و جبور)، نیشته جی کران و له ناوچه جودا کانی موسلیش، هه ندیک له خیل ی ته یی و شه ممه ر نیشته جی کران.^{۳۰}

قوناغی دوهم: ئەم قوناغه سهرتاسه ری سهرده می پاشایه تی عیراق ده گریته وه، ده ول ته تی تازه دامه زراوی عیراق نه قولاییه کی میژووی و نه سوپایه کی به هیژو مودیژن و نه ئابووریه کی به هیژو توانایه کی مرویی نه وتوی له به رده ستدا بوو، له بهر ئه وه سیاسه تی به عه ره ب کردن له م قوناغه دا له رییه کی توندوتیژانه وه نه بوو، به لکه به شینه یی و له سه رخو و به خشکه یی ئه نجام دراوه، هه ندی ناوچه ی که می گرتوته خو که دریژه پیدان و ته واوکه ری قوناغی یه که می به عه ره ب کردن و چه سپاندنی بی ری عیراقچی تی بووه له میشکی کوردا، تا به و ده ول ته ته تازه یه و ژیان له چوارچیوه ی دا قایل بن.^{۳۱} دیارترین ئه و ناوچانه ی که ته عریب کراون له و ماوه یه دا (موسل، خانه قین، که رکوک و شاره بان) بوون. له نیوان سالانی (۱۹۴۵ - ۱۹۵۸) چه ندین خیللاتی عه ره بی له (حمدانی و کلیبات) له

³⁰ شیخ صدیق: پاکتاوکردنی ره گه زی کورد له میژوودا، چ، چاپخانه ی وهزاره تی کشتوکال، هه ولایر، ۲۰۰۵. ل ۲۵؛ کاوه نادر: کولونیالیزمی عیراقی و راگواستز و به عه ره بکردنی باشووری

کوردستان، ل ۳۰.

³¹ ئەمین قادر مینه: ئەمنی ستراتیجی عیراق، ل ۲۳۶.

پروژەکانی ھەویجە و شەنگارو لەتییە و دوجیلە نیشتەجی کران.^{۳۲} ئۆردو و گای تایبەتیان بۆ دروست کردن، لەداقووق بەمانە دەلێن (۱۰) ھەزاری، واتە لەو کاتەدا ھەر خیزانیکی بیری (۱۰) ھەزاریان لە پزێم وەر دەگرت، لەبەرئەوھێ عەرەبن و ھاتوونەتە سەر خاکی کورد، بۆیە دەبێ پادداشت بکری. ^{۳۳} لەچلەکاندا ھەزاران کەس لەخەلکی مەندەلی و خانەقین و قەرەخان (جەلەولا) و لە کوت (بەدرە و جەسان) بەبیانوی ئیرانی بوون ئاودیوی ئیران کران و عەرەبی دواکەوتووین لە شوینیان نیشتەجی کرد، ھەروەھا بەشیکی لەناوچەکانی موسڵ بەر شالۆوی بەعەرەب کردن کەوت، ناوچەیی قەراج زیاتر بەعەرەب کرا و خیلێ (سنبس)یان بۆ ھینا و لەگەڵ بەشیکی لەھۆزەکانی تر. ^{۳۴} ھەروەھا لەناوچەیی موسڵ (شەنگارو خەزەر) بەر شالۆوی بەعەرەب کردن کەوتن و تەنانەت ژمارەیی نیشتەجی تازەکانی عەرەب لەسالانی (۱۹۵۳-۱۹۵۶)دا گەیشتە ۴۰۰ گوند و نزیکەی ۱۷۲ گوندی دیکە لە خودی ناحیەیی شەنگاردا بەعەرەب کران.^{۳۵} ھەر لەو ماوەیەدا حکومەتی پاشایەتی پرایگەیان دەبوو کە بەنیازی نیشتەجی کردنی خیلە کوچەرییەکانە، بۆیە چەند کەسیکی لە کورد و ەک حامد بەگی جاف داوایان لە حکومەت کرد کە بەشیکی لە عەشیرەتی جاف کە کوچەری بوون و لەکەلارو کفری دابوون بگوازی نەو بۆ ھەویجە و

³² کاوہ نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ھاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل ۳۰؛ ئەمیر خواکەرەم: رەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی ھاگوێزراوان، ل ۷۱.

³³ کاوہ نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ھاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل ۷۱.

³⁴ ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل ۲۳۶.

³⁵ شیخ صدیق: پاکتاوکردنی رەگەزی کورد لە میژوودا، ل ۲۶- کاوہ نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ھاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل ۳۰.

لهوئ نيشته جي بکريڻ، به لام ياسين هاشمي گوئي بهو داوايه نه داو له جياتي کورد عه ره بي هينا له به رامبه ردا حامد به گي جاف که قائمقامي چه مچه مال بوو دهستي له کار کيشايه وه.³⁶

قوناغي سييه م: سه رده مي نيوان (۱۹۵۸-۱۹۶۳) ده گريته وه، نه گهر چي ماوهي ده سه لاتي عه بدولکه ريم قاسم کورت بوو و سياسه تي به عه ره ب کردن تا نه اندازه يه کي زور که م ببوو، به لام بووني هر هه بووه و نه وانه ي ده وراني پاشايه تي هه لته وه شاهه ته وه، بو نمونه له ناوچه کاني زه مارو شه نگارو ناوچه کاني سنووري عيراق و سووريا چهند خيالي کي عه ره بي هينا يه سهر زه وي و زاري کوردان.³⁷

قوناغي چواره م: که ساله کاني (۱۹۶۳-۱۹۸۷) ده گريته وه پر مه ترسي ترين قوناغه سه باره ت به گه لي کورد، چونکه له م قوناغه دا به شيويه کي به رفراوان نه م سياسه ته جي به جي کراوه و تواناي سوپايي و دارايي زوريشي بو ته رخاڻ کراوه.³⁸

له دواي پووخاني پزيمي پاشايه تي و چوونه سهر حوکمي به عسييه کان، بارودوخ له عيراقدا به ره و ناراسته يه کي ديکه پويشت و به ره گه ز په رستي و پاکتاو کردني نه ژادي گه لي کورد ناسرا، شه پري به رده وامي ده ولته له دژي گه لي کورد، دژوارترين شيوازه کاني سه رکوت کردن و کوشتن و له ناو بردنيان به کاره يناوه.³⁹ نه گهر چي به عس له ماوهي

³⁶ له تيف فاتح، مه جید سألح: کورد قران، ل ۳۵.

³⁷ کاوه نادر: کولونياليزمي عيراق و راگواستن و به عه ره بکردني باشووري کوردستان، ل ۳۰، ۳۱.

³⁸ نه مين قادر مينه: نه مني ستراتيحي عيراق، ل ۲۳۸.

³⁹ محمه د ره نووف عزيز: نه نقال و ره هنده سيوسيولوجيه کان، سليماني، ۲۰۰۵، ل ۴۲.

یەكەمى دەسلەتیدا تەنھا (٩) مانگ لەسەر دەسلەت مایەو، بەلام لەو ماوە كەمەى دەسلەتیدا توانى گەلى ناوچەى كوردستان راگويزیت و بەعەرەبى بكات، كە گرنگترین ئەو ناوچانە كەركوك بوو.^{*} لەئەنجامى هيرشى سوپای عيراق بۆ سەر كوردستان لە ١٩٦٣/٦/١١ تا ١٩٦٣/٧/٢٣، سەرچەم (٨٧٥) گوند ويران كرا، هەروەك لە راپورتى ژمارە (٢٤)ى كۆمەلەى نيو دەولەتى لەلەندەن دا هاتوووە كە پزىمى عيراق لەنيوان سالاەكانى (١٩٦٠ - ١٩٧٠) دا نزىكەى (٤) هەزار مالى كوردى لە (٧٠٠) گوندا ويران كەردوو، (٣٠٠) هەزار كەسىش ئاوارە بوونەو (٦٠٠) هەزارىش شەهيدو بريندار بوون،^١ بەلام دواى گەرانهوى بەعس بۆ سەر حوكم لە ١٩٦٨ دا گوپىنى ديموگرافىاى كوردستان ئاراستەىەكى ترى وەرگرت، پزىمى تازە پلانكى نووى بۆ سياسەتى خوى دارشت، كە ئامانجى سەرەكى گوپىنىكى ريشەىى بوو لەبارى نەتەوهييدا، بەتايبەتى

---

* - (لەقەزای دووبز گوندەكانى قەرەدەرە، عەمشە، مەرى، قوشقايە، قەلاى عەربەت، هەنجىرەى بچووك، قوتانى خەليفە، قوتانى كوردەكان، سىكانيان، شۆراو، باجان، گورگەچال، شىخان، نادر ئاوا، دپكەى كوردان، عەلاغىر، مامە، شىرناو، تەقتەق، كۆنەپژوى، چەخماخە، مەلحە. لەناحىەى سەرگەرەپان گوندەكانى جاستان، دەرپەند، سەر بەشاخ، بەركانە، عەولا فات، سارەلو، شناغە، دپكەى گەورە. دپكەى بچوك، چەرت، كىشمە، تەل ەلالە، گەزە شان، گەراو) ئەم ناوچانە بە عەرەب كران و خىلى بەدوى عەرەبيان ئىشتەجئ كرا. لەقەزای مەخمور لە ناحىەى كەندىناو گوندەكانى (كەندار، گاوەرە، خدرجە، چىخلۆك، ديمە كار، جانە، چەغەمىرە، تىكالو، عالا، كەندالە قەن، بىرە بات، جاستان، پەركانە، دەرپەند، تووچ، غەرابە، گا بەلەكە، چەرت، حاجى شىخان، دارە خورما، حەمە بلباس، خۆشاو، دەرماناوە) (ئەمىن قادر مىنە: ئەمنى ستراتيگى عيراق، ل ٢٢٨؛ كاوە نادر: كەندىناو لەنيوان راگواستن و بەعەرەبكرندا، ھەولير، ٢٠٠١، ل ٤٤).

^١ وەرگىراوە لە محەمەد رەئوف عەزىز: ئەنقال و رەھەندە سىۆسىۆلۆجىەكان. ل ٤٤.

له كهركوكدا.⁴² له ساڵی ۱۹۶۸ دا دهست كرا به جی بهجی كردنی پرۆسهی به عهره ب كردنی كهركوك. عهره ب ئه وهی كردووه به دروشم و له جیهانیشتدا به گشتی باوه و چه سپاوه كه (نهوت چه كێکی زۆر کاریگهره، بۆیه له وه تهی دهولهتی عێراق دامه زینراوه له ناوه پرستی ساڵانی بیسته كانه وه پریار به دهسته كانی عێراق له ههولێ ته عریب كردنی كهركوك دا بوون و له چوارچیوهی یهك پلان و نهخشهی ستراتیجیی گشتیدا کاریان بو كردووه و هه میشته ته واو كه ری یه كتر بوون، له پێناو پارسهنگ كردنی ته رازووی باری نه ته وهیی كهركوك به لای به رژه وهندی بالای عهره بیدا، به مه بهستی مسوگه ر كردنی ئاسایشی نه ته وهیی عهره ب له سه ر کیانی كوردستان به پیی ئایدیۆلۆژیای خویان تا كورد توانای نه بیته چه کی نهوت به كار بهیانی، چونكه چه كێکی زۆر کاریگهره و یهك له بنه ما كانی دروست بوونی دهولهتی كوردی ئی به دهست ده هی نریت.⁴³

به عس له پێناو به عهره ب كردنی شاری كهركوكدا به زۆره ملی دانیشته وانه كهی له زیدی باوو باپیرانیان ده رده كردن و له پاش سو كایه تی پێ كرده نیکی زۆر بی وێژدانه په وانهی ناوچه كانی تری ده كردن، هه زاران كورد مال و لانه یان لی تیك ده دراو ده ست به سه ر سامان و مالیاندا ده گیرا. له م پێناوه شدا به عس هه لده ستا به گۆرینی ناوی شارۆچكه و گه رهك و

⁴² نوری طالبانی: كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتی اردلان و بابان، مجلة كركوك، عدد (۲)، سنة (۴)، ۲۰۰۲، ل ۱۶۵.

⁴³ نه حمه د عزیز: كوردستانی تهی كهركوك له ئنسكلۆپیدیای ولاتانی ئه وروپا و ئه مهریكا، گۆفاری كهركوك، ژماره (۴)، ساڵی چوارم، به هاری ۲۰۰۳، ل ۶۱، ۶۲؛ ناهیده جه مال تاله بانی: پراگواسترو به عهره ب كردن له قه زای كفریدا، گۆفاری كهركوك، ژ (۳)، ل ۱۰.

شه قام و قوتا بخانه و شوینه گشتیه کان که کوردی بوون، و ناوی عهره بی و میژووی ئیسلامیان له جییان داهنا. له وانه گۆپینی ناوی پارێزگای کهرکوک بۆ (التأمیم) به هۆی خۆمالی کردنی کۆمپانیا بیانییهکانی نهوت که له عێراقدا کاریان دهکرد، به لām مه بهستی سه رهکی له م گۆپینه دا به عهره ب کردنی ناوی پارێزگه که بوو، چونکه پرۆسه ی خۆمالی کردنه که هه موو کۆمپانیاکانی نهوتی دهگرته وه که له عێراقدا کاریان دهکرد نهک هه ر ته نها کهرکوک.⁴⁴ ههروه ها گۆپینی ناوهکانی شوڕیجه بۆ رساله ره حیماره - اندلس، قه ره هه نجیر- ربیعا، ساحه احمد ئاغا- ساحه البعث، اخور حسین- اخى حسین، له گه ل ئه مه شدا هه ل بژاردنی ناوی نه ته وه یی عهره بی له و جی نشینانه ی که دروست ده کران بۆ عهره به ها ورده کان، وهک (قادسیه، النصر، الوحده، العروبة) که له سه ره ئه رزی کورد به شیوه یهکی نایاسایی دروست ده کران یا خود به پاره یهکی زۆر که م له خا وه نهکانی ده کهران، دوا یی دابهش ده کرا به سه ره عهره بدا و پیدانی پاره بۆ دروست کردنی شوینی نیشته جی بوونیان، که ته نها مه به ستیان گۆپینی باری دیموگرافی بوو له ناوچه که دا.⁴⁵

به عهره ب کردن بوارهکانی پۆشنیری و خویندنی شی گرتبووه، بهرنامه ی پهروه رده ی خویندن به روحیکی به عسیانه کاری بۆ ده کرا ته نانه ت زمانی کوردی وهک زمانیکی فه رمی له کوردستاندا پشتگویی خرا و له زۆربه ی قوتا بخانه کان و کۆلیجهکانی کوردستان زمانی عهره بی

⁴⁴ نوری تاله بانی: سیاسه تی به عهره بکردنی کهرکوک، ل ۶۳.

⁴⁵ جلیل محمد شریف: الاثار الاجتماعیه للتغیر الديموغرافی کرکوک نموذجا. گۆقاری کهرکوک. ژماره (۱). سالی هه وته م. هاوینی ۲۰۰۵. ل ۲۰۳.

سەپپىنرابوو.^{۴۶} ھەروەھا گواستىنەۋەي سەرچەم فەرمانبەرە بچووك و كرىكارە كوردەكان كە لەشۈيىنە جياۋازەكانى دەولەتدا كاريان دەكرد بۆ دەروەي كەركوك و ھيئانى عەرب بۆ جىگەيان و ئەو فەرمانبەرە كوردەي كە كەركوكى بەجى دەھىشت بۆي نەبوو بگەرپتەۋە بۆ كەركوك تا دواي ئەۋەي خانەنشىن دەكرا ياخود وازى لەكارەكەي دەھيئا بەھەر ھۆيەكەۋە بوايە.^{۴۷} بەپىي نوسوراويكى وەزارەتى نەوت ژمارە (۱۸۰۳) لە ۱۹۷۴/۲/۱۴ دەفرمانى گواستىنەۋەي (۲۸) ئەندازيارو كرىكارى ميكانيكى كوردى لەكارگەي دەرميئانى گۆگردى كەركوكەۋە بۆ سلىمانى و ھەولير دەركردوۋە، ھەر لەو زانياريانەدا ئاماژە بۆ لىستەيەكى دىكەي گواستىنەي كرىكارانى كوردى دەزگەي تەلەگراف و پۆستەو تەلەفون لە كەركوكەۋە بۆ شارەكانى دىكە كراۋە.^{۴۸} لەھەمان كاتدا قەدەغەكردنى فرۆشتنى زەۋى و زار بەغەيرى عەرب ياخود قەدەغەكردنى كرىنى زەۋى و خانوو لەلايەن كوردەۋە بەھىچ شىۋەيەك، ھەروەھا دائىرەي شارەۋانى ئەۋەي قەدەغە كرىدبوو كە مۆلەت بدات بۆ دروستكردنى ياخود چاككردنەۋەي خانوو، تەنانەت ئەگەر پىۋىستى بەچاككردنەۋەش ھەبى.^{۴۹} جگەلەۋە درووست

⁴⁶ دلير ئەحمەد: ئەۋبارودۆخە سياسى و كۆمەلايەتەي (ى. ن. ك) تىدا لەدايك بوو، ل ۱۴.

⁴⁷ نورى طالبانى: كانت مدينه كركوك جزءا من اماراتى اردلان و بابان، ل ۱۶۶.

⁴⁸ ۋەرگىراۋە لە پۆژنامەي برايەتى: بەردەوام كرىكارانى كوردى كەركوك دوور دەخريئەۋە، ژمارە

۲۶/۸۶، پۆژى شەممە، ۱۹۷۴/۲/۲، ل ۱.

⁴⁹ نورى طالبانى: كانت مدينه كركوك جزءا من اماراتى اردلان و بابان، مجلة كركوك، ع (۲)، ل ۱۶۶.

کردنی دهیان گه‌په‌کی عه‌ره‌بی له که‌رکوک یه‌کی‌کی تر بوو له‌سیاسه‌ته‌کانی به‌عه‌ره‌ب کردنی کوردستان*.

زۆربه‌ی ئه‌و ناوچانه‌ی که له‌و ماوه‌یه‌دا به‌عه‌ره‌ب کرابوون بریتی بوون له‌ناوچه نه‌وتیه‌کانی (که‌رکوک، موسڵ، باقوبه، دهۆک، هه‌ولێر) به‌بیانوی ئه‌وه‌ی ئه‌و ناوچانه مه‌ترسی ده‌ره‌کی و نیوخۆ له‌سه‌ر دوا پوژێ عێراق درووست ده‌که‌ن،

له‌سالی ۱۹۶۵دا دیاردیه‌که به‌پرونی به‌رچاو ده‌که‌وت ئه‌ویش گه‌شه‌کردنی‌کی خێرای دانیشتوانی هه‌ویجه‌بوو که سالانه نزیکه‌ی ۶٪ ئه‌م پێژیه‌ سی به‌رامبه‌ری پێژه‌کانی گه‌شه‌ی دانیشتوانی پارێزگه‌که بوو، هه‌روه‌ها پێکه‌ینانی ناحیه‌کانی ئامرلی و سلێمان به‌گو لکاندنیا به‌قه‌زای دوز خورماتوووه‌، و قرتاندنی ناحیه‌کانی پێبازو شیروانه له‌قه‌زای کفری و لکاندنیا به‌قه‌زای که‌لاره‌وه.^{۵۰}

پاش به‌ستنی پێکه‌وتنه‌نامه‌ی جه‌زائیری سالی ۱۹۷۵ له‌نیوان عێراق و ئێراندا کۆمه‌لیک گۆرانکاری پوویدا له‌وانه لکاندنیه‌ قه‌زای دوز به‌ تکریته‌وه (صلاح الدین) بێجگه له‌ناحیه‌ی داقوق که خرایه سه‌ر قه‌زای که‌رکوک، هه‌روه‌ها لکاندنیه‌ قه‌زای کفری به‌ دیاله‌و لکاندنیه‌ چه‌مچه‌مال و که‌لار به‌ سلێمانیه‌وه.^{۵۱}

---

* - له‌وانه‌ش گه‌په‌که‌کانی (حی الکرامه، حی المثنی، عمل الشعبي، حی الضباط، حی البعث، حی الواسط، دور السکک، حی غرناطة، حی الاشتراکي، حی الحجاج، دور الامن، دور الضباط، حی قتیبة، ...هتد) له‌تيف فاتح فهرج: کوردو که‌رکوک، ل. ۷۵).

⁵⁰ ئه‌میر خوا که‌رم محهمه‌د: ه.س.ل. ۷۸.

⁵¹ ه.س.پ. ل. ۷۹، ۷۸.

ئامانجى سەرھى پېژىم بە ئاشكرا بۇ داپىرنى ئەو قەزا كوردىيانە بوو
 لە پارىزگەى كەركوك تا بيسەلمىنى كە كورد لەو شارەدا كەمايەتییە.
 ھەرۆك لە ووتەيەكى (عەلى حەسەن مەجید) دا دەرەكەوئ كاتیك دەبیئت
 بە لىپرسراوى (مكتب تنظيم الشمال) دەلى: "كەمن ھاتم پېژەى عەرەب و
 توركمان لە كەركوكدا لە ٥١٪ زۆرتەر نەبوو، پىش ھەموو شتیک من ٦
 ملیۆن دینارم سەرف كرد تا گەیشتمە ئەو ئاستە، بەلام ئەو ھەموو
 عەرەبەمان ھىناو، پېژەكەیان گەيانە ٦٠٪ دواتر بریارىكمان دەرکرد
 پىگەم نەدا كورد لە كەركوكدا كار بكات، ھەرۆھا لە نزىكى شارو
 گوندەكانى دەوروبەرى دا... ھەرکەسىك بگىرایە دەبوايە بئ دوو دلى
 بكوژايە" ^{٥٢}.

٣- بەبەعسى كردن (تبەيس):

سیاسەتى بەبەعسى كردن لایەنىكى دىكەى سیاسەتە شۆڤىنىەكانى
 سىكۆچكەى بەعسىەكانە بۇ شىواندن بىرى نەتەوايەتى و سىپىنەوہى
 ھەستى نىشتمانى لەلای پۆلەكانى گەلى كورد، بەلای بەعسەوہ جەماوہر
 وەك ئاماژە بۆتەواوئ ئەو بنكە حیزبى بەكاردیئت، كە گوپرایەلى
 فەرمانەكانى ئەون تا دەگاتە ئەو پادەيەى ترازاندنى ھەردوو زاراوہى
 حیزب و جەماوہر چ لەپرووى تیۆریەوہ یاخود لەپرووى پراكىكىیەوہ

^{٥٢} وەرگىراوہ لە: محەمەد رەئوف عەزیز: ئەنفال و پەھەندە سىۆسىۆلۆجىەكانى، ل ٥٠: ئەحمەد
 عەزیز: كوردستانىەتى كەركوك، ئىسكلۆپىدىيائى ولاتانى ئەوروپا و ئەمەرىكا، گوڤارى كەركوك، ل ٦٢.

دەبیته شتیک کەنەتوانری لیک جودا بکریتهووە گۆرینی ئەم زاراوێه بۆ زاراوێهکی سەرەکی تەنیا بەمەبەستی حاشاکردن دیت لە ئینتیمای بۆ کەمایەتی کە سیفەتی هەرە گەورە کۆلتوری فاشییەتە.

بەعس لەگەڵ چوونە سەر کورسی دەسەلات ئازادی سیاسی حیزبی قەدەغە کردو کەوتە پراوەدووانی نا بەعسیەکان و ئازادی سیاسی ئاشکرای تەنیا بە پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیستی پەروا دەبینی، هەرچەندە بەعس ئەوەی بەپەروا نەدەبینی کەناوی حیزبەکەی بگۆڕی و بیکا بە (پارتی بەعسی عێراقی سۆسیالیستی) لەبەر خاتری کوردو کەمایەتیەکانی تر، کەچی بە رهوای دەزانی بەزۆر گەلانی ناعەرەب راکیشیتە نیو پارتەکەییەوه.⁵³

بەعساندن بەلای پارتی بەعسی عەقلەقیەوه شیۆهێک بوو لە پاراستنی ئاسایشی نەتەوهیی عەرەبو پاراستنی ئاسایشی پارتی بەعس و تواندەوهی نەتەوهکانی تر لەبۆتە نەتەوهی عەرەبیدا، بەعس ئاسایشی بەم جوۆرە بەکارهێناوه (بۆ مانەوهی خۆت و بەگژاچوونەوهی مەترسی سەرکۆتی بەرامبەرەکەت بکە).⁵⁴ هەر چەندە سیاسەتی بەعسی کردن لەسالی ١٩٦٣هه سەری هەڵداوه، بەلام پەرەسەندنی بەشیۆهێکی فراوان و توندوتیژ لەپاش هەرەسی شۆرشێ ئێیلولەوه دەستی پێ کردووه.

⁵³ بەختیار عەلی: خوێنەری کوشنده. سلیمانی، ٢٠٠٥. ل ٨؛ لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک.

⁵⁴ لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک، ل ٧٨.

به به عسی کردن خهسله تیکی تۆتالیتاری گشتی هه بوو، هه موو ئه و
 که سانه ی ده گرت هه که کار به ده ست و فه رمان به رانی ده ولت بوون، ئه وه ی
 پا به ندی مه رجه کانی پز یم نه بو وایه دو و چاری بی کاری و ده رکردن له کار
 ده بووه، بی گومان ئه م سیاسه ته ی پز یم ته وای خه لکی بی لایه نیشتی
 گرت بووه، بوون به به عسی ئیجباری بوو، ئه وانه ی دژی به به عسی بوونیش
 بوون فشاریان له سه ر بوو، چونکه ئه رک ی پهروه ر ده ییان له ئه ستۆ بوو.⁵⁵
 به عس به ر ده وام هه ولی ئه وه ی ده دا که زۆرترین ژماره ی کورد بکات
 به به عسی،* ئه م شالا وه ش به تایبه تی له ریزه کانی خویندکاران و لاوان و
 ما مۆستایاندا به راده یه کی زۆر پی په و ده کرا، به ر له وانه ده زگا کانی سوپا و
 پولیس و شوینه گرنه کانی تری گرت هه وه. ئه و هه ولانه و هه په شه ی
 تۆقاندن له لایه ک، و له لایه کی تریشه وه له خسته بردن و پاداشتیان له گه ل
 دا بوو، ههروه ها هه ولیکی زۆریش له گه ل ئه وانه دا ده درا که له دوا ی
 هه ره س ته سلیم ببوونه وه بۆ ئه وه ی بیانکه ن به به عسی و نوکه ری خۆیان.
 بۆیه دهسته دهسته فه رمان به رو کریکارو ما مۆستا و خویندکارو^{56**}
 کاسبکارو جوتیارو موختاری کورد بانگ ده کران و هه په شه ی ده رکردن و
 نان برانیان لیده کرا، یان پله و پایه و ئیش پیدانیان ده خستنه به رده م،

⁵⁵ دلیر نه حمه د: ئه و بارودۆخه سیاسی و کۆمه لایه تییه ی (ی. ن. ک) ی تیدا له دایک بوو. ل 15.

* -ئهمه لاسایی کردنه وه یه کی کتومتی حزبی راستا خیزی شای ئیران بوو که له ماوه ی یه ک رۆژدا
 پینچ ملیۆن ئیرانی کرده ئه ندای ئه و حیزبه.

** -بریارێک ده رچوو له لایه ن رژیمه وه که ئه وانه ی سه ر به شۆرش بوون و گه رابوونه وه و خۆیان
 دا بوو به ده ست هیزه کانی ده ولته وه "العائدون الی صف الوطنی" بۆیان نیه ه یچ چالاکیه کی سیاسی
 بکه ن ئه و جا که وتنه به ر فشاری به به عسی کردن.

⁵⁶ شۆرش حاجی ره سو ل: ئه نقالی کوردو ده ولته تی عێراق. ل 35.

تەنھا بۆ ئۇەھى بىن بەبەەسى و ئۇەھى لەم خۆماندوو کردن و زەبرو زەنگ نواندەشدا بۆيان دەکرا بەبەەسى بریتی بوون لەچەند سەد کوردیک که لەکۆمەلی کوردەواریدا بە گەندو گو و پۆخلەواتی حیزب و تاقمەکانی تری کۆمەل ناسرابوون،^{۵۷} چونکە زۆریک لەو سەرۆک خیلانەهی که هەمیشە لەگەل پڕییم بوون و چەکیشیان بۆ هەلگرتبوون، و زۆریش خزمەتیان کردبوون، چاویان لەووە بوو کەوا پڕییم چاودییری تایبەتی ئێوان بکات و ناوچەکانیان رانەگوێزری، بەلام پڕییمی بەغدا، دەستی نەپاراست نەک هەر لە رۆلە دلسۆزو شوپرشگیپرەکانی گەل، بەلکوو هەموو دانیشتوانی کوردستان و تەنانەت هەموو جاش و سیخوڕ و بەکری گیراوانی خۆیشی گرتەووە.^{۵۸} بەبەەسی کردنی شارو چارۆچکەکانی کوردستان لەسەر چەند بنەمایەک دەکرا لەوانە، دامەزراندنی بەعسیه عەرەبەکان لەدام و دەزگەکان، هەروەها بەعساندنی خۆیندن و دابەش کردنی گەرەکهکان لەسەر بنەمای یەکهەي حیزبی و بەعساندنی بەزۆر.^{۵۹} ئەم بەبەەسی کردنەي کورد بۆ ئۇەھ نەبوو تا رژییم هەول بەدات دۆستایەتی کورد بۆخۆی دابین بکات و لەقینی بیگانه و تەفرە خواردن بیان پارێزی، یاخود دۆژمنانی عێراق لەخشتەیان بەرن و بیانکەنەووە بەگژ حوکمی عێراقدا، بەلکو لە راستیدا بۆ بەگژاچوون و لاوازکردنی جولانەوہی شوپرشگیپرەنەي خەلکی کوردستان و

^{۵۷} ئەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوہو لەناو بازەندا، ل. ۴۹.

^{۵۸} حیزبی سۆسیالیستی کوردستان: دەزگەي راگەیانندی ناوەندی، جاشایەتی لە

کوردستاندا، ۱۹۸۰، ل. ۸.

^{۵۹} لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک، ل. ۷۸.

تێكدانى شیرازەى كۆمەلى كوردەوارى بوو.⁶⁰ مەرسوم لەدواى مەرسوم
 بلاویان دەكردەوه كە بۆ هیچ لایەنێك نیه كاری سیاسى لەناو كورد
 ئەنجام بدات و بۆ هەر كوردیكیش لەناو پارتى بەعسدا نەبیّت قەدەغەیه
 كاری سیاسى ئەنجام بدات.⁶¹

بەعس گرنگیهكى زۆرى بەلاوان دەدا تا لەو پرێگەیهوه بتوانیّت كار
 بكاتە سەر كۆمەلگەى كوردی، بۆیه سەدام حسین پێى وابوو كە هەول و
 تێكۆشانى بەعسییهكان لەیهك سەنگەرى چالاكییدا كۆ بكریّتەوه، ئەویش
 لەناو چینی كرێكاران و بەتایبەتى لەناو توێژى لاواندا كە پێیان وایە ئەمە
 گرنگیهكى زۆرى دەبیّت بەتایبەتى لەناوچەى ئۆتۆنۆمیدا، هەر لەنیو
 توێژەكانى لاواندا دەتوانیّت پرێگرییهكانى بەردەم ئیستەو دواپۆژ لەنیو
 بېریت، چونكە بچوك گەوره دەبیّت و دەبیّت بەبەعسى، و كەسانى تریش
 لەنیو چینهكانى تردا گەوره دەبن و هەلگری هەمان بۆچوون دەبن و
 ئەوانەى دەمرن هیچ شتێك لەپاش خۆیان بەجى ناهێنن، بەو شیوهیه
 بەتێپەربوونى كات دەبینن بزوتنەوهكانى تری غەیره بەعس جیگەیهكى
 كەمتریان گرتووه لەنیوهندى جەماوەردا و كاریگەرییان كەمتر بۆتەوه
 لەچا و ئیستەو رابردوودا.⁶² پڕۆژمى بەعس هەر لەپێناوى زیاتر
 بەعساندنى كوردستاندا خۆیندنهه و قوتابخانهكانیشى لەو هێرشە بى

⁶⁰ نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوه و لەناو بازنەدا، ٥١.

⁶¹ فاتح رەسول: چەند لاپەرەیهك لەمێژووی خەباتى گەلى كوردمان، ب، ١، سوید، ١٩٩، ٣١، ٣٢.

⁶² صدام حسین: مؤشرات العمل في المنطقة الحكم الذاتى، ١٩٧٥/١٢/٧، نص حديث الرفيق صدام
 حسین نائب أمين سر القطر الى كوادر الحزب في فرع الشمال بتاريخ ١٩٧٥/١٢/٧. بدون مكان و سنة
 الطبع، ٣٧، ٣٨.

بەش نەکردبوو، لەسەرەتاییەوه تا دەگاتە کۆلیژ، بێ پرەچاوەکردنی تەمەن لەپڕیگای (طلّاع و فتووە سەربازگەیی ھاوینەیی خوێندکارانەوه) کەوتە بەعساندنی منال و گەنج و لاوەکان، خودی صەدام حسیین بۆ پراکیشانی لاوان و خوێندکاران بۆ پیرزی بەعس دەلیت: "نکسب الشباب لنضمن المستقبل" و "اتا لاوان بە دەست دینین تا ئایندە مسوگەر بکەین".^{٦٢} پڕییمی بەعس ھەر بەو وازی نەھینا کە مامۆستا کوردەکان بکات بە بەعسی، بە لکۆو بۆ زیاتر بە بەعسی کردنی خوێندکاری کورد و ردە و ردە کەوتە ھینانی مامۆستای عەرەبی بەعسی بۆ خوێندنگەکانی کوردستان بە مەبەستی جێ بە جێ کردنی پڕیاری بەزۆر بە بەعسی کردنی تەواوی خوێندکارانی کورد.^{٦٤}

بەعس پڕۆگرامیکی تازەیی داپشتبوو کە لە گەڵ فکەر و ئایدیای سیاسی خۆی ھاوچووت بوو، بە گۆڕەیی ئەم پڕۆگرامە مامۆستایان دەبوا بە بیروباوەری بەعسیانە بێر بکەن و نەوێن تازەش بە بیروباوەری نەتەوایی عەرەبی بەعسی پەرۆردە بکەن. ھەر بە ئامانجی جێ بە جێ کردنی ئەم پلانە حکومەتی بەعس دەستی کردبوو بە درووستکردن و دامەزراندنی پڕیکخراوەکانی (طلّاع، شیببە، فتووە) کە ھەموویان پڕیکخراوی لاوان و ھەرزەکاران بوون بە نیازی بە بەعس کردنیان، پارە و پولیکی زۆری بۆ تەرخان کردبوون.^{٦٥} لە زۆربەیی پەیمانگا و کۆلیژەکاندا

^{٦٣} ھەرگێراوە لە لەتیی فاتیح فەرەج: کورد و کەروک، ل ٧٩.

^{٦٤} جەمال شەیخ نوری: وێرانکاری و تاوانەکانی بەعس لە بیرەو ھەریەکاندا، چ ١. سلیمانی، ٢٠٠٥.

^{٦٥} دلیر ئەحمەد: نەو بارودۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتیەیی (ی. ن. ک) ی تێدا لەدایک بوو. ل ١٥

مهرجی وەرگرتن ئه‌وه بوو که خویندکار پشتگیری پارتی به‌عسی پی
 بیٚت، هونه‌ره جوانه‌کان و په‌یمانگه‌ی پیگه‌یاندنی مامۆستایان مهرجی
 سه‌ره‌کییان بۆ وەرگرتنی خویندکار ئه‌وه بوو به‌عسی بیٚت، به‌م هۆیه‌وه
 ده‌یان خویندکار هیواو ئاواته‌کانیان ده‌کوژراو نه‌یان ده‌توانی درێژه
 به‌پروسه‌ی خویندن بدن، سه‌ربازگه‌ی هاوینه‌ی خویندکاران که پزیم له
 هاویندا بۆ مه‌شقی خویندکاران له‌شیوه‌ی مه‌شقی سه‌ربازی و چالاکی
 سه‌ربازی ده‌یکرده‌وه، هه‌ر خویندکاریک به‌شداری نه‌کردبایه ئه‌وا
 دهرده‌کراو به ئاسانی وهرنه‌ئه‌گیرایه‌وه.⁶⁶

شان به‌شانی ئه‌و هه‌نگاوانه‌ش که دره‌هه‌ق به‌کورد ده‌کران ده‌ست کرا
 به‌ده‌ستکاری کردنی به‌رنامه‌کانی خویندن و رادیو و ته‌له‌فزیو و گوڤارو
 پوژنامه‌کان، به‌شیوه‌یه‌کی ئه‌وتۆ که فهره‌نگو می‌ژووی کورد بشیوینی و
 فهره‌نگی به‌عس بئاخنیته‌ می‌شکی لاوانه‌وه، هه‌روه‌ها ده‌ستی کرد
 به‌مه‌شقی (طلائع و فتوة) له‌هه‌موو قوتابخانه‌کانی کوردستاندا تا
 بتوانی‌ت هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه کورد بوونی خۆیان له‌بیر به‌رنه‌وه‌و فهره‌نگی
 به‌عس له‌می‌شکیاندا بچه‌سپینن، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و کاره سه‌ربگری‌ت ده‌ست کرا
 به‌ به‌عسی کردنی مامۆستایان و ده‌زگه‌کانی خویندن و په‌روه‌رده، هه‌ر
 خویندکاریکی کورد پووی بکردایه‌ته‌ خانه‌ی مامۆستایان و بۆ ئه‌وه‌ی
 وهرگیری‌ت له‌پیشدا ده‌بوايه‌ فۆرمی به‌به‌عسی بوون ئیمزا بکات، جگه‌له‌وه
 له‌ زۆر فهرمانگه‌و دام و ده‌زگه‌کانی ده‌وله‌تیشدا بۆ ئه‌وه‌ی کورد کاریکی
 پی بدری‌ت ناچار ده‌کرا بی‌ به‌ به‌عسی و له‌هه‌موو فهرمانگه‌کانیشدا

⁶⁶ له‌تيف فاتح فهره‌ج: کوردو که‌رکوک. ۷۹ ل.

به عسییه کیان به ناوی (ضابط الامن) وه ده کرده کو یخایان. جگه له وهش که بو پله بهر زکرنه وه ده بوايه بهر له هه موو شتیك ببوايه به به عسی.

هه زاران نه فسه رو سیخورو پولیسی نهی، که پیشتر به بیروباوه پی شوقینیه نهی عه ره بی پهروه ده کرابوون و مه شقی تایبه تیان پی کرابوو ده نیردرانه شارو شارو چکه کانی کوردستان، نه وانه بو جی به جی کردنی پلانه کانی به عس چه ندین جوړه خه لات و ئیمتیا زاتیان پی ددرا، وه ئوتومویل، خانوو، خه لات و ئه هینان و چه ندین شتی تری له و جوړه.⁶⁷ نه مانه له لایه ن ده زگا و ماموستای تایبه ته وه فیری زمانی کوردی و چونیته تی تیکه لاوبوون به کومه لگای کوردی ده کران به مه به سستی کو کردنه وهی زانیاری و شیواندنی.

به به عسی کردن په یوه ندی به نه خشی نه منی ستراتیجی رژیمه وه هیه، نه و نه منی ستراتیجیه که له پروانگه یه کی شوقینیه وه پووی کردبووه که م کردنه وهی ده به ده رکردن و توانده وهی کوردو سرینه وهی شوینه واری کوردستانی و نه ته وهی و ناوچه کانی، چونکه کار به دهستانی عیراق بر وایان به کورد نه بووه و متمانه یان پی نه بووه، به چاوی خائین و نیشتمان فروش و پیاوی بیگانه سهیریان کردووه، له بهر نه وه نه و نه دی بویان لوابی له بری رازی کردنی کوردو سه لماندن مافه ره واکانی، که وتبونه ویزه ی کورد گوايه بو نه وهی مه ترسی کورد له سه ره پاشه پوژی

⁶⁷ دلیر نه حمده: نه و بارودوخه سیاسی و کومه لایه تیه ی (ی. ن. ک) تی دا له دایک بوو. ۱۵ ل.

عیراق دوور بخه نه وه، و خه ریکی راگو یزان و ده رکردنی کورد و به به عسی
کردن و شیواندنی فهره نگی بوون.⁶⁸

---

⁶⁸ نهوشیروان مستهفا نه مین: خولانه وه و له ناو باز نه دا، ل ۵۰، ۵۱.

باسی دووهم

بارودۆخی رۆشنبیری و سیاسی کوردستان

له یاسا دهستوریه گانی به عسدا

تایبه تمه ندیته حکومه تی به عس له گه ل حکومه ته گانی پیش خوی
له وه دایه که نه و دام و دهزگه تازه یه ی عیراق، شیوه و رهفتار و کاریان
له دژایه تی کردنی شوێشی کوردستان جیاوازه له گه ل حکومه ته گانی پیش
خویاندا، رژیمی به عس له جیاتی نه وه ی ئینکار کردنی بوونی نه ته وه ی
کورد بکه نه بنچینه ی سیاسه تی له ناو بردنی کورد و داگیر کردنی ته واوی
کوردستان هاتوون به شیوه یه کی ساخته کاریانه دانیان به بوونی نه ته وه ی

کوردو مافه‌کانی داناوهو جوړه‌ها ده‌زگه‌ی کارتونیان بۆ دامه‌زاندووه، که نه‌مانه‌یان کردبوو به‌په‌رده‌ی بنچینه‌ی سیاسه‌تی له‌ناو‌بردنی گه‌لی کوردو داگیرکردنی وولاته‌که‌ی. کینه‌و بوغزی نه‌ته‌وه‌یی گماربه‌ده‌ستان و دانانی مه‌سه‌له‌ی کورد به‌مه‌ترسی بۆ سه‌ر خو‌یان و نه‌ته‌وه‌و نیشتمانی عه‌ره‌ب، وای لی‌کردبوون که هه‌میشه‌ له‌هه‌ول‌دانی به‌رده‌وام دابن بۆ توان‌دنه‌وه‌ی گه‌لی کوردو شی‌واندنی فه‌ره‌ه‌نگ و می‌ژوو نه‌ریت و داب و ده‌ستووری کوردی و داگیرکردنی خاکه‌که‌ی و هه‌ل‌لوشینی چاو چنۆکانه‌ی سه‌روه‌ت و سامانی کوردستان و به‌ری په‌نجی خه‌لکه‌که‌ی.

له‌ راستیدا کورد به‌هه‌ژارترین گه‌ل داده‌نریت که له‌ بچوکترین مه‌رجه‌کانی ژیان و پی‌شکه‌وتن و خو‌یندن و فی‌ربوون به‌زمانی دایکی بی به‌ش کرابوو، که نه‌وه‌ مافی هه‌موو مرۆڤیکه‌ له‌پرووی پ‌وشن‌بیرییه‌وه تا پی‌شکه‌وتن و ئاستی زانستی به‌رز بکاته‌وه‌و فی‌ری خو‌یندن و نووسین بیت. سه‌دام حسین له‌ووته‌یه‌کیدا له‌باره‌ی په‌روه‌رده‌و فی‌رکردنه‌وه ده‌لیت: "پی‌ویسته له‌سه‌رمان که زیاتر جه‌خت بکه‌ینه سه‌ر می‌ژووی عه‌ره‌بی ئیسلامیمان، و گرنگیه‌کی زۆر دیارو به‌رچاوی پی‌بدن، چونکه می‌ژووی ئیسلامی می‌ژووی عه‌ره‌به له‌بنه‌په‌تدا، سه‌رباری پ‌ۆلی نامه‌و ئاراسته‌کانی که می‌ژووی پ‌ۆژه‌لاته له‌شارستانیه‌تی عه‌ره‌بیدا، بۆیه پی‌ویسته له‌سه‌رمان گرنگی پی‌بدین، ... نه‌و بی‌رۆکه‌یه له‌می‌شکی خو‌یندکاردا ده‌ریکه‌ین که ده‌لیت باوو با‌پیرانمان له‌پیناوی ده‌ستکه‌وتدا جه‌نگاون و فتوحاتی ئیسلامیش به‌شی‌ک بووه بۆ به‌ده‌سته‌ننانی ده‌ستکه‌وت".^{٦٩} بی‌گومان

^{٦٩} صدام حسین: الثورة والتربية الوطنية. ط ١. تموز. ١٩٧٧. بغداد. ل ١٦. ١٧.

کاری زانست و فیڕکردن و پیژشکهوتن له کوردستاندا جیا نهبووه له
 فیڕکردن له عێراقدا و شوێنهواری راگواستن و تهعریبی پێوه دیار بووه،
 خویندن به گشتی له عێراقدا لهو بارودۆخه سیاسیی و ئابووری و
 کۆمه لایهتیه به دهر نهبووه، به دهست هیانی خویندن و فیڕبوونیکی فراوان
 له سه ر بنه مای دیموکراتی و سه ره بخوایی بوونی نهبووه.⁷⁰ ته گهرچی ناو
 به ناو له ژێر سه ره رشتی ده له تدا به رنامه ی خویندن گۆرانی به سه ردا
 ده هات، به لام ئه م گۆرانه زیاتر بو ئه وه بوو که گرنگی زیاتر به میژووی
 عه ره ب ده دراو زمان و کلتوری عه ره بی گرنگیه کی زیاتری پێده درا، ئه ویش
 له سه ر بنه مای ئامانجیکی سه ره کی بوو بو جوولاندن و به هیژکردنی
 ههستی نه ته وایه تی عه ره بی و چه سپاندنی له نیو میژک و دلی مندالان له
 قوتابخانه کاندا، ئه نجامی نیگه تیقی ئه م به رنامه په ره ده ییه نوییه بریتی
 بوو له به لاوه نانی خویندن کلتورو زمانی به شیکی گرنگی کۆمه لگه ی
 عێراقی که ئه و به شه سه ره که شه کورد بوو.⁷¹ له راپۆرتی سیاسی
 کۆنگره ی هه شته می هه رییمی به عسدا باس له نه خشه کیشانی سیاسه تی
 په ره ده یی ده کات له هه رییمی عێراقدا و ئامانجه بنه ره ته کهانی به م شیوه یه
 خسته ته په روو: "په له کردن بو گۆرانکاری کۆمه لایه تی و پۆشنیری
 به شیوه یه کی خێراو ریشه یی و گشتگیر به پێی ئاره زووه کانی حیزب و
 ئامانجه نه ته وه یی و سۆسیالیسته کانی حیزب، وه ک تا کردنه وه یه کی
 شوێر شگێری له هه رییمی عێراقی دا له جولانه وه ی شوێر شگێری عه ره بیدا".⁷²

⁷⁰ ا. ب: عن التعليم في كردستان العراق. ايار ١٩٨٦. مطبعة خهبات، ل. ر.

⁷¹ نادر ئینتیسار: ئیتنۆ نه ته وایه تی کوردی، ل ١٠٢.

⁷² الیاس فرح: في الثقافة و الحضارة، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩، ل ١٢٠.

ھەر لە گرتنە دەستی دەسەلاتەو، پزیمی بەس دەستی کرد بەبلاوکردنەو، ئامۆزگارییەکانی بۆ پەروەردە تا بتوانن پروگرامی خۆبەدەستیی بگونجین لە گەڵ پێداویستییەکانی پڕۆسە "گۆران بەسەرکردایەتی حیزب"، بۆ ئەم مەبەستەش پێویستی ھەبوو بەجێبەجێکردنی "پروگرامی نوێ" کە لە سەر ھەر ئاستێک لە دایەنگەو بۆ زانکۆ، سەرچاوە بگرن لە پەروەردەیی حیزب و شوێنەکاندا.^{۷۳} لە دەستووری بەعسدا ھاتو: "ئەندامانی کۆنگرە بپاریان لە سەر سیاسەتی پەروەردەیی پارتدا بەو ھەوای کە پێویستە ھەموو دیاردەکانی ژيانی پەروەردەیی بە پەروانگە یەکێ نەتەو ھەوای عەرەبی بۆیە بکڕێت... ھەروەھا دروست کردنی خۆبەدەستیی زانکۆی عەرەبی کە زمانی عەرەبی تیایدا زمانی فەرمی بێت".^{۷۴}

سیاسەتی حکومەتی عێراقی لە بواری فێرکردندا، ئامانجی پێشیلکردنی مافی کوردو خستنی پەروانگەو بوو لە سەر جەم لایەنەکانی ژيانی سیاسی و ئابووری و پۆشنیری، بلاوکردنەو ھەوای فێرکردن بە زمانی کوردی لە ناوچە کوردییەکاندا یەکیەک بوو لەو چوار مەرجە کە کۆمەڵە ی گەلان داینابوو* و حکومەتی عێراق پەروانگەو ھەوای لە سەر

⁷³ ئەلیبێرت عیسا: خۆبەدەستیی بەعس بۆ فاشیزمی میژوویی، ل. ۱۲۳.

⁷⁴ حزب البعث العربي الاشتراكي: ايمان راسخ، ط. ۴، دار الحرية للطباعة، بغداد، ۱۹۷۷، ل. ۲۱.

* مەرجەکان بریتین لە:

۱- ئەم سەرزمینە بۆ ماوەی (۲۵) ساڵ لە ژێر ئیختیادی بەریتانیادا بمانێتەو.

۲- بایەخ و گرنگی بەدیتە ویستی کوردەکان بەدانی کار بە دەستی کورد لە دادگا و قوتابخانەکاندا.

۳- زمانی کوردی زمانی فەرمی بێت.

دەربەربو، بەلام لەپاش ئەوێوە حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق ئەوێ پێیان کرابێ لەوێداندەدا کە مەترخە میان نەکردووە بۆ نەهێشتنی خوێندن بەزمانی کوردی. بەو شیوەیە سیستەمی نوێی خوێندن کە حکومەتی عێراقی بەرپۆوەی دەبرد رۆڵی هەر ئەوێ نەبوو کە گرنگیەکی زۆر بە خوێندنی کلتور و زمانی عەرەبی بدرێت لەسەر حیسابی بابەتەکانی تر، بەلکو لەپال ئەوێشدا بەشداریی لە ئەفسانە (یەکیبونی) هەریمی و ئیتینکی عێراقدا دەکرد، لەپال ئەمانەشدا کوردەستیان دەکرد کە بەشی تەواوی خوێنان لە بودجەی بواری پەرۆردەو فێرکردن نادریتێ. هەر بۆ ئەو مەبەستە زۆربەیی داھاتی خوێندن بۆ خوێندنگە غەیرە کوردیەکان تەرخان دەکرا، تەنانەت لەناو شاری کرکوکدا یەک خوێندنگە کوردی نەبوو، ئەمەش یەکیک بوو لەسیاسەتەکانی حکومەتی بەعس بۆ زیاتر تەعریب کردنی شاری کرکوک.^{٧٥} ئەگەرچی بەپێی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ یەکیک لەبەندەکانی تایبەت بوو بەزمانی کوردی کە شان بەشانی زمانی عەرەبی زمانیکی پەسیمی بێت لەو ناوچانە کە زۆربەیی دانیشتوانە کە کورد بوون و زمانی پەرۆردەو فێرکردن بێ لەو ناوچانە و زمانی کوردی وەک زمانی دووھەم لەسەر تاسەری عێراقدا بخوێندرێ، هەرۆھا بەھۆی ئەو دواکەوتوووییە کە بەسەر گەلی کورددا ھاتبوو

٤- ئەگەر لەگەڵ تەواوبوونی پەیمانی عێراق- بەریتانیا ئینتیدابە کە کوتایی پێی بھێنرێت و کوردەکان نەتوانن بەرپۆوەبەرایەتیەکی نیوخۆی بوخۆیان پیکبھێنن، ئەوا زۆربەیان دەسلاتی تورکیا لە دەسلاتی عەرەب پێی باشتەر دەبێت. (عصبی الامم: مسألة الحدود بين تركيا والعراق وهو التقرير الذي رفعته البعثة المؤلفة وفقا لقرار المجلس في ٣٠ ايلول ١٩٢٤، مطبعة الحكومة البغداد، ١١١).

^{٧٥} جەبار قادر: السياسات الحكومية في كركوك خلال العهد الملكي (١٩٢١-١٩٥٨). كركوك مدينة القوميات المتأخية، ط١، لندن. ٢٠٠٢. ل١٧٣.

له پړووی فەرهنګی و په روه رده وه قه رده بوو بکړیته وه.^{۷۶} جگه له مه پرېگه به دروست کړدنې پرېکړاوی خویندکاران و لاوان و ژنان و ماموستیان بدری و کړدنه وه په خشی به نامه ی کوردی له ته له فزیونی که رکوک زیاتر بکړیت تا نه و کاته ی که ویستګه یه کی ته له فزیونی تایبته به بلاو کړدنه وه ی زمانی کوردی داده مه زړیت.^{۷۷} نه گه رچی هه ردو و نه خشه دوانزه خالییه که ی عه بدول پر حمان به زاز له سالی ۱۹۶۶ داو به یانی نازاری ۱۹۷۰ ریوشوینی هه مه لایه نه یان دهر باره ی دابین کړدنې پیداو یستیه کانی که لتورو زمانی کوردی تیدا بووه، به لام به ربه سته سیاسیه کان پرېگه یان له جیبه جی کړدنې هه ر چاک کړدنیکې بڼه پرته ی په روه رده له کوردستاندا گرتبوو، سه رباری پته و کړدنې روحی ناسیو نالیزمی عه ربه ی له لایه ن پرژیمی به عسه وه بیر کړدنه وه ی نه و ناسیو نالیزسته و پرژیمه که ی له داگیر کړدن و بوونی به رامبه ری سه لمینه رو پیاده که ری یه کیټی عه ربه ی به شیوه یه کی گشتی له سه ر حیسابی لاواز کړدنې نه و انیترو به لاوه نانیان بووه.

له مه ش بترازی بو پرېگه گرتن له بلاو بوونه وه ی پوښنیري و زانیاری خه لک به کاره ناشرینه کانی به عس چه ندین پرېگه ی گرتبووه بهر له وانه: -
 ۱- قه ده غه کړدنې بلاوه کراوه و کتیب له وانه کتیبی ئیسلامی و پوښنیري و نه ته وه یی و نه وانه ی که ستایشی رژیمه که یان نه ده کړد.

^{۷۶} ئیبراهیم جهال: خوارووی کوردستان و شوړشی نه یلول. ۲۶۵ ل.

^{۷۷} جلیل جلیل و اخرون: س. پ، ۲۴۱؛ ئیبراهیم جهال: خوارووی کوردستان و شوړشی نه یلول.

۲- پۇرنامە و كارى پۇرنامەوانى داخراو بوو، تەنھا بۇ لايەنگرانى بەس سەرىشك كرابوو.

لەكاتیڭدا مادەى (۳۹) ى سالى ۱۹۶۸ لە دەقى دەستوردا ھاتووہ كە:
"ئازادى بىروپاۋ لىكۇلىنەوہى زانستى پارىزراوہو ھەموو مروڧىك مافى ئەوہى ھەيە راي خوى دەرېرېت و بلاوى بكاٹەوہ بە گوتن يان بەنوسىن يان بەوینەو ھەرشىكى تر لەچارچىوہى ياسادا"، ھەرۈہا مادەى (۳۲) سالى ۱۹۶۸ دەلىت: "ئازادى پۇرنامەگەرى و چاپەمەنى و بلاوكردنەوہ لەچارچىوہى ياسادا پارىزراوہ"^{۷۸}.

۳- گرتن و زىندانى كردن و ئازاردانى پۇشنىران، ئەوانەى بەرەنگارى بەس دەبوونەوہو ئامادە نەبوون لە نووسىنەكانياندا ستايشى بەس بكن.

۴- قەدەغەكردنى سەفەرکردن بەمەبەستى بەدەستھىنانى پروانامەى بەرز لە مامۇستايانى زانكوو پزىشك و ئەندازيار، ياخود ھەندىك چار ناچار دەبوون كە پارەيەكى زور بدەن بۇ ئەوہى پاسپورتىكى ساختەيان دەست بکەویت.

۵- قەدەغەكردنى گەشت كردنى پۇشنىران و ئەدىبان بۇ بەشدارى كردن لە قىستىقال و كۆنگرەى ئەدەبى و پۇشنىرى ياخود پىگەيشتنى داوہتنامەى رەسمى و لەھەموو سەيرتر دەرکردنى برىارىك لە وەزارەتى

---

^{۷۸} پەيمانگای نیو دولەتى بۇ ياسای مافەکانى مروڧ: دەستورە عىراقىەکان و لىكۇلىنەوہىەكى بەراورد كارى بەبى پىوہرەکانى مافە دەستورىيە نیو دولەتیهکان، لەبلاؤکراوہکانى پەيمانگای نیو دولەتى بۇ ياسای مافەکانى مروڧ، كۆمیتەى مافى مروڧ، زانكووى دى بۆل، چ، ۱، چاپخانەى بىنايى، ۲۰۰۵، ل ۱۳۲.

پۆشنبیری که داوای له لایه نه پۆشنبیرییهکانی دهروهی عێراق دهکرد که ناو دیاری نهکریت و ته نه ژماره دهست نیشان بکریت ئه مهش بۆ ئه وهی دهست و پێوهندهکانی خۆیان بنێرن.⁷⁹ ئه مانه و گه لیک ریگرتنی دیکه.

به عس جه ختی له سه ر ئه وه ده کرده وه که له خویندنگه کاندایانهی میژووی عه ره بی بخویندری و له م باره یه وه سه دام حسین ده لیت: "کاتیك ئیمه له سه ره تای یاخود له ناوه ندی و داناوه ندیدا بووین، جه ختمان له سه ر میژووی ئه وروپا ده کرد زیاتر له وهی که میژووی عه ره ب بخوینن، ئیمه ده مانه وئ خویندکار پیش ه موو شتیك میژووی عه ره ب بزانی و میژووی عێراق تیبگات، له میژووی کۆن و نوێی عێراق وه که به شیکی نیشتمانی عه ره ب، دواتر باس له میژوو ده که ی و ئاراسته کانی دیاری ده که ی ئه و چوارچیوه یه ی که خویندکارو مروقی پئ گه شه ده کات له نیو کۆمه لگه دا، به ئاراسته ی بنه ماکانی حیزب، له وانه ش خه بات له پیناوی یه کیستی نه ته وهی عه ره بی و به هیژکردنی یه کیستی عێراق".⁸⁰ و اتا به پیی ئه م به رنامه یه به عس له کلکه وه پیایدا دی و سه ره و خوار به رنامه که ی جیه جی ده کات.

به عس پیی وایه جه نگ له گه ل داگیرکه رو ئیسرائیل ده توانی له بنیادنانی تاکی عه ره بی و نه وهی شوڕشگیڕ سه رکه وتن به ده ست به ی نی ویت،

⁷⁹ مصطفى المهاجر: حالة حقوق الانسان و حرياته و اساسية في العراق. تقرير الثقافى. وقائع ندوه حاله حقوق الانسان وحرية الاساسية في العراق. ط ١. ١٩٩٧. الجمعية العراقية لحقوق الانسان. فرع سوريا. ٧٥.

⁸⁰ صدام حسين: الثورة والتربية الوطنية. ٢١.

ئەویش بەوہی کہ لە زانکۆکاندا بیروکەیی خەبات و گیانی فیداکاری بچینریت و نەوہی شوپشگێری عەرەبی پەرور دە بکات، و ئەگەر زانکۆکان یاخود پۆشنبیری زانکۆیی نەیتوانی ئەو ئەرکە میژووییە بگریتە دەست کہ بە عەس ئەو جوۆرە پەرور دە یە بەئەرکیکی میژوویی دەداتە قەلەم، ئەو کات زانکۆ دە بیتە ھۆکاری شیواندن و تیکدەر و لە کار کەوتن.⁸¹ ھەر بۆیە بۆ پراھینانی خویندکاران چەندین سەربازگەیی خویندکاری دە کردەوہ کہ لەو سەربازگانە مەشقیان پێ دەکرا، (ئەحمەد حەسەن بەکر) لە ووتە یەکیدا لە یەکیک لەو سەربازگانە لە ۱۹۷۴/۷/۹ دا دەلیت: "ئەم سەربازگانە لاوەکانمان فیۆری ئارامی و چالاکیی و قوربانی دان و ھەست کردن بە بەرپرسیاریتی دەکەن و وایان لێدەکەن کہ لە کارەکان نزیک بینەوہ".⁸² جگە لە مانە بە عەس داوا لە ئەندامانی حیزبەکەیی دەکات کہ خۆیان پۆشنبیر بکەن، چونکە ئەوان لە گەڵ مەسەلە یەکی زۆر ئالۆزدا کار دەکەن، لەم بارە یەوہ (صدام حسین) دەلیت: "ئەیی ھاوڕییان، کارەکەتان داواتان لێدەکات کەوا خۆتان پۆشنبیر بکەن، چونکە ئێوہ لە گەڵ کیشە یەکی ئالۆزدا کار دەکەن لە کێلگە یەکی پەر لە میندا، لێرە لە بەغداد کێلگەیی مینی ئی نییە بەو چەریەیی کہ لە ناوچەیی ئوتۆنۆمیدا مینی لێیە، لەویدا (واتا ناوچەیی حوکمی زاتی) ئالۆزیە کو مەلایەتی و سیاسی و نەتەوہ ییەکان زیاترە وەک لە بەغدادی پایتەختدا، بۆیە تا پێژەیی ئەو مینانە زیاد نەکات، کارەکە داواتان ئی دەکات کہ پسپۆر بن لەو بواردەدا،

⁸¹ الیاس فرح: التربية والسیاسة، بیروت، ط ۱، ۱۹۷۵، ج ۳.

⁸² مکتب الثقافة والاعلام المרכזی فی الاتحاد الوطنی الطلبة العراق. الطلبة والتنمية، ل ۱۶.

بۆيە چەكى دەستتان پۆشنیبریە کە تانەو لیڤەدا مەبەست لە پۆشنیبری تەنھا کتیب نیه، چونکە کتیب تەنھا پێگەیهێک نیه بۆ پۆشنیبری".^{۸۳} سەدام حسین لەوتەیه کیدا دەلیت: "لەپەرەردەى نیشتمانیدا دەبێ باسی حوکمی زاتی بکەین و کاتیکی پووبەرەووی حوکمی زاتی دەبینەوێ ناییت لە قسەکردندا لەسەر ووردەکاری زێدە پەوی بکەین کە پێویست ناکات، بۆ ئەوێ وانە کەین کە شیوێ کارگێری حوکمی زاتی جیاکاری بکات لەنیوان کورد و عەرەب لەعێراقدا، بۆ نمونە کاتیکی باس لە فۆلکلۆری عێراق دەکەین پێویست ناکات باس لە فۆلکلۆری کوردی بکەین".^{۸۴}

بەم شیوێ بە عەس بەرنامەى ئەوێ دەرشتبوو کە کۆمەڵگەى کوردی لە بونیادەوێ هەڵتەکیانی، لە لایە کەوێ پەرەیانگەندەى ئەوێیان دەکرد کەوا مافەکانی کوردیان دایین کردووە و کورد و عەرەب لە عێراقدا هاوتان، لە لایەکی تریشەوێ کوردستانی بە کێلگەیهکی پەر لە مین وەسف کردووە و دەیهوێت بە هوی پۆشنیبری بە عەسیزمەوێ چارەسەری بکات لەوێ کە پەرەردە و کولتور و داب و نەریتی کوردی بشیوینی و پەرەردەیهکی عەرەبی بە سەردا بسەپینی، گیانی شۆرشیگری و نەتەوێی کورد بکوژی و بیری بە عەسیزم لە نیو کوردا بچینی.

^{۸۳} سەدام حسین: مۆشرات العەمل فی منطقة الحکم الذاتی، ۱۲۷، ۱۹۷۵، ۲۱ ل.

^{۸۴} سەدام حسین: حول کتابة التاريخ. دار الحریة للطباعة، بغداد، ۱۹۷۹، ۱۷ ل.

ئازادی سیاسی

بەپێی مادە ٤٢ لە دەستووری کاتی بەعسییەکاندا مەرسوم لە دواى مەرسوم بڵاویان دەکردهوه، بۆ هیچ لایەنێک نەبوو کاری سیاسی لەناو کوردا بکات، و قەدەغەبوو لەناو پارتی بەعسدا نەبێت کاری سیاسی بکات، هەر کوردێک بێ مۆلەتی بەعس چەکی هەلگرتایە راستەوخۆ لە سێدارە دەدرا. جگە لەمانە هەرکەسێک لەو سنۆرە دەرچواوە بە لەسێدارەدان سزا دەدرا.^{٨٥}

ئەمەش پێچەوانەی یاساکانی دەستووری عێراقین کە باس لە ئازادی سیاسی دەکات، بۆ نمونە لە مادە ١٩ ی سالی ١٩٦٤ دا دەقی یاساکە دەلیت: "عێراقیەکان یەكسانن لە ماف و ئەرکە گشتیەکاندا بەبێ جیاوازیکردن بەهۆی پەگەزێان بنەچە یان زمان یان ئایین یان هەر ھۆکاریکی دی ئەم دەستوورە دان بە مافی نەتەوایی کورددا دەنێ لەچوارچێوەی گەلی عێراقی یەكگرتووی نەتەوایی پراکتیکدا" ھەرودھا لە مادە ٢١ (سالی ١٩٦٨ دا دەقی یاساکە دەلیت: "عێراقییەکان لەبەر دەم یاسادا یەكسانن لە ماف و ئەرکەکاندا جیاوازی ناکرێ لە نێوانیاندا بەھۆی پەگەز یان بنەچە یان زمان یان ئایین ھەمووشیان ھاوکارن لە پاراستنی قەوارە نیشتمانداندا بەعەرەب و کوردەوه، ئەم دەستوورە دان بە مافە نەتەواییەکانیاندا دەنیت لەچوارچێوەی یەكیتی عێراقدا."^{٨٦}

^{٨٥} فاتح رەسول: چەند لاپەرەیک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، ب، ١، ل ٣١.

^{٨٦} دەستوورە عێراقیەکان و ...، ل ١٢٥.

ههروهه ها له مادهی (١٩) ی سالی ١٩٧٠ دا هاتوو: "هه موو هاوولا تیه که یه کسانن له بهردهم یاسادا به بی جیاوازی کردن بههوی رهگه زیان بنهچه یان زمان یان پیگهی کومه لایهتی یان ئاینی ههروهه ها دابین کردنی هه له بو هه موو هاوولا تیان دابینکراوه له سنووری یاسادا".^{٨٧}

له کاتی که یه کیک لهو هوکارانه ی که ببوو پهراوی زخستنی کورد نه بوونی داد پهروهی و یه کسانن بووه له نیوان نه ته وهکانی عیراقدا که له بچوکتین مافی به کارهینانی زمانی دایکه وه دهست پیده کات تا سه رجهم مافهکانی تر. ئه مانه خووی له خویدا سه ریچیه کی تهواوی مادهکانی دهستووری عیراقین، هه بو سپینه وهی ئه م مادهی دهستووره له مادهی (٢٠٠) له یاسای سزادانی عیراقی ژماره (١١١) ی سالی ١٩٦٩ دا هاتوو "هه ریه که له رابه ره مه زه بهیه کان سزا ده دیت به ماوهیه که له (١٧) سال زیاتر نه بیت، که ده بیت هوی گوپانی دهستووری بنه پرتی یا خود ریخه ره بنه پرتیهکانی دهسته ی کومه لایهتی یا خود هه لگیپانه وهی نیزامی دهولهتی سیاسی و کومه لایهتی و ئابووری".^{٨٨} واته به عس گوپانی کومه لایهتی و گوپانی نیزامی دهولهت به هه لهیه کی گه وه ده زانی و سزای زیندانی کردنی بو داناوه. پارتی به عس سزای له سیداره دانی ده رکردوه به سه ره هه رکه سی که به عسی بووبی له پارتیکی تری جیا له پارتی به عس کار ده کات و کاری پارتیه تی به هه موو شیوهیه که قه دهغه کردبوو، بو نمونه له دهستووری (١٩٧٤) دا گوپانکاریه که له دهستووردا کراو به م

⁸⁷ دهستوره عیراقیه کان و...، ل ١٢٥.

⁸⁸ احمد رائف: حقوق الانسان في العراق. من تقارير المنظمة العربية لحقوق الانسان. قاهره. بدون سنة الطبع. ل ٧.

شیۆهیه مافی پارتییه تی قه دهغه کردوو له هاوولاتیان: "هەر که سیك لایهنگری پارتی به عس یاخود ئەندامی به عس بووه و دواى پچرانی په یوه ندى به پارتی به عسه وه بویته لایهنگری هەر لایه نیکی حیزبی یاخود سیاسى یاخود کار بکات له پیناوی بهر ژه وه ندى ئەو لایه نه و بۆ ئەوان کار بکات ئەوا سزا ددریت به له سیداردان"^{۸۹}. ئەگەرچی به عس بۆ چاوبهستنه وهی خه لک چه ندين پارتی کارتۆنى دروست کردبوو به ناوی کورده وه، هیچ یه کیک له و پارتانه دهربرى مافه ره واکانى گه لى کورد نه بوو، به لکوو ته نها وهك پارتیكى دهسکه لایى حکومهت دهجوولانه وه و کاریان ته نها پیا هه لدان و ستایش کردنى حکومه تی به عس* بوو.^{۹۰}

⁸⁹ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۸.

* - له وانه (پارتی دیموکراتی کوردستان) بوو که بهستنى کۆنگره ی نۆیه میدا بهم شیۆهیه باس له کارو چالاکییهکانى خویان دهکەن: "لیژنه ی ئاماده کردن پیک هات و هه ولیکی دلسۆزانه ی دا بۆ بهستنى کۆنگره ی نۆیه، هه تا دهزگه سه رکر دایه تیه کان به پینى یاسای ناوخو شیۆه ی شه رعى و ره وای خو ی وه ربگریت و ئەو بیروباوه رانه له یاساو پرۆگرامدا دانراون جیگیرو پته و بکریت و دهست له ناو دهست هه موو پارت و هیژو ره گه زه نیشتمانى و نه ته وه یی یه پیشکه و تنخوازه کاندای له پیناوی پاراستنى دهسکه وته کانی گه لى عیرا قماندا، ئەو دهسکه وته نایى که به ره هه مى تیکۆشانه. به تایبه تی ئەوه ی که پاش شو رشى ۱۷- ۳۰ ی ته مووزى پیشکه و تنخواز هاتو نه ته دى". (پارتی دیموکراتی کوردستان: کاروباره کانی کۆنگره ی نۆیه که له ۶- ۷ ی مایسى ۱۹۷۶ له به غدا به ستر، بغداد، ۱۹۷۷، چاپخانه ی دار العراق، ل ۴، ۵). به پینى ئەم وته یه که لیى ورد ده بینه وه ئەم پارت ه (واته پارتی دیموکراتی کوردستان/کارتۆنى و دهسکردى به عس) که له ژنر سایه و رینمایى به عسدا دروست بووه. ئەوه نده ی ته عیبرى له خواسته کانی به عس ده کرد. به هیچ جو ریک په یوه ندى به خواست و مافه کانی کورده وه نه بووه و وهك لقیكى به عس له کوردستاندا دیار بووه و کارى کردوو و ناسراوه.

جگه له مانه پێگه نه دان به کۆمهلهو پێکخراوهکان له کاتی کدا له دهقی دهستووری عێراقیدا له مادهی (٣٣) دا هاتوووه که دهلیت: "ئازادی پێکهێنانی کۆمهلهو سه ندیكا به شیوازی یاسایی و له سه ر بنه مای نیشتمانی له چوارچیوه ی یاسادا پارێزراره ".^{٩١}

ههروه ها له مادهی (٢٩) ی سالی ١٩٧٠ دا هاتوووه که: "دهستوور مافی ئازادی بیروپراو بلاوکردنه وه و کۆبوونه وه و خۆپیشانندان و دامه زرانندی پارتی سیاسی و سه ندیكا و کۆمه له به پیتی مه به سه تهکانی دهستوور یاسا دامه زراوه و ده پارێزریت و ده وله تیش کار ده کات بۆ فه راهه م کردنی ئه و ئامرازانه ی پێویستن بۆ پیاده کردنی ئازادییهکانی له گه ل پێبازی نه ته وه په رستی پێشکه و تنخوازانه ی شوێرشدا ده گونجیّت ".^{٩٢}

له پاستیدا سه ندیكا کان جگه له دام و ده زگه یه کی سیخوری هێچی تر نه بوون و بۆ سه ر شوێر کردنی رای گشتی و هه موویان ته نها پێکخراویکی وینه یی بوون بۆ پرکردنه وه ی بۆشایی له لایه که وه، له لایه کی تره وه گه یانندی په یامی به عس بۆ هه موو مروقیك و هه موو شوینیك، له به ر ئه وه له سه ندیكا کادا ته نها یه ک که س رۆلی هه بوو که ئه ویش کریگرته ی به عس بوو کاری یه که م و گرنگی بریتی بوو له جی به جی کردنی بریارهکانی و

^{٩١} پارتی دیموکراتی کوردستان: کاروبارهکانی کۆنگره ی نۆیه م که له ٦-٧ ی مایسی ١٩٧٦ له به غدا به ستره. به غداد. ١٩٧٧. چاپخانه ی دار العرا ق. ل. ٤، ٥.

^{٩٢} دهستووره عێراقیهکان. ل. ١٣٢.

^{٩٣} دهستووره عێراقیهکان. ل. ١٣٢.

یه هیچ شیوه یهك ئازادی ههلبژاردن له سه ندىكای كریكاران و خویندكاران و
ئهوانى تردا نه بوو.⁹³

تهنها له ماوهیهکی کورتدا ئه ویش له دواى به یاننامه ی ۱۱ ی ئازارو
له سه ر ئاستى عیراق، ریکخراوه دیموکراتیه عیراقیه کان، (یه کیتی گشتی
کریکارانی عیراق، جوتیاران، قوتابیان، ئافره تان، ... تاد) به ره سمى
مۆلّه تیان پى درابوو هه لده سوپان. ریکخراوه دیموکراتیه کانى
کوردستانیش ئه ندامى ئه و ریکخراوه سه راپایانه ی عیراق بوون، به لام
سه ربه خوئى کوردستانیان هه بوو، له گه ل ئه وه شدا جگه له وه ی شیوه و
شیواى کارى ریکخراوه یى ریکخراوه دیموکراتیه کانى کوردستان له ژیر
کارى گه رى ده و له تى مه رکه زیدا هه لنده سوپان ئه مه له کاتیکدا،
سه ندىکاكان و یه کیتییه کانى عیراق هیچ جوړه پیژیکی دیموکراسیان
نه بوو، وهك ده زگه یه کی پاساوچى پژییم ده جولانه وه، به پیچه وانه ی ئه مه
که له کوردستاندا زه مینه یه کی سیاسى باش ره خسابوو به هوئى بالا
ده ستى سه رکرده یه تى بزوتنه وه ی رزگارخوایى کوردستان که ریکخراوه
دیموکراتیه کان بکه ونه خوئان (قوتابیان، مامۆستایان، ژنان، نوسهران،
لاوان) هه لسه واره ترین ریکخراوى دیموکراتى به رچاو بوون ئینجا
جوتیاران و کریکاران.... هتد.⁹⁴

به لام جارىکی تر دواى ده ستپیکردنه وه ی شه پ له ئازارى ۱۹۷۴،
دیسانه وه به عس که وته وه ویزه ی ریکخراوه جه ماوه رى و پیشه ییه

⁹³ ج.ن. البغدادى: بعث فى القفص الاتهام، ط. ۱، بغداد، ۱۹۷۹، ل. ۵۸.

⁹⁴ مه لا به ختیار: له مه پ ریکخراوه دیموکراتیه کانى باشوورى کوردستان، چ. ۱، سلیمانى، ۱۹۹۸، ل. ۳۹.

کوردستانیه‌کان، چونکه ئەم رێکخراوانە رێکخراوی رەسەن بوون و لەو مەلەکانییدا لە نیوان شوێشی کورد و دەولەتی مەڕکەزی عێراقدا لایەنی شوێشیان گرت، بەلام لەو بە دوواوە و دیسانەووە هێدی هێدی ئەم رێکخراوانەش لە شارەکاندا لە لایەن بەعسەو کۆنترۆل کران و ئیدی لە رێکخراویکی بەعسی زیاتر هیچی تر نەبوون.

مافی مەرۆف

کۆمەڵەی گشتی نەتەو یەگەرتوووەکان لە ساڵی ۱۹۶۶دا بڕیاری دا بەپیکهێنانی لیژنەی مافی مەرۆف و ئەو کۆمەڵەیە رازی بوو لەسەر چەند رێککەوتنامەیە کە سەبارەت بە مافی مەرۆف و دەولەتانی ئەندام واژۆیان کرد لەوانەش:-

۱- رێککەوتنامەی نیو دەولەتی بۆ لابردنی هەموو جووره جیاوازییەکی رەگەزی.

۲- رێککەوتنامەی نیو دەولەتی تایبەت بە مافی ئابووری و کۆمەڵەیەتی و پۆشنیری.

۳- رێککەوتنامەی نیو دەولەتی تایبەت بە مافی مەدەنی و سیاسی. ئەگەرچی عێراق ئەو سی رێککەوتنامەی واژۆ کردوو پێویست بوو لەسەری کە پەيوەست بێت بە دەقەکانی رێککەوتنامەکانەو، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا کە مایەتیەکان لە عێراقدا دەیاننالا ئە بە دەست چەوسانەووە بۆ

یەش بوون و توندوتیژی دەرھەق بە مافەکانی مەرۆڤ.^{۹۵} ھەرچەندە لە مادە ی (۲۴) ی دەستووری عێراقی ساڵی ۱۹۶۸ دا ھاتوو: "نابی کەس دەستگیر بکری یان دەستبەسەر بکری یان بەند بکری یان پێشکەری، بە پێی یاسا نەبێت".^{۹۶} بە لām لە گەڵ ئەوە شدا چەندین ھالەتی لە سێدارەدان و کۆشتنی بە کۆمەڵ و بۆمبارانی ناوچە کوردیەکان و تەقە کردن لە خۆپیشاندەران و خۆبەدکاران و کۆشتنی مەدەنی و ژن و منداڵ و تیۆرکردنی کەسایەتیە سیاسییەکان و تەنانت ئەوانەش کە لە دەروە ی عێراقدا دەژیان و مردن لە ژێر ئەشکەنجەدا لە سیما دیارەکانی سیاسەتی عێراق بوو بە رامبەر بە مەرۆڤ. ھەروەھا گرتنی خەلکی بێ تاوان و بە بێ لێپرسینە و زیندانی کردنیان بە شیوەیەکی نامرۆقانە و فراندن و زیندانی کردن لە سەربازگەکاندا پێشکارێکی تری مافی مەرۆڤ بوو لە عێراقدا.^{۹۷}

بە عس لە عێراقدا دیکتاتۆریەتیکی پۆلیسی بوو بە سەر ھەموو کەسیکە و، تەنانت لە نیو خودی خێزانەکانیشدا چاودیاری دەکرا و لە خۆبەدکارەکاندا مەلەکان چاودیاری و لێپرسینە و یان دەبارە ی خێزان لێدەکرا، ھەر لە مەلایکی بچووکی باخچە ی ساوایانە وە تا قوناغی سەرەتایی.

^{۹۵} العراق والمجتمع الدول: اصدار لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. سورية، دمشق، ۱۹۹۱.

۲۴ ل

^{۹۶} دەستوورە عێراقیەکان: ل ۱۲۵.

^{۹۷} مظاهرات الانتهاكات حقوق الانسان في العراق. بەبی ساڵ و شوینی چاپ. ل ۲۸، ۲۹.

رژیمی به عس چەندین دادگەهی وێنەیی کە ناسرابوو بە دادگەهی تایبەتی درووست کردبوو کە وێنەییەکی شیواوێی دادگەیی سیاسی بوون، ئەم دادگایانە کۆمەڵێک بڕیاری خراپی دەردەکرد، تێرۆر و تاوان و حوکمی لەسێدارە دانی کوێرانەیان دەردەکرد کە ئەم دیاردەییە بەرادەییەکی زۆر دوای کودەتای ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨ بەشیوەییەکی فراوان پێک هێنران، ئامانج لەو کارانە تێرۆرکردنی خەڵک و چاندنی ترس و دڵەراوکی بوو لە دلی هاوولاتیاندا.^{٩٨} بۆ نمونە دادگەهی (الثورة) لە بەغداد بەپێی یاسای ژمارە (١٨)ی سالی ١٩٦٨ دامەزرابوو کە دادگەییەکی تایبەتی هەمیشەیی بوو، کە پیشتر دادوەرەکان لەکۆشکی کۆماری کۆدەبوونەووە لیژنەییەکیان پێکھێنابوو بەناوی (لجنة السلامة الوطنية) کە دەپروانیە ئەو کێشەکانی کە بێ ئەوەی پووبەپرووی تاوانباران بکرایەتەو، بەهیچ شیوەییەکی پێگەیی نەدەدا بەبەرگریکردن لەبەردەم دادگەدا، دادگەییەکی سەربازیش لە کەرکوکدا دامەزرابوو، ئەم دادگایە بۆ مەبەستی دادگایی کردنی کورد بوو کە لەبنکەیی سەربازی کەرکوکدا دەبەسترا.^{٩٩} ئەو کەسانەیی کە وەک ئەندامی ئەو دادگایە دەست نیشان دەکران هیچ جوۆرە دەسەلاتیکیان نەبوو، تەنانەت زۆر لەوانەیی کە لەسێدارە دەدران بەبێ ئاگاداری ئەندامانی دادگا دەکران و لەلایەن دەسەلاتدارانی بەعس خۆیانەووە جێ

⁹⁸ شیخ جواد الصالحی: المحاکم الصورية في العراق، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية حقوق الانسان - فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧، ل٣١.

⁹⁹ احمد رائف: حقوق الانسان في العراق، ل١٧؛ جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب: دراسة في جمهورية صدام، تقديم احمد رائف، ط١، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩١، ل٣١؛ عبدالحميد العباسي: صفحات سوداء من بعث العراق، ج١، ط١، بدون مكان الطبع، ١٩٨٤، ل١٥٩.

به جيءَ دهڪراو تهنها داواي واڙوي ڪوٽايي يان ئي دهڪران.^{١٠٠} ئههه
لهڪاتيڪدا دهقي ياساي مادهي (٢١) ي دهستوري سالي ١٩٧٠ دهليٽ: "نه
تاوان ههيه و نه سزا تهنها بهپئي ياسا نهبيٽ و سزائيش تهنها بؤ ئهه
کارانهيه که لهکاتي ئههجامدانياندا ياسا به تاوانيانهزانيٽ، نايٽ
سزائيش لهه سزايه توندتر بيٽ که لهکاتي ئههجامداني تاوانهکهدهه موار
کراوه."^{١٠١} لهڪاتيڪدا له زيندانهکان بهعسدا جوڙهه شيواري ئازارداني
گياني و دهرووني دڙ به زيندانه سياسييهکان بهکاردههات بؤ دانييدانان و
واڙو کردني بهليننامه بؤ وازهينان لهبيرو باوهڙهکانيان و وازهينان لهکاري
سياسي و پهيوهندي کردن به پريزهکان بهعسهوه.^{١٠٢} ههروهه دهقي
مادهي (٢٠) له دهستوري ١٩٧٠ دهليٽ: "دانيشتنهکان دادگا
بهشيويهکي ئاشکرا دهبيٽ، تهنها لهحالهٽيڪدا نهبيٽ که دادگا بريار
بدات بهشيويهکي نهيني بهپيوه بجيٽ."^{١٠٣}

بهلام له راستيدا زوربهه دانيشتنهکان دادگه نهيني بوون و زوربهه
ئهو لهسيڊاره دان و ڪوشتنانه تهنها بؤ ئههوانه بوو که نهياري حوڪمي
بهعسي دهسهلاتدار بوون، تهنانهت ئهو کهسانهشي دهگرتهوه کهلهنيو
خوي پارتي بهعسدا بوون و بهعس ئيشي پي نهبوون و دهيان ڪوشتن.^{١٠٤}
ياخود گرتنه هاوولاتيان بؤ ماوهيهکي زور بهبي ئهوهي هيچ تاوانيکي

¹⁰⁰ شيخ جواد الصالحي: المحاكم الصورية في العراق، ل ٣١.

¹⁰¹ دهستوره عيراقيهکان و...، ل ١٣٠.

¹⁰² عبدالحميد العباسي: صفحات سوداء من بعث العراق، ل ٣١.

¹⁰³ دهستوره عيراقيهکان و...، ل ١٣٠.

¹⁰⁴ العراق والمجتمع الدولي: اصرار اللجنة الدفاع من حقوق الانسان في العراق، سورية. ديمشق.

پووبه پروووبیته وه یا خود رهوانه ی دادگا کراییت ئه مانه بۆ چه ن دین سال له
زیندانه کاندایان به سهر ده برد.^{۱۰۵}

---

¹⁰⁵ جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب، ل ۳۱.

باسى سىيەم

كورد لەسياسەتى دەرەوہى بەعسدا

كارىكى ئاسايىيە و بگرە پىويست و ناچارىيە، كە ھەموو دەولەتەك چوارچىوہى ئاسايشى خۆى دابرىژى تا بتوانى خۆى لەھيرشى راستەوخۆو ناراستەوخۆى ھىزو دەولەتانى ترو نفوزى بىگانە و پىلان گىرييان بپارىژى، يەكىتى خاك و گەلەكەى و سەربەخۆى وولاتەكەى جىگىر بكا، ھەر لەبەر ئەوہشە ھىچ دەولەتەك نىيە لە دنيادا كە بايەخ بەمەسەلەى ئاسايشى خۆى نەدات، ئىتر سروشتى چىنايەتى دەولەتەكەو جۆرى پزىمەكەى ھەر جۆرىك بىت، كۆنەپەرست بى يا پىشكەوتنخواز،

دیکتاتۆری بئى يا ديموکرات، سۆسیالیست بئى يا سەرمايه دار.^{١٠٦} تیگه یشتنى به عسیانه بۆ ئاسایشی دهرکی له دواى کوده تای ١٧- ٣٠ى ته مموز له لایهن سهدام حسین وه هیله گشتیه کانی و کلیله بنه پرتیه کانی دیاری کردوو له ووتیه کیذا ده لیت: "زه مینه ی فکری و سیاسه تی په یوه ندیمان پیوه ی وه ستاوه له سهر پرگار بوون و سه ره خو یی ته واو بنیادنانی که سایه تی و ده ست گرتن به سهر پارچه پارچه یی و به دیهینانی یه کی تی و هه لوه شان دنه وه ی به رژه وه ندی ئیمپریالی و بنیاتنانی کومه لی سۆسیالیستی و بین به گه وره ی خو مان".^{١٠٧} بۆیه لی رده ده بینین ئه و ریو شوینانه ی پژی می به عس ده یگری ته بهر، له باری سه رنجی به عسه وه، له پیناوی به دیهینان و پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی عیراق و له پیناوی به دیهینان و پاراستنی ئاسایشی نه ته وه یی عه ره بی دایه.

له کاتی کدا ئاسایشی ستراتیجی له چه ندین فاکته ر پیکدی ت که ره نگه گرنگترینان مه سه له ی یه کی تی ریزه کانی خه لکی ناو سنوری ده ول ته که بئى، به جوړیکی ئه وتۆ که نا کوکی نه ته وه یی و ئاینی و مه زه به ی و چینه یه تی ناو دانیش توانی ده ول ته که به شیوه یه کی وا چاره سه ر بکات که پاشه پوژی ده ول ته که و یه کی تی خه لک و قه له م په وه که ی نه خاته مه ترسیه وه و نا کوکیه کان والی نه کری ت که ببی ته مایه ی هه لگیرساندنی شه ری ناو خو و تی کچوونی یه کی تی گه ل و وولات و هیزو ده ول ته تانی

¹⁰⁶ نهوشیروان مسته فا ئه مین: خولانه وه له ناوبازنه دا، ل. ٤٢، ٤٣.

¹⁰⁷ وه رگی راوه له ثامر کامل محمد: فی الامن الخارجی العراقی والستراتیجیه، بغداد، ١٩٨٥، ل. ٨٥.

بیگانه‌ش بتواند دهستی تی وهربدن و سوودی لی وهریگرن.^{۱۰۸} مه‌ترسیه
 دهره‌کیه‌کانی به‌عس بریتی بوون له و کی‌شه و گه‌روگرفته سنووری و
 چاره‌نووس سازانه‌ی که ده‌وله‌تی عیراق به میرات له ده‌وله‌تی
 عوسمانیه وه بوی مابووه، چونکه ده‌وله‌تی عیراق له‌سه‌ر که لاوه‌ی به‌شیك
 له ئیمپراتوریه‌تی عوسمانی دامه‌زرابوو، هه‌روه‌ها ئه وه‌ترسیانه‌ی
 ده‌گرت‌ه وه که له‌ئه‌نجامی گۆرانکاریه جیهانییه‌کانی دوا‌ی یه‌که‌مین و
 دووه‌مین جه‌نگی جیهانی به‌سه‌ر جیهان و ناوچه‌که‌دا هاتبوون.

108 نهوشهروان مستهفا نهمين: خولانهوه له ناوبازنه د ل. ۴۳؛ نهمين قادر مينه: نهمني ستراتيحي

109 نهو بشروان مستهفا ئه مین: خو لانه وه له ناویازنه دا، ل ٤٣.

دەولەتانهی که کوردستانیان به سەردا دابەش کراوە تا پۆژی لە پۆژان کوردستانیان لەکیس نەچی و نەتەوێ کورد نەتوانی لەژێر چنگیان دەرچی و پزگاری ببی و کاتی ناکوکیهکانی نیوانیان دەتەقیه وە هەر دەولەتیکی داگیرکەر هەوڵی دەدا زیاتر دەست لە شوێرشێ کورد وەربادات و گەری ئاگرە که دژی دەولەتەکهی دیکه بهرامبەری خوش بکات، کاتییک داگیرکەرەکان کارەکانی خۆیان به کورد جی به جی دەرکرد ئیدی دەستیان لی بەرەدا و پشتیان تێدەکردن ئەمەش ئەو دەگەیهنی که کورد دۆست و دۆزمنی راستەقینهی خۆی به چاکی نەناسیوو. ^{۱۱۰}

پیگه کورد له سیاسهتی دەرەوێ به عەسدا دوو ئاراستهیی به خۆوه بینیه، یهکیان خۆی له ههموو ئەو پهیماننامه و ریککه و تنامه نه دا ده بینیتهوه که له گهڵ دهولەته داگیرکەرەکانی تری کوردستاندا بهستویهتی به مه بهستی لی دانی بزوتنهوێ رزگاربخوازی کورد و لاوازکردنی، و له هه مان کاتدا هه موو ئەو ریککه و تنه دوو قوڵی و سی قوڵیانهی له گهڵ دهولەتانی تر دا دژ به کورد ئەنجامی داو. دووه میشیان به پروکەش نیشاندانی سیاسهتییک بوو به جیهانی دەرەو، گوايه به عس سه رجه مافهکانی کوردی سه لماندوو که خۆی له ئۆتۆنومیه کارتۆنیه که دا ده بینیه وه. هه روه که چەندین شاندی له کورده خوێروشهکان پیکده هیئا و دهیناردنه دەرەو به مه بهستی پرۆپاگه نه کردن بۆ به عس و بیانو هیئانه وه بۆ سیاسه تهکانی، له وه دا که وه که نوینه ری کورد دهیناساندن، جگه له وه هه رکاتییک که شاندیکی بیگانه سه ردانی عیراقیان

¹¹⁰ حوسین محەمەد عەزیز: کوردو شوێرش و هەل میژوویی. ۲. سلیمانی. ۲۰۰۰. ل. ۱۱۴، ۱۱۵.

بكردايه ده بېردن بۆ كوردستان و دام و دهزگه كارتۆنپهكه ي ئۆتۆنۆمى پى
 نيشان ددان، گوايه له ساپه ي به عسدا كورد به مافه كانى خۆى شاد
 بووه. له مهش بترازى سهرانى به عس له كاتى چاوپيگه و تنيان له گه
 رۆژنامه نوس و كه ناله بيانپه كاندا به شىوازىكى چه اشه كارانه سه بارهت
 به دۆزى كورد بۆيان ددان و وايانده رده خست كه له عىراقدا كورد و
 عه رهب هپچ جياوازپه كيان نپه و كوردستانيان وهك به هه شتىك نيشان
 ددان. واته ئه گهر ده و له تانى ترى داگيركه رى كوردستان سىياسه ته كانيان
 له سهر يهك قاچ وه ستابى، كه ئه وپش خۆى له زهبر و زهنگ و كوشت و
 بېرى كورددا بپنپيپته وه، به عس له سهر دوو قاچ راوى كوردى ده كرد،
 په كيان زهبر و زهنگ و ئه وى ترپشيان رويكى ساخته كارى و خه له تاندنى
 راى گشتى بوو.

كاتيك رژيمى به عس نه پتوانى له پى شه پره وه دژى كورد سهركه و تن
 به ده ست به پنىت، ئه و جا كه و ته ته قه لای سىاسى و دپلۆماسىانه بۆ
 له باربردنى شوپشى كورد. ئه وپش هارىكارپكردى بوو له گه و لا تانى
 ده ره و دواو پيلانگيرى دژ به كورد كه له به رامبه ر ئه و مه رامه پدا ئاماده بووه
 ته نازولى زۆر گه وه بكات، بۆ نمونه:

ئىران:-

ناكوگپه كانى نپوان عىراق و ئىران له نپوهى دوه مى سه ده ي رابردودا
 ببووه يهك له كپشه گه وه ره كانى رۆژه لاتی نپوه پراست و ئاساپشى
 ستراتيژى عىراق و گهلانى عاره بى خستبووه مه ترسپه وه، كه له پراستپدا
 ئه مهش هه ر درپژبوونه وهى پاشماوه و سه ره له دانه وهى به شپك له ململانى

کۆنهکانی نیوان هەردوو دەولەتی عوسمانی و سەفەوی بوو لە ناوچەکەدا. دواى درووست بوونی دەولەتی نوێی عێراق، ئێران کە ئەو دەمە ئەندام بوو لە کۆمەڵەی گەلەندا ئامادە نەبوو دان بنی بە عێراقدا وەك دەولەتیکی سەرەخۆ، ئێران لەم هەلۆیستەیدا چاوی لەو بوو کە چەند ئیمتیازاتیکی دەست بکەوێت، وەك دان پێدانانی عێراق بە مافەکانی ئێران لە (شەتولعەرەب)دا کە هەر لەکۆنەو ناکۆکیان لەسەر هەبوو، هەلۆهەشاندنەوێ ئیمتیازاتی بیانی لەناوچەکەدا.^{۱۱۱}

پاش ئەوێ هەردوو لایەن بپاری ئال و گوێکردنی دیپلۆماسیەتیان دا، شا فەیسەلی عێراق لە ۱۹۳۲دا بە مەبەستی پتەوکردنی پێوەندیەکانیان سەردانی ئێرانی کرد و لە دانیشتنیکی نیوان هەردوو لایاندا جەخت لەسەر سیاسەتیکی هاوبەشە بەرامبەر مەسەلەی کورد کرایەو.^{۱۱۲} لەمەش بترازی لە ۱۹۳۷دا رێککەوتنامەیەك دەربارەى کیشە سنوریەکانی هەردوولا مۆکرا. بەلام ئەم نزیک بوونەوێهێ نیوانیان هەروەك خۆی نەمایەو، چونکە پاش شۆرشى ۱۴ی تەمموزى ۱۹۵۸ لە عێراقدا و خۆکشەنەوێ لە پەیمانی بەغدا و زیادبوونی هیژە چەپرەوێکان و نزیک بوونەوێیان لە دەسلەلاتی عەبدولکەریم قاسم پێوەندیەکانی نیوانیان کزی و لەق بونی تیکەوت، بەلام دواى ئەوێ بەعسیەکان لە ۱۹۶۳دا چوونە سەر تەختی دەسلەلات، ئیدی پێوەندیەکانی نیوان عێراق و ئێران زیتر بەرەو گرژی و ئالۆزبوون چوو.

^{۱۱۱} جابر ابراهيم الراوي: الغاء الاتفاقية العراقية- الايرانية، بغداد، ۱۹۸۰، ۵۱ ل.

^{۱۱۲} رجاء حسين الخطاب: العلاقات العراقية- الفارسية ۱۸۴۷- ۱۹۸۱، بغداد، ۱۹۸۱، ۴ ل.

دواى كوده تاي ١٩٦٨ى به عسييه كان چەند جاريك دانىشتن له نيوان عىراق و ئيراندا كراوه بو جى به جى كردنى ماددهى پىنجەم له پىككه و تننامەى سنورى ١٩٣٧ و ماددهى پروتوكۆله كەى، به لام به وى جياوازى بو چوونه وه نهگەيشتنه هيج ئەنجامك، دوايين كۆبونە وهى نيوانيان له ئازارى ١٩٦٩دا ئەنجام دا.^{١١٣} به لام ئيران له سالى ١٩٦٩دا له لايەن خۆيه وه پىككه و تننامەى ١٩٣٧ى هەلۆه شاندە وه به ناوى ئە وهى كە پهيمانىكى ناره وايه و داخوازيه كانى ئيرانى نه هينا وه ته دى، هەر بۆيه ئەم كيشهيه به چاره سەر نه كراوى مايه وه تا سالى ١٩٧٥.^{١١٤} مه سه لهى كوردو شوپشه كانى به دريژايى نيو سه ده بهر چاره نووسى گە مهى سياسه تى ئيران و ده ورويه كهى كه وتبوو، ئيران كه له ماوهى ١٤ سالى شوپشى ئە يلولى باشوورى كوردستاندا خوى كردبووه دوست و له سهر كه ره وهى كه چى ئە نجامى ئە و دوستايه تيهى به پىككه و تننامەيه كى وهك ئە وهى جه زائير له ١٩٧٥/٣/٦دا كۆتايى پيهينا، كه ده سته كه وتى چواردە سالى قوربانى و ويرانى كوردستانى كرده وه به هيج، نهك هەر ئە وه به لكه گه و ره ترين زيانى له بزوتنه وهى ناسيونالانهى كوردى دا له هه موو پارچه كانى كوردستاندا.^{١١٥} پڙيمى تاران كه ده يو يست ده سه لاتى به سهر ناوچهى كه نداوى فارسدا پهيدا بكات، ئاماده بوو جگه له شهري ئاشكرا

^{١١٣} عبدالرزاق محمد اسود: موسوعة الحرب العراقية الايرانية، المجلد الاول، ط١، بيروت لبنان، ١٩٨٤.

٣٩٩.

^{١١٤} ئەمين قادر مينه: ئەمنى ستراتيژى عىراق، ل ١٠٥.

^{١١٥} كه مال عەلى و سهروهر عبدالرحمن عمر: هەلۆيستی دەوڵەتانی دەرەوه بەرامبەر هەرهەسى شوپشى ئەيلول ١٩٧٥، توێژنه وهيه كى بڵاونه كراوه. ل ٥٠، ٦. جمعية الحقوق العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب. ل ٢٤.

پهنا بۆ ھەر کاریکی دیکه ببات له پیناوی روخانی پژیمی به عسی یان لاوازکردنیدا، پژیمی به عسیش ھەر به ھه مان شیوه کاری بۆ پوو خان یان لاوازکردنی ئییران ده کرد، بۆیه ھەر له راستیدا شوپشی کوردستان تایبهتمه ندی یه کی گرنگی بۆ شای ئییران هه بوو، چونکه باشتیرین ریگه بوو بۆ لاوازکردنی پژیمی به عس و په کخستنی توانای ئابوری و مرویی که بۆ شای ئییران ئهم ریگه یه که می تیده چوو، که متریش مایه ی ناو زپانبوو، ئه ویش به دانی هه ندی کۆمه ک و هاوکاری به جه نه پال بارزانی.^{۱۱۶}

پاش هه لگیرسانه وه ی شه ر له ئازاری ۱۹۷۴ دا ئییران خۆی وه ک تاقه پشت و په نای شوپشی کورد ناساند، گومان له وه دا نیه که ئییران پۆلی هه ره گه وه ی بینی له و تراژیدیایانه ی دوا ی شه ری جیهانی دووهم که به سه ر نه ته وه ی کوردا هاتبوو، به تایبه تی له خه باتی کوردا له نیوه ی یه که می سه ده ی پابردوودا که له چوارچیوه ی به رفراوانترین بزووتنه وه ی ئازادیخوازانه ی باشووری کوردستاندا خۆی ده بینیه وه، ئه مه بۆخۆی باشتیرین و له بارتیرین ده رفه ت بوو بۆ ئییران که له م رپییه وه بکه ویتته مملانی و ناکوکی یه له میژینه که ی له گه ل ده و له تی عیراقدایه کلایی بکاته وه.^{۱۱۷}

شا هیچ جوړه ده سته که وتیکی له ریکه وتنی کورد – به عسدا له ئازاری ۱۹۷۰ نه بینی، به لکو پیویستی به کورد بوو له مملانی دا له گه ل عیراقداییت بۆ ئه وه ی خواسته ئه رزی و سیاسیه کانی خۆی به سه ردا سه پینی.^{۱۱۸} له هه مان کاتدا ده و له تی عیراق به ر بلاوی یارمه تی ئییرانی

^{۱۱۶} کریس کۆچیرا: کورد له سه ده ی نۆزده و بیست دا، ۲۴۹ ل.

^{۱۱۷} که مال عه لی و سه ره ره عبدالرحمن عمر: هه لویستی ده و له تانی ده ره وه .... ۶ ل.

^{۱۱۸} نه وشیروان مسته فا نه مین: په نهجه کان یه کتری ده شکینز، ۱۱۰ ل.

بۆ كورد دەبىنى، ھەوللى دەدا قەناعەت بە ئىران بىكات كە ئەم يارمەتيانە
 بېرى، ھەر بەم بۆنەيەو شاندېكى عىراقى بەوپەرى نەينى دەچىت بۆ
 تاران و لەوئ چاويان بە (ئەمىر عەباس ھەيدا)ى سەرۆك وەزىرى ئىران
 دەكەوئ، لەو دىدارەدا عىراقىيەكان ئەوھيان ئاشكرا كرد كە ئامادەن
 ھەموو ئىمتىيازاتىك بىدەن، بەمەرجى كە ئىران سنوورى خۆى دابخات،
 لەوھەلامدا ھەيدا پىي گوتن كە ناتوان سنوور دابخەن.^{۱۱۹} ئەم ھەلۆستەى
 ئىران ماناى ئەوھ نەبووھ كەلەبەر خاترى كورد نەيوستووھ سنوور
 دابخات، بەلكو وەك لە ياداشتنامەى ۲۲ى مارسى ۱۹۷۴ى ئازانسى
 نەينى ئەمىركا، لە (رپورتى پايك) دا ھاتووھ كە "شا كۆمەك بە كوردانى
 وەك قاقەزى يارى بەدەستەوھ گرت تا لە قومارى بەرامبەر بە ھاورپىكەيدا
 بىخاتە گەر" ھەروھە دەلئت: "ئىمە لەو باوھەرداين شا پىيخۆشنە بووھ
 كىشووھرىكى سەربەخۆى كوردى درووست بئت، ئاواتى ئىران و ھەروھە
 ولاتە يەكگرتووھكان ئەوھ بوو ئەنجامى بارودۆخى كوردان بەلایەكدا
 بشكىنن ئەوان بەكەمتر لەيەكك لەشيوھكانى سەربەخۆى دەستبەردار
 نەبن، تا لەئەنجامدا لاوازبوونى عىراق لەبەرژەوھندى ئەوان بگەرپتەوھ.
 چى ئىران و چى ولاتە يەكگرتووھكان ھەزىان بەھىچ جوړە چارەسەرىك
 نەبوو بۆ ئەو كىشەيە".^{۱۲۰} ئەم مامەلەيەى ئىران عىراقى ناچار كرد بىر لە
 تاكتىكى نوئ بىكاتەوھ بۆ تىكدانى شوپشى كورد.

¹¹⁹ كرىس كۆچىرا: كورد لەسەدەى نۆزدەمى بىستەدا، ل ۳۵۴.

¹²⁰ ژىرارڊ چالىاندو ئەوانى تر: گەلىكى پەژموردەو نىشتمانى پەرت، ل ۳۱۲.

بۆ ئەم مەبەستە رژیمی بەعس ھەولێ دا کۆمەڵیک چاوپێکەوتنی نھێنی لە نیوان نوێنەرانی عێراق و ئێراندا ئەنجام بدری لە ھەریەکێک لە ولاتەکانی میسر و ئوردن و تورکیا و جەزائیر بە ئاگاداری ولاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا. لە دوا کۆبوونەووەکانی ولاتانی ئەندام لە ئۆپیکدا کە لە ۱۹۷۵/۳/۶ دا لە جەزائیر بەرپۆوە چوو، چارەنوسی شوێنە کورد بە تەواوی لە چاوپێکەوتنەکی نیوان سەدام و شای ئێراندا کۆتایی پێھات.

ئەگەرچی رێککەوتننامەی جەزائیر لە ژێر ناوی لابەلا کردنی کێشەکانی سنووردا بوو، بەلام لەراستیدا سەودایەکی بوو بۆ لەناوبردنی بزوتنەوێ کوردو مەینەتیەکی نەتەوێی گەورە بەسەردا ھێنا.^{۱۲۱} لەچاوپێکەوتنێکدا (محمد حسنین ھیکەل) لەگەڵ شای ئێراندا بەم جوێ سەبارەت بە کوردستان دواوو: "بەدڵنیا ییەوێ ئیمە یارمەتی شوێنە کوردیمان دا، تا قوێاغی کۆتایی، ئیمە تاکە کەس بووین کە یارمەتیمان دەدان، و کاتیێک یارمەتیە کەمان پاگرت، شوێنە ھەرەسی ھێنا، و لەراستیدا من ھەرگیز ئارەزووم لە ژياندنەوێ کێشە کورد نەبوو، چونکە کەمایەتیەکی گەورە کوردی لەئێراندا ھەبە، بەلام دەم ویست لێدانیک بەدەم بەرووی حکومەتی بەغداد، ئەو کارە کوردستان نزیکە (۳۰۰) ملیۆن دۆلاری تیچوو.^{۱۲۲} ھەر بەپێی ئەو رێککەوتننامە یە ئێران و عێراق سنوورەکانی خوێان قایم کرد، ئێران ئاگاداری کوردە پەنا بەرەکانی

¹²¹ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتەری دەشکێنن. ۱۱۱ل.

¹²² حامد محمود عیسی: القضية الكردية في العراق. ۳۷۲ل.

له ئێران کردەوه کە نابێ چالاکی سیاسی بنویسن، بە لکەو دەبی حورمەتی
 ڕێککەوتنە کە ی جەزائیر بگرن و ئیش و کاری سیاسی نەکەن و دژی عێراق
 نەجولینەوه.^{١٢٣} بۆیە سەبارەت بە ڕێککەوتنە ڕۆژنامە نووسیکی بیگانه
 لە شای پرسی بوو "لەوانەیە ئیوه لە سەر حیسابی کوردەکان لە گەڵ
 دەولەتی عێراقدا ڕێک کەون؟ شا لەوە لāmدا ووتبووی: "ئیمە هیچ کاتی
 نیازمان نیە کوردەکان بفروشین، بە لām دیارە کاتی ک دوولایەن ڕێک دین،
 لایەنی سییەم دەبی شتی ک بدۆڕین." ^{١٢٤}

لەمەش بترازی شای ئێران بەردەوام دژ بەو بۆچوونانە بوو کە پەرخەنیان
 لە سیاسەتە کە ی دەگرت بەرامبەر شوێشی کورد، ئەو هەمیشە لەوە لāmدا
 دەیووت: "کۆمەلگە ی نیو دەولەتی ئیمە یان بەخیانە تکار تاوانبار دەکرد،
 بە لām هەرچۆنێک بێت کوردستانی ک سەر بە خۆ باشیە ک ی بۆ ئیمە تیدا
 نەبوو." ^{١٢٥}

تورکیا:-

سیاسەتی تورکیا لە سەر ئەو بێنەمایە داریژابوو کە بەرەنگاری هەموو
 جوۆرە چالاکیە ک ی ئازادیخوازانە ی نەتەوە ی کورد ببیتهوه جا چ لە
 وولاتە کەیدا بوا یە یا خود لە وولاتە دراوسی کانی دا، بۆ نموونە پە یوهندی
 لە گەڵ یەکی تێ سۆقیە تدا باش نەبوو تا سۆقیە ت دنیای کردەوه کە وازی

¹²³ کەمال عەلی و سەرور عبدالرحمن عمر: هەلۆیستی دەولەتانی دەرەوه ... ل ٩.

¹²⁴ عبدالله حسن زاده: نیو سەده تیکۆشان، بەرگی دووهم. ب. ش. ١٩٩٦، ل ٩٦.

¹²⁵ جاناتان رەندل: س. پ. ل ٢٥٢؛ د. خالد سلیمان الهنداوی: القضية الكردية و الحل المنشود

التاريخ الواقع-المستقبل. ط ١، الاوائل للنشر و التوزيع، دیمشق. ٢٠٠٦، ل ٢٦.

له پشתיوانی کردنی کورد هیڼاوه.^{۱۲۶} له لایه کی دیکه وه رژی می به عسی
عیراق له لیځولینه وه نهینیه کانی داموده زگه ئه منی و ستراتیژییه کانیدا
تورکیای به مه ترسیه کی گه وه و چاوه پروان کراو داده نا. به بۆچوونی
به عس مه ترسی تورکیا بۆ سه ر ئه منی ستراتیژی بۆ چه ند خالیك
ده گه پریته وه. یه کیك له و خالانه کی شه ی ویلایه تی موسله که له سالی
۱۹۲۶ دا لابه لا کراوه ته وه، به لام تورکیا به ته واوه تی دانی پیا نه نا و تا
چه ند سالیکی دواتریش ویلایه تی موسل له ده ستووری ده ول ته تی
تورکیادا به به شیك له خاکی تورکیا دراوه ته قه له م، بۆیه رژی می به عس
هه میشه چاوه پروانی ئه وه ی کردو وه که تورکیا داوای بکاته وه و ئه م
کی شه یه وای کردو وه عیراق هه میشه له ژیر گوشاری تورکیادا بی ت و
چه ندین پیکه وتنامه ی دوو قو لی له گه لدا مۆر بکات.^{۱۲۷} زۆریه ی ئه و
پیکه وتننامه ی که له نیوان عیراق و تورکیادا مۆرکراون خالی نیو کۆی
نیوان پیکه وتننامه کانیا ن له دژایه تیکردنی کی شه ی کورد و توانده وه ی
نه ته وه ی کورد و به گزرا چوونه وه ی بزوتنه وه ی پرزگاریخوازی نیشتمانی
کوردستان پیکه اتو وه.^{۱۲۸} له هه مان کاتدا هه ر به وینه ی ئیران، تورکیاش
ده ی توانی پوژیک له پوژان وه ک کارتیکی فشار کورده کانی باشور به کاری
به ینی و یارمه تیا ن بدات بۆ جیا بوونه وه له ده ول ته تی عیراق. له به ر ئه وه ی
تورکیا به رژه وه ندیه کی زۆری له عیراقدا هه بوو، بۆیه هه رکاتیك ئه و

¹²⁶ محمود الدرة: القضية الكردية. ط ۲. بیروت. ۱۹۶۶. ل ۴۰۳.

¹²⁷ ئه مین قادر مینه: ئه منی ستراتیجی عیراق. ل ۱۰۹.

¹²⁸ حوسین محمه د عه زیز: کورد و شوڤر و هه لی میژوویی. ل ۳۲.

بەرژەوهندیانەى بکەو تنایە مەترسیەو گۆشارى بۆ عێراق دەهینا.^{۱۲۹}
جگە لەمانە هەردوو دەوڵەت یەک مەترسیان هەبوو ئەویش کێشەى کورد
بوو بۆیە لەو بارەىو چەندین پێککەوتننامەیان مۆرکردووە وەک: -

- پێککەوتننامەى ۱۹۲۶/۵/۱۱ دواى ئەوێ باشورى کوردستانیان بە
عێراقەوێ لکاند. بەریتانیا و عێراق و تورکیا بۆ پێکخستنى پێوەندى
نیوان خۆیان پەیمانیکیان لە ۹ى کانونى دووهمى ۱۹۳۲دا مۆرکرد.

- لە ۸ى ئوگەستى ۱۹۳۷ پەیمانى سەعد ئابادیان مۆرکرد کە بپرگەى
۷ى ئەو پەیمانە دژ بە کورد بوو.

- لە ۲۹ى ئازارى ۱۹۴۶دا لەنیوان تورکیا و عێراقدا پێککەوتننامەى
(الصداقه و حسن الجوار) پڕوتۆکۆلەکە لە پاشکۆکانى بەسترا، کە
دووهمیان بەناونیشانى هاوکارى دوولایەنە لەکاروبارى ئاسایشدا بوو.^{۱۳۰}
- پێککەوتننامەى ۱۹۵۵ لەگەڵ تورکیادا بۆ جێ بەجێ کردنى
ناوەرپۆکى پەیمانى ۱۹۴۶ بوو.

- پەیمانى بەغدا لەنیوان (عێراق، تورکیا، ئێران، پاکستان)دا لەسالى
۱۹۵۵دا.^{۱۳۱} سەرچەم ئەم پێککەوتننامانە بۆ چاککردنى پەيوەندى
نیوانیان و پێگە گرتن بوو لەشۆڕشى کورد.

زیتەر مەترسیەکانى تورکیا پاش لەنیوبردنێ دەسەلاتى پاشایەتى لە
عێراقدا دەستى پێکرد، کە ئەو دەمە رژیمنى نویی عێراق هیژە
دیموکراتەکانى لە خۆى نزیک کردەووە و لە دەستورى کاتیشدا کورد و

¹²⁹ ئەمین قادر مینه: ئەمنى ستراتیجى عێراق، ل ۱۱۰.

¹³⁰ -http:// www. Akramhorani.com/110.net, p12 of 14.

¹³¹ حوسین محەمەد عەزیز: کوردو شۆڕشو هەلى میژوویى، ل ۲۲، ۲۳.

عه‌ره‌بی وهك دوو نه‌ته‌وه‌ی سه‌ره‌کی و هاو‌به‌شی له عیراقدنا ناساند و له‌گه‌ل یه‌کیتی سو‌قیه‌تیشدا به‌ره‌و نزیک بو‌ونه‌وه ده‌چوو. به‌لام پاش ئه‌وه‌ی به‌عسیه‌کان له ۱۹۶۳دا ده‌سه‌لاتیان وه‌رگرت، ورده ورده مه‌ترسیه‌کانی تورکیا به‌ره‌و ره‌وینه‌وه چوو، به‌تایبه‌تی که به‌عس بریاری دا دان به‌ مافه‌کانی کورددا نه‌ی و له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌نجامدانی زنجیره‌یه‌ک له‌ کو‌بو‌ونه‌وه له‌ نیوان نوینه‌رانی عیراق و تورکیا و ئیراندا به‌ مه‌به‌ستی ئه‌نجامدانی پرۆسه‌یه‌کی سوپایی دژ به‌ بزوتنه‌وه‌ی رزگار یخوازی کوردستان.

هه‌روه‌ک تورکیا له‌ پرۆژنامه‌ی (دنیا) له‌ پرۆژی ۸ ی حوزه‌یرانی ۱۹۶۳دا زۆر به‌ راشکاوانه‌ نووسیبووی: "ئیمه‌ یه‌ک مه‌ترسیمان له‌ سه‌ره‌و پرۆبه‌پرۆی یه‌ک هه‌ره‌شه‌ ده‌بینه‌وه، ... ئیران و تورکیا و عیراق یه‌ک چاره‌نووسیان هه‌یه‌ و پیویسته‌ هاوکاری یه‌کتر بکه‌ن".^{۱۳۲} لی‌ره‌دا به‌ پرۆنی ده‌رده‌که‌و‌یت مه‌ترسی سه‌ر ئه‌م وولاتانه‌ کورده‌و کورد به‌ هه‌ره‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌ ده‌زانن بۆ سه‌ر وولاته‌کانیان، دوا‌ی پرۆخانی ده‌سه‌لاتی یه‌که‌می به‌عس و ده‌سه‌لات گرته‌ ده‌ستی عه‌بدولسه‌لام عارف، په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان تورکیا خا‌و بو‌وه‌وه، به‌لام له‌سالی ۱۹۶۵دا په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان تورکیا و عیراق له‌ پرۆی ئابووری و بازرگانی و پرۆشنیرییه‌وه به‌ره‌و پی‌شه‌وه چوو، هه‌ر ئه‌وده‌مه‌ به‌رپرسیانی تورکیا و عیراق گه‌یشته‌ تاوتو‌ی کردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی نیوانیان که‌ په‌یوه‌ندی به‌ نه‌یاره‌ کورده‌کانی ناوچه‌

¹³² دلیر اسماعیل حه‌قی شاه‌ویس: شو‌رشی ئه‌یلولی ۱۹۶۱ لاپه‌ره‌یه‌کی پرشن‌گداره‌ له‌ می‌ژو‌ی گه‌لی کورددا. گو‌فاری گولان ژ. ۲۹، له‌ ۹ ۲۰۰۰، ل. ۱۴.

سنوریه‌کانی نیوانیان هه‌بوو.^{۱۳۳} له‌لایه‌کی دیکه‌وه تورکیا به‌رده‌وام له‌پێگه‌ی پێوه‌ندیه دیبلۆماسیه‌کانیدا له‌گه‌ڵ پڕییمی شادا ناره‌زایی خۆی به‌رامبه‌ر هاریکاری ئێران بۆ شوێشی کورد دهرپریوووه‌ داوای ئی کردوون که واز له‌و پشتگیری کردنه‌ی کوردان بێنێ و سه‌رنجی ئێرانیشی بۆ ئه‌وه راکێشاوه که ژماره‌یه‌کی زۆر کورد له‌ تورکیا و ئێران ده‌ژین که ئه‌مه‌ش مه‌ترسیه‌که بۆ هۆشیارکردنه‌وه‌ی ئه‌وان.^{۱۳۴} به‌لام ئێران تورکیای له‌وه دانیاکردبوو که ده‌ست تێوه‌ردان و یارمه‌تیدانی کورده‌کانی باشوری کوردستان ته‌نها به‌ مه‌به‌ستی له‌نیوێردنی شوێشه‌که‌یانه، که‌واته بزوتنه‌وه‌ی کوردایه‌تی ببووه خالیکی هاوبه‌ش که ئێران و تورکیا و عیراکی کۆکردبووه‌وه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه رژییمی به‌کر-سه‌دام بایه‌خیکێ زۆریان به‌ پێوه‌ندیه‌کانیان له‌گه‌ڵ تورکیا دهدا، بۆ وینه‌ له‌ پوژنی ۸ی ئه‌یلولی ۱۹۷۴دا به‌بۆنه‌ی ئاهه‌نگی سال‌پوژنی دامه‌زراندنی پارتی به‌عه‌سه‌وه سه‌دام حوسین و تاریکی خوینده‌وه‌و تیییدا به‌گه‌رمی بۆ تورکیای پوون کرده‌وه که نه‌وتی عێراقییان به‌نرخیکێ هه‌رزان پێده‌دات و ووتی: "ئیمه‌ تورکیامان خستۆته‌ پله‌ی یه‌که‌م، واته‌ یه‌کیکه‌ له‌ ولاتانی دۆست نه‌ک ئه‌وانه‌ی پله‌ی دوو، هه‌ر به‌و پێیه‌ش تا ئیسته‌ نه‌وتمان بۆ په‌وانه‌ کردووه‌و گشت خواستیکی داها‌تووشیان په‌سه‌ند کراوه‌."^{۱۳۵} ئه‌وجا تورکیا وه‌ک

^{۱۳۳} ابراهیم خلیل و د. خلیل علی مراد: ایران و تورکیا، دراسته‌ فی تاریخ الحديث و المعاصر. موصل. ۱۹۹۲، ل. ۲۲۶.

^{۱۳۴} که‌مال عه‌لی و سه‌روه‌ر عبدالرحمن عمر: هه‌لوێستی ده‌وله‌تانی ده‌ره‌وه .... ل. ۱۱.

^{۱۳۵} وه‌رگیراوه له‌ ژێرارد چالیاندو ئه‌وانی تر: گه‌لیکی په‌ژمورده‌و نیشتمانی په‌رت، ل. ۳۱۶؛ جمعیة

الحقوقین العراقیین: بلاد الخوف و ارض الرعب. ل. ۷۴.

یه کیك له و دهوله تانه ی که گه وره ترین پارچه ی خاکی کوردستان و گه له که ی ژیر دهسته کردوو نه ک پشتیوانی له چاره سه ریکی عادیلانه ی کی شه ی کورد نه کردو به لکو له بهرنامه کانی کارکردنیدا بهرده وام دژ به شوپشی ئه یلول بووه و ئه م سیاسه ته ش ئه و کاته ئاشکرا ده بیته که ده یه ویت ئیران له شوپشه که دوور بخاته وه له بری ئه وه ته بایی و پیوه ندیه کی دوستانه و هاوسی یانه له نیوان عیراق و ئیراندا درووست بکاته وه، ته نانه ت بهر له به ستنی په یمانی جه زائیر چه ند کو بوونه وه یه کی شی له ئه سته مبول و ئه نقهره بو ری کخستن که له ۱۶ تا ۲۰/۱/۱۹۷۵ ی خایاند.^{۱۳۶}

له بهر ئه وه تورکیا به در یژایی جهنگ سنووره کانی خو ی و عیراقی توند داخست له دوا ی کاره ساته که ی هه ره سی ۱۹۷۵ ی ش کاتی کورد په نای بو سنووره کانی تورکیا برد، تورکیا ریگی ی پی نه دان بچه ناو خا که که یه وه و ده ری کردن.^{۱۳۷} هه ره له دوا ی ری که که و تن نامه ی جه زائیر به چه ند پوژیک، تورکیا له گه ل پژی می عیراقدا ری که که و تن و به دوو قو لی له شکری به رفرا وانیان کرده سه ر خواری ووی کوردستان و که و تنه گیانی پی شمه رگه کان و کاولکردنی ناوچه کوردن نشینه کان، به تای به تی ئه و شوینانه ی گومانی هه بوونی پی شمه رگه ی لی بکرایه.^{۱۳۸}

^{۱۳۶} که مال عه لی و سه روه ر عبدالرحمن عمر: هه لویستی دهوله تانی ده ره وه .... ل ۱۱.

^{۱۳۷} ژیرارد چالیاندو ئه وانی تر: گه لیکی په ژمورده و نیشتمانی په رت. ل ۳۱۶.

^{۱۳۸} که مال عه لی و سه روه ر عبدالرحمن عمر: هه لویستی دهوله تانی ده ره وه .... ل ۱۲.

سۆڤىيەت:-

لىك نزيك بوونەۋەى پڙىمى عىراق و سۆڤىيەت بەخىرايى لەبەھىز بووندا بوو، پڙىم بەشىۋەھىكى وا كە لەۋەو پىش پروى نەدابوو باۋەشى بۆ سۆڤىيەت كىردىۋەو پىككەۋتنيكىشى لەگەل پارتى كۆمۇنىستى عىراقدا بەست. ^{۱۳۹} لە ۷ى نىسانى ۱۹۷۲دا ۋەفدىكى سۆڤىيەتى بەسەرۋكايەتى (الىكسىي كۆسىگىن)ى سەرۋكى ۋەزىرانى سۆڤىيەت گەيشتە بەغداد، ^{۱۴۰} لە ۹ى نىساندا عىراق و يەككىتى سۆڤىيەت پەيمانى دۆستايەتى و ھاۋكارىيان بۆ ماۋەى ۱۵ سال ئىمزا كىرد، ئەمە بۆ بەدەستەيئانى بەرژەۋەندىيەكانى سۆڤىيەت لە بۋارەكانى ستراتىژى و سوپايى و ئابورى و بازىرگانى و كولتورىدا سەرگەۋتنيكى گەرەبوو، لە ھەمان كاتىشدا دەستى لە پەترۋلى عىراق گىر كىرد، و سوۋدى گەرەى ئى ۋەر ئەگرت، ھەرۋەھا نزيكەى ھەموو چەك و تفاقى جەنگى عىراق لەۋ ئەكردا، ژمارەيەكى زۆر پىرۋژەى ئابورى لە عىراقدا دەست كەۋتبوو، كەشتىيە جەنگىيەكانى سۆڤىيەت دەرگەى كەنداوياىان بۆ كرابۋەۋە. ^{۱۴۱} لە چاۋپىكەۋتنيكىدا سەدام حسين ئامارژە بەۋە دەكات و دەلييت: "ئىمە لە سالى ۱۹۷۲دا پىككەۋتنيامەى ھاۋكارىيمان لەگەل سۆڤىيەتدا مۆر كىردو

¹³⁹ مسعود بارزاني: بارزاني و بزوتنەۋەى پىزگارىخوازى كورد، بەرگى ۳، بەشى دوۋەم، ل ۹۱.

¹⁴⁰ ادبىت وائى، ايف. بىزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجية، ل ۱۹۸.

¹⁴¹ نەۋشېروان مستەفا ئەمىن: پەنجەكان يەكترى دەشكىتن، ل ۱۰۸؛ ادبىت وائى، ايف. بىزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجية، ل ۱۹۸.

پاڤه‌ندین به‌و دۆستایه‌تیه، چونکه به‌رژوه‌ندیمان له‌وه‌دایه که دۆستی
سۆقیه‌ت بین^{١٤٢}.

هاوکاری نیوان عێراق و سۆقیه‌ت له‌و سنووره‌دا نه‌وه‌ستاو چووه
مه‌یدانی سیاسیشه‌وه، کرێملن هانی پارتی کۆمونیستی عێراقی دا له‌گه‌ڵ
پارتی به‌عسی حوکمراندا، بچێته‌ نیو به‌ریه‌که ئه‌وه‌ش له ١٧ی ته‌مموزی
١٩٧٣ دا جی به‌جی بوو، به‌م چوونه ناو به‌ریه‌وه له‌گه‌ڵ به‌عس،
شیوعیه‌کان ئه‌و په‌یوه‌ندیه‌ براه‌یه‌تیان نه‌هێشت که چه‌ندین ساڵ به‌پارتی
دیموکراتی کوردستانی به‌ستبوونه‌وه و خۆشیان خسته‌ باوه‌شی
به‌عسه‌وه.^{١٤٣} له‌ هه‌مان کاتدا سۆقیه‌تیه‌کان ده‌یانووێست بارزانی له‌گه‌ڵ
حکومه‌تی عێراقدا پێک بخه‌ن و پارتی بچێته‌ نیو ئه‌و به‌ریه‌یه‌ی که
درووستیان کردبوو.^{١٤٤} ئه‌م په‌یماننامه‌یه‌ی نیوان سۆقیه‌ت و عێراق
هۆکاریکی گه‌وره‌بوو که‌واله‌ بارزانی بکات زیتر به‌ره‌و ئێران و ئه‌مریکا
نزیک ببیته‌وه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه هه‌رچه‌نده ئێران له‌و په‌یماننامه‌یه‌ نیگه‌ران
بوو، به‌لام ده‌رفه‌تیکی له‌بارتری بۆ خولقا تا له‌ پێی شوێنی کورده‌وه
حکومه‌تی عێراق لاواز بکات و مه‌رجه‌کانی خۆی به‌سه‌ردا به‌سه‌پینی.^{١٤٥}

به‌دریژی چوار ساڵ نه‌ شه‌پو نه‌ ناشتی سۆقیه‌ت گوشاری بۆ کورد
ده‌هینا که‌له‌گه‌ڵ به‌عس پێک بکه‌وێت که‌چی به‌پێچه‌وانه‌وه هه‌یچ گوشاریکی
بۆ به‌عس نه‌ ده‌برد که‌ به‌نده‌کانی به‌یاننامه‌ی ١١ ئازار جێبه‌جی بکات،

¹⁴² صدام حسین: البعث و الثورة و الانسان، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠، ل ٢٠.

¹⁴³ مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنه‌وه‌ی پزگاریخوازی کورد، به‌رگی ٣، به‌شی دوهم، ل ٩٣.

¹⁴⁴ د. که‌مال عه‌لی و سه‌روه‌ر عبدالرحمن عمر: هه‌لوێستی ده‌وله‌تانی ده‌ره‌وه .... ل ٢٢.

145 Daved macdowall: a modern history of the kurds. p331.

ئەو ەش ئەو راستىيەى دەردەخست كە بى كەم و زياد كورد ئەبى بەمەرجهكانى بەعس رازى بى، بى ئەو ەى بەعس بەلئىنەكانى بەرامبەر بە كورد جىبە جى بكات. پەيوەندى پتەوى نىوان عىراق و سۆقىيەت و لەو لاشەو ە توند گرئدانى بارزانى بە ئىران و ئەمەريكاو ەى كوردبوو كە زياتر درز بگەوئتە نىوان پئوەنديەكانى سۆقىيەت و شۆرشى كوردەو ەو راستەوخو ببەنە نەيارى يەكتەر.^{۱۴۶} ئەمەش لە لئىدانەكانى بارزانى دا دەردەكەوئت كە دەلئيت: "ئيمە فاكتهريكى گرنگين لە پۆژەلەتى ناڧيندا كە لەبەردەم دەسەلەتى سۆقىيەتى دەو ەستين و سوپاى عىراقى دۆست و ھاوپەيمانى سۆقىيەت خەريك دەكەين... ئيمە ئامادەين ەەر كاريك لەگەل سياستەتى ئەمەريكا لەم ناوچەيەدا بگونجئيت بيكەين ئەگەر ئەمەريكا لە گورگان بمان پارئزئيت، خو ئەگەر كۆمەكى پئويست و كاريگەر بكرئت ئەو دەتوانين كانگەكانى نەوتى كەركوك بگرين و تەسليم بەيەكيك لە كۆمپانياكانى نەوتى ئەمەريكاي بكەين".^{۱۴۷} ئەمە يەكيك بوو لەو ھۆكارانەى وای لە سۆقىيەت كرد بەتەواوى پشتى عىراق بگريئ و كورد پشتگوئ بخت، و لەمەلانئى كوردى - عىراقى دا ئيتەر سۆقىيەت قورسايى خستە پال حكومەتى عىراق و لە ئازارى ۱۹۷۴دا كاتيک جەنگى كوردستان ھەلگيرسايەو ە، پشتيوانى سياسى و جەنگى ئاشكرائى لە حكومەتى عىراق دەكرد دژ بە بزوتنەو ەى كورد.^{۱۴۸} لەگەرمەى شەپرەكانى (۱۹۷۴)ى نىوان سوپاى عىراق و شۆرشى كورددا شاي ئىران سەردانى

¹⁴⁶ كەمال عەلى، سەرور ەبدالرحمن عمر: ھەلئويستى دەولەتانى دەرو ە .... ل ۲۳.

¹⁴⁷ گوئنتەر ديشنەر: كورد گەل لەخشتە براوى غەدر ئى كراو، ل ۲۸۴.

¹⁴⁸ كەمال عەلى، سەرور ەبدالرحمن عمر: ھەلئويستى دەولەتانى دەرو ە .... ل ۲۳.

مۆسكۆى كورد، يەككە لەبابەتەكانى گفتوگۆى سۆفیتى - ئىرانى
 مەسەلەى ناكۆكى عىراقى - ئىرانى بوو، لەویدا (پۆد گۆپنى) داواى لە شا
 كورد بە ئاشتى كیشەكانى لەگەڵ عىراقدا چارەسەر بكات. ديارە
 ريككەوتنى عىراق - ئىران لەو كاتەدا كە بزووتنەوہى كورد گرەوىكى
 چارەنووسى لەسەر ناكۆكىەكان كردبوو، گورزىكى كوشندەى ئى ئەدا.^{۱۴۹}
 چەكى پيشكەوتوى سۆفیت بى ژمارە بەسەر عىراقدا دابارى و عىراق
 چەكى پيشكەوتوى واى درايە تەنانەت بەو ولاتانەشنەدرابوو كە لە
 خولگەى سۆفیتەدا دەسپارنەوہ، وەك بالەفپرى TU22 و سۆخوى و ميگى
 ۲۵ و تۆپى ئەندازە ۱۳۰ ملم و ۱۵۲ ملم و مووشەكى سام و تانكى T62
 كەدواين جوړى خوى بوو.^{۱۵۰} جگە لەوہش ئەو ھەولانە زۆر بەربلاوبوون
 كە ژمارەيەك لە ئەفسەرانى روس و كاديرى سوپايى و فپوكەوانى يان
 ھاوكارى سوپاي عىراق بوون و سەرپەرشتى ئەو چەك و بوردومانانەيان
 دەكرد كە لەكوردستاندا بەكاردەھات.^{۱۵۱}

لەلایەكى ديكەوہ لەگەرەمەى جەنگى دژ بە كورددا، حشع كە پەپرەوى
 بى چەن و چوونى لە سياسەتى سۆفیتيەوہ دەكرد چ بەچەك و چ بەرپگەى
 سياسى و پرپاگەندە بەتوندى دژى بزووتنەوہى كورد پاوہستا، يەكيتى
 سۆفیتيش سەرەپراى ئەوہى چەكى دريژە پيدانى جەنگى بۆ حكومەتى
 عىراقى داين دەكرد. لەدەزگەكانى پراگەياندى خۆيەوہ دژى بزووتنەوہى
 كورد دەدواو پشتيوانى لە حكومەتى عىراق دەكرد، بەدواى ئەويشدا

¹⁴⁹ ئەوشىروان مستەفا ئەمىن: پەنجەكان يەكترى دەشكىنن. ل ۱۱۱.

¹⁵⁰ مسعود بارزاني: بارزاني و بزووتنەوہى پزگارىخوазى كورد. بەرگى ۳، بەشى دووہم. ل ۹۳.

¹⁵¹ ميرزا مەنگوپرى: بەسەرھاتى سياسى كورد (دەستنوس). ل ۵۲۰.

هه موو دهوله تانی ئه وروپای پۆژه لآت و پارتە کۆمۆنیستەکانی دنیا دژی
 راوهستان.^{۱۵۲} بهم شیوهیه له ئاست ههرهس هیئانی شوێشی کورددا
 پۆژه لآت و پۆژئاوا خۆیان کەر کردو ههردوولا ناراسته وخۆ دهستیان تیدا
 بوو، دواى ههرهس هیئانی شوێشیش سۆقیهت بهردهوام بوو له پشتگیری
 کردنی ئه و سیاسه تانهی که عێراق بۆ تهواو بنه بر کردنی شوێشی کوردو
 پاکتاو کردنی رهگهزی له کوردستانی عێراقدا پیپرهوی دهکردو حشع-
 یش راسته وخۆ بهشدار بوو له چه سپاندنی ئه و سیاسه ته دا، چونکه له گه ل
 به عسدا لایه نیکی بهشدار بووی (به ره ی نیشتمانی و پیشکه وتنخوای
 عێراقی) بوو.^{۱۵۳}

ئه مه ریکا :-

له راستیدا شتیك له فایلی وهزاره تی دهرهوی ئه مه ریکا دا نه بوو به
 نیوی مه سه له ی کورد. هاوپه یمانی تی ئه مه ریکا له گه ل ئیران و تورکیادا که
 له هه ردوو ئه و ولاته نا نه دا ژماره یه کی به رچاوی کوردی تیدا ده ژی و ه یچ
 کاتیك له به رژه وه ندی ئه مه ریکا دا نه بوو که هاوکاری شوێشی کورد بکات،
 به لām کاتیك ئه مه ریکا بی نی که نفوزی سۆقیه ت له ناوچه که دا پروو له زیاد
 بوونه بۆیه له مانگی ئایاری ۱۹۷۲ دا بریاری پشتگیری کردنی * ئیرانی

¹⁵² نه و شیروان مسته فا ئه مین: په نه کهان یه کتری ده شکین، ل ۱۱۱.

¹⁵³ که مال عه لی، سه ره ره عبدالرحمن عمر: هه لۆیستی دهوله تانی دهره وه ...، ل ۲۶.

* - ئیران داوا ی له ئه مه ریکا کرد پشتیوانی مادی پیشکهش به کوردهکانی عێراق بکات و دوا جار
 ئه مه ریکا بری ۱۶ ملیۆن دۆلاری به کورد به خشی.

دا.^{١٥٤} به تايبه تي دواي خو مالى كردنى نهوت كه زيانىكى زورى به بهرزه و هندی ئه مەريکا گه ياند، ليژه وه ئه مەريکا هه وليدا كه كارتى كورد به كار بهيئى دژى عيراق، له راپورتىكى ليژنه ي (پايك) دا هاتوه: "كه ئىداره ي سه روكى ئه مەريکا (ريچارد نيكسون) له سالى ١٩٧٢ دا وه لامى پيشنياره كه ي شاي ئيراني داوه ته وه به يارمه تي داني جولانه وه ي كوردى به پاره و چهك".^{١٥٥} ههروه ها له دريژهي راپورته كه دا ئه وه هاتوه كه ئه مەريکا و شاي ئيران پيكره وتوون له سه ر ئه وه ي كه جولانه وه ي كوردى بميئى به يئى ئه وه ي بگاته راده ي سه ركه وتن، ته نها له پيئاو لاواز كردنى حكو مه تي عيراق.^{١٥٦} ديقيد ماكداول پيى وايه به روا كردن و پيوه نديه كانى بارزاني به ئه مەريکا وه ساويلكانه بوو، كاتيک بارزاني بو خوي له و باره يه وه ئاشكرای ده كات و ده ليئت: "ئيمه داخوازي زامن كردنى ئه مەريکيه كان بووين، متمانه مان به شا نه بوو، ئه گه ر گفتى ئه مەريکا نه بوايه، ئيمه به و شيوه يه كارمان نه ده كرد".^{١٥٧} راپورتى پايك باس له هه لويستى ئه مەريکا ده كات كه ئاگاداري به ستنى په يمانى جه زائير بووه و ده ليئت: "زور ده ميک بوو ئاژانسى نه ينگرى ئه مەريکا ده يزاني كه هاوپه يمانه كه مان (شا) كاتيک پشتى ئه و گرو نه ته وه ييه (كورد) به رده دات

¹⁵⁴ Daved macdowall: amodern history of the kurds.p331.

¹⁵⁵ محمد السماك: الاقليات بين العروبة و الاسلام. دار العلم للملايين. بيروت. ١٩٩٠. ل ٤٤٤؛ عيرضا

شيخ عطار: كردها. ل ١٥٥.

¹⁵⁶ ريبوار كريم محمود: العلاقات العراقية-الامريكية منذ عام ١٩٨٩ و افاقها المستقبلية. رسالة ماجستير. ٢٠٠٦. ل ٢٤.

¹⁵⁷ Daved macdowall: amodern history of the kurds.p332.

که له گه‌ل دوزمنه که‌ی (عیراق) دا له سه‌ر کیش‌ه‌ی سنوور پیکبکه‌ون "و
 هه‌روه‌ها له یاداشتنامه‌یه‌کی ۱۷ ی ئۆکتۆبه‌ری ۱۹۷۲ ی ئازانس‌ی نه‌ینگ‌ری
 ئەمه‌ریکا ده‌لیت: "هاوپه‌یمانه‌که‌مان (شا) پاش دوو مانگ له‌و پیشنیاره‌ی
 سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌کی کورده‌کان دا‌ی به‌ ئیمه‌ له‌پ‌یگه‌ی شالیاریکی
 ده‌روه‌ی سیه‌مه‌دا دوزمنه‌که‌ی خو‌ی به‌ ئاشکرا ئاگادار کرده‌وه‌ که‌ ئەگه‌ر
 بی‌ت و ئەو ئاماده‌بی‌ت پیکه‌وتننامه‌ کۆنه‌که‌ی له‌سه‌ر سنووری هه‌ردو‌لایانه
 هه‌لۆه‌شینیت‌ه‌وه‌ ئەوسا ئەم به‌ گیرانه‌وه‌ی ئاشتی بو‌ه‌ریم قایله‌ " ^{۱۵۸} به‌لام
 سیاسه‌تی ئەمه‌ریکا به‌شیوه‌یه‌کی زۆر پوون ده‌رکه‌وتبوو که‌ به‌م شیوه‌یه
 بوو، چ ئێران و چ ویلایه‌ته‌ یه‌گ‌گرتووه‌کانی ئەمه‌ریکا‌ش به‌ ئومید بوون
 سوود له‌و بارودۆخه‌ بی‌ چاره‌سه‌ره‌ی ناوخو‌ی عیراق وه‌ر‌ب‌گرن، به‌ه‌و‌ی
 نه‌دانی (نیوه‌ ئۆتۆنۆمی) به‌ کورده‌کان، ئەتوانن ئەو بارودۆخه‌ لاواز بکه‌ن،
 چونکه‌ نه‌ ئێران و نه‌ ئەمه‌ریکا پ‌ییان خو‌ش نه‌بوو مه‌سه‌له‌ی کورد
 چاره‌سه‌ر بک‌ری. ^{۱۵۹} بۆیه‌ کاتی‌ک شه‌ر هه‌ل‌گیرسا ئەو کۆمه‌ک و یارمه‌تیانه‌ی
 که‌ ئەمه‌ریکی و ئێرانییه‌کان به‌ ئێنیان دا‌بوو به‌ کوردی بده‌ن، له‌هه‌فته‌ی
 چواره‌می شه‌ره‌که‌وه‌ ئەو شتانه‌ی که‌ له‌سنووری ئێرانه‌وه‌ ده‌هاتن
 به‌شیوه‌یه‌کی پ‌چ‌ر پ‌چ‌رو وه‌جبه‌ی که‌م ده‌گه‌یشتن، دیار بوو هیچ نیازیکیان
 نه‌بوو، که‌ کورد بگه‌یه‌ن‌رێته‌ ئاستی‌ک بتوانی‌ بنکه‌یه‌کی لۆجیکی بو‌ خو‌ی
 رۆب‌نی و یه‌ده‌گی خو‌ی هه‌بی، مه‌به‌ست له‌مه‌ش ئەوه‌ بوو که‌ چاویان

¹⁵⁸ ژیراو چالیاندو ئەوانی تر: گه‌لیکی یه‌ژمورده‌و نیشتمانی په‌رت. ل. ۳۱۴، ۳۱۵.

¹⁵⁹ Daved macdowall: amodern history of the kurds.p332

له دهستی ئیـران و ئەمەریکا بـیـت و نهـتوانن بهـشیـوهـیهـکی سهـربهـخـۆ کارا لهـشهـرهـکاندا بجولـیـن.¹⁶⁰

بیـگومان هـهـر لهـگهـڵ بهـستنی پهـیمانی جهـزائـیدا ئـیدی کـۆتایی بهـ پشتـگـیری ئەمـهـریکا بـۆ کـورد هـات. ئەو بهـلـیانـهـی که ئەمـهـریکا ش بهـ کوردی دابوو وهـک بـلـقی سهـر ئاویان لـیـهـات، چونـکه واشنتـۆن پـریـاری دا پشتـیـوانی لهـو هـهـلـۆیـستهـی تـاران بـکات که بهـ بارزانی راگهـیهـنـراو داوای ئـیـ کرابوو شهـپـر پـاـبـگری، هـهـروهـها دوا بهـدوای ئەوه لهـ پـۆـژی ۱۸/۳/۱۹۷۷دا رادیـۆی دهـنگی ئەمـهـریکا راگهـیانـدنـی وهـزارهـتی دهـرهـوهـی ئەمـهـریکاـی بلاـوکـردهـوه که: "کـورده شـۆـپـشـگـیـرهـکان داویان کـردـوه ئەمـهـریکا لهـ کـیـشهـکهـیان بـپـرسـیـتهـوهـو یاریـدهـیان بـدات، بهـلام وهـلامی وهـزارهـت بـۆیان ئەوه بوو که ئەوه کـیـشهـیهـکی نیـوخـۆی عـیـراقـهـو ئەمـهـریکا خـۆی لهـقهـرهـی نادا."¹⁶¹ گوـمانی تـیـدا نیـه که (کیـسنـجهـر)* پـرۆژـهـکهـی شای سهـبارهـت بهـ کورد پهـسهـند کـردـبوو، چونـکه لهـسهـر ئەوه پـێـکهـوتـبوون که کـوردهـکان تهـنها کارتی قومارن یان تهـنها پـوولی خهـرجـن.¹⁶² بارزانی لهـ نامهـیهـکـدا بـۆ کیـسنـجهـر دهـلـی: "ئـیمـه پـیـمان وایه وولاته یهـگـهـرتـوهـهـکانی ئەمـهـریکا ئـیلـتـیزاـمـیـکی ئەخـلاقـی و مهـسـئـولـیهـتی سیاسیان لهـ ئەستـۆدایه دهـرهـق بهـ گهـلی کورد حکومهـتهـکهـتان بهـخـۆی گـفت و بهـلـیـنی داوه وابـێ هـهـر لهـو پـیـو دانگهـوه تـکا لهـپـرـیـزدارتان دهـکهـین بهـزووترین کات کارپـێـکهـن و فریامان

¹⁶⁰ گوینته دیشنهـر: کورد گهـلی لهـخـشته براوی غهـدر ئـیـ کراو، ل ۳۳۱.

¹⁶¹ کهمال عهـلی و سهـروهـر عبـداـلرحـمن عـمر: هـهـلـۆیـستی دهـولـهـتانی دهـرهـوه .... ل ۱۸.

* -هنری کیسنجهـر: راویـژـکاری ئاسایشی نهـتهـوهـیی ئەمـهـریکا بوو.

¹⁶² ژیرارد چالیاندو ئەوانی تر: گهـلـیـکی پهـژمـوردهـو نـیـشتـمانی پهـرت، ل ۳۱۵.

بکهون".^{۱۶۳} به لام بارزانی هیچ وه لامیکی لهو بارهیه وه دهست نه کهوت، که چی نا ئه خلاقیه تی سیاسی و بهر ژه وندی ئه مه ریکا و هاوکارانی بهرام بهر کوردی ژیر دهسته هه ره له لایه ن کیسنجه ره خویه وه ئاشکرا ده بیته، کاتیکی ده لی: "ئیمه زولمیکی گه وره مان له کورد کرد، له کاتیکی ده بوایه عیراق دژی سوریا بوه ستیته، شه پرمان به کورد راگرت و پشتمان تییان کرد".^{۱۶۴} د. گوینته ره دیشنه ره له دوادیمانه ی پرژنامه وانی که له گه له بارزانیدا کرد بووی له ناو خاکی کوردستاندا و له پرژنامه ی جیهاندا بلاوی کرد بووه، له وه لامی پرسیاریکدا ده باره ی گه وره ترین هه له ی شه خسی که خوی کرد بیته، پاش تیپرامانیکی به ده نگیکی که سهردار ژه نه پال وه لامی دابووه: "گه وره ترین هه له ی ژیانم ئه وه یه که متمانهم به ولاته یه کگرتوه کانی ئه مه ریکا کردو باوه پریم به و گفته و به لیئانه کرد که پیی داین".^{۱۶۵}

وولاته عه ره بیه کان:-

پیویسته لی ره دا جه خته له سهر ئه و راستیی یه بکهینه وه که هیچ دهوله تیکی عه ره بی نه بووه به ئاشکرا و بی مه رام دانی به بوونی نه ته وه ی کورددا نابئ، هیچ دهوله تیکی عه ره بی نه بووه عیراق و سووریا به (هه ردو پارچه که ی کوردستان) یشه وه به (خاک و گه له) که یه وه، به دوو پارچه له نیشتمانی عه ره بی نه زانی، هیچ دهوله تیکی عه ره بی نه بووه، دان به مافی

¹⁶³ گوینته ره دیشنه ره: کورد گه له له خشته براوی غه در لی کراو: ل ۳۴۲.

¹⁶⁴ که مال عه لی و سه ره مر عبدالرحمن عمر: هه لویستی دهوله تانی ده ره وه ...، ل ۱۹.

¹⁶⁵ گوینته ره دیشنه ره: کورد گه له له خشته براوی غه در لی کراو، ل ۳۴۴، ۳۴۵.

چاره نووسی نه ته وهی کورد دا بنی و به دامه زرانندی دهوله تیکی کوردیی سهر به خو قایل بی، هه موو دهوله ته عه ره بییه کان، دژی پارچه پارچه کردنی عیراق و سووریان. جگه له عیراق و سوریا، که به دوو دهوله تی عه ره بی داده نرین و به خاک و گه له کانیانه وه به به شی له نه ته وهی عه ره ب ده ژمیردریت، له هه مان کاتیشدا لای کورد وه دوو دهوله تی داگیرکهری دوو پارچه ی کوردستان ته ماشا ده کریت.^{۱۶۶} له م بوچوونه شو قینیستانه یه دا ولاتانی عه ره ب هاوده نگو هاوپرای پژی مه جوړاو جوړه کانی عیراق بوون، نه گهرچی له لایه که وه جاروبار که مایه تیه کی کولتوریان به پیی به رنامه یه کی کاتی داریژراوه و کورد به شهریکه به شی عه ره ب له عیراقدا دانی پیدا نرابی و له لایه کی دیکه هه ندیک له ولاتانی وه ک میسرو سوریا و لیبیا به مه به سستی سیاسیه ی خو یان دژ به عیراق له سهر که ره وه یه کی کاتی بزووتنه وهی نه ته وایه تی کورد بویتن، به لام نه مانه (لیبیا) ی لیدهرچی هیچ شتی که له و راستیه ناگۆپن که دژی مافه ره واکانی کوردن و زۆر به توندی دژ به له ق کردنی یه کی تی خاکی عیراقن که به به شی کی گرنگی نیشتمانی عه ره بی داده نین نه وه دهوله تانه له چه په وه بو راست، له ئیسلامه وه بو عیلمانی، سه رجه می بزووتنه وه نه ته وایه تی و ئیسلامیه کانیشیان، ته نانه ت گه له عاره به کانیش هه ره هه موویان به بیرکی دۆگمای وشکه لاتوو وه هه لویستیان به رامبه ره به کوردو مه سه له که ی وه رگرتوو، له به ره نه وه گهر سه رده مانیک دهوله تی کی عه ره بی یاخود ریکخراوی کی نه ته وه یی یان ئیسلامی باسی له مه سه له ی کورد به ئیجابی

^{۱۶۶} حوسین محمهد عه زیز: کوردو شوپش و هه لی میژوویی. ۱۲۴ ل.

کردبێ، ئەوا بێ شک بێ مەبەست نەبوو و سوودیکی زۆریان لەمەسەلە ی کورددا لە بەدەستھێنانی بەرژەوێکی کانی خۆیان وەرگرتوو. ^{۱۶۷} بۆ وێنە حکومەتی سوریا کە خاوەن سڕوشتییکی بەعسی بوو پشیتیوانی لە حکومەتی بەعسی عێراقی کردوو و لە حوزەیرانی ۱۹۶۳ داوی سەرئەوێکی گەشتوگۆ لەگەڵ شۆرشگێڕانی کورددا، پرایگەیاندا کە هەموو توانایەکی سەربازی خۆی دەخاتە ژێر دەسەلاتی حکومەتی عێراقەو، و ئەمەشی بە کردوو سەلماند، ^{۱۶۸} بۆ یارمەتی دانی هێزەکانی بەعس لیواییەکی سەربازی سووری بەسەرکردایەتی (عقید فەد شاعر) لە کوردستانی عێراقدا چوو مەیدانی شەپەرەو، ئەگەرچی ئەم کارە بەسەریاندا شکایەو. ^{۱۶۹}

حکومەتی سوریا هیچ ھەلۆیستی خۆی دژی شۆرشی کورد نەگۆڕی، و لەسالی ۱۹۶۶ دا بەیانیکێ دەركردوو تیایدا باسی لە یارمەتی ئێرانی کردبوو بۆ کوردەکان و داوی لە ئێران کردبوو لەپاڵ حکومەتی عێراقدا بوەستیت. ^{۱۷۰} پاش تیکچوونی پیوەندی ھەردوو بەعس و سەرھەڵدانی ناکۆکی توندو تیژ لەنیوانیاندا کەوتنە پیلانگێڕان لەیەکتری، ناکۆکی نیوان ھەردوو سەرکردایەتی پارتی بەعس بەتەواوی خەست ببوو و بەعسیە سوریاکان دەیانویست لەپێی شۆرشی کوردەو ئەو بەلە ی

¹⁶⁷ کەمال عەلی و سەرور عبدالرحمن عمر: ھەلۆیستی دەولەتانی دەرەو ۱۳۰۰، ل ۱۳.

¹⁶⁸ محمود الدرة: القضية الكردية في العراق، ل ۴۰۸.

¹⁶⁹ محمد احسان: كردستان و دوامة الحرب، ط ۱، دار الحكمة، لندن، ۲۰۰۰، ل ۵۶، ۵۷؛ علي كريم

سعید: العراق البيرية المسلحة، ل ۱۶۱.

¹⁷⁰ محمود الدرة: القضية الكردية في العراق، ل ۴۰۸.

به عسی عیراق لاواز بکهن، بۆیه سه دام حوسین له پراگه یاندنیکی پۆژی ۱۹۷۵/۲/۲۱ ی دا به ئاشکرا ئه وهی ده ربیری که یه کیك له حکومه ته کانی عه رب یارمه تی کورد ئه دا، و ناڕه زایی خوێ له به رامبه ر ده ربیری که مه به ستیش له م ده ولته سوریا بوو.^{۱۷۱} به لام هه لۆیستی گه وره ده ولته تی میسری عه ربی به رامبه ر به کورد و بزوتنه وه ئازادیخوازانه که ی ئه وا به ته واوی له ساڵی ۱۹۷۵ دا ئاشکرا ده بیئت. ئه و ده مه ی شه ری چاره نووسازانه ی نیوان کورد و رژیمی به عس به رده وام ده بیئت، له و کاته دا میسر هه ولته کانی بۆ نزیک بوونه وه و ئاشت کردنه وه ی ئێران و عیراق ته رخا ن کرد بوو. له پراستی دا ئه م هه لۆیسته ی میسر بی مه به ست نه بوو، به لکو و له و پروه وه سه رچاوه ی ده گرت که نا ئارامی دوخی نیوخو ی عیراق له پرو ی ستراتیژی وه له به رژه وه ندی نه بوو، چونکه نه یده ویست که سوپای عیراق به شه ری نیو خو وه خه ریک بیئت له کاتی کدا مه سه له یه کی له وه گه وره تر سه رجه می وولاتانی عه ربی به خو یه وه خه ریک کرد بوو، ئه ویش شه ری دژ به ئیسرا ئیل بوو، ئه مه له لایه ک، له لایه کی دیکه میسر له و ناو بژیوانی کردنه دا یارمه تی به کی له نه وتی ئێران مسو گه ر کرد.^{۱۷۲} جگه له مانه ئه نوهر سادات پیی وابوو به و هه وله ده توانیئت شک و گومان له سه ر خو ی لابه ریئت له پیوه ندیه کانی له گه ل ئیسرا ئیل و ئه مه ریکا دا، که له لایه ن هه ندی له ده ولته ته عه ربیه کان و ناسیو نا لیسته کانی عه رب و پیک خرا وه

^{۱۷۱} میرزا مه نگو ری: به سه رهاتی سیاس ی کورد (ده ست نووس). ل ۶۰۲؛ که مال عه لی و سه ره ره

عبدالرحمن عمر: هه لۆیستی ده ولته تانی ده ره وه .... ل ۱۶.

^{۱۷۲} که مال عه لی و سه ره ره عبدالرحمن عمر: هه لۆیستی ده ولته تانی ده ره وه .... ل ۱۴.

ئىسلامىيەكانەۋە بە چاۋى تاۋان و لەباربەرى شۆپشى فەلەستىنەۋە
سەيرىيان دەکرد. ^{۱۷۳}

سعودىيە ۋ ئەردەن :-

حكومەتى بەزەلە پېناۋ راگرتنى پىشتىۋانى ئىران بۆ شۆپشى كورد
هەوللىكى زۆرى دا، بۆ ئەم مەبەستە داۋاي لە شا حسينى ئوردن و شا
فەيسەلى سعودى كورد كە لە باشكردنەۋە پەيوەندىەكانى حكومەتەكەى
لەگەل ئىراندا ناوبىژىۋانى بىكەن، بەلام هەولەكانى هەردوو مەلىك بى
ئەنجام ماىەۋە. ^{۱۷۴} لەلایەكى دىكەۋە سعودىيە ۋ ئەردەن لەباربەردى شۆپشى
كوردىيان بەفاكتەرىك دەزانى بۆ كوژاندنەۋە لەباربەردى شۆپشى
(ظفار). ^{۱۷۵} لە تشرىنى يەكەمى ۱۹۷۴دا كە ئەنجوومەنى نەتەۋەيى و
وەزىرانى دەرەۋەى دەولەتانى عەرەب لە (رباط)ى پايتەختى مەغرىب
كۆبۈنەۋە، لەویدا لەكىشەى كوردو عىراق ۋ ئىران دوان، بىريارىندا كە
(شا حسين)ى ئەردەن ۋ ئەنۋەر سادات ۋ مەلىكى حىجاز بىن بە مەئمورى
ئەۋەى بىكەنە نىۋان (ئىران ۋ كوردو عىراق) ۋ (ئىران ۋ عىراق)ىش
بەيەكەۋە ئاشت بىكەنەۋە. ^{۱۷۶}

¹⁷³ ئىبراھىم جەلال: خواروۋى كوردستان ۋ شۆپشى ئەيلول، ل ۳۹۰.

¹⁷⁴ محمود الدرة: القضية الكردية في العراق. ل ۴۱۴.

¹⁷⁵ ئىبراھىم جەلال: خواروۋى كوردستان ۋ شۆپشى ئەيلول. ل ۳۸۹.

¹⁷⁶ كەمال عەلى ۋ سەرۋەر عبدالرحمن عمر: هەلۋىستى دەولەتانى دەرەۋە .... ل ۱۵.

جەزائیر:-

سیاسەتی جەزائیر بەرامبەر رژیمی بەعسی عێراق پشتیوانی و ھاوکاریکردنبوو. پۆژنامەی (الجماهیر) لەمیژوی ۱۳ی حوزەیرانی ۱۹۶۳ دا ووتاریکی بەناوێشانەی (داگیرکەر و دەرەبەگ لەپشتی ھەلگەپرانەوێ بارزانێهەن)، لەویدا دەلیت: "حکومەتی عێراق لەھەموو ئەو ناوچانەی کە زۆرینەی کوردە، توانای گەشەپێدانی نیوخۆی لە بوارەکانی خویندن و کشتوکال و تەندروستی و شارەوانیدا بۆ دا بین کردوون، بەلام لایەنگرانی بارزانی کە ھەلگری بیرێ شۆقینیستانەن بەمە پازی نەبوون و داوای دامەزراندنی جیگریکی کوردی بە سەرۆک کۆمار و جیگری سەرۆک وەزیرانی کوردی و جیگری سەرکردەیی گشتی ھێزە چەکدارەکانیان دەکرد".^{۱۷۷} دەولەتی جەزائیر کە پۆلیکی سەرەکی و پاستەوخۆی بینی لەپیکھاتنی ھەردوو دەولەتی (عێراق و ئێران) و لەباربردنی شۆرشی کورددا، لەکۆبوونەوێ سەرانی ئۆپیک لەجەزائیر (۴-۶/۳/۱۹۷۵) دا سەرۆکی ئەو وولاتە (ھەواری بومیدیەن) پێشنیازی دانوسەندن و چارەسەرکردنی کێشەیی نیوان ھەردوو لایانی کرد و لەدوا پۆژی کۆبوونەوێکەدا ھەردوو لایان پێکەوتننامەی ئاشتییان پراگەیاندا، تەنانەت جەزائیر لەو کۆمیتە ھاوبەشانەشدا ئەندام بوو کە عێراق و ئێران بۆ دیاری کردنی خالە سنوریەکان و جێ بەجێ کردنی بەندەکانی پەیمانەکە درووستیان کردبوو.^{۱۷۸} ھەواری بومیدیەن لە بۆچونیکی دوورەوێ سەیری

^{۱۷۷} محمود الدرة: القضية الكردية في العراق. ل. ۴۰۹، ۴۱۱.

^{۱۷۸} کەمال عەلی و سەرور عبدالرحمن عمر: ھەلویستی دەولەتانی دەرەوێ .... ل. ۱۵

یه کبونه وهی عیراق و ئیرانی دهکرد، پیتی وابوو بهدریژهدانی ئەو ناکۆکیه و لهپێگهی شۆڕشی کوردهوه هەردوو زلهیژهکه (ئهمهریکا و سوڤیهت) ههولێ زیاتر دهست تێوهردان و چوونه نێو ناوچهی دهریای سپی ناوهراست بهمهبهستی دهست بهسهرداگرتنی شا دهمارێ ئاوی و ئابووری ناوچهکه ددهن.¹⁷⁹

---

¹⁷⁹ ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول. ل. ۳۹۰.

ئەنجام

لە كۆتايى ئەم تويژىنە ۋە يەدا گەيشتويىنە تە چەند ئەنجامىك كە لەم خالانەدا دەيانخەينە پرو:-

۱- بارودۇخى ئەو كاتەى عىراق بەشىۋەيەكى ۋا تىك چوو بوو كە بۆشايىيەكى سىياسى لەو ۋلاتەدا درووست بىت و كۆمەلىك لە دەستە و گرۇى سىياسى بىنە مەيدانى كاركردەو و لە ماۋەيەكى كورتدا ھىزىكى گەورە كۆ بكنەو و دەسەلاتى سىياسى بگرنە دەست، بەتايىبەتى ئەو ژمارە زۆرەى حكومت و ەزارەتەكان نەيانتوانىو وەك پىۋىست رەوشى ھىمنى عىراق بپارىزن.

۲- پارتى بەعس دەرئەنجامى بارودۇخىكى دواكە وتووى كۆمەلايەتى و ئابوورى و فەرھەنگى بوو، بەھەموو شىۋەيەك ھەولى كۆكردەو و دەستە و گرۇپى لاوانيان دەداو بەيىرو باۋەرىكى نەتەو ھىي رەگەن پەرستانە و دروشمى بىرىقەدار پەرۋەردەيان دەكردن، دروشمى يەكىتى و ئازادى و سۆسىيالىزم كرابوۋە يەك لە دروشمە ستراتىژىيەكانى بەعس كە لە ھەموو مانگرتن و خۇپىشانان و چالاكىيەكانىاندا بەرزيان دەكردەو و بەمەش سەرنجى زۆرىنەى لاوان و خۇيىندكارەكانىان بەلاى خۇياندا رادەكىشا و لەم پىيەو ەوانيان لە ماۋەيەكى بە پىژە كورتدا جەماۋەرىكى بەرفراوان بۆ پارتەكەيان پەيدا بكن.

۳- گۆش كىردنى نەو ەرىبى بەو ئايدىۋولۇژىيەتە بىرىكى نەتەو ھىي شۇقىنى ۋاى درووست كىردبوو كە ەرىب بەتاكە نەتەو ە تاكە پەرگەن

دابىرىت، بۇ ئەم مەبەستەش ھەول بىرىت بۇ يەكگىرتنى ھەموو بەشەكانى
نىشتىمانى عەرەب لەچارچىۋەي يەك دەۋلەتدا و لە چوارچىۋەي دروشمى
(امة عربية واحدة ذات رسالة خالدة).

۴- بەۋوردبۈونەۋە لە فەكرى بەعس ئەۋەمان بۇ پۈۈن دەبىتەۋە كە
بەعس نەك كورد بە نەتەۋە دانانىت، بەلكوۋ ئامادە نەبۈۋە ۋەك كەمە
نەتەۋەش دانى پىدابىنىت، چۈنكە ئەۋان پىيان وابوۋە كورد مېۋانەۋ
ھاتۆتە سەر خاكى عەرەب و لەھەر ئان و ساتىكدا دەبىت ئەۋ نىشتىمانە بۇ
عەرەب بەجى بەيلىت، لەھەمان كاتدا شوپشى كوردى بەدەستكردى
ئىمپىريالىزم لەقەلەم دەداۋ بە شوپشىكى ئازادىخۋازى نەتەۋەيى دانەدەنا
و ھەۋلى دەدا لەژىر ئەۋ دروشمە رەنگاۋ رەنگە ساختە كاريانەدا، ۋەك
براىەتى نېۋان كوردو عەرەب يەك ئاينى و يەك نىشتىمانى، كورد لە خشتە
بەرىت.

۵- كورد ھەمىشە لەپىناۋى گەيشتن بە مافەكانى ئامادە بوو دەست بۇ
ھەموو ھىزىك رابكىشىت گەر ئامادەيى تىدا بوۋىت بۇ چەسپاندنى
مافەكانى، ھەر بۇيە كورد لەسەرەتادا ھەلۋىستى ھاۋپەيمانىتى لەگەل
بەعسدا گرتەبەر، دواتر بەھۋى پاشگەز بوۋنەۋەي بەعس ناچار بوو
ھەلۋىستى خۋى بگۆرىت، ئەمەش ئەۋە دەردەخات كە كورد ھەموو جۆرە
رېگەيەكى تاقى كوردۆتەۋە بۇ گەيشتن بەئامانجەكانى.

۶- بەعس كە لەرېگەي كودەتاۋە توانى بگاتە تروپكى دەسلەت، بەلام
بەھۋى ئەۋ سىياسەتە تاكرەۋىيە كە سىستېمىكى تۆتالىتارانەيان لەسەر
بونىاداناۋو، نەك ھەر نەيانتوانى ھىچ يەككە لە دروشمە ستراتىژىيەكانى
خۋيان بە ئەنجام بگەيەنن، بەلكوۋ ۋەك حىزبىكى دىكتاتور چارەنوسى

خۆيان و گەل و ولاتىكىيان بەرەو تراژىدىيەك برد كە لە مېژووى ھاوچەرخ دا وىنەى نەبوو.

۷- لە ئەنجامە سىياسەتى داگىركارانەى ئىمپىريالىزم و ھەلەو كەم و كورتى ھىزە دىموكراتخواز و شورىگىرەكاندا بەعس وەك ھىزىكى رەگەز پەرستى بەرچا و تەنگ توانى بىيىتە ھىزىكى سىياسى و بىيىتە ھاوپەيمانى ئىمپىريالىزم و كۆنە پەرستان بۆلىدەنى ھىزە دىموكراتخوازەكان و دەسلەتلى سىياسى قۇرخ بكات .

۸- ئەگەرچى بەياننامەى ۱۱ى ئازارى ۱۹۷۰ توانى بەشىكى مافەكانى كورد دەستەبەر بكات و بۆ ماوئەك ئاشتى بخاتە كوردستانەو، بەلام لە ماوئەى نە شەر نە ئاشتىدا بەعس خەرىكى خۆ كۆكردنەو و خۆ بەھىز كوردنەو بوو، بەپىچەوانەو سەرگردايەتى كورد پىشتى لىكردبوو كە ئەمەش ھۆيەكى كاريگەر بوو لە تىكشكاندن و ساردبوونەوئەى شورىگىرە كوردەكان.

۹- بەعس لەپەپرەو كوردنى سىياسەتىدا بۆ توانەوئەو سىپىنەوئەى مۆركى نەتەوئەى بوونى كورد جۆرەها شىوزاى گرتبوو بەر، بۆ ئەم مەبەستەش پەنای بردبوو بەر راگواستن و بەعەرەب كوردى كورد، لەو سەرژمىريانەو بۆمان دەردەكەوئىت كە بەعس لە پلانەكانىدا ھەولى دابوو بەھەموو شىوئەك كورد بن بىر بكات.

۱۰- كورد ھەمىشە وەك كارتىكى فشارى نىو دەولەتى بەكارھاتوو و لەسەر ئەو پىگەيەش بەعس وىستووئەتى سىياسەتى خۆى دابىرئى و ئامادە بوو جۆرەها سازشى گەورە بكات بۆ بەرامبەرەكەى لەپىناوى خامۆش كوردنى شورشى كوردو كۆتايى پىھىنانى، لەلايەكى دىكەو

سیاسەتی خۆی بەجۆریك بەدەولەتانی دەرەوہ نیشان داوہ کہ بەهەموو شیاوێك ئامادە بووہ مافەکانی کورد بدات و وەك پارتییکی دیموکرات و مروۆ دۆست گویا ئەوان تەنھا دەولەتن لە رۆژھەلاتی نیوہراستدا کہ دەتوانن کیشەییەکی نەتەوہیی ئالۆز چارەسەر بکەن.

بەلام تا ئیستە میژوو ئەوہی نەخستۆتە بەردەست کہ پارتییکی نەتەوہیی شوقینی دیکتاتۆر توانیبیستی کیشەیی نەتەوہییەکی بن دەست چارەسەر بکات کہ لە بنەرەدا بریتیە لە کیشەییەکی دیموکراتی و مروۆقانە.

بۆیە دەکری بووتری، پارتی بەعس وەك ریکخستنێکی سیاسی و سیستمییکی دەولەتی ئەو پارت و سیستمە نەبوو کہ کیشەییەکی گرنگی کوردی چارەسەر بکات و لە هەمان کاتدا سەرکردایەتی بزوتنەوہی کوردایەتیش نەدەبوو هیچ ئومیدیك لەسەر ئەو رژیمە تۆتالیتارە ھەلبچنی. کیشەیی نەتەوہییەکی ژێردەستەیی خاک داگیرکراو دەکری تەنھا لە چوارچیوہی سیستمییکی دیموکراتیانەدا چارەیی بکری، خو ئەگەر نا ئەو کیشەییە ھەر وەك خۆی بە چارەسەرنەکراوی دەمینیتەوہ تا ئەودەمەیی سیاسەتی نیوہەولەتی لەو مەسەلانەدا گۆرانکاری بەسەردی و بە بریارییکی خۆیان دەتوانن مافی ئەو گەلە دەستەبەر بکەن و چارەنوسیان دەستنیشان بکەن.

لیستی سەرچاوه‌کان

یه‌که‌م: کتیب به زمانی کوردی

نۆرخانی غائب:

۱. شوێنشی ئه‌یلول و پۆژگاری دواى هه‌ره‌س، چاپخانه‌ی هه‌لوێست له‌ئەندەن، ۱۹۹۰.

ناریان ئیبراهیم محمد:

۲. رۆژنامه‌ی برایی-برایه‌تی (۱۹۶۷-۱۹۷۴) رۆلی له‌ پێشخستنی ئەدهب و رۆشنبیری کوردیدا، ۱، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی رۆشنبیری، هه‌ولێر، ۲۰۰۰.

نازاد:

۳. ئەفسانه‌ی عێراقیکی دیموکراسی یان سه‌ربه‌خوێی کوردو عه‌ره‌ب، له‌بلاو‌کراوه‌کانی کۆمه‌له‌ی زانسته‌ سیاسیه‌کانی کوردستان، بی‌ شوینی چاپ، ئه‌یلولی ۱۹۹۳.

ناسۆ گه‌رمیانی:

۴. ده‌وله‌تیکی کوردی سه‌ربه‌خۆ یان سیسته‌میکی فیدرالی، سلیمانی، ۲۰۰۴.

ئه‌لبێرت عیسا (دکتۆر):

۵. خۆیندنه‌وه‌ی به‌عس بۆ فاشیزمی می‌ژوویی، له‌بلاو‌کراوه‌کانی مه‌کته‌بی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، چاپخانه‌ی ده‌روون، سلیمانی، ۲۰۰۴.

ئەمىن قادىر مېنە :

٦. ئەمنى ستراتىجى عىراق و سىڭوچكەى بە عسىان، تەرحىل، تەعرب، تەبعىس، چ٢، لە بلاوكر اوەكانى سەنتەرى لىڭوئىنەوہى ستراتىجى كوردستان، سلیمانى، ١٩٩٩.

ئەوان و. ئەندرسن (دكتور)، د. خەلىل ھە رەشىدىان :

٧. عىراق و بەردەوامى قەيرانى خۆرەلاتى ناوہ راست، و/ فوئاد تاهىر سادق، سلیمانى، ٢٠٠٤.

ئىبراھىم جەلال :

٨. خوارووى كوردستان و شوڤرشى ئەيلول، بنىاتنان و ھەلتەكاندن (١٩٦١-١٩٧٥)، چ٣، سلیمانى، ١٩٩٩.

باقىچ (پروڤيسور) :

٩. كوردستان و مەسەلەى كورد، و/ عبدالخالىد صابر، چ١، چاپخانەى شقان، سلیمانى، ٢٠٠٦.

بەختيار عەلى :

١٠. خوينەرى كوشندە، كۆمەلە ووتار، چاپخانەى رەنج، سلیمانى، ٢٠٠٥.

جانانتان راندل :

١١. بەم ھەموو تاوانەوہ لىبوردىنى چى؟ و/ سەلاحەدىن ئاشتى، چ١، ٢٠٠٣.

جەلال تالەبانی:

۱۲. جۆشەدانی خەبات دژى ئىمپىريالىزم و فاشىزم و نوکەرانیان بۆ سەربەخۆیى و دیموکراسى و ئۆتۆنۆمى، لەبلاوکراوەکانى یەکییتی نیشتمانی کوردستان، نەورۆزى ۱۹۸۰،

۱۳. راپۆرتى سیاسى، پەسەندکراوى یەکەمین کۆنگرە گشتى یەکییتی نیشتمانی کوردستان، ۱/۲۷-۱۹۹۲/۲/۱۴، لەبلاوکراوەکانى پۆژنامەى کوردستانى نوێ، ۱۹۹۲.

۱۴. گفتوگۆیەکی جەددى لەگەڵ صبحى عبدالحمید و ھاوڕێیانى، و. جەوھەر کرمانج، چ ۱، لەبلاوکراوەکانى شارەوانى سلیمانى، سلیمانى، ۲۰۰۴.

جەمال نەبەز (دکتۆر):

۱۵. ئیستە و پاشەپۆژى نەتەوێ کورد لەبەر گری ئاگرى شەپى عیراق و ئێراندا، لەبلاوکراوەکانى ئەکادیمیای کوردی بۆ زانست و ھونەر، ستۆکھۆلم، ۱۹۸۹.

۱۶. دۆزى ناسیۆنالى کورد، ئۆتۆنۆمى یا کوردستانى سەربەخۆ یا بریارى چارەنوس لە ئازادیدا بۆ ئازادى، لەبلاوکراوەکانى ریکخراوى خویندکارانى سۆسیالیستى کورد لە ئەوروپا، چاپەمەنى ئازاد، سوید، ۱۹۸۵.

۱۷. کوردستان و شۆرشەکەى، و/ کوردۆ، لەبلاوکراوەکانى ریکخراوى خویندکارانى سۆسیالیستى کورد لە ئەوروپا، چاپەمەنى ئازاد، ستۆکھۆلم، ۱۹۸۵.

۱۸. بیرى نه ته وه یی کوردی نه بیرى قه ومیه تی رۆژه لاتی و نه بیرى ناسیۆنالیستی رۆژئاواییه، له بلاو کراوه کانی ریکخراوی خویندکارانی سۆسیالیستی کورد له ئه وروپا، چاپه مه نی ئازاد، ستۆکهۆلم - سوید، ۱۹۸۴.

جویس بلو (دکتۆر):

۱۹. دۆزی کورد، و/کارزان محمد، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی، ۲۰۰۴.

حه سه ن ئه رفه ع:

۲۰. کورده کان، و/سه ردار محمه د، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی، ۲۰۰۱.

حسین محمد عزیز (دکتۆر):

۲۱. خولانه وه له باز نه یه کی بۆشدا، ده قی چاوپێکه وتن له گه ل جه رجیس فتح الله، چ ۱، سوید، ۱۹۹۷.

۲۲. کوردو شوڤرش و هه لی میژوویی، چ ۲، سلیمانی، ۲۰۰۰.

حیکمه ت محمه د که ریم (مه لا به ختیار):

۲۳. شوڤرش کوردستان و گوڤانکاریه کانی سه رده م، چ ۳، هه ولیڤر، ۱۹۹۴.

۲۴. کۆبه ندی چه ند بابه تیڤ (۱۹۸۷-۱۹۹۳)، سلیمانی، ۱۹۹۹.

۲۵. له مه ر ریکخراوه دیموکراتیه کانی باشوری کوردستان، چ ۱، سلیمانی، ۱۹۹۸.

خه بات عه بدوئلا:

۲۶. بنه ما تیۆریه کانی جوگرافیای عه سکه ری کوردستانی باشوور، چ ۱،

چاپخانه ی تیشک، سلیمانی، ۲۰۰۱.

درك كينان:

۲۷. كورد و كوردستان، و/ئەبوبەكر خۇشناو، چاپخانى رoon،
سليمانى، ۱۹۹۹.

ژيريارد چالياندا، كەندال، عبدالرحمن قاسمىلو، مستهفا نازدار، عيسمەت
شەريف وانلى، ئارچى رۇزفلىت، كامەران قەرەداغى، ئەليزا ماركوس، بيللى
فريلىك:

۲۸. گەلىكى پەژموردەو نىشتىمانى پەرت، (كورد و كوردستان)، و/م.
گۆمەيى، سويد، ۱۹۹۸،
رەفيق سابىر:

۲۹. بەرەو مېژوو، چاپخانى مەنسور، سويدا، ۱۹۹۱.
۳۰. عىراق ديموكراتىزەكردى يان ھەلۈەشاندىنەو، لەبلاوكرادەكانى
مەكتەبى بىرو ھۆشيارى (ى.ن.ك)، سليمانى، ۲۰۰۵.
روينە لومبون (دكتور):

۳۱. كورد گەلىكى بى وولات، و/ئەمجدە شاكەلى، ستۆكھۆلم، ۱۹۹۴.
سۇران عىزەددىن فەيزى:

۳۲. دوو قۇناغى مېژوويى لە پروانگەي ياسايىيەو، ھەولير، ۲۰۰۶.
سەرۋەر عبدالرحمن عومەر:

۳۳. يەكيتى نىشتىمانى كوردستان دامەزراندن و دەست پى كردنەو
شۆرش (۱۹۷۵-۱۹۷۶) سليمانى، ۲۰۰۲.
شۆرش حاجى رەسول:

۳۴. ئەنفالى كوردو دەولەتى عىراق، چ۲، چاپخانى رoon، سليمانى،
۲۰۰۳.

شوان عوسمان مستهفا:

۳۵. کوردستان و پرۆسه‌ی به ئیسلام کردنی کورد، سلیمانی، ۲۰۰۲.

شیخ صدیق:

۳۶. پاکتاوکردنی ره‌گه‌زیی کورد له میژوودا، چ ۱، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی کشتوکال، هه‌ولیر، ۲۰۰۵.

صدام حسین:

۳۷. باوه‌رمان به ئۆتۆنۆمی هه‌رگیز له‌ق نابێ، دار الحریه، بغداد، ۱۹۷۶.

۳۸. برۆای ئیمه له وێژدانی نه‌ته‌وه‌و له که‌له‌پوری دێرینییه‌وه هه‌لقوولاوه، دار الحریه، بغداد، ۱۹۸۱.

۳۹. پته‌وی بیروباوه‌ر له‌کاتی به‌ره‌ییدا، دار الحریه، بغداد، ۱۹۸۲.

۴۰. خاسیه‌تی نه‌ته‌وه‌یی ناوخۆ باریکی قوولتری خۆبه‌ستنه‌وه‌یه به‌نیشتمانه‌وه، دار الحریه، بغداد، ۱۹۸۲.

۴۱. گه‌ل سه‌رچاوه‌ی هی‌زو به‌خششه، دار افاق عریبه، بغداد، بئ سالی چاپ.

۴۲. ووتاری صدام حسین له پۆژی ۲۴/۲/۱۹۸۲دا له پارێزگای سلیمانی. عبدالرحمن قاسملوو (دکتۆر):

۴۳. کوردستان و کورد، و/ عبدالله حسن زاده، چ ۲، له بلاوکراوه‌کانی کتێبخانه‌ی سۆران، هه‌ولیر، ۲۰۰۶.

عبدالله حسن زاده:

۴۴. نیو سه‌ده تی‌کۆشان، به‌رگی دووهم، بئ شوینی چاپ، ۱۹۹۶.

عبدالله قەرەداغى (مەلەلى):

۴۵. راگويزانى كورد لە ميژوودا، چ ۲، دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم،
سليمانى، ۲۰۰۴.

فاتح رەسول:

۴۶. بنچينهى ميژووى بيروكهى چهپ لە كوردستاندا، چ ۱، ستوكهولم،
۲۰۰۱.

فاضل حسين:

كيشهى ويلايهتى موسل، و/محمد شاكەلى، چاپخانهى خاك، سليمانى،
۱۹۹۹.

كاوه نادر:

۴۷. كەنديناوه لەنيوان راگواستن و بەعەرەبكردندا، لە بلاوكراوهكانى
روژنامەى ميديا، هەوليەر، ۲۰۰۱.

كريس كوجيرا:

۴۸. كورد لەسەدهى نۆزدهو بيست دا، و/حهمه كهریم عارف، چ ۱، لە
بلاوكراوهكانى كتیبخانهى سۆران، هەوليەر، ۲۰۰۳.

کنعان مەکییه:

۴۹. دلهرقى و بیدەنگى، و/حهمه رهشید، دەزگای چاپ و پەخشى
سەردەم، سليمانى، ۲۰۰۵.

گوینتەر دیشنه(دکتور):

۵۰. كورد گەلى لەخشته براوى غەدر لى كراو، و/حهمه كهریم عارف،
دەزگای ئاراس، هەوليەر، ۲۰۰۴.

له تيف فاتح، مه جید سائح:

٥١. كورد قران، بهرگی یه كه م، چ ١، سلیمانی، ٢٠٠٣، چاپخانه ی تیشك،
مارتن قان برۆنه سن:

٥٢. ئاغا و شیخ و دهو له ت، و/كوردو، چ ٤، ب ١، سلیمانی، ٢٠٠٣.
مارف عومهر گول (دكتور):

٥٣. جینۆسایدی گه لی كورد له بهر پۆشنایی یاسای تازه ی نیو دهو له تی
دا، چ ٣، له بلاو كراوه كانی مه كته بی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلیمانی،
٢٠٠٦.

محمد عومهر مه ولود (دكتور):

٥٤. فیدرالیه ت و پیاده كردنی له عیرا قدا، و/د. محمد عومهر مه ولود و
د. عومهر ئیبراهیم عه زیز، چ ١، چاپخانه ی وهزاره تی رۆشنیری، هه ولیر،
٢٠٠٦.

مه حمود رهزا:

٥٥. له پیناوی دیموكراتیزه كردنی حوكم له عیرا قدا، له بلاو كراوه كانی
مه كته بی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلیمانی، ٢٠٠٢.
مه حمودی مه لا عزه ت:

٥٦. رهگ و ریشه ی میژووی ته قه لای به عیرا قی كردنی كوردو مه سه له ی
كوردستان، ب ١، سوید، ئابی ١٩٨٧.

مه ریون ووریا قانع:

٥٧. شوناس و ئالۆزی، چه ند ووتاریك دژی دوگماتیزم، چاپ رهنج،
سلیمانی، ٢٠٠٤.

مەسعود بارزانی:

۵۸. بارزانی و بزوتنەوێ پزگاریخوازی کورد، بەرگی سییەم، بەشی یەكەم، شۆرشى ئەیلول ۱۹۶۱-۱۹۷۵، ۱، هەولێر، ۲۰۰۴.

۵۹. بارزانی و بزوتنەوێ پزگاریخوازی کورد، بەرگی سییەم، بەشی دووهم، شۆرشى ئەیلول ۱۹۶۱-۱۹۷۵، ۱، هەولێر، ۲۰۰۴.

مەهدى محمد قادر:

۶۰. پيشهاته سیاسییەکانی کوردستانی عێراق، ۱۹۴۵-۱۹۵۸،

لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لیکۆلینەوێ ستراتیجی، سلیمانی، ۲۰۰۵.

محمد رؤوف عزیز:

۶۱. ئەنفال و رەهەندە سوۆسیۆلۆجیەکانی، ۱، سلیمانی، ۲۰۰۵.

محمد هماوەندی (دکتۆر):

۶۲. راگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت لە کوردستاندا،

دەزگای هماوەندی بۆ چاپ و بلاکردنەوێ، کرکوک-لندن، ۲۰۰۴.

مراد حەکیم محەمەد:

۶۳. ئاکامە کۆمەلایەتیەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد لە عێراق

لەسەر دەمی بەعسدا، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لیکۆلینەوێ ستراتیجی

سلیمانی، ۲۰۰۴.

منوچەر پارسادوست (دکتۆر):

۶۴. ناکوکی ئێران - عێراق، و/محسن علی، لە بلاوکراوەکانی بەشی

هۆشیاری مەلبەندی ریکخستنی سلیمانی ی.ن.ک، سلیمانی، ۱۹۹۵،

نادر ئىنتىسار:

٦٥. ئىتنۆ نه ته وایه تی کوردی، و/ عه تا قهره داغی، چ، ١، خانه ی چاپ و بلاوکردنه وه ی قانع، سلیمانی، ٢٠٠٣،

نه ژاد عه زیز سورمى:

٦٦. دره ختی بنکۆل کراو، چ، ١، کوردستان، ١٩٩٥.

نوری تاله بانى (دکتور):

٦٧. سیاسه تی به عه ره ب کردنی که رکوک، و/ مه ریوان حوسین چیمه نی،

له بلاو کراوه کانی مه کته بی بیرو هوشیاری (ی. ن. ک)، سلیمانی، ٢٠٠٣.

یاسین صابر صالح:

٦٨. ئینسکلۆپیدیای گشتی، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م،

سلیمانی، ٢٠٠٥.

دووهم: کتیب به زمانى عه ره بی

ابراهیم خلیل احمد (الدکتور):

٦٩. تاریخ الوطن العربي الحديث و المعاصر، مديرية دار الكتب للطباعة

و النشر، موصل، ١٩٨٧.

ابراهیم خلیل احمد (الدکتور)، د. جعفر عباس حمیدی:

٧٠. تاریخ العراق المعاصر، مطبعة التعليم العالي في الموصل، موصل،

١٩٨٩.

ابراهیم خلیل احمد (الدکتور) و د. خیل علی مراد:

٧١. ایران و تورکیا (دراسة في تأريخ الحديث والمعاصر، موصل، ١٩٩٢.

ابو اسلام احمد عبدالله:

٧٢. صدام حسين، نشأة، التاريخ، الجريمة، ط٢، بيت الحكمة، مصر، ١٩٩٠.

احمد رائف:

٧٣. حقوق الانسان في العراق، من تقارير المنظمة العربية لحقوق الانسان، زهراء اعلام العربي، قاهره، بدون سنة الطبع.
احمد فوزي:

٧٤. المثير من احداث العراق السياسية، بغداد، ١٩٨٨.

ادمون غريب:

٧٥. الحركة القومية الكردية، دار النهار للنشر، بيروت، ١٩٧٣.

اديث وائي، ايف، بيزوز:

٧٦. العراق دراسه في علاقات الخارجيه ١٩١٥-١٩٧٥، ت/عبدالجيد حسيب القيسي، ج٢، ١، بدون مكان الكعب، ١٩٨٩.
أمل ميخائيل بشور(الدكتور):

٧٧. دراسة في تأريخ سوريا السياسي المعاصر، ط١، توزيع جروس بروس، بدون مكان الطبع، ٢٠٠٣.
ا.پ:

٧٨. عن التعليم في كردستان العراق، مطبعة خهبات، ايار ١٩٨٦.
بدون أسم مؤلف:

٧٩. البعث العربي الاشتراكي، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

بدون اسم مؤلف:

٨٠. مظاهر الانتهاكات حقوق الانسان في العراق، بدون مكان و سنة الطبع.

بوعلي ياسين، محمد جمال باروت، محمد نجاتي طيارة:

٨١. الاحزاب والحركات القومية العربية، ج١، مركز العربي للدراسات الاستراتيجية، بدون مكان و سنة الطبع.

توفيق سلطان اليوزيكي (الدكتور)، د. يحيى الدين توفيق، صلاح الدين امين:

٨٢. دراسات في الوطن العربي الحركات الثورية والسياسية، مطبعة جامعة الموصل، ط٣، موصل، ١٩٧٥.

ثامر كامل محمد:

٨٣. في الامن الخارجي العراقي واستراتيجيه تحقيقه، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥.

ج. ل. البغدادي:

٨٤. بعث العراق في قفص الاتهام، ط١، دار الحقيقة، بغداد، ١٩٧٩.

٨٥. جابر ابراهيم الرواي (الدكتور):

٨٦. الغاء الاتفاقية العراقية - الايرانية لعام ١٩٧٥ في ضوء القانون الدولي، بغداد، ١٩٨٠.

جاسم محمد حسن العدول، د. طالب محمد وهيم، د. غانم محمد الحفو، عونى عبدالرحمن السجادي:

٨٧. تاريخ الوطن العربي المعاصر، مطبعة جامعة الموصل، موصل، ١٩٨٦.

جبار قادر (الدكتور):

٨٨. السياسات الحكومية في كركوك خلال العهد الملكي (١٩٢١ - ١٩٥٨).

كركوك مدينة القوميات المنأخيه، ط١. لندن : ٢٠٠٢.

جعفر عباس حميدي:

٨٩. التطورات السياسية في العراق ١٩٤١-١٩٥٣، مطبعة النعمان، النجف، ١٩٧٦.

جلال الطالباني:

٩٠. حول القضية الكردية في العراق، ط٢، منشورات دار اارات للثقافة والنشر، بدون مكان الطبع، ١٩٩٦.

٩١. كردستان و الحركة القومية الكردية، ط٢، دار الطليعة لطباعة و النشر، بيروت، ١٩٧١.

٩٢. تحاور مام جلال عبر فضائية LBC اللبنانية قامت ببحثها هيئة تحرير صحيفة النهار، ليلة ٢٥-٢٦/١١/١٩٩٨، السليمانية، ١٩٩٨.

جليل جليل، م. س لازاريف، حسرتيان، شاكرومحويان، أولغاجيغالينا:

٩٣. حركة الكردية في عصر الحديث، ت/ د. عبيدي حاجي، دار الرازي للطباعة و النشر، لبنان- بيروت، ١٩٩٢.

جمال بابان

٩٤. اعلام كرد العراق، سليمان، ٢٠٠٦.

حازم صاغية:

٩٥. قوميو المشرق العربي من درابغوس الى غارودي، بيروت، ٢٠٠٠.

حامد احمد الورد:

٩٦. الانسان وبناء مجتمع في فكر وتجربة حزب البعث الاشتراكي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٤.

حامد محمود عيسى (الدكتور):

٩٧. المشكلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى سنة ١٩٩١، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٢.

٩٨. القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ١٩١٤-٢٠٠٤، ط١، عربية للطباعة و النشر، قاهره، ٢٠٠٥.

حسن احمد محمد:

٩٩. الفكر الاشتراكي لحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٢.

حسن سعيد:

١٠٠. نواظير الغرب، بيروت، ١٩٩٢.

حسن علوي:

١٠١. العراق دولة المنظمة السريه، بدون مكان و سنة الطبع.

حنا بطاطو:

١٠٢. العراق، كتاب الثالث، الشيوعيون و البعثيون و الضباط الاحرار،/ عفيف الرزان، ط٢، مؤسسة الابحاث العربية، بيروت، ١٩٩٩.

خالد سليمان الهنداوي (دكتور):

١٠٣. القضية الكردية و الحل المنشود التاريخ الواقع-المستقبل، ط١، الاوائل للنشر و التوزيع، ديمشق، ٢٠٠٦.

خالدة عبدالقهار:

١٠٤. سكرتيرة صدام تتكلم، تقديم/احمد رائف، ط١، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩٠.

خليل اسماعيل محمد (الدكتور):

١٠٥. المجتمع المدني ومستقبل الاثنيات في العراق، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكردستاني، سليّماني، ٢٠٠٤.

١٠٦. مؤشرات سياسة التعريب والتهجير في اقليم كردستان العراق، اربيل، ٢٠٠١.

١٠٧. البعد القومي للتغيرات في الحدود الادارية لمحافظة كركوك، وزارة الثقافة والاعلام، منشورات مجلة كاروان، اربيل، ١٩٩٧.
ديفيد ادامسن و جرجيس فتح الله:

١٠٨. الحرب الكردية و انشقاق ١٩٦٤، ط٢، مطبعة التربية، اربيل، ١٩٩٩.

راستي (دكتور):

١٠٩. المسألة الكردية حوائل على طريق الحل الديمقراطي، ط١، مطبعة هاقيبون، برلين، ٢٠٠٣.
رجاء حسين الخطاب:

١١٠. العلاقات العراقية- الفارسية ١٨٤٧-١٩٨١، دار الحرية، بغداد، ١٩٨١.

رشيد ملا:

١١١. الحقيقة الخفية لصادم التكريتي، بدون مكان و سنة الطبع.
رغيد الصلح:

١١٢. حربا بريطانيا والعراق ١٩٤١-١٩٩١، ط٢، بيروت، ١٩٩٧.
سعد البزاز:

١١٣. الاكراد في المسألة العراقية، الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٦.

سعد بشير اسكندر (الدكتور):

١١٤. الكرد الفيليون و حزب البعث ١٩٦٣-٢٠٠٣، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكوردستاني، سليمان، ٢٠٠٤.

سعد ناجي جواد (دكتور):

١١٥. دراسات في المسألة الكوردية، ط١، دار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٥.

١١٦. العراق و المسألة الكوردية ١٩٥٨-١٩٧٠، لندن، ١٩٩٠.

سليمان بشير (دكتور) و اخرون:

١١٧. صدام بين الاقوال و الافعال، حزب البعث عن خلال ادبياته (دستور العراق البعثي)، ط١، الزهراء الاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩١.
سمير خليل:

١١٨. جمهورية الخوف، ت/ احمد رائف، ط٣، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩١.

سيدرياض الزبيدي:

١١٩. تصفيه الخصوم السياسيين، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان و حرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان - فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

شبلى العيسى:

١٢٠. حزب البعث العربي الاشتراكي مرحلة الاربعينات التأسيسية ١٩٤٠-١٩٤٥، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٥.

١٢١. حزب البعث العربي الاشتراكي، بغداد، ١٩٨٧.

١٢٢. في الثورة العربية، بيروت، ط٢، مؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٧١.

١٢٣. حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ط٣، دار الشؤون للثقافة العامة (أفاق عربية) بغداد، ١٩٨٧.

١٢٤. تاريخ البعث (فكر و نضال)، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٦. شمران عجلي؛

١٢٥. الخريطة السياسية للمعارضة العراقية، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.

شورش حسن عمر؛

١٢٦. حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقيه، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، سليّمانى، ٢٠٠٥.

شيخ جواد الصالحى؛

١٢٧. المحاكم السورية في العراق، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان- فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

شيركو فتح الله عمر(الدكتور)؛

١٢٨. الحزب الديمقراطي الكردستانى حركة النصر والقومى الكردية في العراق ١٩٤٦-١٩٧٥، سليمانىة، ٢٠٠٤.

صباح محمود محمد(دكتور)؛

١٢٩. الفكر الاستراتيجي لصادم حسين، مطبعة عشتار، بغداد، ١٩٨٥.

صدام حسين:

١٣٠. الثورة والتربية الوطنية، ط١، دار الحرية للطباعة، بغداد، تموز، ١٩٧٧.

١٣١. المسار الانساني البعث، جامعة الموصل، بدون سنة الطبع.

١٣٢. مؤشرات العمل في المنظمة الحكم الذاتي، ١٩٧٥/١٢/٧، نص حديث ارفيق صدام حسين نائب امين سر القطر الى كوادر الحزب في فرع الشمال بتاريخ ١٩٧٥/١٢/٧. بدون مكان و سنة الطبع.

١٣٣. البعث و الثورة و الانسان، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠.

١٣٤. حول كتابة التاريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.

صلاح الخرسان:

١٣٥. التيارات السياسية في كردستان العراق، قراءة في ملفات الحركات و الاحزاب الكردية في العراق ١٩٤٦-٢٠٠١، ط١، مؤسسة البلاغ للطباعة و النشر، بيروت، ٢٠٠١.

١٣٦. صفحات من تاريخ العراق السياسي الحديث (الحركات الماركسية) ١٩٢٠-١٩٩٠، مؤسسة المعارف للمطبوعات، بيروت، ٢٠٠١.

صلاح الدين الخرسان:

١٣٧. تصفيه خصوم السياسيين، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان و حرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان- فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

صلاح سعدالله:

١٣٨. السألة الكوردية في العراق، ط٢، دار المثني، ٢٠٠٣.

صلاح العقاد (الدكتور):

١٣٩. المشرق العربي المعاصر، مكتب الانجلو المصرية، القاهرة،
١٩٩٣.

طالب الحسن:

١٤٠. اغتيال الحقيقة عبدالسلام عارف و اشكالية الكتابة في تاريخه
السياسي، ط١، بغداد، ٢٠٠٤.
ظه بابان:

١٤١. عالم الكورد المرعب، الكتاب الاول، ط١، مطبعة شفان، السليمانية،
٢٠٠٢.

عبد الامير هادي الحكام (الدكتور):

١٤٢. تاريخ حزب الاستقلال العراقي ١٩٤٦-١٩٥٨، دار الشؤون الثقافية
العامة، بغداد، ١٩٨٦.

عبد الجبار حسن الجبوري:

١٤٣. الاحزاب والجمعيات السياسية في القطر العراقي ١٩٠٨-١٩٥٨، دار
الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

عبد الجبار عبد المصطفى:

١٤٤. الفكر السياسي الوسيط والحديث، ط١، مطبعة جامعة الموصل،
موصل، ١٩٨٢.

عبد الجبار حيدر:

١٤٥. المسألة الكردية في الوثائق العراقية، المشكلة، احل، النتيجة،
رسالة ماجستير غير منشورة، ١٩٨٢.

عبد الحميد العباسي:

١٤٦. صفحات سوداء من بعث العراق، ج١، ط١، بدون مكان الطبع، ١٩٨٤.

عبد الرحمن البزاز:

١٤٧. العراق من الاحتلال حتى الاستقلال، دار البراق، ط٤، لندن، ١٩٩٧.

عبد الرزاق الحسني:

١٤٨. تاريخ الاحزاب السياسية العراقية، بيروت- لبنان، ١٩٨٠،
عبد الرزاق محمد اسود:

١٤٩. موسوعة الحرب العراقية الايرانية، المجلد الاول، ط١، دار العربية
للموسوعات، بيروت، ١٩٨٤.

عبد العزيز النوار:

١٥٠. تاريخ العرب المعاصر، (مصر والعراق)، بيروت، بدون سنة الطبع.

عبد الفتاح على البوتاني (الدكتور):

١٥١. الحركة القومية الكوردية التحررية، ط١، دار سبيريز للطباعة و
النشر، اربيل، ٢٠٠٤.

١٥٢. الحيات الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، ط١، مطبعة وزارة
التربية، اربيل، ٢٠٠٣.

١٥٣. وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، مؤسسة موكرياني
للطباعة و النشر، اربيل، ٢٠٠١.

عبد الوهاب الكيالي (الدكتور):

١٥٤. موسوعة السياسة، ط٤، ج١، المؤسسة العربية للدراسات و النشر،
بيروت، ١٩٩٩.

عبدالوهاب حميد رشيد (الدكتور):

١٥٥. العراق المعاصر، ط١، دار المدى، دمشق، ٢٠٠٢.

عبدالله حنا:

١٥٦. من الاتجاهات الفكرية في سوريا و لبنان في النصف الاول من القرن

العشرين، بيروت، بدون سنة الطبع.

عثمان الرواندوزي المحامي:

١٥٧. استجواب صدام حسين رجل التنقضات، دار الاندلسيه، لندن،

٢٠٠٢.

عدنان المفتي:

١٥٨. الاكراد والعلاقات العربية الكوردية، مركز المحروسة، بدون مكان

الطبع، ١٩٩٨.

عزالدين دياب:

١٥٩. التحليل الاجتماعي لظاهرة الانقسام في الوطن العربي، مكتبة

مدبولي، القاهرة، ١٩٩٣.

عزيز الحاج (الدكتور):

١٦٠. القضية الكردية في العراق، تاريخ والافاق، ط١، المؤسسة العربية

للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٩٤.

عزيز حسن البارزاني:

١٦١. الحركة القومية الكردية التحررية في كردستان العراق ١٩٣٩-

١٩٤٥، دار سپيريز للطباعة و النشر، هولييز، ٢٠٠٢.

على صالح ميراني:

١٦٢. الحركة القومية الكردية في كردستان - سوريا ١٩٤٦ - ١٩٧٠، ط١،

اربييل، ٢٠٠٤.

علي كريم سعيد (دكتور):

١٦٣. عراق ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهيم الى حوار الدم، مراجعات في ذاكرة طالب شبيب، ط٣، مطبعة المعارف، بغداد، ٢٠٠٥.

١٦٤. العراق البيرية المسلحة، حركة حسن السريع و قطار الموت ١٩٦٣، ط٢، دار البراق، بغداد، بدون سنة الطبع.
عوني الداوودي:

١٦٥. كركوك رحلة في ذاكرة التاريخ، المراجعة والتقديم، د. نوري طالباني، ط١، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكوردستاني، سليمانية، ٢٠٠٤.
عوني عبدالرحمن السبعواي:

١٦٦. موضوعات مادة الثقافة القومية والاشتراكية، مطبعة جامعة صلاح الدين، ١٩٨٧.

غانم محمد الحفو و عبدالفتاح علي البوتاني:

١٦٧. الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١-١٩٥٨، ط١، دار سپيريز، اربيل، ٢٠٠٥، ل٦٠.
فائز اسماعيل:

١٦٨. بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤ - ١٩٥٠)، ١٩٥٠-١٩٥٣، ط١، دمشق، ١٩٩٧.
فارس عبدالله:

١٦٩. المنظور الفكري عند الرئيس القائد صدام حسين، ج١، ط١، منشورات المكتبة العالمية، بغداد، ١٩٨٦.

فاضل حسين (الدكتور):

١٧٠. الفكر السياسى في العراق المعاصر (١٩١٤ - ١٩٥٨)، مؤسسة الخليج للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٤.

كاظم حبيب (الدكتور):

١٧١. لمحات من نضال التحرر الوطنى لشعب الكردى في كردستان العراق، دار اراس، اربيل، ٢٠٠٥.

١٧٢. الاستبداد و القسوة في العراق، سليمانى، ٢٠٠٥.

كمال مظهر احمد:

١٧٣. كردستان في سنوات حرب العالمية الاولى، ت/ محمد مهلا كريم، ط٢، بغداد، ١٩٨٤.

كاوس قفطان (دكتور):

١٧٤. الحركة التحررية الكوردية في كوردستان العراق ١٩٥٨ - ١٩٦٤، ط١، سليمانية، ٢٠٠٤.

ماجد سلمان حسين:

١٧٥. الفكر القومى الاشتراكى في ممارسات البعث النضالية في مرحلة النشأة، منشورات دائرة الشؤون الثقافية والنشر، بغداد، ١٩٨٤.

ماجد عبدالرضا (الدكتور):

١٧٦. مسألة الكردية في العراق الى ١٩٦١، بغداد، ١٩٧٠.

ماريون ويبتر سلوجلت:

١٧٧. العراق الحديث من الثورة الى دكتاتورية، مراجعة وتقديم: احمد رائف، ت/ مركز دراسات والترجمة، الزهراء للاعلام العربي، قاهره، ط١، ١٩٩٢.

مجيد خدوري (الدكتور):

١٧٨. العراق جمهوري، ط١، انتشارات الشريف الضى، مطبعة امير،
قم، ١٩٩٧.

محسن احمد محمد:

١٧٩. الفكر الاشتراكي لحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية
للطباعة. بغداد، ١٩٨٢.

محمد احسان (دكتور):

١٨٠. كردستان و دوامة الحرب، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.
محمد السماك:

١٨١. الاقليات بين العروبة و الاسلام، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٩٠.
محمد العباسي:

١٨٢. حزب البعث، التاريخ، الفكر، التطبيق، الزهراء الاعلام العربي،
قاهرة، ١٩٩٢.

محمد علي داهش و سعد غالب:

١٨٣. موضوعات مادة الثقافة القومية و الاشتراكية، جامعة الموصل، دار
الكتب للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٨٧.

١٨٤.

محمد حمدي الجعفري:

١٨٥. بريطانيا والعراق حقبة من الصراع ١٩١٤-١٩٥٨، بغداد، ٢٠٠٢.
محمود الدرة:

١٨٦. القضية الكردية في العراق. ط٢، دار الطليعة. بيروت، ١٩٦٦.

محمد منذر (دكتور):

١٨٧. الجبهة والحزب السياسي ، المبادئ العامة و منطلقات اساسية،

ط١، من منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، ٢٠٠٤.

مصطفى المهاجر:

١٨٨. حالة حقوق الانسان و حرياته و لاساسية في العراق، تقرير الثقافى،

وقائع ندوه حاله حقوق الانسان و حرياته الاساسية في العراق، الجمعية

العراقية الحقوق الانسان، فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

مصطفى دندشلي (الدكتور):

١٨٩. مساهمه في نقد الحركات السياسية في الوطن العربي، حزب البعث

العربي الاشتراكي ١٩٤٠-١٩٦٣، ج١، الايدولوجيا والتاريخ السياسى،

ط١، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٩.

مصطفى عبدالقادر النجار (الدكتور):

١٩٠. العراق في التأريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣.

معاذ حسن:

١٩١. البعث صناعة غربية جاهزة، ط١، تهران، ١٤٠٢هـ.

منذر الموصللي:

١٩٢. القضية الكردية في العراق (البعث و الاكراد)، ط١، دمشق، بيروت،

٢٠٠٢.

ميثم الجنابي:

١٩٣. العراق و معاصرة المستقبل، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق،

٢٠٠٤.

مير بصري:

١٩٤. اعلام السياسة في العراق الحديث، ج٢، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٤.

ميشل عفلق:

١٩٥. البعث وتحديات المستقبل، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.
١٩٦. في سبيل البعث، جزء الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٦.
١٩٧. معركة مصير الواحد، بيروت- لبنان، ١٩٧٥.
١٩٨. احاديث الامين العام ميشيل عفلق خلال زيارته لبغداد، ايار ١٩٦٩.
١٩٩. في سبيل البعث، ج٢، بغداد، ١٩٨٦، دار الحرية للطباعة.
٢٠٠. البعث و الاشتراكية، ط١، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٧٣.

ميشان عارف عبدالرحمن بادي:

٢٠١. الحركة القومية الكوردية التحريرية في كوردستان العراق، ١٩٥٨-١٩٦٣، دار سپرپيز، اربيل ٢٠٠٥.
- نوري عبدالحميد العاني(الدكتور) وآخرون:
٢٠٢. تأريخ الوزارات العراقية في العهد الجمهوري، ط١، بغداد، ٢٠٠٠.
- نوري نجم الرسومي:
٢٠٣. في فكر القائد صدام حسين، بغداد، ٢٠٠٠.
- هادي حسن:

٢٠٤. دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق في الحركة الوطنية منذ تاسيسه حتى ١٤ تموز ١٩٥٨، ط٢، مطبعة معهد الثقافة العالية، بغداد، ١٩٨٤.

- وميض جمال عمر نظمي(الدكتور)، د. شفيق عبدالرزاق، د. غانم محمد صالح:
٢٠٥. التطور السياسي المعاصر في العراق، بغداد، بدون سنة الطبع.

الياس فرح (الدكتور):

٢٠٦. التربية والسياسة، ط١، دار الطليعة، بيروت، نيسان ١٩٧٥.
٢٠٧. مستقبل العمل الثوري العربي، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٣،
٢٠٨. حول ايدولوجية الثورة العربية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٧٦،
٢٠٩. في الثقافة والحضارة، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.
٢١٠. قراءة منهجية في كتاب في سبيل البعث، ج١، ط١، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٨١.

سيّهم: کتیب به زمانی فارسی

سرهنگ زرهی ستاد،

٢١١. عبدالله رفيعی: صدام ابن غريقة عرب، تهران، ١٣٨٢هـ.
- عليرضا شيخ عطار:
٢١٢. کردها و قدرتها منطقه ای و خرا منطقه ای، جلد اول، ض١، مرکز تحقیقات استراتيژيک، طهران، ١٣٨٢هـ.
- أز مؤرخين :
٢١٣. تاريخ المعاصر الايران تهران، ١٣٦٨هـ.
- أذر ميدخت شايع :
٢١٤. مسائل مرزوي ايران وعراق تاثيران در مناسبات دوکشور، جابخانة سبهر، تهران، ١٣٦٩هـ.

چوارهم: کتیب به زمانی ئینگیزی

215. Daved macdowall: amodern history of the kurds, i.b.tauris, London, 2000.

216. Human rights watch/ middle east, iraqs crime of genocide, the anfal campaign against the kurds, New Haven and London, printed in the U.S.A, 1992.

پینجه م: بیره وه ری و یادداشته کان به زمانی کوردی

ئه حمهد بانیخیلانی:

۲۱۷. بیره وه رییه کانم، ستۆکهۆلم، سوید، ۱۹۹۷.

جه مال شیخ نوری:

۲۱۸. ویرانکاری و تاوانه کانی به عس له بیره وه رییه کانمدا، چ ۱، چاپخانه ی

روون، سلیمانی، ۲۰۰۵.

حه ردان تکریتی:

۲۱۹. باندیک دزو پیاو کوژ بووین له پشت میلیشیا تیۆریستییه کانی

سه د دامه وه، لیكۆلینه وه ی ئه حمهد رائف، و/ئاسۆ، بی سال و شوینی

چاپ.

ریباز:

٢٢٠. قه‌ن‌دیل به‌غ‌دای هه‌ژان‌د، به‌رگی یه‌که‌م، چاپ‌خانه‌ی زان‌کو‌ی سه‌لا‌حه‌دین، هه‌ولێر، ١٩٩٣.

ع‌بد‌ال‌ستار تاهر شه‌ریف (د‌کتۆر):

٢٢١. م‌لم‌لانێ له‌گه‌ڵ ژيان‌دا (یاد‌دا‌شت) ١٩٣٥-١٩٧١، به‌شی یه‌که‌م، چ، ١، که‌ر‌کوک، ٢٠٠٥.

فاتح ره‌سو‌ل:

٢٢٢. چه‌ند لا‌په‌ره‌یه‌ک له‌می‌ژو‌وی خه‌باتی گه‌لی کورد، چ، ١، ب، ١، سوید، ١٩٩١.

مه‌حمود سه‌نگاو‌ی:

٢٢٣. بیر‌ه‌وه‌رییه‌کانی سه‌نگاو‌ی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

میرزا محمد امین مه‌نگو‌ری:

٢٢٤. به‌سه‌ره‌اتی سیاسی کورد، له ١٤/٧/١٩٥٨ تا ١٩٨٥، به‌رگی یه‌که‌م، روداو‌ه‌کانی کورد‌س‌نان له‌ سالی ١٩٥٨ تا سالی ١٩٧٠، چاپی دوو‌ه‌م، له‌ بلا‌وکراوه‌کانی بن‌که‌ی ئه‌ده‌بی و رونا‌ک‌بیری گه‌لاوێژ، سلێمانی، ١٩٩٨.

نه‌وشیروان مسته‌فا نه‌مین:

٢٢٥. له‌ که‌ناری دانو‌به‌وه‌ بو‌ خ‌ری ناو زه‌نگ، دی‌وی ناو‌ه‌وه‌ی روداو‌ه‌کانی کورد‌ستانی ع‌یراق ١٩٧٥-١٩٧٨، چ، ٢، سلێمانی، ١٩٩٨.

٢٢٦. په‌نجه‌کان یه‌که‌تری ده‌ش‌کێنن، دی‌وی ناو‌ه‌وه‌ی روداو‌ه‌کانی کورد‌ستانی ع‌یراق ١٩٧٩-١٩٨٣، چ، ٣، سلێمانی، ١٩٩٨.

٢٢٧. خو‌لان‌ه‌وه‌ له‌ ناو‌بازنه‌دا، دی‌وی ناو‌ه‌وه‌ی روداو‌ه‌کانی کورد‌ستانی ع‌یراق ١٩٨٤-١٩٨٨، چ، ٢، سلێمانی، ١٩٩٩.

شه شه م: بیره وه ری و یادداشته کان به زمانی عه ره بی

سلیمان فرحان:

۲۲۸. مذكرات بعثی سابق، تقدیم/ احمد رائف، الزهراء للاعلام العربي،
قاهرة، ۱۹۹۱.

۲۲۹. يوميات بغداد السرية، التاريخ السري لحزب البعث، ط۱، الزهراء
للاعلام العربي، القاهرة، ۱۹۹۱.
هانی الفکیکی:

۲۳۰. أوكار الهزيمة تجریتی فی حزب البعث العراقي، ط۲، مؤسسة المنار،
قم، ۱۹۹۲.

حه وه م: بلاو کراوه ی پارت و کومه له و ریکخواوه کان به زمانی کوردی

پارتی به عسی سؤسیالیستی عه ره بی:

۲۳۱. راپورتی سیاسی هه شته مین کۆنگره ی قطری پارتی به عسی
سؤسیالیستی عه ره بی قطری عیراق کانوونی دووه می ۱۹۷۴، شوپشی

۱۷ی ته موز تاقی کردنه وه و ئاسۆ، دار الحریه، بغداد، ۱۹۷۵،

۲۳۲. مه سه له ی که مایه تی یه نه ته وه یی یه کان له نیشتمانی عه ره بدا،
پانزه هه مین کۆنگره ی نه ته وه یی، بغداد، دار الحریه، ۱۹۷۹.

۲۳۳. شوپشی ۱۷ی ته موز تاقی کردنه وه و ئاسۆ، راپورتی سیاسی
هه شته مین کۆنگره ی قطری پارتی به عسی سؤسیالیستی عه ره بی، قطری
عیراق، کانوونی دووه می ۱۹۷۴، دار الحریه للطباعة، بغداد، ۱۹۷۵.

پارتی دیموکراتی کوردستان (سه رکردایه تی کاتی):

۲۳۴. رېبازى بزوتنه‌وهى ئازادىخوазى كورد، هه‌لسه‌نگاندنى شۆرشى ئه‌يول و به‌رنامه‌ى نو‌ى پارتى ديموكراتى كوردستان، راپۆرتى سياسى سه‌ركردايه‌تى كاتى پارتى ديموكراتى كوردستان كه له ۱۱-۱۵ ئابى ۱۹۷۶ په‌سند كراوه، بى شويى و سالى چاپ.

پارتى ديموكراتى كوردستان:

۲۳۵. كاروباره‌كانى كوڻگره‌ى نو‌هه‌مى پارتى ديموكراتى كوردستان كه له ۶-۷ مایسى ۱۹۷۶ له به‌غدا به‌سترا، چاپخانه‌ى دار العراق، بغداد، ۱۹۷۷. (تېبىنى: ئه‌مه ئه‌و پارتى بوو كه له‌گه‌ل به‌غدا له به‌ره‌دابو نه‌ك

پارتى ديموكراتى كوردستانى بارزانى)

پارتى ديموكراتى كوردستانى عراق:

۲۳۶. راپۆرتى سياسى په‌سه‌ندكراوى ده‌يه‌مين كوڻگره له ۲-۱۹۸۹/۱۲/۱۲.

۲۳۷. هه‌لويسى حيزبه سياسيه‌كانى عراق له‌مه‌ر كيشه‌ى كورد ۱۹۴۶-۱۹۷۰، چ، ۱۹۹۷.

۲۳۸. شۆرشى كوردستانى عراق ۱۹۶۱، ۱۷/۳/۱۹۷۰، (موحازه‌ريه‌كى د. محمود عوسمانه كه له په‌يمانگه‌ى كاديранى پدك دا پيشكه‌شى كردووه و له ئه‌رشيفى موممتاز هه‌يده‌رى پاريزراوه).

په‌يمانگاي نيو ده‌وله‌تى بۆ ياساي مافه‌كانى مرو‌ف:

۲۳۹. ده‌ستوره عيراقيه‌كان و ليكۆلینه‌وه‌يه‌كى به‌راورد كارى به‌بى پيوهره‌كانى مافه ده‌ستوريه نيو ده‌وله‌تیه‌كان، له‌بلاو كراوه‌كانى په‌يمانگاي نيو ده‌وله‌تى بۆ ياساي مافه‌كانى مرو‌ف، كۆميتەى مافى مرو‌ف، زانكو‌ى دى بۆلى، چ، ۱، چاپخانه‌ى بينايى، ۲۰۰۵.

حیزبی سۆسیالیستی کوردستان:

۲۴۰. دیاردهی جاشیه‌تی له کوردستاندا، ده‌نگای چاپ و بلاوکردنه‌وهی

شه‌هید سه‌یدا صالح یوسفی، ۱۹۸۰.

یه‌کی‌تی نیشتمانی کوردستان:

۲۴۱. که‌رکوک و سیاسه‌تی ته‌عریب، چاپخانه‌ی شه‌هید ئیبراهیم عه‌زۆ،

ئازاری، ۱۹۸۵.

۲۴۲. ئایا مه‌سه‌له‌ی کورد یه‌ک مه‌سه‌له‌یه یا چه‌ند مه‌سه‌له‌یه‌ک، چ، ۲،

چاپخانه‌ی شه‌هید ئیبراهیم عه‌زۆ، ۱۹۸۳.

۲۴۳. عێراق و مه‌سه‌له‌ی کورد، چاپخانه‌ی شه‌هید ئیبراهیم عه‌زۆ، ۱۹۸۵.

هه‌شتم: بلاوکراوه‌ی پارت و کۆمه‌له‌ و ریکخراوه‌کان به‌ زمانی

عه‌ره‌بی

جمعية الحقوقيين العراقيين:

۲۴۴. بلاد الخوف و ارض الرعب، دراسة في جمهورية صدام، تقديم / احمد

رائف ، ط ۱، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ۱۹۹۱.

حزب البعث العربي الاشتراكي:

۲۴۵. المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد،

۱۹۸۵.

۲۴۶. المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد،

۱۹۷۰.

۲۴۷. المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الثاني، دار الحرية للطباعة. بغداد،

۱۹۸۷.

٢٤٨. نضال البعث، جزء (١٩، ١٩٤٣-، دار الطليعة ١٩٤٩، بيروت، ١٩٦٣.
٢٤٩. ايمان راسخ، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.
- الحزب الشيوعي العراقي:
٢٥٠. الأنهيار، ط١، نيقوسيا، ١٩٨٥.
- الحزب الديمقراطي الكوردستاني (المكتب السياسي):
٢٥١. في موقف البعث اليميني الحاكم في العراق من (الديمقراطية) و (البرلمان)، كردستان، ١٩٦٩.
٢٥٢. التقرير السياسي و القرارات السياسية و البلاغ الختامي للمؤتمر التاسع للحزب الديمقراطي الكوردستاني- العراق المنعقد في تشرين الثاني ١٩٧٩، بدون مكان الطبع، ١٩٨٢.
- عصبة الامم:
٢٥٣. مسألة الحدود بين تركية والعراق وهو التقرير الذي رفعته البعثة المؤلفة وفقا لقرار المجلس في ٣٠ ايلول ١٩٢٤، مطبعة الحكومة البغداد.
- لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق :
٢٥٤. العراق والمجتمع الدولي ، سورية، ديمشق، ١٩٩١.
- مكتب الثقافة والاعلام المركزي في الاتحاد الوطني لطلبة العراق:
٢٥٥. الطلبة والتنمية، بدون سنة طبع و مكان.

نۆيەم: گۆنار بە زمانى كوردى

ئاراس فەتاح:

۲۵۶. بەعسىزم پىرۇۋەي تەواوكردىنى شوناسىكى تەواو نەبوو، گۆنارى سەردەمى رەخنە، ژمارە (۱)، سالى يەكەم، دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم، پايزى ۲۰۰۵.

ئاوات عبدالخالق:

۲۵۷. تەرحىل و تەعريبى كەركوك، سىياسەتلىك بۇ شىواندىنى راستى يەكان مەركىك بۇ روى ئاوارەكان، گۆنارى كەركوك، ژمارە (۳)، سالى سىيىيەم، زستانى ۲۰۰۲.

ئەحمەد عەزىز:

۲۵۸. كوردستانىيەتى كەركوك، لە ئىسكلۇپىدىيى و لاتانى ئەوروپا و ئەمەريكا، گۆنارى كەركوك، ژمارە (۴)، سالى چوارەم، بەھارى ۲۰۰۳. ئەسغەر جەغفەر وەلدىنى:

۲۵۹. توركيا و باكورى عىراق، و/موسلىح عبدالقەھار ئىروانى، گۆنارى سەنتەرى براىيەتى، ژمارە (۹)، ۱۹۹۸. ئەمىر خوا كەرەم مەھمەد:

۲۶۰. رەوشى دەروونى و كۆمەلەيەتى و ئابورى پاكويىزاوان، گۆنارى كەركوك، ژمارە (۱)، سالى پىنچەم، ھاوينى ۲۰۰۳. دلىر اسماعىل جەقى شاوھىس (دكتۇر):

۲۶۱. شۆرشى ئەيلوئى ۱۹۶۱ لاپەرەيەكى پىرشىنگدارە لەمىژووى ھاوچەرخى نەتەوھى كورددا، گولان (گۆنار)، ژمارە (۲۹)، ۲۰۰۰/۹/۷.

باليسان:

۲۶۲. گفتوگو وەك بئەپرەتتەك بۇ چارەسەر كىردى مەسەلەى كورد، گۆقارى
هەلوئىست، ژ ۳، خولى دووهم، لەندەن، ۱۹۸۷.

بەختيار جەبار:

۲۶۳. پەيوەندى بەعسىزىم بەناسىئوناليزمەو، گۆقارى (نويكار)، بەشى
راگەياندىن و روناكبرى مەلبەندى (۲)ى رىكخستنى سلىمانى، ژمارە (۱)،
بەهارى ۲۰۰۶.

پارتى ديموكراتى كوردستان:

۲۶۴. چەند راستىيەكى مېژووى دەربارەى بەعسەو، گۆقارى كادر، ژمارە
(۲۳)، سالى شەشەم، ئابى ۱۹۷۴.

جەلال تالەباني:

۲۶۵. دەربارەى كىشەى كورد لەغىراقدا، گۆقارى رېبەرى پېشمەرگە،
ژمارە (۱-۵)، نىسانى ۱۹۹۸.

دلىر ئەحمەد (دكتور):

۲۶۶. ئەوبارودوخە سىياسى و كۆمەلايەتتەى (ى. ن. ك)ى تىدا لەدايك
بوو، گۆقارى رېبازى نوى، ژمارە (۱۹)، حوزەيرانى ۲۰۰۰.

رېئوار سىوھىلى:

۲۶۷. قەفەسى ئاسنىن، گۆقارى كوردستان، وەرزانمەيەكى تىورى ئەدەبى
كلتورىيە، ژمارە (۲)، تاران، ھاوینی ۲۰۰۳.

سالىح محمد ئەمىن:

۲۶۸. سەرنج و بەدواداچونىكى ياداشتەكانى تالىب شەبیب، گۆقارى
باسكار، ژمارە (۳)، لندەن، ھاوینی ۱۹۹۹.

سليمان عبدالله :

۲۶۹. پراگواستنى گوندنشىنەكان لەھەريىمى كوردستانى عىراقدا، گۆقارى سەنتەرى برايهتى ژمارە (۱۲)، كۆتايى حوزەيرانى ۱۹۹۹،
كاوھ نادر:

۲۷۰. كۆلۇنيالىزمى عىراقى و پراگواستى و بەعەرەبكردى باشوورى كوردستان، گۆقارى سەرخۆيوون، ژمارە (۷-۸)، ھەوليىر، ۲۰۰۱.
لەتيف فاتح فەرەج:

۲۷۱. كوردو كەركوك، گۆقارى پەيڤىن، ژمارە (۲)، ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۷.
مەلا بەختيار:

۲۷۲. ئەنفال و ئايدلۇجىيەتى بەعس، گۆقارى ئەنفال، ژمارە (۱)، ۲۰۰۰.
محمد سعيد سۆفى:

۲۷۳. قەزاي مەخمورو دەشتى ھەوليىر لەناو پاكتاو كوردنى پەرگەزىدا،
گۆقارى كەركوك، ژمارە (۳) سالى چوارەم، زستانى ۲۰۰۳.

ناھىدە جەمال تالەباني:

۲۷۴. پراگواستى و بەعەرەب كوردن لەقەزاي كفرىدا، گۆقارى كەركوك، ژمارە (۳)، سالى پىنجەم، زستانى ۲۰۰۴.

ھنرى كىسنجەر:

۲۷۵. كارەساتى كوردەكان، و/سەباحى غالب، گۆقارى باسكار، ژمارە (۳)، سالى ۱۹۹۹،

دهيه م: گۆشار به زمانى عه ره بى

جليل محمد شريف:

٢٧٦. الاثار الاجتماعية للتغير الديموغرافي كركوك نموذجا، مجلة كركوك،
عدد (١)، سنة السابعة، ٢٠٠٥.

د. نوري طالبانى:

٢٧٧. كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتى اردلان وبابان، مجلة كركوك،
عدد (٢)، سنة الرابعة، ٢٠٠٢.

الرفيق عبدالكريم ذيب:

٢٧٨. روح الامة و روح العصر، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة
١٩٨٤.

صباح محمود محمد (دكتور):

٢٧٩. حزب البعث العربي الاشتراكي، دراسة موجزة في المؤتمر القومي
الاول و الفترة التي تلتها حتى عام ١٩٥٤، مجلة كلية الاداب، العدد (٢٤)،
كانون الثاني ١٩٧٩.

صدام حسين:

٢٨٠. من خطاب صدام حسين في التجمع الجماهيري في منطقة قشقولي
بمحافظة السليمانية بتاريخ ٢١/٣/١٩٧٩، مجلة الحكم الذاتي، العدد ٤،
السنة الرابعة، ١٩٧٩.

٢٨١. موقفنا من النظرية الشيوعية، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة
١٩٨٤.

٢٨٢. الموقف الايدولوجي لحزب البعث العفلقى من القومية لكوردية،
مجلة الثقافة الكوردية، عدد ١، اكتوبر ١٩٨٨، يصدرها المركز الثقافى
الكوردى فى لندن.

۲۸۳. پۆژنامەى براىه تى: بەردەوام كرىكارانى كوردى كەركوك دۈور دەخرىنەو، ژمارە ۲۶/۸۶، پۆژى شەممە، ۱۹۷۴/۳/۲.

خليل اسماعيل محمد (دكتور):

308

چواردەھەم: سەرچاوەی ئەلیکترۆنی

مەریوان وریا قانێع:

٢٨٧. بە عەسناسی، بە عەس و ئیستا، www.rahand.com

288. -[http:// www. Akramhorani.com/110.net](http://www.Akramhorani.com/110.net), p12 of 14.

پانزەھەم: تۆیژنەوێی بلۆنەکراوە

کەمال عەلی (دکتۆر)، سەرۆک عبدالرحمن عمر:

٢٨٩. هەلۆیستی دەولەتانی دەرەو بەرامبەر هەرەسی شوێشی ئەیلول

١٩٧٥، تۆیژنەوێیەکی بلۆنەکراوە.

شانزەھەم: دەستنوس

میرزا مەنگۆری:

٢٩٠. بەسەرھاتی سیاسی کورد (دەستنوس)،

المخلص باللغة العربية

في بداية حقبة الأربعينات و في ظل الاوضاع السورية المتأخرة ظهرت حركة شوفينية باسم (حركة البعث العربي)، وقد بداء هذه الحركة نشاطاتها بمعاداة القوميات الأخرى في المنطقة و من ضمنها الكورد، و منذ إلحاق القسري لجنوب كوردستان بالدولة العراقية المصطنعة الفتية، كان البعث ينظر إلى الشعب الكوردي و أرضه كجزء لا يتجزأ من الأمة العربية و الوطن العربي.

وقد بداء سياستهم المعادية للشعب الكوردي بشكل جلي منذ أن اعتلوا السلطة، وقد سلكوا عدة طرق لتنفيذ سياساتهم ضد الكورد، منها التهجير القسري والتعريب و تغير الهوية الكوردية و اتباع سياسة التطهير العرقي و الابداء الجماعية، و مع هذا رفع البعث العديد من الشعارات لتنفيذ سياساته، مثل وحدة التاريخ و وحدة المصير و الوطن... الخ لكي يفرضوا رسالتهم المتمثلة في (الرسالة الخالدة) للأمة العربية، لأنهم كانوا يظنون بأن العرب هم النخبة و الشعب السائد من الناحية الفكرية و القوى الذهنية، ولم يكن هذا سوى أسطورة جعل منها البعث منطلقا فكريا لنشاطاته، و العراق الديمقراطي كانت صلما آخر من أحلام البعث، لأننا لو نظرنا إلى تاريخ الشرق الأوسط القديم و الحديث لن نعثر على أي أثر لدولة باسم دولة العراق، لأن العراق بمكوناته القومية و الدينية و المذهبية

و بحدوده الحالية عبارة عن كيان مصطنع حديث المنشأ، لذا كانت مسألة صهر القوميات وجمعها في قالب مصطنع عبارة عن محض خيال.

لم يقف الكورد ساكنا أمام التغيرات الجارية في المنطقة، بل سلك درب النضال في سبيل نيل حقوقه الشرعية وقد ضحى من أجل مطالبه وقدم الكثير في سبيل حريته.

وقد كان أهمية الموضوع تكمن في جوهر الموضوع نفسه ألا وهي تحليل ذهنية البعث ونظراته للقوميات الأخرى في المنطقة و محاولاته لطمس هوية تلك القوميات في المنطقة، هذا بغض النظر عن عدم وجود أية دراسة مستقلة و مستفيضة لتحليل الفكر البعثي كفكرة منتشرة ومماثلة للفكر الفاشي و النازي وقد لعب دورا كبيرا وسجل سفرا دموما في تاريخ شعوب المنطقة.

وكان ديدننا في إجراء هذه الدراسة هي تعريف وتحليل فترة تاريخية مليئة بالكوارث و الويلات للشعب الكوردي ومط اللثام عن حزب سياسي كرس برامج عمله على حساب الشعوب الأخرى من اجل فرض (عرق عربي طاهر) كما يزعمون على الأقوام والأجناس الأخرى.

وقد قسمنا البحث على ثلاثة فصول كالآتي:

الفصل الأول: خصصنا هذا الفصل لدراسة نشوء الفكر البعثي وانتشاره وقد قسمناه إلى ثلاثة مباحث.

المبحث الأول: يتحدث هذا المبحث عن أوضاع العراق السياسية قبل تأسيس حزب البعث ويتطرق إلى تأسيس الدولة العراقية والتغيرات اللاحقة بشكل موجز.

المبحث الثاني: يتحدث عن نشوء الفكر البعثي وتأسيسه كحركة فكرية في أول الأمر ومن ثم كيفية انتشاره في العراق.

المبحث الثالث: أفردنا هذا المبحث للحديث عن أيديولوجية البعث وكيفية نموه وانتشاره، والثالث البعثي (وحدة، حرية، اشتراكية). أما الفصل الثاني فقد خصصناه لدراسة البعث والكورد ويتكون من ثلاثة مباحث:

المبحث الأول: يتحدث عن الكورد من المنظور البعثي وأيديولوجيا لبعث و وجهة نظر قياداته الشعب الكوردي.

المبحث الثاني: يتحدث عن البعث من المنظور الكوردي وقرأة الكورد للبعث وموقفهم السياسي تجاه البعث.

المبحث الثالث: يختص بدراسة وتحليل منظورين مختلفين، الكورد والبعث، والجهود المبذولة للتفاوض وينقسم بدوره إلى ثلاثة محاور. ١- يتحدث عن انقلاب عام ١٩٦٣ وكيفية وصول البعث إلى السلطة وعلاقاتهم مع الكورد.

٢- يتحدث عن انقلاب عام ١٩٦٨ و وصول البعث الى السلطة للمرة الثانية وبداية أخرى للعلاقة بين الكورد والبعث.

٣- يتحدث عن بدء المفاوضات من جديد وصولاً إلى عقد اتفاقية
١١/ آذار/ ١٩٧٠.

أما الفصل الثالث والآخر فقد خصصناه للحديث عن تنفيذ
سياسات البعث في كردستان وينقسم إلى ثلاث مباحث رئيسية:
المبحث الأول: يتحدث عن الحرية السياسية و حقوق الإنسان.
المبحث الثاني: خصص للحديث عن ثالوث سياسة البعث تجاه
الكورد ألا وهي (التعريب، التبعية، الترحيل).

المبحث الثالث: يتحدث عن سياسة حزب البعث الخارجية و أثر
الكورد في هذه السياسة، من أجل التعاون وعقد الاتفاقيات مع العالم
الخارجي للقضاء على الكورد و سحق الثورة الكوردية.

وقد استفدنا من الكثير من المصادر والمراجع التي نتحدث عن
حزب البعث ويمط اللثام عن جوانبه السلبية والايجابية...مثل:

- المصادر المؤلفة من قبل مفكريني و قياديي حزب البعث والتي
تبين وجهة نظر القوميين العرب، مثل (ميشيل عفلق، شبلي العيسمي،
فائز إسماعيل، اليأس فرح، صدام حسين...الخ).

- منشورات و أدبيات البعث، مثل برنامج ونظام الحزب الداخلي،
الكتب و الكتيبات التي تبين وجهات نظر البعثيين.

- مؤلفات والتحقيقات الصحفية التي أجريت من قبل الكتاب
والاجانب الذين زاروا كردستان واستقوا معلوماتهم من القيادات

الكوردية، مثل: (جوناثان راندل، كريس كوچيرا، گوینتهر ديشنهر،...الخ).

- هذا وبالإضافة إلى عدد آخر من الأشخاص الذين استقوا معلوماتهم من المؤسسات السرية و المخابراتية، أمثال (هنري كيسنجر...الخ).

-المصادر المؤلفة ن قبل القادة الكورد السياسيون والذين كانوا المشاركين الفعليين والمساهمين في الأحداث، مثل(جلال الطالباني، مسعود البرزاني).

-مذكرات عدد من الشخصيات البارزة في الأحداث، أمثال (نوشيروان مصطفى، فاتح رسول، طالب شبيب، عبد الستار طاهر شريف...الخ).

-مؤلفات بعض الكتاب الأكاديميين والمكتومة بأسلوب علمي رصين و ذا أهمية لكتابة البحوث التاريخية، مثل: (صلاح الخрсان، حامد محمود عيسى، منوچهر پارسادوست...الخ).

دەكۆمىنتەكان

- ۱- داواكارى رېگە پىدان بۇ چۈنە نىو پارتى بەس.
- ۲- داۋەت نامە پارتى بەس بۇ ئامادەبۈۈن لە يەكەمىن كۆنگرەى پارتدا.
- ۳- كارتى رېگە پىدان بۇ ئامادەبۈۈن لە يەكەمىن كۆنگرەدا.
- ۴- رېوشوئىنەكانى بەستنى يەكەمىن كۆنگرەى بەس.
- ۵- يەكەمىن بەيىاننامەى پارتى بەس كە بەنىۋى(احياء العربى) ەۋە بلۆكراۋەتەۋە بەنىۋىنىشانى(اهداف والغايات).
- ۶- بەيىاننامەى پارتى بەس سەبارەت بەبرىارەكانى كۆنگرەى يەكەم.
- ۷- يەكەمىن ژمارەى رۇژنامەى(البعث).
- ۸- رېگە پىدان سەبارەت بەيەكگرتنى ەردوۋ پارتى بەس و پارتى العربى الاشتراكى.
- ۹- بەيىاننامەى بەس لە سالىادى شۇرشى ۱۴ى تەمموزدا.
- ۱۰- بەيىاننامە يەكەمى شۇرشى ۸ى شوباتى ۱۹۶۳.
- ۱۱- بروسكەى پىرۇزبايى پارتى دىموكراتى كوردستان بۇ سەرانى كودەتاكەى ۱۹۶۳.

۱۲- بیرخه ره وه ییهك كه له لایه ن كورد ه وه پيشكهش به حكومه تی به عس كراوه له نیسانی ۱۹۶۳.

۱۳- داواكار ییه كانی نوینه رانی كورد ده رباره ی مافه نه ته وه ییه كانی گه لی ئورد.

۱۴- داواكار ییه كانی كورد كه پيشكهش به وه فدی به عس كراوه له كانی ماران له سه ره تای ۱۹۶۳.

۱۵- ريككه وتن نامه ی ۱۹۶۳.

۱۶- پرۆژهی لاهه ركه زی كه به عس له سالی ۱۹۶۳ دا خستویه تیه روو.

۱۷- به ییان نامه ی پارتی به عس سه باره ت به ده ست پيكر د نه وه ی بزاقی سه ر بازی له ۱۰ ی حوزه يرانی ۱۹۶۳.

۱۸- هه لویستی پارتی ديموكراتی كوردستان سه باره ت به كوده تای ۱۹۶۳.

۱۹- بروسكه ی راگرتنی شهر له لایه ن بارزانیه وه دوا كوده تاكه ی عبد السه لام عارف.

۲۰- یه كه م ريككه وتن نامه ی بارزانی له گه ل حكومه تی عبد السلام عارف.

۲۱- نامه ی عبد الرزاق نايف بو بارزانی سه باره ت به دوزینه وه ی ريگه چاره بو كيشه چاره سه ر نه كراوه كانی نیوان هه ردوولا.

۲۲- نامه ئەحمەد حەسەن بەکر بۆ بارزانی سەبارەت بە دۆزینەووی
رێگەچارەى ئاشتیانە بۆ کێشەکان.

۲۳- نامەى جەلال تالەبانى بۆ پارتى دیموکرات سەبارەت بەخستنه
رووی هەلۆیستى سۆڤیەت و چەند زانیارییهك له سەر
خۆنامادەکردنەکانى بەعس.

۲۴- نامەى بارزانی بۆ ئەلیكسى كۆسیگن سەبارەت بە کێشەى
كورد.

۲۵- نامەى بارزانی بۆ یەکیتى سۆڤیەت سەبارەت بە خستنه رووی
هەلۆیستى كورد.

۲۶- نامەى بارزانی بۆ سەدام حسین سەبارەت بە هەلسوکەوتەکانى
بەعس.

۲۷- نامەى جەلال تالەبانى بۆ بارزانی سەبارەت بە هەلۆیستى
یەکیتى سۆڤیەت بەرامبەر بە کورد.

۲۸- نامەى سەدام بۆ بارزانی سەبارەت بەرپوشوینی گفتوگۆکانى
نیوانیان وگەیشتن بە شیوهى ئۆتۆنۆمى.

۲۹- نامەى د. مەحمود عوسمان سەبارەت بە ئاگادارکردنەووی
سەرکردایەتى كورد لە پیلانگیریهكەى جەزائیر.

۳۰- نامەى سەدام بۆ پەنابەرانی كورد لە ئێران دواى هەرهسى
۱۹۷۵، لیپوردنى گشتى.

پاشکۆ

ده کۆمیتتی (١)

العهدة العمري
 منظمة قومية نضالية
 ١٣٥٩ هـ - ١٩٤٠ م

انزهرية واحدة
 نامة رسالة خالدة

طلب انتساب

الرقم	الفرع
العنوان الدائم	الاسم
العنوان المؤقت	المنطقة
الاشتراك الشهري	الولاية
بعد اطلاق على مبادي. الحزب ونظامه الداخلي اطلب قبولي في عداد اعضاءه.	
التوقيع	التاريخ

سهراوه:

ده کۆمیتتی (۲)

سه رچاوه:

www.baath-party.org/images/documents

دهكۆمىنتى رۇمارە (۳)

ھزب البعث العربى
الجنة التحضيرية المؤتمري

الاجتماع العام
لجنة عربية

وبعد ، فإن اللجنة التحضيرية المؤتمري حزب البعث العربي الاول ، بعد ان كانت
الضرورة الملحة والحاجة الملحة لعقد المؤتمر في اقرب وقت ، وحرصاً منها على معالجة
الحزب وتلبية لما تقتضيه مصلحة الامم من الوصول الى النتائج المتوخاه من عقد المؤتمر
وبعد ان درست كل الاحتمالات والعقوبات ، قررت ان يكون الموعد الحتمي للمؤتمر
في الايام الثلاثة التالية :

اليوم الاول : الجمعة في ٤ نيسان ١٩٤٧

اليوم الثاني : السبت في ٥ نيسان ١٩٤٧

اليوم الثالث : الاحد في ٦ نيسان ١٩٤٧ ويصادف يوم عطلة رسمية

لذا فان اللجنة التحضيرية تامل حضوركم الى دمشق في الموعد الميعودون تخاف
او ابطاء لكي يتمكن الحزب من ان يخطو هذه الخطوة الحاسمة في حياته .
هذا وان اللجنة التحضيرية ستعمل على ارسال برنامج اعمال المؤتمر ومكانه وكل
الاطلاعات المتعلقة به في الايام القليلة المقبلة .

وتتمنى انرا بول اخلص تحياتنا .

دمشق ٢٣ - ٤ - ١٣٦٦

١٦ - ٣ - ١٩٤٧

اللجنة التحضيرية

المؤتمري حزب البعث العربي

مواعيد المؤتمر

سرجانوه: فانز اسماعيل: بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤ - ١٩٥٠ ، ١٩٥٠ - ١٩٥٣)
١٩٥٣، ط١، دمشق، ١٩٩٧.

ده كۆمىنتى (۴)

مكتب البعث العربى

الجنة التحضيرية للمؤتمر

الجنة التحضيرية للمؤتمر

نظام المؤتمر

- يدور أعمال المؤتمر وتيسر وتختار قرار بالتسمية في الجلسة الاولى
- على المؤتمر ان يات في الايام اواردة في جدول الانعقاد في ايامات المحددة عامه وتتمتع رئيس المؤتمر وكافة الصلاحيات ليدبر النقاش وقته واما كل الذي يراه مناسبه فيكون هذه الحسابة .
- تعرض على التصويت اولاً المشاريع والتفاسير والقرارات المؤدية من اللجنة الثقافية الحسابة ، واذا لم تنل الاكثريه المعافاة تعرض مقترحات الاعضاء ، وعندئذ يعمل بالوافق او الذي نال الاكثريه النسبية .
- تشير سائر جلسات المؤتمر قانونية مهمها وضع عدد الحاسمين .
- يسمي أعضاء المؤتمر في اجلسه الاولى في اللجنة العامة ، والى سائر اجلسه في لجانها ومجلسات الانتخاب وعلى سائر المؤتمر تنظيمه وتنظيمه في لجانها العامة من الاعضاء واجام اليهم في كافة الامور المتعلقة بالمؤتمر .
- لا تعرض على التصويت سوى المقترحات الحسابة ، وليس ان يكون في هذه المقترحات اضافة حلوسا مكان المشاريع او المواد التي تقر بالقرار .
- يوقع رئيس المؤتمر واعضاء اللجنة الثلاثة على جدول المؤتمر .
- لا قبل الطعن بصدقه او وريده .

سدر جاوه:

دەكۆمىنتى ژمارە (۵)

المراف و غابات

1

حزب الشعب العربي هو حزب عربي يساري إسلامي، ينادي بالثأرية المسلحة على إسرائيل وانهزام تنظيمه واستباحته هو قد وجد له مكانه له فروغ في عالم الافكار الثورية، هو لا يملك السياسة العربية (جمهورية السياسة السورية) لا من وجهة نظر المصالح العربية.

[illegible]

لِيَكْتَفِ عَنْ عَقْرَبَةٍ وَيُثَبِّتَ شَخْصِيَّتَهُ عَلَى كُلِّ صَوْرَةٍ
تَمَثَّلُ بِهَا الْأَسَاسِيَّةُ الْمُصَحَّحَةُ .

البربري هو سكت اسمه العربي وعاش في الارض العربية
وتعلم في الحياة فيها وتحدثت رسده بالقوية العربية
والخلاط الخاص لغة العرب وتاريخهم الحميد في الماضي، وكانت
في شانه جوده وسعة معرفته الى ما يصل حقيق بها
لأصا، ولم يشتر في ولالة امة وفكرة اخذ في علم كانت
الاربعاء والجمعة من قبله *

بدرء من الاقليات القومية التي لا يمكن ان تدعى باليهودية العربية وتتمتع بصوت ثمانية شخصيات اثنين خاصة
تحدد حقوقنا وواجبنا بصوت ثمانية من الاخرين ووجوب
العرب و في ظل مشورة احياء حق للاربية في
كل حين ان تخرج من بين يديهم شيئا من ذلك ويظهر عليها
تشكيل مدارس وانشاء منظمات وصحف ناشئة و دعوة
لن توفيقا .

١٠ : لا تياتي في مجود نمرضا معي التي حكت الارض

سمرچاوه: فائز اسماعيل: بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤-١٩٥٠، ١٩٥٠-)

(١٩٥٣)، ط١، دمشق، ١٩٩٧.

دهكۆمىنتى (٦)

بيان عن مقررات مؤتمر (البعث العربي) الاول

فكرة عربية اشتراكية انقلابية — وعمل واحد شعبي نصالي

ارادة العرب هي ان يعيشوا احرارا في دولة واحدة وان يجدوا جميع الامم تتمتع مثلهم بالحرية .

كان المؤتمر الذي عقده حزب البعث العربي في الاسبوع الماضي حدثا بارزا في تاريخ الحركة العربية الناشئة في سوريا ومختلف اقطار العرب . فقد كان يضم جيلا واعيا من الشباب العربي الجديد . المؤمن بامه العظيمة وامكانيات شعبه الحى . والعامل على تحرير العرب لاداء رسالة خالدة للانسانية .

وقد بدأ المؤتمر بخطاب الانساح الذي استعرض حركة البعث العربي منذ نشأتها الاولى في ظروف صعبة قاسية . الى المرحلة الخطيرة التي هي فيها .

بيان سياسي : تم تلى مشروع بيان سياسي عن اوضاع البلاد العربية في هذه المرحلة النضالية المؤلمة من تاريخ الامة العربية . وساحت المؤتمرين في مسائل الامطار العربية التي هي في الواقع مشكلة واحدة ، لان الهدف الاول من وجود العرب السياسي هو صيانة مصلحة عربية واحدة ، تعبر نقطة البداية في كل خطوة يخطوها العرب في نضالهم السياسي للتحرر من الاستعمار ولانشاء كيان وطنى عربي حر واحد بين شعوب العالم .

وقد بحث المؤتمرين في الخطوات الاولى التي يمكن ان يخطوها العرب في سبيل حل مشكلتهم . وانتهوا الى اقرار بيان سياسي

سه رچاوه :

بىلىم ئىشلىرى - ئىشلىرى
تەرجىمە (۱۰۰) ۱
بىر قىسىم ئىشلىرى
قەدىمىي ۱۵ قەدىمىي

البعث

الاربعاء
۴ شەنبە ۱۳۸۵
۳ ئايرى ۱۹۶۶
قەدىمىي ۱ - قەدىمىي ئايرى

حتى عمال امير كا يؤيدون اليهود

نقابات العمال نمسكتون امير بيلان و نواب باو خال ۱۰۰ الف يهودي
بىر قىسىم ئىشلىرى - ئىشلىرى
تەرجىمە (۱۰۰) ۱
بىر قىسىم ئىشلىرى
قەدىمىي ۱۵ قەدىمىي

بنور البعث

قەدىمىي ئىشلىرى - ئىشلىرى
تەرجىمە (۱۰۰) ۱
بىر قىسىم ئىشلىرى
قەدىمىي ۱۵ قەدىمىي

أول عدد من جريدة البعث

في يوم الأربعاء الثالث من تموز عام 1946

صدر العدد الأول من صحيفة البعث وهي

صحيفة يومية سياسية ناطقة باسم حزب

البعث العربي الاشتراكي وتعد من أهم ومن

أقدم الصحف الصادرة في سورية والتي

لا زالت مستمرة في الصدور حتى الآن.

وفي يوم الأربعاء الثالث من تموز عام 1996

صاغت العهد الذهبي لهذه الصحيفة والتي

مضى على تأسيسها حاليا 55 عاما قضتها

حاملة راية النضال على الصعد المحلية

والعربية والدولية.

جميع المساعدات

ل فلسطين - تحرير زروا

بىر قىسىم ئىشلىرى - ئىشلىرى
تەرجىمە (۱۰۰) ۱
بىر قىسىم ئىشلىرى
قەدىمىي ۱۵ قەدىمىي

بىر قىسىم ئىشلىرى - ئىشلىرى
تەرجىمە (۱۰۰) ۱
بىر قىسىم ئىشلىرى
قەدىمىي ۱۵ قەدىمىي

سەرچاھ:

دەكۆمىنتى (۸)

المقدمة

الخزارة الكلدانية

وقت ۶۰۰/۶۰۰

1906-1907

الربيع : حول اندماج حزبين .

النسب، وثامنة حزب البعث العربي

برجى اعلاها ما اذا كنت في حين الاعطاء بدستور حزبك ، فاعلم
 انك على الجانب نفسه والحزب العربي الاشتراكي ونظامه الداخلي
 كما انكم كنتم قد سموا نظاما داخليا جديدا لاصحاب الحزبين ، كي
 يوزال الخلاف بين وللماء هذه العلاقة في اعطاء الاموال اللازمة
 بالنسبة للحزب التي قد حوزت انشاها لاصحاب حزبكم والحزب العربي الاشتراكي

١٠٠٠

... 31 ...

صالح حبيب - بالانصاره الى حاشيتهما ١/١٩٧٢ في ١٩/١٩٧٢

جائزته، وما - الاشارة الى كتابها ١٦٠٢/١ من ج ١١ ٢٠٠١

.....

تجارة الدرف انعام

الدولة العامة للشريعة والاسلام

ضمیمہ انٹرنیٹ ۱ جسامی

سہرچاوہ :

دهكۆمیتى (٩)

١٤ تموز ١٩٥٩ .

ذات رسالة خالدة

أمة عربية واحدة

في الذكرى الأولى لثورة ١٤ تموز

يحتفل اليوم شعبنا بأسره بالذكرى الأولى لثورتنا المظفرة ثورة الرابع عشر من تموز .. ففي مثل هذا اليوم من العام الماضي أنزل جيشنا ضربته الرائعة بأخطر حصن للاستعمار والرجعية في بلادنا العربية وقاد معركة الشعب في ثورة عبرت عن تطامه للحرية، وحققت له أهدافه في التحرر من حكم الظفیان الأسود الذي فرضته الرجعية الحاكمة الفاسدة وحطمت قيود الاستعمار الثقيلة التي كبلت عراقنا الحبيب زمناً طويلاً وزعزعت سيطرة الاستعمار التي فرضها عن طريق حلف بغداد وسائر الارتباطات والاتفاقيات الاستعمارية الأخرى، وضيمت على أعداء العرب احلامهم في عزل العراق عن الأمة العربية واستخدامه كنقطة انطلاق ووثب تهدد حركة التحرر العربي. ولذلك كان التفاف الشعب حول الجيش منذ اللحظة الأولى لقيام الثورة أروع تعبير عن الآمال العظيمة التي وضعها شعبنا في نوره المباركة وأقوى سلاح ساعد على نجاح الثورة وبث الرعب في نفوس أعدائها وسهل أمامها سبيل التقدم السريع .

وشعبنا إذ يستقبل ذكرى ثورته الجبارة ليتذكر بمرارة أيام الظلام والحقد والارهاب التي فرضتها زمرة الحكم المباد. يتذكر السجون والمتفلات .. بتذكر

سه رچاوه:

دەكۆمىنتى ژمارە (۱۱)

بروسکهای یارقی

به جی به جی کردن داخوازی به کانی گه له که مان
برایه تی کوردو عه ره ب پتو وه بنجینه ی کۆماره که مان نه چه سسی

- یو - سیادهتی سرهك كؤماري بهرڼز.
 - نه نجومهني نیشتمانی سرگردی شورش.
 - سیادهتی سرهك وزیرانی بهرڼز.
 - سیادهتی وزیري دهنوت فواد عارف ی بهرڼز.
 - سیادهتی وزیري گشتوګان بابه علی شیخ محمودی بهرڼز.

[illegible]

دەكۆمىنتى ژمارە (۱۲)

مذكوره قد ستالى حكومه البحث فى نيسان ١٩١٣ :-
ان كل مصلحه للاخوه الصربية الكريه وحريته على الرأيه التى تربتها الشديس الشقيقين ببعضهما
منذ فخر الاسلام لا يستطيع الا السحر . فو سبيله لادامه هذه الرأيه الاخويه وارساء التعاليم
بينهما على اسس قويه راسخه . وقد تأخر التاريخ تحلها ان اكمل دوره لئلا الاخوى بين
الشديس فى التى تقوم على اساس الاتحاد الاختيارى بينهما بعيدا عن الضم والدمج القسرى الذى يولد
عبر الزمن الا المشاكل والفتن والتنازعات . ولا يكون للاتحاد الاختيارى الاخرى مصلح الا ان
على اساس الاعتقاد بحقوق الامم المكونه له بتمايزها مما وتمكينها من ممارسة تلك الحقوق داخل كيان
العام ويدلنا واقع الدول الحديث على ان الحكم القومى الخاء الذى تمارسه القوميات للتأخيه هو اذ
مراقبتها السياسيه والاقتصاد والثقافه والاجتماعيه ضمن اطار الحكم الاتحادى العام خير ضمان كفى
بادامه الاتحاد الاختيارى بينهما بان يثبت جوار هذا الاتحاد واساسه على اساس
سويسرا ونيوسلوانيا ونيوسلوانيا والنمسا وهى اى الامم على اساس الاتحاد
لسلامه الحكم وكفى على لوحه الدوله . وقد بلى من واقع الاتحاد
نعمه قوميا الخدمه باختياره واتحاده بين الامم على اساس
الحال فى ألمانيا الاتحاد . وقد بلى من واقع الاتحاد
ال صيه المتقدمه للاخوه الصربيه

[illegible]

نفسه . . . زلتج بذله عبدا في الرواية الا خود التاريخيه بين الشمين البشري
والزدي راغستهم على اساس عتبه من الصداقه والنوضوح والله من وراء القصر .

١٩ الجمهورية العراقية دولة موحدة مؤلفة من قوميتين رئيسيتين العربية والكردية المتمتعين بحقوق متساوية، وقد عثرنا من ارادتها استناد الى حد تقرير الصغرى في الدية صفا .

٢) يتألف الدستور العراقي نموذجا لسياس تشريعية اعطى لجمهورية العراق ولرئيس الجمهورية والحكومة كما يعترف الدستور بتأميم الجهاز القوي المكون بخاصة الشعب الكردي لحقوقه القومية في الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية على مناطق كردستان.

تذكر الأمور التالية من مبادئ الحاسوب المركزي

١ - رسالة الجعدي - وريدي .

٢ - الشؤون الخارجية - رتقنمين : -

أ- الشمس، السحاب، القمر، النجوم .

ب- الصائدات والاتفاقيات الدولية .

• ٥ - في سنة ١٩٨١م

ب - اف ملان الحزب وعقد الضلع

٣ - الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية) .

١ - الخط : المسد دار النسخ

_____

16-1-

... ..

اسماء بنت ابی بکر

_____

Figure 1. Schematic representation of the experimental design. The subjects were divided into two groups: a control group and an experimental group. The control group received a standard treatment, while the experimental group received a treatment with a specific intervention. The results were then compared between the two groups.

[Faint handwritten notes]

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

1000

11

... ..

التنفيذى .

٤ - يقوم المجلس التنفيذى بمصارفه السلطة التنفيذية فى حدود الجهاز القومى الواردة فى الفقره الثانيه اعلاه ، وينفذ القوانين التى تصدرها الحكومه المركزيه بقدر علاقتها بكرديستان وله تعيين موافق اجيزه الاداره والدوائر الاخرى فى الخلقه ، ويكون مسؤولا امام المجلس التشريعى فى كافة اعماله .

٥ - ان ماليه الجهاز القومى لكرديستان وتتوزع على : .

- ١ - الموارد المحليه والراغب والرسوم التى تدفع داخل كردستان .
- ٢ - حصه كردستان بنسبه عدد سكانها الى عدد سكان العراق ، من واردات النفط ، والغاز ، والمعارات والموانىء ، والصايد ، والنبات الحكوميه والمكسده والبرق ، والبريد والتلفزيون على ان تخصص منها مبالغه : الرئيسيه والدفاع والاعماليه واصدار العملة واداره وزاره النفط والبرق والسكك الحديدية والتلفونات واداره السبايل بنسبه عدد سكانها الى سكان العراق ، ونفقات السكك الحديدية والبرق العامه بنسبه اول ، مساهمتها فى كردستان الى مساهمتها فى العراق العراق .

٣ - القروض الداخليه والقروض والمساهمات غير الحكوميه التى ستحصل عليها كردستان .

٤ - واردات التبغ والصايد والاعماليه .

٥ - تدبير كردستان مصادره يخدمه تعداد ، نسبه سكانها الى سكان العراق فى المخصصات والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

٦ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

٧ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

٨ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

٩ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

١٠ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

١١ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

١٢ - ايرادات الموانىء والمصاريف العامه والماليه ذات النفع العام .

لا تتجاوز أربع مئة شهر .

١٥ - في حالة تدها الجنسية العراقية الى عربة تنه. وثائق تماده المهاد ود فائر النفر وجوازات السفر على كون حاطها كردستانيا في الجمهورية العربية المتحدة اذا كان من مواطني كردستان وكرد ما اذا كان من اصل كوردى .

١٦ - عند تبدل العلم العراقي او شعار الدولة العراقية تضاف اليها علامة اشاره كرده .

سهرچساوه: پارتى ديموكراتى كوردستانى عراق: شۆرشى كوردستانى عراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٢/١٧، موخازه ده بيهكى
د محمود عوسمانه كه له په يمانگه كادي رانى پدك دا پيشكه شى كردووه و له نه شيعى مومنا ر حه بده رى ياريزاوه

ده‌کۆمیتتی ژماره (١٣)

پیشنیاره‌کانی وه‌فدی کورد که پیشکشی کرد به حکومتی عێراق ده‌بارهی مافه نه‌ته‌وايه‌تی یه‌کانی گه‌لی کورد

ئهو دلسۆز بێت بۆ برابری کوردو عەرب و هه‌ول بده‌ت بۆ به‌هێزکردنی په‌یوه‌ندی کوردو عەرب که له‌ به‌ره‌به‌یانی ئیسلامیته‌یه‌وه ئهو په‌یوه‌ندی یه‌هیه‌ پێویسته له‌ کاتی نیشکرده‌نا هیچ پێگایه‌که نه‌گه‌رنێت باشترین پێگه نه‌به‌یت بۆ ده‌وام کردنی ئهو برابریته‌یه‌وه جێگیرکردنی ژباړه له‌ نێوان ئهو دوو گه‌له‌دا له‌سه‌ر بنچینه‌یه‌کی به‌هێز.

پاشته‌ میژوویی یه‌کان بۆمان ده‌رنه‌خه‌ن که ته‌واوترین شیوه‌ی په‌یوه‌ندی برابری له‌ نێوان گه‌له‌دا ئه‌وه‌یه‌ که له‌سه‌ر بنچینه‌ی یه‌کیتی (اختیاری) له‌ به‌یانیاندا دامه‌زرایه‌ت و ده‌وری بێ له‌ هه‌ول‌دان بۆ توانده‌یه‌ی زۆره‌ ملی. که ئهم جۆره‌ توانده‌یه‌یه‌ به‌ درێژایی پوژگاړه‌ هیچ نه‌ه‌جایه‌کی نه‌بووه جگه له‌ په‌یدا کردنی گه‌روگرفت و ناسۆرو ناکۆکی. یه‌کیتی ئیختیاری برابره‌ مه‌عنایه‌کی مه‌زووعی نابێت نه‌گه‌ر بێتو له‌سه‌ر بنچینه‌ی دان پێشان به‌ مافی ئهو نه‌ته‌واندا پێک نه‌به‌ت که به‌یه‌که‌وه نه‌ژین بێتوو پێگه نه‌ده‌ات به‌ به‌جیه‌بنانی مافی ئهو نه‌ته‌وانه له‌ چوارچێوه‌ی قه‌باردی گشتی ئهو یه‌کیتی یه‌دا. ده‌وله‌ته‌ نوێ یه‌کان پیشانی نه‌ده‌ن که‌وا ئهو حوکمی نه‌ته‌وايه‌تی یه‌ تایبه‌تی یه‌ نه‌ته‌وه‌ بڕاکان پێکی نه‌هێنن بۆ به‌ریوه‌بردنی کاروباری سیاسی و نابووری و زانیاری و کۆمه‌ڵایه‌تی له‌ چوارچێوه‌ی حوکمی یه‌کیتی گشتیدا باشترین هۆیه‌ بۆ ده‌وام کردنی ئهو یه‌کیتی یه‌ ئیختیاری یه‌ له‌ نێوانیاندا. سه‌ره‌رای ئهمه‌ش ئهمه‌ جه‌وه‌ری یه‌کیتی یه‌که‌ خۆیه‌تی و ده‌ بنچینه‌ی بته‌وه‌یه‌تی. یه‌کیتی یه‌کانی سوێسراو یوگوسلافیا چیکوسلواکیا و هیندستان و نیجیریا نمونه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی که یه‌کیتی ئیختیاری زۆر باشه‌ و ده‌ بنچینه‌یه‌که‌ بۆ سه‌لامه‌تی حوکمه‌ و پاراستنی یه‌کیتی ده‌وله‌ت سویدی ئهم جۆره‌ یه‌کیتی یه‌ ئهمه‌نده‌ ناشکراو دیاره‌ که هه‌ندێک گه‌لی چوون یه‌کیش له‌ نه‌ته‌وايه‌تیدا کردوایه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی جوان بۆ حوکمی دیموکراتیان و په‌یوه‌ندییه‌کی راست و دکه‌و له‌ نه‌لمانای یه‌کیتی و ئیثاڵیا و به‌رازیل و ده‌ ولاته‌ یه‌گه‌رتووه‌دکانی نه‌ریکاندا ده‌رنه‌که‌وێت و ده‌ وده‌که‌و له‌ پێکه‌ینانی کۆماری عه‌ره‌بی یه‌گه‌رتووه‌دا ده‌رنه‌که‌وێت که له‌ میسرو سووریا و عێراق پێک ده‌یت.

به‌ پێی گه‌لیک به‌نگه‌ی میژوویی ده‌رنه‌که‌وێت که‌وا ئهو نه‌ته‌وانی یه‌که‌وه له‌ سایه‌ی ده‌وله‌ته‌ ئه‌ژین مافی نه‌ته‌وايه‌تی خۆیان به‌کار به‌نن له‌ پێی نه‌ه‌جومه‌نی تشریعی و ته‌نغیزی خۆیان وه‌ ته‌نا نه‌که‌ سه‌ر سوودی هه‌یه‌ له‌ پڕوی گونجاری یه‌وه له‌که‌ل یه‌کیتی ده‌وله‌ته‌دا به‌که‌و نه‌شبه‌یت به‌ هۆی به‌هێزکردن و به‌روهره‌ کردنی ئهو یه‌کیتی یه‌ش و نه‌به‌یت به‌ سه‌راوه‌ته‌ سه‌ر یه‌که‌وه به‌ستنی پارچه‌کانی ئهو ده‌وله‌ته‌ واره‌لاتیانی له‌که‌ل یه‌که‌. به‌ شه‌به‌یه‌کی نوته‌ به‌یه‌ر له‌سه‌ر پڕوایکی ئهو راستیانه‌ی که پیشکشیان کرد به‌مه‌موو باوه‌ریکه‌نه‌وه نه‌لیکنه‌وه نه‌لیکنه‌وه بڕیاره‌دانی حه‌کومه‌تی جهمووری له‌سه‌ر ئهم پڕۆژه‌یه‌مان به‌شدار یونیکه‌ له‌لایه‌ به‌یه‌ر به‌هێز ده‌سه‌نه‌وه ده‌رباره‌ی به‌هێزکردنی یه‌کیتی راسته‌قینه‌ی عێراق و به‌وه‌کری برابری عێراق و عه‌رب و ده‌ پاراستنی له‌ بی‌هێزی و که‌له‌به‌ر تێبوون له‌ ئاره‌وه‌ ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌. نه‌گه‌ر بێتوو حه‌کومه‌ت بڕیار له‌سه‌ر ئهم پڕۆژه‌یه‌ بده‌ت واته‌ی ئه‌وه‌یه‌ برابری کوردو عه‌رب نه‌یاریزی که له‌لایه‌ میژووه‌ده‌ بێی سێپه‌رداوه‌ و ده‌ حه‌کومه‌ت نه‌گاته‌ ئه‌و راده‌یه‌ی که ئهم به‌ره‌مه‌ به‌شکشی شاد و ده‌جیه‌ی سۆز و ده‌که‌و بۆشکرتی به‌رنامه‌ی راسته‌گیر پێگه‌ و ده‌ گه‌ردووه‌یه‌کی به‌یه‌ر.

هه‌واداریز که نه‌ه‌جومه‌نی سه‌ره‌که‌رايه‌تی شه‌پۆش که له‌ شه‌پۆشکرتی ده‌سه‌ر ده‌یه‌تی به‌یه‌سه‌فه‌وه به‌ره‌مه‌یه‌که‌وه هه‌له‌تۆله‌وه به‌وه‌فا بێت ده‌رباره‌ی ئهو به‌یه‌سه‌فه‌یه‌ که له‌ سه‌له‌به‌ سه‌ره‌که‌دکانی ناویانه‌ و ده‌مه‌ ده‌قیقه‌ش له‌وه‌دا نه‌به‌یت که مافی نه‌ته‌وايه‌تی یه‌کی ده‌یه‌ که به‌یه‌سه‌فه‌

ريزدوده مسير. گڏن ڪن يه ڪيڪ لهو ماڻهه مافي دواپڙڙ دانانه (حق تقرير المصير) لهنجومعنى سرڪر. ايئنو. شاپن له برباردانبا لهسهر نهم پروژيه وهفادار نهبيت بهرامهر بهو پهيمانهي داويتي و بهجي هيناني گرتوته نهستوي خوي سردهمنيكي سهارهت به پهيوهندي ميژوويي براهيتي كوردو عهره ب. . . . . لهو براهيتيه لهسهر بنچينهيهكي ناشكراو پاست وتن (الصراحة)

خوا ناگاداري مهبهسته.

په ڪدم

ڪڙماري غيراق دهولهتيكي يه ڪگرتوو بيت ڪه بيڪهايتبيت له دوو نهتهوه سرههكي بهڪه ڪه كوردو عهرههين وه مافي چونهيهكي بيان ههبيت وه نهم دوو نهتهويه نيرادهي خويان دهربريوه له پيڪه وه ژيانيان لهسهر بنچينهيه مافي دواپڙڙ دانان (حق تقرير المصير).

دووهم

دهستوري غيراقي چهند مادهيهكي تيا بيت بو ههينهتي تهشريعى بهرزي ڪومار وه سرههكي ڪومار وه حڪومهت. وه ههروهه دهستور جيهازي نهتهوايهتي پيڪ بخت دهربارهي بهجي هيناني مافي نهتهوايهتي كورد له كاروباري تهشريعى و تهنفيزي و قهزائيدا له ناوچهي كوردستان

سپينه

نهم كاروبارانهي خوارده له دهسه لاتي حڪومهتي مهرهكه زيدا بيت

۱- سرههويهتي دهولت

۲- كاروباري دهرهوه ڪه لهمانهي خوارده پيڪ ديت

۳- ۱- نوينهريتي سياسي و قونسولي تجاري

۴- ب- پهيمان بهستو و پيڪ كهوتني دووهي

۵- ج- ڪومهلي نهتهوه يه ڪگرتووهكان

۶- د- اعلان كردني شهرو وه بهستني ناشتي (صلح)

۱- بهرگري نيشتماني (هيزي زهميني و دهريايي و ناسماني)

۲- پاروهو سكه ليدان

كارو باري نهوت

۱- گوومرگ

۲- ميناو فروكهخانهي دووهي

۳- بروسكه و پوسته و تلهفون

۴- ريگهي شهمنهفهرو ريگهي گشتي سرههكي

۵- كاروباري جنسييه

۶- ريگخستني ميزانيهيهي گشتي دهولت

۷- بهرپوهبردني نيسنگهي راديؤ و تلهفيزيوني مهرهكهزي

۸- هيزي نهتوم

چاروم

١- گهل كورد ماڤي نه تهوايه تي خوي له ريگهي نه نجومه نيكي ته نفيزي يوه به كار بينيت كه له نجومه نيكي ته شريعي يوه هه لقولاييت. وه نهو نه نجومه نه ته شريعي به له لايهن دانيسشتواني كوردستانه وه به ريگهي دهنگداني نهيني و سهر به ست و راسته وخو هه لېږت

٢- نهو جيهازه نه تهوايه تي يهي له به ندي دووا باس كرا نه م جوړه كاروبارانهي خواردوي پسي بسپړدريت:-

(كاروباري ناوخو- الداخليه- دادگري- العدل- په روه روه و فيزبون. ته ندروستي. كشت وكال. توتن. شاره واني يه كان. كاروباري كومه لايه تي و نيشكردن. ناوه دان كورنه وه و هاوېنه هه واره كان) وه هر شتيكي تر كه په يوه ندي به به زكردنه وه ي رادهي خوځش گوزهراني و كومه لايه تي وگه شه كردني نابووري يوه هه يه وه نهو شتانه ش كه له دهسه لاتي حكومه تي نه كراون.

نه نجومه ني ته شريعي هه مو قانونيكي پيوست دابنيت دبراره ي. نهو دهسه لاته ني كه له دووم گريدا له سه روه باس مان كرد. وه نه نجومه ني ته شريعي سه روكي نه نجومه ني ته نفيزي هه لېږت و وه دهسه لاتي شي بيت كه باوه له نه دمانني نه نجومه ني ته نفيزي بسينيت.

٣- نه نجومه ني ته نفيزي له سنووري دهسه لاته كاني جيهازي نه تهوايه تي دا كه له دووم گريدا له سه روه باس مان كرد نه بي كاروبار به ريت به ريوه. وه نهو ياسا يانه ي نه نجومه ني ته شريعي دبريان نه كات نه بي نه نجومه ني ته نفيزي جيبه جيان بكات. وه هه روه ها نهو قانون و ياسا گشتي يانه ي كه حكومه تي م هر كه زي دبريان نه كات نه بي به پي نه نندازي په يوه نديان به كوردستانه وه نه نجومه ني ته نفيزي جيبه جيان بكات وه نه نجومه ني ته نفيزي فرمان به راني به ريوه ي (اداري) وه ي دائره كاني تر يش له ناوچه كي خويدا دابنيت و له هه مو كاروباري كيا به رامېر نه نجومه ني ته شريعي نې پرسراوبيت.

بينچم

ماليه ي جيهازي نه تهوايه تي ناوچه ي كوردستان پيك ديت له مانه :-

- ١- به روو بوو ساماني ناخو وه نهو باجو رده ستانه ي كه له كوردستاندا ودر نه كيرت
- ٢- به شي كوردستان به گويزي ژماردي دانيسشتواني له به راورد كردنا له گهل ژماردي دانيسشتواني عيراق له شتانه ي خواره وه

دهسته كوتي نهوت. گوسرك. تروك خانه. مينا. مه صر د فكاو و بديكي حكومي. ريكي شنه مه نه فر. روسكو پوسنه نهون و له مانه به شي به سړدي سړوكايه تي و به ركي و كاروباري دهر دوه يزره دهر كردن به ريو دبردي و وزارت ي نهوت و روسكو يوسنه و نه افرو به ريو دبردي مانگك به ريو دي به رو دي ژماردي دانيسشتواني كوردستان له گهل هي عيراقدا و ده سر د ف ريكي شنه مه نه فر و ريگاي كستي به نه نندازي دريژي نهو ريگايه له كوردستاندا له گهل به راورد كردنيان له گهل دريژي ريگاكان له عيراقدا نې هه لېږت.

٣- به شي كوردستان له يارمه تي و قه رزي دهر وه كه حكومت ودي شه ريت و له شه به شه به ر پي نې نهو نه نندازي يي ييشو بيت

٤- قه رزي ناوخو قه رزي يارمه تي بيچكه له مې سوپايي كه كوردستان ددستي هكه وي

٥- دهسته كوتي توتزو هاوېنه هه واري دانيسشتان

٦- به کوردی ژماره‌ی دانیشتوانی کوردستان له به‌راوردکردنی له‌گه‌ل دانیشتوانی عیراق کوردستان به‌جۆم هه‌ڵه‌ش دانیشت له‌ د هه‌زاوه‌کان و پرۆژه‌کان و هه‌و به‌ڕه‌وه‌ندی یانێ که سوودی گه‌شتی یان تێدا به‌

هه‌شتم

ناوچه‌ی کوردستان بریتی به‌ لیوای سلیمانی و کهرکووک و هه‌ولێر و هه‌و قه‌زاو ناحیه‌ی لیوای موصل و دیاله که ژۆربه‌یان کوردن.

هه‌نهم

یارێ ده‌ره‌ی سه‌رۆکی کۆماری عیراق کورد به‌ت و ده‌گه‌ل کوردستان هه‌لی به‌ژێرنه‌یه‌ به‌ ناگه‌یه‌ی که سه‌رۆکی کۆماری عیراق پێی هه‌ل هه‌به‌ژێردریت

هه‌شهم

ده‌ستووری جیهانی نه‌ته‌وا به‌تی ناوچه‌ی کوردستان مافی خوێنده‌واری و زانیاری (السقافی) وه‌ کۆمه‌له‌یه‌تی و نابووری وه‌ سه‌ربه‌ستی و دیموکراتی و دینی بو‌ هاو‌لاتی به‌ که‌م‌یه‌تی به‌کانی تورکمان و ناشووری و کلدان و نه‌رمه‌زو وه‌ ده‌سته‌ دینی به‌کان و ده‌گه‌زی به‌کانی تری تیا به‌ت له‌گه‌ل مسۆگه‌رکردنی چۆنه‌کی ته‌واو یان له‌ ماف و نه‌رک و پێویستیدا وه‌ک هاو‌لاتیانی نه‌ته‌وه‌ی کورد و عه‌ره‌ب وه‌ مافی نه‌وه‌یان هه‌به‌ت که‌له‌ نه‌جۆمه‌نی ته‌شریعی و ته‌نفیزی و ده‌جیه‌زه‌کانی تردا به‌ نێسه‌به‌تیکی عادیانه‌ نوێنه‌ریان هه‌به‌ت.

چه‌ند ماده‌یه‌کی گه‌شتی

١- گه‌ل کوردستان له‌ نه‌جۆمه‌نی نیشتمانی عیراقدا نوێنه‌ری هه‌به‌ت به‌ نه‌ندازه‌ی به‌راوردکردنی ژماره‌ی دانیشتوانی کوردستان له‌گه‌ل هه‌ عیراقدا.

٢- گه‌ل کوردستان ژماره‌ی به‌ نه‌ندازه‌ی به‌راوردکردنی ژماره‌ی دانیشتوانی کوردستان له‌گه‌ل هه‌ عیراقدا و هه‌زیرانی (٠) مه‌رکه‌زیدا.

٣- ژماره‌ی فهرمانبه‌رانی کورد به‌ وه‌زاره‌ته‌ مه‌رکه‌زه‌یه‌کاندا به‌پێی نه‌ندازه‌ی به‌راوردکردنی ژماره‌ی دانیشتوانی کوردستان له‌گه‌ل هه‌ عیراقدا به‌ت.

٤- له‌ جامه‌یی به‌غداد وه‌ دانیشتگا به‌رزه‌کانی عیراقدا ژماره‌ی قوتابیانی کوردستان به‌پێی نێسه‌به‌تی ژماره‌ی دانیشتوانی کوردستان له‌گه‌ل هه‌ عیراقدا پێک به‌ت.

(٥) یه‌کێک له‌ .. سه‌رۆکی نه‌رکانی سویا کورد به‌ت.

٦- سوپای عیراقی ناوی خۆی به‌یشت، وه‌ نه‌که‌ر هاو‌و ناوی کۆا به‌شی کوردی هه‌و سوپا به‌ ناو به‌رنیت (فیه‌له‌ی کوردستان) وه‌ نه‌م فیه‌له‌ که‌ کۆکردنه‌وه‌ی گه‌شت سه‌ربازان و نه‌فسه‌رانی خه‌لکی کوردستان که‌ له‌ سوپای عیراقیدا پێک به‌ت.

٧- پۆنه‌کانی کوردستان خه‌مه‌تی نا‌ له‌ کوردستاندا به‌کن وه‌ هه‌و نه‌فسه‌رو زانیانه‌ی که‌ له‌ سه‌ر سه‌سه‌تی نه‌ته‌وا به‌تیار ده‌رکراون به‌گه‌رینه‌وه‌ سوپای عیراقی بو‌ ناو نه‌به‌سه‌ی که‌نه‌ کوردستانا باره‌گای کرد وه‌

دەكۆمىنتى ژمارە (۱۴)

مطالب الاكبراد الى وفد ( ) :
في كاني ماران في هذاه مارت / ١٩٦٦ : -

١) الاعتراف بالحكم الذاتي للكرديستان العراق واعادة صورته الى الامم المتحدة ونشرها في الجرائد المحلية والجريدة الرسمية للدولة . والحكم بـ ١٠٠ مليون دولار ببرنامج اعمار بشري ان تشكل من نائب رئيس الجمهورية . ومجلس تشريعي . وتنفيذ وترتيب وزارات خارجيه والدفاع والمالية مركزية مرفعه . وتعيين نواب وزراء من الاكراد في هذه الوزارات .

٢) أن تكون اللغة الكردية لغة رسمية في كردستان وأن تكون الدراسة بها ، وأما المناهج التي يمكن استخدامها في تعليم اللغة الكردية ، فمنها ما هو قائم على المنهج الكلاسيكي الذي يركز على النحو والصرف والمorfology، ومنها ما يعتمد على المنهج الحديث الذي يركز على الفهم والتفاهة واستخدام اللغة في الحياة اليومية.

٣) ان تكون في الوزراء العراقيه عدد من وزراء الاكراد بالنسبه الي خوصهم ، وكذلك
الجنرال الوافي في الدستور، ينتخب الاكراد بالنسبه الي السكان

١) ان تكون ميزانية الحكومة المعدية غير رديستان مسن واردات مخارج البهارا والكسور والمهم
البلغ وحده من واردات القضاة باله يتوزع والاراد ، بحيث ان حرقيا البهارات المتقاسما في
شتر ((ذات التاني المقتدر)) .

د) تداخل: ترا الذرات را من انفرادی و متناهی ارتعاشها با هم که در مرکزیتها به هم می‌چسبند. و این چسبندگی
مقاومت الکتریکی و تدریجی در آن است (۱۱) و این چسبندگی را در این صورت می‌توان تحت شرایط خاص از جمله در صورت

(٦) سمعت المراءات التي يهيم بها القضاة الغربيين عن الثورة في مصر، واليهذا ما كانوا يتوقعون ان يكون

في مصر من اجل انه لا يمكن ان تكون هناك ثورة في مصر الا اذا كانت

$$u = \exp \left(\frac{1}{\alpha} \ln \left(\frac{1}{1 - \alpha} \right) \right) = \frac{1}{1 - \alpha} \quad \text{and} \quad \frac{1}{u} = \exp \left(\frac{1}{\alpha} \ln \left(\frac{1}{1 - \alpha} \right) \right) = \frac{1}{1 - \alpha} \quad \text{and} \quad \frac{1}{u} = \exp \left(\frac{1}{\alpha} \ln \left(\frac{1}{1 - \alpha} \right) \right) = \frac{1}{1 - \alpha}$$

سەرچاوه: بارتى ديموکراتى کوردستانى عىراق، شۆبىشى کوردستانى عىراق ۱۹۶۱، ۱۷، ۱۹۷۰، موخازەردىيەكى د. محمود عوسمانە که له بهيمانگەى کادىرانى يەک دا پىشکەشى کردووه و له ئەرشیفى مومناز حەيدەرى پارىزوا،

دەكۆمىنتى ژمارە (۱۵)

(1) اتفاقية ربيع عام ١٩٦٣ مع الوفد الشعبي في ٤ مارس / ١٩٦٣

- (١) الاعتراض بالعقود، التوسيع للشعب الكرد، على اساس الادارة الذاتية وادخال هذا الاعتراض الى الدستور الموقت فالدائم عند تشريعه وتوضيح طريقته تنفيذه من قبل لجنة مشتركة وتبدأ بالعمل فوراً .
- (٢) اعلان الصفو العام من كافة المشتركين او المصروفين عنهما او الذين لهم مسؤوليات في الخدمة الكردية والآخر سراج الخوفتين غـوروا .
- (٣) تاجير الجهاز الحكومي عن الذين اساءوا استعماله (استندام) صلاحيتهم في المناظرة
- المسائل :
- (٤) رفع الحظر المفروض على الاعتراف بالمساكنين في الثورة الكردية والبدء بدفع المبالغ المستحقة
- تفويض الى اصحابها بالاسرع وقت
- (٥) رسمية الحسابات اقتصاد عين كوردستان غـوروا .
- (٦) لاظهار حسن نية الحكومة ولذا لابد ان يتبادل الطرفان "نينة يرون بان عليها الهدء بسحب القضاة العسكرية الى شتاتها ولا يلزمه"

مه‌رچاوه: پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق، شۆرشێ کوردستانی عیراق ۱۹۶۱، ۱۷، ۳، ۱۹۷۰، موخاژه‌یه‌کی د محمود عوسمان که له پێمانگی کادیرانی بد دا بێشکه‌شی کردووه و له نهرشیفی مومعتاز هه‌یدهری پارێزراره‌،

دەكۆمىنتى ژمارە (۱۶)

مشروع اللامركزية للبحث اذيع في ١٠/٦/١٩٦٦

مقدمہ

يتألف الجهاز الإداري في المركز من الصحافة وتحت إشراف الحكومة بمرسوم جمهوري ويكون مسؤولاً تجاهها عن جميع الشؤون. ومن مجلس الصحافة الذي يتألف من أعضاء منتخبين بالاتفاق
المري المباشر وأعضاء منتخبين يتم اختيارهم من السلطة بمرسوم جمهوري. ومن مجلس التفتيش من
رؤساء الدوائر في مركز الصحافة. ويحق لأعضاء المجلس بقرار من مجلس الوزراء إما نائب الرئيس فيجلسه
أعضاء المجلس من بينهم ويختار مجلس الصحافة الذي يمارس سلطاته بتأني في الشؤون التالية :-

- ١ - القرية والتعليم .
- ٢ - الشؤون البلدية والقرية .
- ٣ - الشؤون العمرانية والسكان والمواثبات .
- ٤ - الشؤون الإدارية .
- ٥ - الشؤون المالية والتمويل .
- ٦ - الشؤون القانونية .
- ٧ - الشؤون الزراعية والري .

[illegible]

ڕۆڵەکانی گەل و ئاوات و ئامانجیان دەکات، نەمان و لەناوچوون و، هەرچەندە مستەفا بارزانی و
 دەستەودایەرەکی مافی نوێنەراییەتی هەموو کوردیان نییە و هەرچەندە بارزانییەکان لەو کۆمەڵانە بوون
 کە بەهەموو توانایەکیانەوە پشتیانپێیان لە حوکمە دیکتاتۆری و ئالەبارەکی قاسم کرد و پشتیان گرت
 لە کوشتارە خێناویەکاندا لە مووسڵ و کەرکوک و هەرچەندەش لایەمی شیوعییەکانی ناوچیان گرت
 لە سیاسەتە تەواکارییەکاندا، دژی گەل و ئاواتەکانی لە ئێزادی و دیموکراسی و گەشەکردنی نەتەوا بەتەوا
 و سەرەڕای ڕوون و ئاشکراییی پێناسەی دەرە بەکەتییان و گرتنەر وێستان بەنیمپیرانیان و کۆتەپەرستی و
 زانیانە و درۆناوەیی و تەوا نەکردن دەرەق هەر وڵاتیە کوردەکانی تر. باوەڕی حکومەتی شۆرش
 بەیەکەتیی چارەنووس کە عەرەب و کورد کۆ دەکاتەوێ لەوێ دەرکەوت کە نوێنەری کوردی بەشداریکرد لەو
 شانە دەستی و میلیلیانە لە وڵاتە عەرەبیەکان لە بانی کاروباری یەکەتیی عەرەب دوان و داوای کرد
 کورد زۆر نزیکی بن لە ڕووداو و نەجافی یەکەتیی یەگرتن لە نێوان میسر و سووریا و عێراقدا.

داوای ئەوەی حکومەتی شۆرش لە داواکاریی کورد ورد بوووە کە مستەفا بارزانی پێشکەشی کردبوو
 و، لەبەر ڕووبوونی بەپێستی نەجامدانی کاری خێرا و جیدیانه بۆ جێبەجێکردن و بەدەنگەوێچوونی
 داواکاریی کورد و وەدیهێنانی ئامانجەکانیان لە گەشەکردنی نەتەرەیی و بەشداریکردنی کوردەوییەکان لە
 حوکمی شۆرشگێڕاندا، نەجومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆرش لە ٩ ئاداری ١٩٦٣ بەیاننامە
 میژوورییەکی بەپێی دەکردنی میسەمی (لامرکزی)، داوای تێبەرینی تەنیا تاکە مانگێک بەسەر
 بەریابوونی شۆرشدا، دەرکرد، ئەکاتیکیدا کە مەترسیی زۆر لە هەموو لایەکەوە هەڕەشەیان لێ دەکرد،
 ئەوەبوو حکومەتی شۆرش پەنای کرد لە پێکەتانی لێژنەی دەستی و میلیلی بۆ نوێنەرە پێشکەشی
 (لامرکزی) و گەشتن بەبەتەرین داڕشتە بۆ ئەو مەسەلە. ئەو پێشکەشی کە لە لایەنی سیاسی تێبەرینی
 میسەمی لامرکزی نەدەکر.

بۆ ئەوەش، حکومەتی شۆرش بەخێرایی دەستی کرد بەچاوخساندەوێ بەیلانی نابووری بەو شێوەیە
 کە بکات بۆ دووبارە ئاوەدانکردنەوێ ئاچە کە گەشە لە نێوان جەماعەتی قاسم و جەماعەتی
 بارزانییەکان وێرانی کردبوو، بەو شێوەیە بەشێکی زۆر ڕۆژە بۆ ئاچەکانی باکور دەستەبەر بکات و
 گەشەکردنی نابووری لەو جەختی نیشتمانی ڕوونی سنن لە ئێزادی و ئاوەدانکردنەوێ بەو شێوەیە

پێشکەشی بکات

نەتەرە

شۆرش میلیلی بەیاننامە یەکەمی و لە دوو بەیاننامە نەجومەنی سەرکردایەتیەکی و لە
 ئەوەش قۆڵخێنەییەکاندا ڕوای خۆی ڕاگەیاند مەبارەت مەواوەتی کرد لە ئێزادی بەشداریکردنەکان لە
 ڕۆژی گەشەکردنی نەتەرەیی و پێشکەوتنەوێ لە عێراق و، حکومەتی نیشتمانی گەشەکردنەوێ
 بەپێشکەوتن و دۆستاییەوێ کاری کرد بۆ گەشت بەچارەسەرێکی نەتەرەیی خێرا بۆ ئەو گێڕگرفتنی

دهكۆمىنتى ژماره (١٨)

پارتى ديموكراتى كوردستان رؤنكردنه وهى سىياسه تى دواى قاسم وه ئوينىتى پارتيمان

مهكتهبى سىياسى

١٩٦٣ - ٢ - ١٥

مه قالاى بهرئى

هندهمان و پالىوراوان و لايهنگرانى پارتى ديموكراتى كوردستان
پيشمهركه قارهمانهكان

خهباتكهره نه بهمهكانى پڙگه پزگارى كوردو كوردستان

لهم كاته ميژووييه ناسكهدا كه له ژيانى گهل و نيشتمان و شورشه كه مانا تى نه بهرى به
پيوستى سهرشانى خومانى نه زانين كه نهه راستيانه لاي خواره و تان بخهينه پيش جاو بهى
هيچ ئى شاردنه وه پيچ و پهايهك.

١- هيچ گومانى نيدا نيه كه خهباتى لاسارانه چه كدارى توندو تالى پر فيداكارى و
قاره مانانه ئى ئيوه له ژىر ئالاى پارتى به پيشه وه كه تاندا هوى مه ره گه وه گرنگى ( ) بوونى
قه لاي زولم و زورى ديكتاتوريه تى (قاسم)ى خوئين پڙ بوو به نه ندازه بهكى وا كه ههر به تاقه
پالئيك ته قوروتنا بوو.

٢- وه كو نه زاننه وه كه مان كه ددستى له سهرو مالى خوى هه لگرتبو و نه ژن و منال و
دواوژنى خوى هاوشتبو و نه جهرگه شه پڙىكى، خوئينى به سامه وه هيچ دورمه نايه تيهكى
شه خسى نه له گهل ددسته و داندرى قاسم به بوو و ده پيچ بهكى له ئيوه له بهر هوى تايبه تى و
شه خسى نه پيوو به نيشانگاي هيرش و زورليكردنى نه ددسته و داندرى به هوى گه وه
گرنگى چنك هه لگرتنتان به رامبه به قاسم نه وه بوو كه نهو كابرا به دامه زرينه رو به رگرى
پڙمىكى دكتاتورى عهسكهرى بوو به پيچه وانه ئى ويستنو ددسكهوتى گهل به گتستى، گهل
عيراقى له هه مو مافه ديموكراتى به كانى خوى بى بهش كردبوو و نه هه مو نهو هيوايانه ئى
پوچو بى جى كردبوو كه به شورشى (١٤٠) ته موزى به وه بهستبوو و به ناگرو ئاستو به نديخانه
هوكمى وولاتى نه كرد و به رامبه به گهل كوردش به تايبه تى سىياسه تىكى دورمه نايه تى هه بوو به
مىازى له ناو بردن به نه وه كه مان و نه سهره وى ناوى پڙورى كوردستان و نه بۇ جبهه جيكردن
به نه دامه به كلاوى كه نه بوو به كارمىنانى پيسترى و درنده ترين ييلانى دورمه نايه تى به نه
جبهه نه زور ئاشكرا به كه خهباتى ئيمه به تى شه خسى قاسم نه بوو نه زى پڙمى قاسم بوو نهو
پڙمى به نيجر به ليرى و كو نه پڙمى به كلكى ئى و نه به كرت بويه لاپردى به مان به شىرتىكى
بجيه به ئى دانابو بۇ ددست خستنى ئامه به كانى گهلانى عه ره به و كوردو و ده ئى كه مائه تى به
براكانيان.

٣- جانيست دوى له ناو بردن قاسم و نه ماندى دىكتاتوريه ته كى له خويا گه وه ترين به نهو
ددرسه به هه مو به كسانى كه ته لاي پڙمى به كانى شه خسى خويان به تاقه سه رچاووى
هه موو چا كه و چالاكى گهل نه زانن و نه خويان به چاوساغى پڙى سه سه فرى شورش و
دروستكه ئى ميژوويى نه زانين نهه له ناو بردنه هه لىكى ميژوويى پيشكهش به كار به ده ستانى
پڙمى نوى عيراقى نهكا بۇ نه وى به و باردى دىكتاتوريه تى له به دگ و پيشه وه هه لىكى و نه

نیزامیکی دیموکراتی راسته قبنه‌ی وه‌های له جینگه دایم‌ن‌رینن که گه‌لی عیراق له‌سینه‌ریا به سه‌ریه‌ستی و سه‌ریه‌زی و دنیا‌یی و ناشتی بکه‌وینه خه‌بات له پیناوی زیانیکی خوش و پر کامه‌رانی دا وه گه‌لی کوردیش تیایا به مافه نه‌ته‌وایه‌تیه‌کانی خوی بگات وه برایشه‌تی و یه‌کگرنتی کوردو عه‌رب له‌سهر بناغه‌ی پته‌وی وه‌ک یه‌کی مافی نه‌ته‌وایه‌تی وه سه‌ریه‌ستی دیموکراتی (المساوات فی الحقوق القومیة والحریات الدیمقراطية) دوست بکریته‌وه به‌وچه‌شنه‌ی له‌ولآته‌کانی وه‌کو (سویسرا وه یوغسلاقی) دوست‌کراوه که‌وا له نه‌ته‌ویه‌ک زیاتر تیندا نه‌زی له‌گه‌ل به‌رچاوخستنی نه‌وه‌ی که بۆ چه‌سپاندنی یه‌کگرته‌وه‌که وه پته‌وتر کردنی برایشه‌تی یه‌که‌مان. پیوسته به‌رامبه‌ر به‌هه‌موو هه‌نگاوێک که گه‌لی عه‌ربه‌ی له عیراقدا ده‌ی هاویری به‌ره‌و جینه‌جیکردنی ئاواته نه‌ته‌وایه‌تی یه‌مه‌شروعه‌کانی خوی گه‌لی کوردیش ماوه‌ی بدریتی بۆ هاویشتنی نمو چه‌شنه هه‌نگاوانه

٤- له‌به‌ر تیشکی ئەم بیروباوهره (پارتی دیموکراتی کوردستان) وه‌کو پیشه‌ره‌وکی هوشیاری دلسۆز به‌جی گه‌یاندنی کاری نه‌بۆ رینکوت وه‌نه‌بۆ هیزه‌که‌ی به‌رامبه‌رمان وان ئی نه‌هینا که‌وته ده‌ستپیشخه‌ری هه‌ر به‌و نیازه‌ی که تا له‌توانادا بی ده‌ست خستنه داخوازیه‌کانی گه‌له‌که‌مان که‌م نه‌رک و که‌م نازارت بی.

له سه‌عات ١٢ پوژی ٨-٢-١٩٦٢ ئەم بروسکه‌یه‌ی لای خواره‌وی لیدا بۆ ماموستا بارزانی وه‌وینه‌شی درا به‌هه‌موو بکه‌کانی پیشمه‌رگه بۆ ئاگاداری.

وینه‌ی بروسکه‌که

ژماره - ١٠٦

پوژ - ١٩٦٢/٢/٨

سه‌عات - دوانزه

بۆ ماموستای به‌رپێژ مسته‌فا به‌رزانی

له مه‌کته‌بی سیاسیه‌وه

مه‌وقیفه قاره‌مانانه‌تان وه‌ک سه‌رۆکی پارتی یه‌ نه‌به‌ر که‌مان وه سه‌رکرده‌ی له‌شیکری شو: شگێری کوردستان به‌ عاملیکی نه‌ساسی نه‌زانین له هه‌لکه‌ندنی گۆری قاسمی خوین خوردا به‌ره‌نی نیمه هه‌تا هیزێ دوژمن نه‌هاوته‌وه سه‌ر خوی وه پینش نه‌وه‌ی حکومه‌تیک له به‌غدا جیگیر بیی وای به‌باش نه‌زان داوای جەك داناز و چۆل کردنی هه‌موو قه‌زاو ناحیه‌کانی کوردستانیان ئی بکه‌ین وه له‌و شوینانه‌دا که به‌بی زیانیکی زۆر چه‌کیان ئی وه‌رناگیری هه‌ر به‌ پێندرسی شوینه‌خان وازیان لینه‌نین وه نه‌گه‌ر نه‌یان کرد ئی‌یان نه‌وه‌ستین بۆ نه‌وه‌ی له‌م هه‌له که‌لک وه‌رگیرین بۆ زیاتر نزیک بوونه‌وه له ده‌ست خستنی ئامانه‌جه‌کانی کورد و کوردستان و گه‌لی عیراق هه‌روه‌ها به‌باشی نه‌زانین هه‌ول بدری بۆ ده‌ست به‌سه‌راگرنتی شاره‌کانی کوردستان. ئیت بۆ پیشه‌وه ..... به‌هه‌موو جوړیک چاوه‌پوانی نه‌مرتانین.

ته‌واو

وه له‌لایه‌کی تره‌وه نوینه‌ری کۆمیته‌ی ئاوه‌ندیمان له به‌غدا هه‌ر له‌م پوژده‌دا بروسکه‌یه‌کی بو نه‌جومه‌نی نیشتمانی سه‌رکرده‌ی شوپش لیدا به‌ هاوکاری سیده‌تی (فواد عارف) وه تیاب له‌گه‌ل ده‌ربیرینی خوشی داویان له کهریبه‌ده‌ستان کردبوو که هه‌نگاوی ئیجابی گورج و گۆل به‌اویرن بو

براندنه‌وهی خوێن پژان له كوردستاندا وه چاره‌كردنی مه‌سه‌له‌ی كورد به جوړیكی بربانه به‌دان
پیانانی مافه نه‌ته‌وابه‌تی یه‌كانی گه‌ل كورد وه حه‌قی به‌كاره‌ینانی شه‌م مافانه له‌شیوه‌ی (حوكمی
زاتی)دا له چوارچیوه‌ی كۆماری عێراقدا.

٥ - له‌بهر ئه‌وه‌ی كه‌پۆژی ١٩٦٣/٢/٩ مه‌كته‌بی سیاس‌ی هیج وه‌لامیكی وه‌رنه‌گرتوه نه‌
له‌حكومه‌ت وه نه‌ له‌مامۆستا به‌رزانی‌یه‌وه بروسكه‌یه‌كی لێدا بۆ سیاده‌تی (فواد عارف) وه
لپرسراوی به‌غدامان بۆ ئه‌وه‌ی له‌باره‌ی هه‌نگاوه‌كانی حكومه‌تی تازه‌وه پرسیاریان ئی‌كین.

شه‌مه وینه‌ی بروسكه‌یه‌

العدد / ١٠٨

التاریخ ١٩٦٣/٢/٩

من المكتب السياسي

الى سيادة فؤاد عارف

نرجو الاتصال بنا انتم والاخ صالح اليوسفي لاسكليا على ذبذبة (٤٩٠٠) مع المحطة
اللاسكلية المسماة ب(الجبل) و بالمورس ٨٠٠ وذلك في بداية الساعة اعتباراً من ١٤٠٠ الى ١٩٠٠
ومن الساعة ٢٠٠٠ الى ٢١٠٠

٦-كه هیج وه‌لامیكیان ده‌ستنه‌كه‌وت له رۆژی ٢١٠ ٩٦٣ دا بروسكه‌یه‌كمان راسته‌وخۆ نارد
بۆ سه‌ركۆ كۆمار وه ئه‌و شوێنه‌ی كاروباری رژیمی تازه دده‌بن به‌پێوه وه شه‌مه وینه‌كه‌یه‌تی.

الى سيادة رئيس الجمهورية العراقية المحترم

المجلس الوطني لقيادة الثورة الموقر

سيادة رئيس مجلس الوزراء المحترم

سيادة وزير الدولة فؤاد عارف المحترم

سيادة وزير الزراعة باباعلى الشيخ محمود المحترم

في هذه الساعة الحاسمة في تاريخ جمهوريتنا العراقية جمهورية العرب والاكراد إننا إذ نهنيء
شعبنا العظيم بعربه واكراده واقلياته النخاضية، بازاحة ديكتاتورية قاسم الاثيمة المملخة بدماء
شهادتنا الابرار نود ان نؤكد لكم باننا لم نكن في يوم من الايام طلاب حرب، بل كنا و مانزال طلاب
حق و ان انماكم الآن بعد ان وفقتم في ذلك معاقل الظلم والظنيل واحبا خطيرا ملحا، هو العمل على
حل مشكلة كردستان بصورة اخوية ديمقراطية صونا للأواصر الوثيقة بين شعبينا وحقنا بدماء
العربية والكردية العزيزة علينا جميعا . وعليه نرى ان اتحادكم الخطوات الايجابية الفورية بهذا
الخصوص امر يحضنه مصلحة الشعب العراقي بأسره وان كن نأخير في هذا العمل يكلف شعبينا
الكثير من الدماء والالام والجحود مما يتيح الفرص للمستعمرين والاعداء للنيل من جمهوريتنا.
فنناشدكم الاعلان عن إيقاف اطلاق النار و نهاء العمليات الحربية في كردستان بصورة رسمية
وفورية والإستعارة القوات العراقية المسلحة بالعودة الى ثكناتها المعتادة و اطلاق سراح جميع
الموقوفين والسجناء ليس نعرضوا للأضطهاد بتهمة الاشتراك بصورة مباشرة أو غير مباشرة في
ثورة شعبنا ضد ديكتاتورية قاسم وإعادة المبعدين والمنقولين والموظفين المنقولين من الاكراد الى
مناطقهم الأصلية . ونسأل الله ان يعيدكم الى دياركم و ان يعيدكم الى دياركم و ان يعيدكم الى دياركم
الوطنية و ان يعيدكم الى دياركم و ان يعيدكم الى دياركم و ان يعيدكم الى دياركم و ان يعيدكم الى دياركم

فما لبثت روح النخوة والسفوق بين أبناء الشعب العراقي ولتشبعت ركان دكتاتوريته الصنغرة.
لكنه لا يعلن فوراً وبصورة رسمية صريخة عن الاعتراف بحق الشعب الكردي عن التمتع بحقوقه
القومية، المتروكة في ظل حكمه ذاتي عسر، جمهورية عراقية. وإرسال وفد رسمي للتفاوض
بخصوص الاسس والتفاصيل لترسيخ الروابط الاخوية والنضالية بين الشعبين العربي والكردي
وأقامتها على قواعد مبنية من التعاون المتبادل الحر. مما يحقق التحرر والديمقراطية ويشكل
السبب الاوحد والاسلم لتحقيق الاماني القومية للجميع. ان الشعب العراقي وجيشه الباسل
وفصائل الانصار الوطنية الشجعان في كردستان وعوائلهم وذويهم وعوائل الشهداء والمكوبين
جميعاً متلهفون الى تحقيق هذه المطالب العادلة بأسرع وقت لتعود السلام والوئام الى ربوع عراقنا
العزیز.

المكتب السياسي
للحزب الديمقراطي الكردستاني
٩٦٣/٢/١٠

له مه‌کته‌بی سیاسی یه‌وه بو هه‌موو بنکه‌کانی ین شه‌رگه‌.

۲ - مہر ہینز کی میری بیہوشیت بہ نیازی زہ خیرہ ہینان یا بو بہ ہینز کردنی لہ شکر میری لہ کوردستاندا بنت و بخت بنوستہ لہ سہرتان بکہہ سستی بکن۔

۴ - به پی‌ئی توانا همول بدن بو گرتنی مه‌کزی ناحیه و قزاقان بو بهر به سترکردنی خرابه وه پاریزگاری نه‌نی و تاسایش همول بدن شه فرما تاشه به پی (اصطدام) پیک بیت هاوکاری له‌گه‌ل ریک‌خواه‌کانی بارتیمان بکن له همو وه شوینانه‌دا.

بۆۈيى ۱۹۶۲/۲/۱۱ بروسكە مان لە ھەموو بىنكەكان وەرگرت كەوا ئامادەن بۇ جىنبە جىنگردنى ھەموو ئەو فرماتەنى بىي پىل سىنگردى ۋە ئەنالىت لە ھەندى جىنگى وەكو كۆنە ھەتەب ھەرى

پنشمه‌رگه پيشه‌كى ده‌ستى به‌سەر شارەكاندا گرتبوو وە وەكو لەسەر چاوەكانى حكومت زانيمان
له هه‌موو شوێنێكەوه هێزى پيشمه‌رگه به‌رهو شارەكان ئەكشا.

له ١١-١٢/٢/١٩٦٣ دا نامەيه‌كمان وەرگرت تيا نووسرابوو كه‌وا سەرۆكى پارتمان بريارى
داوه شەڕ بوه‌ستينى هه‌تا ئاگادار كردينى تى ته‌قه نه‌كرى. مەكتەبى سياسيش لەسەر نه‌و
قه‌رمانه‌ ئه‌م بروسكه‌يه‌ى لێدا بۆ هه‌موو بنكه‌كانى پيشمه‌رگه (له‌شكرى شۆرشگيرى كوردستان).

بروسكه‌كه‌:

ژماره ١١٨

بۆژ ١١-١٢/٢/١٩٦٣

له مەكتەبى سياسى يه‌وه

بۆ هه‌موو بنكه‌كانى پيشمه‌رگه‌ى (له‌شكرى شۆرشگيرى كوردستان)
سلاوێكى شۆرشگيرانه

وا به‌دواى بروسكه‌ى ژماره‌ى ١١٢ بۆژى ١/٢/١٩٦٣ مان لەسەر بريارى سەركرده‌ى گشتى
شۆرشى كوردستان مامۆستا به‌رزانى پيوسته هه‌موو هێرش و په‌لاماردانىك بووه‌ستين جگه‌ له
ديفاع كردن هه‌تا ئاگادار كردينى تى.
نيتى بۆ پيشه‌وه.

له ١٢/٢/١٩٦٣ دا ئى پرسراوى به‌غدامان هه‌قال (صالح يوسفى) وە رئيس اول (كريم قه‌ردنى)
ئەم بروسكه‌يه‌ى خواره‌مان وەرگرت.

بروسكه‌كه‌

العدد / بلا

التاريخ / ١٢/٢/١٩٦٣

من السيد صالح اليوسفى. مسؤول الحزب الديمقراطي الكردستاني لمنطقة بغداد في كركوك
الى مقر قيادة الانصار الوطنية العام. مكرر المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني

وصلنا مع السيد لقمان ملا مصطفى اسارسي مقر قيادة الفرقة الثانية في كركوك بتاريخ ١٢
طريقنا الى قلعة نزة للاتصال بكم. تعطينا في كركوك بالتميز لرداءة. مسرعة الجوية. علمنا بوجود
جماعات مسلحة تقترب من القصبات والحدود وان قسما منهم دخلوا كويسنجق برجى منع اية
جماعة تقوم باي عمل استفزازي فيما كان نفورا بتركنا بسميرة عسكرية الى مقر الحامية فى
السليمانية لغرض الحركة نرحوا من طرفه تامين طرق المواصلات واعلانا نفورا وقيادة الفرقة
الثانية.

رئيس اول (كريم قه‌ردنى) (صالح عبدالله اليوسفى)

٧- پيش نه‌وى وەلانى هه‌قال صالح عبدالله يوسفى. وەكو كەريم قه‌ردنى بێرته‌ هه‌
بروسكه‌يه‌ى لاى خواره‌مان لێدا بۆ هه‌موو بنكه‌كانى پيشمه‌رگه‌.

ژماره ۱۲۲
بۆز ۱۹۶۳/۲/۱۳
بروسکە

لە مەكتەبی سیاسی یەو
بۆ ھەموو بنكەكانی پینشمەرگە

بە ئەمری سەرکردەى گشتى لەشكرى شۆرشگىزى كوردستان، پنیوستە بە ووردی پەپەرەى
ئەم فرمانانەى خوارەو بەكەن.

- ۱- پەلاماردان و تەقە كردن ئەوەستى لە حالەتى دفاە دا ئەبى ھەتا ناگادار كردنىكى تر.
- ۲- جگە لە پینشمەرگە (لەشكرى شۆرشگىزى كوردستان) نابى ھیچ دەستە یا كەسێك چەك
ھەلگیرى وەیا بە چەكەو بسووریتەو بەبى ئیزنى سەرکردەى پینشمەرگە.

تەواو

دواپەدواى ئەم بروسكەى سەرەو، وەلامى ھەقال صالح یوسفى وەك كەرىم قەرەنیش بەم
بروسكەى لای خوارەو درایەو.

العدد - بلا
التاریخ - ۱۹۶۳/۲/۱۳

من المكتب السياسي
الى سيادة الأخ صالح اليوسفي وسيادة الرئيس الأول (كريم قرني)

- ۱- اكدنا على الأوامر الصادرة بخصوص إيقاف التحركات وإطلاق النار إلا في حالة الدفاع
- ۲- اكدنا على منع حمل السلاح لغير المنتسبين الى الفصائل الأنصار الوطنية منعا باتا. لغرض
تأمين سفركم نرجو الاتصال بنا حال وصولكم مقر الحامية فى السليمانية بغية تبليغكم بالتعليمات
اللازمة.

تەواو

دواى ئەمە كە گەيشتە سلیمانى رى وشوینیان بۆ دانرا بۆ ئەوێ بەسەلامەتى بگەنە سەرۆكى
پارتیمان.

۷- وە بۆ ئەوێ لە كاتى گفتوگۆ كردن لەگەڵ حكومەتدا رەجاء بكرى مەكتەبى سیاسى
نامەىكى پێشكەش بە سەرۆكى پارتیمان كرد كە لە خوارەو ھەندىك لە ناوەرۆكەكەى
ئەخریتە بەرجا.

(ھەندىك لە ئاۋەپۇكى نامەكە)

بۇ مامۇستاي بەرپىز كاك مستەفا بەرزانى
بۇ ھەقلاڭنى بەرپىزى مەكتەبى سىياسى بەرپىز كۆمىتە ئاۋەندى

سلاۋىكى شۇرېشگېرانەى گېرم

لەم كاتە ناسكەى مىژۋى گەل و نىشتەمانەكەماندا بە پىۋىستى ئىزانىن ئەم راستىانەتان
بەخىنە پىش چاۋ لەبەر تىشكى بېرىدەكانى كۆپۈنەۋەى شەشەمىن كۆمىتە ئاۋەندى بە پىزەۋە
بىرۋاۋەرى پارتيان.

۱- لابرېنى عبدالكريم قاسمى خوين پىزە ھەلىكى باش ھەل ئەخات بۇ گىرانەۋەى ناشتى و
ناسايش بۇ كوردستان ۋە مەسئولىيەتى كەلك ۋەرگرتن لەم ھەلە لە پىش ئىمەدا ئەكەۋىتە سەر
شانى كار بەدەستانى ھكۈمەتى تازە.

۲- ئەۋ ھەنگاۋانەى ھەتا ئىستى ھاۋىشتۈۋمانە ئەگەر زىاتر نەبىن كەمتر نىن لەۋانەى كە
پىۋىست بوۋ ھەۋىزىڭ بۇ دەرخستنى ناشتى خۋازى و نىياز پاكى خۇمان بۇيە ئەبى لەمەۋلا
ھكۈمەت ھەنگاۋ ھەۋىزى بۇ نىزىك بوۋنەۋە.

۳- لە سەرئەسەرى كوردستاندا مەنەۋىيەتى كۆمەلەيتى خەلك لە ھەمۋو كاتىكى تر بەرزتەرە

۴- ەفۋەكانى ئەم دۋايىيەى قاسم پىزەكانىنى بەتۋاۋى پاك كوردۋتەۋە لە ھەمۋو ئەۋ
كەسانەى مەترسى ھەلەتەن ۋە خۇبەدەستەۋەدانى بى قەيدۋ شەرتيان ئى ئەكرا.

۵- پىروياگەندە و بىرۋاۋەرى ەەرەبايەتى توندۋ تىزى ھكۈمەتى تازە ھىزى مىللەتەكەمانى لە
ھەمۋو كاتىكى كە باشتەر لە دەۋرى ئالاي پارتىيە نەبەزەكەمان كۆكردۋتەۋە.

۶- ھىچ كەس نىيە كە ۋەرگرتنى (ھوكمى زاتى) بەشەرتى يەكەم دانەنى بۇ پىرانەۋەى شەپ.
پىۋىستە لە ھىچ زىۋىنىكا نەيەلەن خوينى برا شەمىدەكانىمان بە فېرۋ بىۋات و كۈشتۋ بىزىن و مال
ۋىرانى كوردو كوردستان ئەم جارەش بەھىچ دەرچىت تەجىرۋەى مىژۋى نەتەرەكەمان ۋەمى
گەلانى دۇنيا پىۋىست ئەكە لەسەرمان كە يەك جىار ھوشيارانە ۋە مەردانەۋ راست و پەۋان
بجولنەۋە بۇ ئەۋەى بىۋانەن كەلكى ئەۋا ئەم ھەلە مىژۋىيە ۋەرىگرتن ۋە باۋەرى ئەۋ كۆمەلە
خەلكەمان لە دەست ئەچى كەتا ئىستى ئامادەن لە پىشۋى ئامانەكانى شۇرېشەكەماندا تادە
دۇبۇى خوينباز بىزىن

۷- لىدانى شىۋىيەكان لەلەيەن ھكۈمەتەۋە مەۋتقى دەرۋەدە ئاۋەۋەى ئىمە بەھىزىتر ئەكات
ئەگەر جى ئىمە لەۋ دىنەشدا نىن كەھىچ ھاۋكارىيەكى خەباتىان لەكەلدا كەبەن بە بېچەۋانەى ئەۋە
كەلك لەم ھەلە ۋەرگرتەمان لاپەسەندە بۇ نەردى بەدەك خارەكى رىسۋاز ۋەرۋەرشىن كەبەن لەبەر
چاۋى مىللەتەكەمان

۸- مەرۋەكىلە قەسەى كاربەدەستانى ھكۈمەتى ئارە دەرەكەۋى يەكۇنى لەگەل مىسرد
يەكەم ئامانەى سىياسى ئەم شۇرېشەى كە ھەر بەتەنبا ئەم دۇستانە بۇ ئىمە زەدە نەكا ھەسەى
دۇرغەمان ئى كە ئەكاتەۋە كە يىگۈمان ئەۋانەن كەلكيان زۇر ئى ۋەرىگرتن

بەبەن ۋەرگرتنى (ھوكمى زاتى) ئاتۋانەن كەلكى لە دەستەۋە شۇرېشەكەمان ۋەرىگرتن
ئاتۋانەن ئەۋ ۋەدەى ئەيىدەن بەيلىنەت ۋە ئەۋ رىكەۋەنى كە لەگەل خۇبەشەشدا ئەمەستىن

چاکی جینہ جزی بکین وہ ناتوانین نو چک و لەشکرو دەستگاو دووکانە ئیستا هەمانە وە بە خوینزو فرمیسک بە ئارەقی ناوچەوان بۆمان پێکھاتووہ بیارنیزین وە ناتوانین دوا بۆژ نەک دوور تەنەت زۆر نزیکیش بو نو پیشمەرگە قارەمانانە تەمین بکەین کە ژیان و مردنی خۆیان و خێزانەکانیان تەسلیم شەرەفی پارتمان کردووہ، ئەمە جگە لەو مەترسیەکی کە ھەر شە لە سەر و مانی ھەندێ لە ئەندامە ھەرە ئازا و فیداکارەکانمان ئەکا کەوا لە پڕوی خەباتیانەوہ گەلی دوژمنی شەخسیان بۆ پەیدا بووہ.

١- حکومەتی تازە وادیارە لە بەعشی وە حەدەویەکان پێک ھاتووہ کە ئەمانە ھەردوو لایان رەئی ئاشکرا و معلومیان ھەیە بەرامبەر بە سەرۆکی پارتمان بە تاییبەتی و بەرامبەر پارٹیە کەمان بە گشتی وە رەئەیکەشیان ھیچ کاتێ دۆستانە نەبووہ لەگەڵ ئەو دشا کە ئەم چەشنە رەئەیی پارٹیەکی سیاسی بە پێی زووف ئەگۆری، بەلام دووربینی وای پیویست ئەکات لە سەرمان کە ھوشیارانە وە لە سەر خۆ لایان بچینە پیشەوہ وە ھەلۆستێکی وەکو ھینە کە ی سانی یەکەمی حوکمی قاسممان ئی پوو ئەداتوہ.

٢- لەگەڵ ئەم ھەموو قسانە ماندان و ھەزانی کە ئێمە لایەنگری ئاشتی و ئاسایش نین بە بێچەوانەوہ نیمەش وەکو ھەموو پۆلە دلسۆزەکانی کوردستان ھەز بە ئاشتی و ئاسایش ئەکەین بەلام ھەموو ئەزانین لەو ساوہ کە قاسم ئاشتی ئی شیواندووین وە گەلە کەمان بۆ پاراستنی خۆی وە دەست خستنی مافەکانی چەکی ھەلگرتووہ، بە ئاشتی و ئاسایشی پووت و قوووت نە ئامانجی پارتمان بووہ وە نەمی گەلە کەشمان، ئاشتی لەگەڵ دەست خستنی (حوکمی زاتی) ئەو پەڕی ئاواتمانە.

٣- لە ١٩٦٣/٤/٢٨ دا سکرێتری پارتمان بە ئاگاداری یەوہ لە سەر رەئی ھەقالاتی مەکتەبی سیاسی نامە یەکی بۆ سیادەتی (تاهری) نووسی و لە سەر داوا کردنی خۆی وە ئەم نامە یەکی بە ھەزی کاک (کریم قەرەنی) وە بۆ ئاردووہ، وە وێنە یان بۆتان ئارد بۆ کەلک ئی وەرگرتن.

کوردستان

١٩٦٣/٤/٢

اخی الکریم

تجیة خالصة:

بلغني الاخ حامل رسالتي عن رغبتك في رؤيتي وكأنه عبر عن رغبة مماثلة في قلبي تحول ويا للأسف الظروف القاهرة الى تحقيقها منذ امد ليس بقريب. لا ادري ماذا قيل لكم بصدد مقاومة شعبنا المسلحة واهدافها، ولا اعتقد انكم تصدقون فينا احوال من كذبنا اقاله فيكم و اعماله تجاهكم اننا كما تعلمون من ابناء الشعب الكردي المعترزين بقوميتهم و باحترامهم لجميع الامم والقوميات: فالشئ الذي احب ان اخبركم به هو اننا لسنا عشاق قلاقل كما ولسنا اعداء الجمهورية العراقية: فالخدمات التي قدمها شعبنا لتثبيت كيانها دليل كاف على ذلك لدي كل منصف شريف. فهذه الحركة قد فرضت علينا فرضا بعد ان رفض كل ما بذلناه من مساعي سلمية لاعادة الطمأنينة والاستقرار الى البلاد عن طريق تلبية مطالب شعبنا العادلة المقدمة الى الحكومة مراراً وتكراراً و بعد ان تعرض اخواننا الى السجن والابعاد واشد انواع الاضطهاد و مشاعرنا للامتهان والاذلال وامجادنا للسب والتحقير، وبلادنا لاجراءات تعسفية اتسمت بطابع الغدر والتفكيك والابادة الجماعية ولحرب فاقت بربريتها ووحشيتها كل ما تبنته حكومات العهد المباد ضد شعبنا الامر حتى راي كل شريف ذي ضمير حي من ابناء شعبنا من العار ان لا يتحرك و ان لا يناضل في سبيل الدفاع عن قوميته وكرامته وحرية، ولا يبغى شعبنا من وراء ثورته المسلحة هذه الانفصال عن الجمهورية العراقية كما يشيع الاعداء بل انه يكافح الظلم والظفیان في سبيل عراق ديمقراطي

مستقل اتحاد اخوي يضمن لشعبنا الكردي كيانه القومي الخاص وللشعبين المتآخين العربي والكردي كل ما يؤمن تطوير و تحقيق امانيهما القومية المشروعة باعتبارهما جزئين من امتين مجزئتي الاوصال، نقول اننا لا نرغب في الانفصال لا نقوله خوفاً او خداعاً بل عن قناعة وإخلاص وفي وقت نعرف فيه ان الاتحاد او الانفصال جزء من حق الشعب المعترف به في تقرير مصيره بنفسه له الخيار ان يستعمله عندما يشاء ونعرف ايضاً ان الاتحاد والوحدة التي لا تؤمن لجميع اطرافها الحد المعقول مما تصبو اليه من مصالح ومن اهداف و امانى مصيرها الانحلال و الانهيار عاجلاً و اجلاً.

أما قد تمادى الطاغية اللئيم في ظلمه ويريدها حرب ابادة، فما حيلة شعبنا المدافع عن حقه في الحياة الحرة الكريمة الا سبيل التحدي ويرد للمعتدي الأثيم الصاع صاعين وعلى هذا فإن المجاهدين في صفوف فصائل الانصار الوطنية في كردستان قد عاهدوا الله والشعب المضى في مقاومتهم المسلحة حتى النصر النهائي وان لا يلقوا بأسلحتهم الى ان يدكوا صرح الدكتاتورية و يقيموا مقامه نظاماً ديموقراطياً يؤمن للشعب العراقي بأسره الحرية والسلم والرفاد. و بصدد الدخول في مفاوضات لاعادة الاستقرار والسلم للشعب الكردي في ربوع كردستان هي ان تبدأ بخطوات إيجابية من جانب اخواننا العرب. وخشية الوقوع في مشاكل جديدة يصعب تحقيق شروط السلم والاستقرار. فإن شعبنا الكردي يرى من الضروري لقيام كل تفاهم صحيح و تفاوض مفيد الاعتراف سلفاً (بالحكم الذاتي) لاقليم كردستان و ان تقوم الحكومة الوطنية بأعلان ذلك في بياناتها الى الشعب العراقي وان تسند منصب الحاكم العام او رئيس وزراء الاقليم الى سيادة مصطفى البرزاني وتقبله حتى تأليف حكومة كردستان الذاتية.

ان هذه الشروط فضلاً عن كونه ضماناً ضد كل محاولات للتراجع فهو تنفيذ حقيقي للمادة الثالثة من الدستور العراقي ( ) اتحاد عراقي متين يؤمن للبلاد المتعة و السيادة و الحرية و الاستقلال التام و للشعب الديموقراطية و الحرية والعيش الرغيد.

من لا يقبته من اخوان يعتزمون الموافقة التحريرية على هذه النقطة شرطاً اساسياً للدخول في المفاوضات حول جميع التفاصيل بشأن الامور الأخرى التي هم على استعداد تام لبحثها مع الجهات المختصة اينما كان ولو انهم يفضلون كردستان لسهولة تنقلهم . وختاماً ارجو قبول فانك احتراماتي

المخلص
ابراهيم أحمد

١٤ - داوای جیبه جیکردنی شهو شمرتانه نهکین که له نامه کهی لای سهروهده! سکریتیژی یارتیمان داوای کردووه سهروهده ته نهیدی هه موو دیرینکی شهو بروسکبه نهکین که له پوژی ٢١٠ ١٩٦٣ د لیبراوو بی کاره ده دهستانی حکومتی تازه نتر نامه دهین بو هه موو فرمانیک مهکته بی سیاسی ١٩٦٣/٢.١٢ هه قالانی بعیز، نه مهیه به کورتی هه لوئستو بیروپاو هه نگاره کانی یارتیمان هه ته روژی ٢١٢ ١٩٦٣ هه امان هه به له شهو دواش بهیتا بهیتا له هه موو رور و به سه رهاتیک باخدار سن بکهین.

نیتر بو پیشه وه له ژینر نالای شه کاوه ی پارتی به نه به زده مان
٤ یا کوردستان ، یانه مان.

تنبیهی: ته نهیا بو ریزه کانی یارتیمان

هه کته بی سیاسی
١٩٦٣ ٢ ١٢

سه رچاووه: شارین هیرس به لنگه نامه. یارتی دیموکراتی کوردستان عراق له چهند به لنگه نامه به کی دیروو بییدا ١٩٥٨- ١٩٦٣، بهرگی بهکمه، ١ج، سلیمانی ٢٠٠٣

دەكۆمىنتى ژمارە (۲۰)

في البيان :-

1375/4/10

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بناءً على مقتضيات المصلحة العامة والاستجابة لاحتياجات الأكراد لما جاء في نداء صفاقى البارزاني ورفضه منا في إعادة الحياة الطبيعية الى الجزء الشمالي من وطننا الحبيب ورفع حد لمحاولات الاستعمار وازدابه وتضاعف دابر المستعبدين والمثبدين وحققا للنداء البريك ونشأ على ما تخلبه علينا مقلده الوعرين الصالحا قررنا بما يلي:

—————

١ - اقرار الحقوق القومية لاهواننا الاكراد ضمن الشعب العراقي في وحدة واحدة وشعبية
 زلية في الدستور المؤقت .

٢- الجائز صراحي الموتوين والمستجيزين والمذكورين بسبب حوادث الشمال، وأمدار الضوا النمام
ورفع الحجز عن الاموال الموقوفه وغير الموقوفه من الاشخاص الذين سبوا وان حجزت اموالهم .

٣ - اعاده الاداره المحليه الي المخابره الشاعليه .

١٠ - اعاده الموثقين والمستند

٥ - رفع القيود المفروضة على تدوير المواد الدوائية على اختلافها .

٦ - الشروع بإعداد تدمير الخطر الشامله جوا وزحلا، الممارسه المخططه لتفجير المنشآت التي تدمر تفجير ذلك دون التيقن بالاحتمال الزلزاليه الا شريطة ان تكونه في حدود القدر الممكن .

۷- تدوین احکامات الازلیه و الثبوتیه فیما یصلح من راءیه مدی دوکان و در سند بخان شمشیر

١- تتناول القواعد العامة المتعلقة بالسلوكيات التي يجب تجنبها في العمل.

الجدد له الدنيا السعيدة حيث راحوا في الحديقة العظيمة والحدائق الجميلة
الاستثمار والمساهمة في العلم والثقافة وإثراء النفس بالعلم والفكر
لنكون نحن في هذه الدنيا من الناس الذين هم في قمة الهرم

لعمري اني قد سمعت ان راجع راجع من راجع ان

م. ن. البخاري
ع. الرزاق
ع. النور

۵. محمود غوسمانه که له پدیمانگه‌ی کادیانی پدک داند پیښه‌کشی کړووه و له نږښتی مومتان خه‌دیر یارنژواوه

دهكۆمیتنی ژماره (٢١)

نامه‌ی عه‌بدوره‌زاق نايف بۆ بارزانی له ٢٠ تهمموزی ١٩٦٨

به‌غدا

٢٠ تهمموزی ١٩٦٨

براه مه‌لا مسته‌فا بارزانی به‌پرێز

سلاوَم هه‌یه و هه‌یوای تهن‌روستی و به‌ختیارستان بۆ ده‌خوازم

کۆرت‌یه‌که‌م به‌سالح یوسفی براسان راگه‌یان‌دوه له‌باره‌ی ئه‌و رێگه‌ تازانه‌ی پێش‌ه‌ویان ده‌که‌ین بۆ دۆزینه‌وه‌ی رێگه‌چاره‌یه‌کی له‌بار بۆ ئه‌و کێشه‌یه‌ی ئه‌وه‌ چهند سالێکه هه‌ر به‌چاره‌سه‌رنه‌کراوی ساوه‌ته‌وه.

بۆیه دلسۆزانه هه‌وام وایه گوی ئه‌ دێد و بۆچوون سگرین و هاوکاریمان بکه‌ن له‌ پێش‌اوێ و ده‌یه‌پێشانی به‌که‌تیی نێشتمانی و ئه‌وه‌ی که خێر و خوشگۆزه‌رانی بۆ گه‌لی عێراق تێدا‌یه به‌عاره‌ب و گوردوه.

له‌گه‌ڵ جوانترین سوباس و پێز و سلاوَم بۆ ئێوه و هه‌موو برایان، به‌تا‌یبه‌تیش کاک ئه‌دیس و مسمود و سوباسان ده‌که‌م

دلسۆزتان

عه‌بدوره‌زاق نايف

بهدار

٢٠ تهمموزی ١٩٦٨

الشيخ السيد محمد مصطفى الباء في المزم

تحياي ارحمهم اجمعين والصلاة والسلام

عليه السلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

والسلام والرحمة الواسعة والبركات العظيمة

عبدالله النافع

٢٢٦

سڵاو و مەسمود بارزانی: بارزانی و بڕوتەوێی رێگاڕێگەکانی کورد. ب. ٣. شۆڕشی ئازار ١٩٦١-١٩٧٥ هەولێر. ٢٠٠٠

دهكۆمىنتى ژماره (۲۳)

سامەي جەلال ناھەبانى

بەغدا

۱۹۷۲/۶/۲۲

برايانى خوشەويست و بەرز

سلاونكى گەرم

شادی و سەرکەوتتان بەناوات ئەخوازم

ساودەتيك لەمەوبەر نامەيتكم نووسى بۆتان بەهۆي كاك حەبىبەوه، بەلام چونكه خۆي هايبوو بۆ بەغدا
نامەكەم بۆ گەرايەوه. وا ئەم جاره بەكوردی بۆتان ئەنوسمەوه. كە گەيشتمە بەغدا بەگەرمى لەلاين
حكومەت و شيعوى و پرووسەو پيشوازي كرام نوێهراڻى هەر سێ لايان هاڻه لام. هەرچەندە لەههههه
قەسەن جابوو بەلاە نامەجەبان بەك بۆو. ئەويش برىنى بوو لە هاڻاڻان بۆ ئەوهي بەكەسەكەمان
تيك دەبەوه و حزبىكى تەقەدومى كوردی دروسب بەكەبن. بۆ دروستكردنى (مغريات) و (منجعات)
و (وعودى) ژۆر هەبوو. هەر لە تەنييد و پشتوانىبەوه تا سەر حوكمى زاتى.

من شيعوى و پوسەكانم هان دا بۆ ئەوهي دەست لە بارزانی بەرنەدەن و وفديك بنيرن بۆ لای كە
دەسلاتی تەواوێ هەبێت وە (ضمانات) بدا بەبارزانی كە معاهەدەي پرووس و عێراق ژدی كورد نەيه وە
حوكمى زاتى بديرت بەكورد بەكەركۆكەوه وە پارمەتى مالى بارزانی بەدەن. لەسەر داواي عامر عەبدوللا
بەو مەعنايە نامەيتكم بۆ كاك عەزىز محەمەد بەكوردی نووسى كە لە موسكۆيە. پاشان بېستەوه كە
كراوه بەعەرەبى و بەپرووسكە سەفارت ناردوويەتى بۆ موسكۆ بۆ پرووس ژۆرم قەسەكرد وە هەرلەم دا
تەيان پەگەيێم كە بارزانی دۆستيانە و دۆستايەتيان لەكەلى (لەكەل كورد) مايەي قووەتە بۆيان لە
عێراقدا وە ئەمەش سەبەبى هەقيقي نيزىكى حوكمى بەغدايە لتيانەوه. بۆيە هەق سبە بارزانی بەردەن.
(۱) حكومەت و پرووس و شيعوى نيازبان دروستكردنى (تەجموعيتكە) درمى بارزانی بەناوى (حزب)
يان (كۆمەل) يان هەر شتىكى تەوهە بێت.

(۲) دكتۆر مراد هاڻه لام داواي لى كردم كە حزبىك دروسن بەكەم و پرووس و شيعوى پارمەتيم بەدەن.
حكومەتيش حوكمى زاتيمان بناتى بەكەركۆكەوه. چونكە حازونين كەركوك بەدەن بارزانی. وە
گونى پرووس و حكومەت و شيعوى پارمەتيت ئەدەن وە ژۆر كەس هەيه نامادەن لەكەلت بن لەناو

پارێس و لە دەرەوێى پارێس

۳۱. حەمەد ئەمەد هەلە كوردی مە. نيل وەك هەمەزە ئەمەدوللا. ئەمەد، حەمەو، سەلح حەيدەرى، ئە

خوځيان په تفرقه دومي نمرزان و عدلاقه يان په کاک دارا توفينه وه هديه، زورچار هاتنه لام و چوومه لايان. داواي حزبتيکي کوردي بن ترجمه موغنيکي کوردي تفرقه دومي نه کهن که داخلي جهميه بيت. من بوه شرح کردن که نهمه فاسيله چونکه تجربه ي نيمه هديه. له وهرامدا گوتيان به ۳ شهرت ناحيغ نه بيت که برتين له:

۱- پشتيواني وروس بوي - گوتيان نه بيت.

ب- پشتيواني حزبتي ميوغي و پارتی شورشگيري پيشور گوتيان نهمه ش پنيوسنه بيته دي.

ج- حکومت حوکمي ذاتي بدات پتي - گوتيان نه بيت.

لام وايه نهم فکريه له داهاتودا ته تحقيق نه کريت به يارمه تبي شيوعی و روس و بدعث.

(۴) سهدام ناردی به ستين من و فوناد عارف. له ديتنه که دا باسي کرد که نوان حازرن يو هممو شتيک که نيمه داواي بکمين. کاک فوناد باسي (اشراري) دوری بارزاني کرد و گوتي نهم وفود بنيرنه سر بارزاني يو نه ودي ريگهي راست بگريت. من له نه و نه وده دسستم پي کرد. پاش پيروزيابي ههنگوي تدميم گوت سرکه ورتي به ننده به چاره سرکه ورتي مسمله ي کورده وده، نه ویش بي بارزاني ناييت.

پيشنيهادم کرد که خوي بچيت يو لاي. گوتي من ناماددم نامه بنووسم و بارزاني ردي له سرم خراب بوه. گوتي له هممو شتيکي من به شويپه يه. ته ناهت که دهمانه مان پتيک گوريپه وه هر تووړه بويو.

من پيشنيهادم کرد که وفديک دهسه لاتدار بيت به سر وکايه تبي عبدو خالقي بچيت يو لاي بارزاني بدو شويپه يي نوانی هممو شتيک بپريته وده. نهم وده دهسه لاني حوکمي ذاتي و هممو شتيکي هدينب. پيش چووني گيرار دکاني پرتي به درين و محي و سر وک حاشه کان له شه قرد سحج کرتنه وده. عويده بچيت يو خارجي عيراق تعريبي که رکوک رابکريت. له وهرامدا سهدام گوتي نيمه با هرستيکمان دانشينه وده، به (نه که رييت) چي قهرار درا بيکمين، منيش له (اکثريت) ترسام. وتي با چاکتر بيري لي بيکينه وده و بوي دانشينه وده.

۵. حکومت لاني وايه که حناحيکي تفرقه دومي هديه له پرييدا برتين له نوري شادييس، صالح يرستي، دارا توفيق، عزيز عه قراوي، هاشم عه قراوي، هلا نيسماعيل، نه مانه نامادمن له کاتي پنيوسنه دزي حماحي به ميني پاري بويوس.

دويش هر له و باوړه يه، هوليان دا من له کهل نهم جدناحه به که خن وده يو مستقبيل پيکه وده.

ب.

۶. حکومت هر خبريکي خه لک کرين و تاخم دروست کړدنه زور باره سهرف نه کهن. به حسان. خوځيان زوربان کړيو. وده زور که سيان هديه. به لاي منه وده نيري درو په. به لام له نار پارتدا حاکم.

هديه

برایای فوشه ویت و به ریز

سید و یکی گزم

شاد و به که دستانت به ثاوت نه فزایم

عاده بیک له و به نام یکم نوسین بوتان به هوی ملک در سیه ده به لام بونک
عوی هاشم به به خدا نامه کم بوگه رایده ده . و اسم جابر به کوردی بوتان نه نوسیده
که نه یسقه به خدا به گرمی له لایین حکومت و شیعی و در سه ده پیشه و از کرام
نوبه دانی له و سنی لایان به فائده لام . له رجه نده له به یمن قسایان به کیا بود
برلام شامانجیان یک بود . نه دین بریت بود له هاندانهاان بو نه ده ی
به یکم قی به که مات تعلیق ده بینه ده و هندیکی تقدس کوردی در دست به ی
بود دست کندی (مغنیات) و (مشجعات) و (وحدوی) و (وحدوی) نه بود
له به شاییده و به شتیرا خیم ده شاسر هکلی نای .

من شیمی و به که نام لغات را بو نه یں ده ست له برای به برای
و ده فلیک بنیرت بولار که و به لای نه و اوس به بیت ده به ماناس
به به باز برای که معالده ی ررس و عراق عندی کوردی نه ده هکلی
زاتی به بیت به کورد به که مکرده ده و به یامه کی عالی بارزانی به یں
له به را و اوس ی سر مکه به به و معنایه نامه یکم بو ملک عکس
سه به کوردی نوسین که له و سکو به . یا شاسر به به ده
که که اره به به نه ی و به به رسک سه خایه نامه دوی به بو ملک
به به رس زرم نه کورد ده هکلی را قی یا به بکه بینم که با برای
در ستیان و در ستیان نه که یی له نه که ل کوردی سایه به به نه
یویا به نه عراقه ده نه به شس سه نه ی حقیقی نریکی هکلی
به به نه یی یا نه ده به به هکلی نه به با نه ای به به نه یں .

حکومت در دین و شیعیان نیز با هم در دست گردانی (تجمعیکه) دین با دین
به تار و معذب) یا به (کودک) یا به (نادر) - تکیه کرده و به بیت

(۵) دکتور سواد هاشم لام را دانی می کردم که از مدتی دور است بگویم و در دین و
شیعیان یا به شیعیان می بود . حکومت شیعیان در کمال ایمان به دین که هر کس که در
پادشاه حاکم به نین که هر کس که در دین با دین . و به گیتی در دین و
حکومت و شیعیان یا به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

(۶) به ما می شنید که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

۱ - پیشروانی در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
۲ - پیشروانی در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
گوشتی که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

۳ - حکومت را دانی با دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

لام وایه که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
شیعیان و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

(۷) مدام ناردی به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
با شیعیان (دانشمندان) در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
به دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

به دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
به دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان
به دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان که در دین و به شیعیان

پیشنیارم کرد که خودی چیست بولاس . گوئی من شمارم نامم بدو هم و
 با بازی روی لب سرم نه پای بود . گوئی که ده دو ششکی من به شوی به می
 نه نماند که ده مانجه دانه بیاید گوئی و در کور کور بود
 به پیشنیارم کرد که ده نزدیک ده سر لا تدار بیت به سر د کایه کب
 عبه الخالق چیست بولاس با بازی به و شش من بتوانی نه دو ششکی
 بر نیته ده . شوم و دوزخ ده لای و کما زای و ده دو ششکی نه بیت
 پس ای پوی گیاره کانی پارتی به در دین و محی و سر د لاجانه کاس
 لاله قه به به گر نیله ده . عجبیه چیست بو غار حق عراق . تقریبی
 که کردون را بگریست . لاله را در ا تسمم گوئی نه با نه در ستم
 را نشینده ده . به (اکثریت) پس قمار در ا بیکیه است و من
 به (اکثریت) تو سام . و دوی با آکت بیری لی بکینه و دو بوی
 را نشینده ده .

- (۵) حکومت لاس وایه که جناهیکی تقدیر دهیه له پارتی را بر بنشین له
 تقدیر شادین و صالح بیرونی ، دارا تو نیت با عزیزه قه اوسا ، هاکم
 مته اوی ، مده اسی میل ، نه مانه شمارم له کانی به بیست
 دشم جناها یمنی پارتی بوه استن .
 رویشی لدر له و باره ره به . لدر بیان را که من له گل شم
 جناها به کنت ده بو ستق بیکیه ده .
- (۶) حکومت لدر له یکی فذلک کریں . تا قتم دور ست کردند . زور
 باره سهرق نه گمت . به عسای عویان شور یان کر بوه .
 وه زور که سیات لظه یه . به لاس فته ده سینه یک
 زور دیه . به لاس له نادر پارتی را نه لکیان لدر به .

[illegible]

دەكۆمىنتى ژمارە (۲۴)

ئامەدى بارزانى بۇ ئەلىكىسى كۆسىگىن

سەرۆك ۋەزىرائى يەكەتىي سۆڭىيەت

ھاورپى ئازىز ئەلىكىسى كۆسىگىن - ى بەرپىز

سەرۆكى ئەنجوومەنى ۋەزىرائى يەكەتىي كۆمارە سۆشالېستەكانى سۆڭىيەت
سلۆيىكى گەرم.

مايەى دلخۆشېيە كە ھەلى سەردانە پەرخشەكەتان بۇ عىراقى ولاتمان بىقۇزمەۋە بۇ ئەۋدى جۈانتىرىن
بەختىراتىن بىكەم ۋە ھىۋى مائەۋىيەكى خۇش ۋە تەتەن لە ولاتەكەماندا بۇ دىخۋازم، بەۋ ھىۋايەى كە
سەردانەكەتان بەشدارىيەكى كاراي لە بەرپەندانى يىۋەندىي ئەۋ ھەۋكارى ۋە دۇستايەتېيەى لە نىۋان
حكۈومەتە بەرپەزەكەتان ۋە حكۈومەتى كۆمارى عىراقدا ۋە ئە نىۋان گەلانى مەزنى يەكەتىي سۆڭىيەت ۋە لە
نىۋان گەلى عىراقماندا ھەيە بەشارەپ ۋە كورد ۋە كەمابەتېيە براكانى ۋە زۆر ئاۋاتەخۋاز بوۋە، كە تەرەفى
پىشۋازىتام لە بەغدا پى بىپايە، بەلە ۋە رودخى سىمىي ئالەبار پىي لە نىۋان مەن ۋە ۋەدېھىننى ئەۋ
ئاۋاتەدا گرت.

ھاورپى ئازىز... بەپىتىستى سەرشاى ھۆمى دەۋالە كە بۆنەى سەردانتان بۇ عىراق بەھەل بىزام تانە
ھەننى لايەنى جىياھى ئەۋ پىۋەندىيە ئاگ داتار بىكەمەۋە كە ئە نىۋان حىبى نىمە ۋە نىۋان گەلى
كوردمان لەلايەك ۋە لە نىۋان حىبى بەغىسى سۆشالېستى عارەپ ۋە حكۈومەتى عىراقدا لەلايەكى ترەۋە
ھەيە، چۈنكە مەن پىرواى تەۋاۋم ھەيە كە ئەم باپەتە يەككىك دەپىت ئەۋ خالانەى لە مەۋدى ئەۋ گىتوگۇيە
لە نىۋان شاندى عىراق ۋە سۆڭىيەتدا لە بەغدا باس دەگىرىت، لەبەر ئەۋ بايەخە تايەتېيەى ئەم مەسەلە
زىندوۋە لەم بارودۇخەدا ھەيەتى، لەكاتىكدا كە ھەۋل ۋە تەقەلانى ھەندى ئاۋەندى بەرفراۋانى ھىزى
جىياھى لە ئاۋەۋە ۋە دەرەۋەدا بۇ بەرەۋە تەنگرە بىردىنى بارودۇخەكە لە عىراق ۋە كارگىردن ئەۋ رىتگەيەۋە بۇ
پىۋەندىنى ئەۋ دەسلەتەى نىستە لە بەغدا ھەيە، ئاۋ دەسپىنى ۋە گومانىش ئەۋەدا نىيە كە پىۋە
ئەگادارىيەكى تەۋاتان ھەيە لە بارى قەبارە ۋە ھىزى ئەۋ ئاۋەندە، كە پىتگىرمان زۆرىش ۋە، مەن
چارەسەركىردىنى ئەم مەسەلەيە جى دەھىتەم بۇرپىيى نىۋە ۋە دۈۋىپىيى سىپەنى رابەرىيەندى سۆڭىيەت ۋە
سۆرى ھەمبەشەى بۇ بىراقى پىزگارىيەۋاندى كەلانى سەمەيدە، كە گەلى كوردىشمان يەككىكە ئەۋ گەلەنە
ۋە پەرۋىشى بۇ پەرەقەرەپىۋىنى نىشنى ۋە ئاراسى لە غىبارى ۋە دەستەبەرىيى يارمەتيدان ۋە پىشكەتەنى ۋە
پىدەپىندانى يىۋەندىيە جاكەكانى ئەگەل سەكەسى سۆڭىيەتدا ۋە چاۋەۋەلى ئەۋەدىن كە تىجەش شەرەفى
بەمسەزى سۆڭىيەت ھەيە، مەمەسەى كە بىرەۋىچ ۋە ئىمامان رىنگەمان پى دەۋەن كە بەۋ پىۋەكار ۋە

ناراسته‌ی له‌گه‌ل خواست و ناره‌زووی گه‌لی کوردماندا ده‌لجی که گه‌وره‌ترین پیز و ته‌قدیری بۆ ئه‌س و حکومه‌تی سۆقیه‌ت هه‌یه.

هه‌ر پێی به‌پێز

لای ئێه: ناماره‌ سه‌. که پێکه‌وتنه‌مه‌ی یه‌رده‌ی ئاداری مێژوویی سالی ۱۹۷۰ ڤووداویکی دهر و به‌رجه‌سه‌ و خه‌لکی راسی مێژوویی عێراق . به‌خێزکردنی به‌گه‌شی نێستمانی گه‌له‌که‌ی و به‌سهرنی بره‌ته‌یی عه‌ره‌ب و کورد و به‌گه‌رتنی حه‌بابی ئاوکزیسه‌ن بۆ له‌ پێندوی نازادی و دیوکراسی . پێشکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌ تبه‌دا و ئېمه‌ به‌جیدی و دلسۆزیه‌وه‌، دواي مێژووی ناوبراو له‌ پێناوی دوو نامانجی به‌ پێند ئه‌نار ده‌کدین، به‌گه‌ه‌ حه‌به‌ه‌خێزکردنی پێکه‌وتنه‌مه‌ی ناوبراو به‌هه‌موو ئه‌و پابه‌نده‌یه‌یه‌ به‌ره‌مه‌رانه‌ی که له‌و پێکه‌وتنه‌مه‌یه‌دان و دووه‌میش به‌خه‌رتکردنی هه‌موو توانایه‌ک که هه‌مانه‌ له‌ پێناوی پێکه‌وتنه‌ی به‌رده‌ی نېستمانی پێشکه‌وتنه‌راز و ده‌یه‌پێناوی نامانجی گه‌شیه‌کاتی گه‌لی عێراقمان له‌و پێکه‌یه‌وه‌.

وا به‌پێچه‌ره‌وه‌ی پاشه‌نه‌دیکه‌ن بۆ ده‌ترین، که پێشانه‌دیکه‌ گه‌شگیریی پێکه‌وتنه‌مه‌ی ئاداری تبه‌دايه‌ و، نه‌وه‌ی جبه‌ه‌جێ کراره‌ و نه‌و به‌نده‌انه‌شی که جبه‌ه‌جێ نه‌کران، مێژوویی خاوه‌ن وێژدان له‌م پێشانه‌ده‌ا تبه‌پێینی ئه‌وه‌ ده‌کات که هه‌ندیک به‌ندی پێکه‌وتنه‌مه‌که‌ به‌رسته‌ی جبه‌ه‌جێ کران، به‌لام لایه‌نه‌ گرێگه‌ره‌که‌ی که له‌ نه‌سلی مانه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ ڤه‌واکانی گه‌لی کوردمانه‌، هه‌شتا هه‌ر چاوه‌روانی حه‌به‌ه‌خێزکردن، به‌م بۆنه‌سه‌ره‌ پێسته‌ ناماره‌ سه‌، به‌گه‌ین که داوه‌ده‌زگا جیاچه‌کاتی حکومه‌تی نه‌ ماوه‌ی ئه‌و دوو ساله‌ی تێ ڤه‌یین، کاری وا ڤه‌ مه‌ترسییان نه‌خام داوه‌ که له‌وانه‌یه‌ بویه‌نه‌ هۆی هه‌له‌که‌اندنی باوه‌ر پێک کردن له‌ نێوان هه‌ردوولا، که گه‌یشه‌ ڤاده‌ی ڤماندن هه‌موو ڤردیکی باوه‌ر و مه‌تانه‌ و، گومان و ڤه‌ندۆنگی له‌لایه‌ن هه‌ردوولا، جێی نه‌وانه‌ی گه‌ره‌وه‌. ئه‌وه‌دا سه‌ره‌ڤای سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌ب و به‌عسی کردن و کاری کپینی وێژدانی خه‌لکی نه‌فس نزه‌ له‌ ناوچه‌ی کوردیدا، به‌تایبه‌تیش له‌و ناوچه‌ تیکه‌لانه‌ی که یه‌ک نه‌ته‌وه‌ زیاتریان تبه‌دا داده‌نیشان و ده‌سه‌لاتدارانی به‌رپرسی حکومه‌ت هه‌ج ته‌دایه‌ریکی یاسایی پێسته‌یان نه‌گه‌رتوه‌ته‌ به‌ر بۆ گه‌لیک ڤووداوی ده‌سه‌رتێژی و دوژمنکاری که ئېمه‌ گه‌لیک جار له‌ ناوچه‌ جیاچه‌کاتی کوردستان تووشیان هاتووین، له‌وانه‌ش ته‌قه‌کردن له‌ باره‌گای حزبان له‌ مووسڵ ته‌نیا دوو هه‌فته‌ له‌ دواي پێکه‌وتنه‌مه‌ی ئادار، هه‌ره‌ها سه‌بارت به‌و هه‌تره‌ی له‌ کۆتایی سالی ۱۹۷۰ بۆ سه‌ر نۆتۆمۆتیه‌که‌ی ئیدریس بارزانی سازکرا و له‌ به‌غد ڤووی دا و چنده‌ به‌رپرسه‌نکی حزمانی تبه‌دا به‌رینه‌دار کران. هه‌ره‌ها حکومه‌ت له‌ ته‌مه‌وزی سالی ۱۹۷۱ هه‌تره‌شکی چه‌که‌داری پێک خست بۆ سه‌ر بارزان و سوپا به‌شێوانی توپخانه‌ و باله‌فی به‌شداریی تبه‌دا کرد، به‌مه‌به‌ستی گیروگرفت به‌زاره‌ ڤه‌، کران . هه‌ره‌ ناماره‌ دا، حزب به‌گه‌ی ته‌واوی لایه‌ حه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کدن، که هه‌ندیک داوه‌ده‌زگای ده‌وله‌ت نه‌و هه‌له‌ سه‌ره‌نگه‌رتوه‌ڤان بۆ کوشته‌ی من له‌ ۲۹ ئی ئیلوولی ڤار پێک خست، له‌ هه‌مه‌ی کاتشه‌ ده‌سه‌لاتدارانی حکومه‌ت پێش چه‌ند سانه‌گینک ده‌سیان دا به‌ هه‌مه‌تی

نعم حقوڙه کارانه دښته غوی دروستکردنی کښووهوای پتوښت و لهبار بڼ گټرښتوټن و نهکرتنگیراوان، بڼ نانهووی ږودوای خلک ږوږوټن و بارږدڅی ولتهکښ و اسولهتوټ له ږڅی شمېرې براکږیښه، که نههمش کارساتی مهرگهساتیار و شتی خراب لټکهوټنهووی مهترسیدار و سالهار بڼ ډولږوټی عتیراق بهدوای حقیدا ږادهکښیت، یتگومان کارتنیکردنی سلېبیانهشی بڼ سرچهم یاره ډڅی ناوچهکه دهیت.

نیمه لگول هممو نهوانی پتشمه ساس گران و، نههر ږوټشمن و بڼ نهووی بهرږوټندی بنجیښی گهلی عتیراقمان بهعاروب و کورډوه بهقرږ نهوټن، چارهوټانی نهوټن که حکومتهتی عتیراق و حزبی بهعسی سوشالیستی عاروب چاوټیک بهمهرجهمی سیاسهتهکهیان بهکښهتی کورډا بهخښنهوه و، هیوامان وایه که دهستیشخهبری پتروکردنی نهوپهری پلهی پالهپهسنو که نه توانانندایه پترو بگن، نهپتندوی ودهپتانی وهرچهرجانتکی پشهیی له سیاسهتی حکومتهتی عتیراقدا، لهم ږوهوه بڼ نهووی بههاوکاری راستگو و دلسوزانهی یتوان حزنهکهمان و حزبی بهعسی سوشالیستی عاروب و حزبی شویمی عتیراق و حزبه نیشتمانی و پتشموتنخوازهکانی تر، له ږتگی جتیهجټکردنی بهندهکانی تری ږتکهوتنهوټنهمی نادار و ودهپتانی نامانجه گشتیهکانی خباتی هممو گهلی عتیراقمان، له بنیاتناتی ناشتیهکی چسپاوی نیشتمانی و هتنانهوی نهووی که ناواتی بڼ دهخوازیت له پتشمکوټن و گهشهکردن و یتکهټناتی بهرهیکی نیشتمانی پتشمکوټنخواز، بهروپشمهوه بچین، ږهنگه شتیکی لهباریت له کوتاییدا ناماژه بڼ نهو بگین، که گهلی کوردمان هست بهخوټی و بهختیاری دهکات، نهگر بوتان بکرت لهم سردانهتاندا تشریف یتن بڼ خاکی کورډستان.

له کوتاییدا نهوپهری پترو و قهډرلیناغان قهږول بهرموون.

دلسوزتان

مستفا بارزانی

سرڅکی پارتی دټوکراتی کورډستان

۱۹۷۲/۴/۸

دەكۆمىنتى ژمارە (۲۶)

(i)

برای بهر نیز سیاده‌تی ماموتاً سعدام حوسین
 جنگری سه‌روگی نه‌نجد و مدنی سه‌رک دایه‌تی شورش
 السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

ناسکیبی ههلوێسته که سهباروت بهکیشهی کورد لای سیادهاتان شارواوه نهیه. ئێشه لهلایهن خواهنوهر زنجیره دهروستنیشت و کاری نهرنیمان پیشان دا بهمههمستی گهیشت بهچارهسهرنگی وهزارهش بۆ کیشهکه که خزمهتی گهلی کوردهمان و سهرحهه گهلی عێراق بکاوت و، دواي نمو زنجیره ههلوستانه هااتی ماموستا نهحسان شیرزاد بوو یو لامان، دواي چاوینکهوتنی سیادهاتان که لهو چاوینکهوتهنده نامادهیان پیشان داوو بۆ لیک تیگههپیشن و چارهسهر کردنی کیشه که، نووبوو بهشیروهکی ماتوون گهشتهینه بهریاری ناردهنی پهیکت نه کوره؛ کاغان لکهمن جهند برابره له ئەندامانی مهکتبی سیاسی و کۆمیتیه ناوهندی بۆ بهشد، بۆ چاوینکهوتنی سیادهتی سهركۆمار موخب نهحمده حسنه بهگر و ساداتانی دست پیگردنوی دانوسان.

بهرام بلاگرد نمودی نمو بهرامزاده له یاری شتویدی گوتاییی توتوتومی بهلای نئموده شتیکی کتوبر
 بوو، دوی نموه کاک شفیق نئموده له پاش کوتوبرنوهی ماموستا نیحسان شتیزاد لگهل ماموستا غانم
 عسبروخلیل لگه ایموده و، چارکی تر بهرامان دا نمو شاند بئترین که له سه روده یاس گراوه، بهلام به
 جاری دووم تورشی کتوبیهکی تر (مفاجأة) بویس بهلامزاده دوی راپوتی سیاسی کونگره
 ههشمی حزبی به عیسی سوشالیستی عاروب، که ونه زور خرابی تئباوو بهر حزبی نجه و بزایی کورد
 بهی نوردی یقیست بهوه بکات، نئموش کارنگ بوو وای لڼ کرزین بیجه سهر نمو بهرامیه کی ناندنی
 شاند نه کشمه هواناندا به سوته.

تیمه هیچ گوناگونیکان لوددا تیمه که تپوه بایخی چدرسه رگردنی کیتی کورد لهسره مجسمی
نوتوبیزی و جیهه چکر دنی پاهندیده هاو براسه درکاغان بهشی به اننامه ی ۱۹۱ ثاداری میژویی که
مختار: «شکر که روین له ته، اکر بندا هم... دوزخشن

[illegible]

1. *Staphylococcus aureus*

2. 4. 7.

مکرم: ماسعود - ماسی. بارزاسی و بروتسودی رزگاریخوازی مورد. ۲ مورتمی مدبر ۱۵۶۱ ۱۹۷۵ شهید ۲۰۰۰

ده‌کۆمینیستی ژماره (٢٧)

نامه‌ی سه‌ه‌ام هۆسین

بسم الله الرحمن الرحيم

ژماره /

میژوو ١٩٧٤ / ٣ / ٧

به‌پێڕ هه‌سێه‌فا بارزانی

سلاویکی حواری

ناگاداری نامه‌ک‌ی میژووی ٥-٦ / ناداری / ١٩٧٤ تان بووین، بێگومان ئێش‌ه له‌ بێرتانه گه‌ ٧/٣ / ١٩٧٤ واده‌یک‌ی دانراویو بۆ کۆت‌ه‌وه‌وه‌مان نه‌گه‌ڵ شانه‌که‌تان بۆ به‌رده‌وام‌بوون له‌ دانوستان به‌مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌رت‌یک‌ه‌وه‌نێت‌یک له‌بار‌ی ش‌وه‌ی ئۆتۆنۆمی و، هه‌ر کاروباریکی که‌ پێوه‌ند‌یی، پێوه‌ هه‌ب‌. هه‌رچه‌نده‌ هه‌موو لایه‌ نه‌یشتانه‌یه‌که‌مان نامه‌ ده‌بوو، به‌لام نه‌وه‌ی بۆ ئێشه‌ ش‌تیکی ک‌ت‌ه‌ر بوو، شانه‌ک‌ی ئێه‌ نامه‌ نه‌بوو و، سه‌رباری نه‌وه‌ش قه‌رمان له‌لایه‌ن ئێه‌وه‌ ده‌رچ‌وه‌ بۆ به‌ڕه‌سه‌ک‌انتان نه‌ به‌غدا و پارێزگاگانی تر، که‌ نه‌ ش‌وته‌کان‌ی کار و دانێشت‌یان بک‌ش‌ینه‌وه‌ و خ‌زان بگه‌یه‌ننه‌ باره‌گاگانتان له‌ به‌رراییی ش‌خ‌ه‌کان. به‌پێی بۆچ‌وه‌نی ئێه‌، ئه‌مه‌ به‌ینی دانوستان ده‌گه‌یه‌نن له‌لایه‌ن ئێه‌وه‌ و سه‌رده‌ی نه‌وه‌ش و له‌به‌ر نه‌وه‌ی ئێه‌ ته‌قدیری به‌ر‌سه‌یه‌تی خ‌ۆمان به‌راوه‌ به‌گه‌له‌که‌مان و به‌زۆه‌وه‌ندی بالا‌ی وڵات ده‌که‌بین، له‌لایه‌ن خ‌ۆمانه‌وه‌ به‌رده‌وام بووین له‌ هه‌ول‌دان له‌ گه‌شت‌اند‌ا له‌ ڕ‌یگه‌ی به‌ر‌ت‌یز ئیح‌سان ش‌ترزاده‌وه‌ و ه‌یشت‌اش ئێه‌ تا ئه‌م کاته‌ له‌سه‌ر هه‌لو‌ت‌ستی خ‌ۆمان‌ین که‌ پێی ڕ‌اگه‌یاند‌وون و، سه‌بارت به‌ ئێشه‌ و تا ٧/٣ / ١٩٧٤ ده‌رفه‌ت ک‌راوه‌یه‌ بۆ به‌رده‌وام‌یی دانوستان له‌گه‌ڵ شانه‌که‌تان. نه‌وه‌ش له‌ حاله‌تی‌که‌ ده‌گه‌ر به‌و خ‌ترایه‌یه‌ بێت که‌ پێت‌وسته‌ و ده‌سه‌لات‌ی ته‌واو‌یش‌ی پێ درایه‌ت بۆ ڕ‌یک‌که‌وتن له‌سه‌ر هه‌موو مه‌سه‌له‌یه‌ک له‌ چ‌وارچ‌ۆیه‌ی به‌نده‌کان و ڕ‌ۆح‌ی به‌یان‌نامه‌ی یازده‌ی ئاداره‌ به‌و ش‌یوه‌یه‌ی خ‌ۆمه‌تی یه‌که‌ت‌یی وڵات و سه‌روهر‌یی ته‌واو‌ی ده‌کات و به‌ه‌ی‌زی ده‌کات و ناس‌ایش و نارام‌یی ئێدا ده‌پای‌زێ.

پێش ئێشه‌ به‌پێڕ ف‌ونا ده‌ عارف له‌ میژووی ١٥ / ٢ / ١٩٧٤ پ‌تی ڕ‌اگه‌یاند‌ین که‌ ئاره‌زووی نه‌وه‌تان هه‌یه‌ به‌گ‌یک له‌ ک‌ورده‌کانتان ب‌ه‌رین بۆ به‌غدا و هه‌رچه‌نده‌ ئێه‌ چه‌ندان چ‌ار به‌خ‌تره‌ات‌نی ده‌که‌ین، به‌لام تا‌کو ئێشه‌ ئه‌مه‌ نه‌هات‌وه‌ته‌دی.

به‌راکه‌م:

له‌به‌ر نه‌وه‌ی ئێه‌ ته‌قدیری به‌ر‌سه‌یه‌تی خ‌ۆمان ده‌که‌ین به‌راوه‌ به‌گه‌لی ک‌ورده‌مان به‌تایه‌تی و گه‌لی ع‌یراق‌مان به‌گ‌شتی، نه‌مانه‌یشت‌وه‌ ئه‌ر کاره‌ ئه‌ری و ڕ‌ووداوه‌ زۆر و مه‌ترس‌یداره‌تی که‌ به‌ڕه‌رس و

چه‌که‌ده‌کانتان نه‌ ناوچه‌ جیا‌جیا‌کان له‌ کاتی دانوستان و تا‌کو ئێشه‌، ئه‌ج‌امیان داوه‌، کار بکه‌نه‌ سه‌ر ئاره‌زووی ئه‌ست‌گ‌زانه‌مان بۆ گه‌یشتن به‌رت‌یک‌ه‌وتن له‌گه‌شت‌اند‌ا.

ڕ‌اپۆرت‌ی سیاس‌ی ک‌ۆنگره‌ی هه‌شتم‌ی ق‌وت‌ری ح‌زبان ئرخ‌اند‌ن‌ش‌کی ب‌ه‌تایه‌نه‌ و ته‌واو‌ی پ‌تره‌وی مه‌رکه‌مو‌ن‌وی ش‌ۆڕ ده‌گ‌رت‌ه‌خ‌ۆ، له‌وانه‌ش‌دا ئرخ‌اند‌نی ه‌ی‌زه‌ کاراکان له‌ کۆمه‌لگه‌دا به‌کاره‌ ئه‌ری و نه‌رت‌یه‌یه‌که‌نده‌ و ه‌ی‌ج‌ی ئه‌وه‌ ئێدا ئایه‌ت‌ن کار بکاته‌ سه‌ر هات‌نی ش‌اند‌ی ئێه‌ له‌ حاله‌تی بوونی ئاره‌زووی ج‌یدی له‌ ئاره‌نی ئه‌ر ش‌اند‌ه‌ و باس‌کرد‌نی کاروباره‌ هه‌لو‌اس‌راوه‌کان و به‌گه‌ڵ‌کرد‌نه‌وه‌یان به‌پێوه‌یه‌کی ئیج‌کاری به‌ئارسته‌یه‌کی نه‌رت‌یه‌یه‌نه‌، به‌تایه‌ت‌یش ئه‌گه‌ر په‌ڕ‌ش‌یمان بۆ ئه‌م کاته‌ی تا ١١ / ناداری ١٩٧٤ ه‌اره‌ و به‌ریان بۆ پلا‌کرد‌نه‌وه‌ی با‌سی ح‌وک‌می زاتی له‌ کاته‌ پ‌پ‌زاده‌وه‌ک‌ی خ‌ۆیدا، ئه‌مه‌رچ‌ا بگ‌ه‌رن.

ئێشه‌ به‌خ‌تره‌ات‌نی شانه‌که‌تان ده‌که‌ین و ه‌ی‌واش‌مان وایو نه‌وه‌ی که‌ تی پ‌ه‌ری، له‌به‌رچ‌ا بگ‌ه‌راوه‌ و ح‌واش له‌ مه‌به‌سه‌ر. ه‌زان له‌گه‌ڵ ڕ‌ه‌دا.

برائ‌ان

سه‌ناه ح‌وس‌ین

ه‌نگ‌ری سه‌ر‌زکی نه‌خ‌یومه‌نی سه‌ر‌گرده‌نه‌تی ش‌ۆڕ

به‌رچ‌اوه‌ سه‌مه‌عوو داریانی: بارزانی و ب‌و‌ت‌ه‌وه‌ی ڕ‌ی‌گا ر‌یخ‌رازی ک‌ورده‌. ب. ٣. ش‌ۆڕشی ش‌ی‌وول ١٩٦٦-١٩٧٥. هه‌ول‌ێ، ٢٠٠٤

ده کۆمیتتی ژماره (٢٨)

نامه‌ی جه‌لال تاله‌بانی بۆ بارزانی

هه‌روێه

١٩٧٤/٦/٧

که‌وره‌م جه‌نابی بارزانی به‌پێژ

له‌داوی سه‌لام و نه‌یحترام

شادی و ساغ و سه‌لامه‌تیه‌تان به‌ناوات نه‌خوازم

پێڕی سۆقیه‌ته‌کان به‌په‌له‌ ناریدیان به‌شوێنما بۆ به‌یرووت. پریماکۆف هاتبوو بۆ لای کاک مسته‌فای حاف و داوای لێ کردبوو که زۆر به‌په‌له‌ بنیتریت به‌شوێنما. که هاتم پێکه‌وه له‌ مالی کاک مسته‌فا دیان. داوی ماقه‌مه‌ و راز و گله‌ییکی زۆر له‌یه‌کتر بۆمان ده‌رکه‌وت که سۆقیه‌ته‌کان دژی جه‌نابت هیچ شتیکیان نه‌نوسبوو و به‌ته‌ماش نین بنوسن، وه‌ چه‌ز نه‌که‌ن پێوه‌ندیان له‌گه‌ڵ جه‌نابتان به‌رده‌وام بیت. وه‌ زۆریش گله‌یی نه‌که‌ن له‌وه‌ی هێرشیان نه‌بێته‌ سه‌ر له‌ پادیوی کوردستانه‌وه. هه‌روه‌ها پریماکۆف ده‌ری خست که وه‌زعی سه‌دام شۆفقه‌ و عه‌سکه‌ریه‌کان سه‌دا به‌مه‌سنوولی دۆستایه‌تی له‌گه‌ڵ جه‌نابت دانیه‌نین وه‌ نه‌یانه‌وێ شانه‌که له‌سه‌ری نه‌وا بشکێنن و رووس ترسی لابردنی سه‌دامیان هه‌یه.

حا پریماکۆف نه‌یگوت: رووس دژی شه‌ڕ له‌گه‌ڵ کورد و لایه‌نگری حه‌لی سیاسی و گشتوگۆکردن، بۆ نه‌هه‌ش بنوانن ته‌نسیڕ به‌خه‌نه‌وه‌ سه‌ر به‌غدا، وایان به‌پنوسیت نه‌زانی که له‌لایه‌ن کوردوه‌ نامه‌یتیک بۆ سه‌دام به‌جیت و به‌شێوه‌یه‌کی ئه‌جابی بیت وه‌ک ماده‌یه‌که بۆ ناشتبه‌وه‌ و ته‌عزیزی مه‌رکه‌زی سه‌دام وه‌ تیا کورد نه‌شان به‌دات که گه‌ر هه‌قی به‌دیتن عه‌لاقه‌ی خۆی له‌گه‌ڵ ده‌ره‌وی «کۆنه‌یه‌رست و نه‌یسه‌ریالیست» نه‌یتیت. نه‌مه‌ گوایه بۆ نه‌وه‌ی به‌تواندێ عه‌سکه‌ریه‌ شه‌ڕجوازه‌کان لغاو بکری. پریماکۆف نه‌یگوت رووس زۆر زۆر ناڕازین له‌ ده‌ره‌وه‌: به‌مه‌نیبه‌کانه‌ی بارزانی. وه‌ داوای نه‌کرد که (عه‌ناسری ته‌قه‌ده‌می کورد) - وه‌مه‌ش - ده‌ره‌یه‌نین له‌ناو بزوته‌وه‌ی کوردا بۆ په‌که‌خستنی نه‌م عه‌نسه‌ «یه‌میی و عه‌مه‌یله» وه‌ بۆ توێژ.

دیاره‌ من و کاک مسته‌فاش زۆر مه‌جاده‌له‌مان له‌گه‌ڵ کرد و زۆر په‌خنه‌مان له‌ رووس گرت وه‌ عه‌نه‌ته‌کانی رووس و حزبی شیوعی سه‌ر به‌مۆسکۆمان پێ گوتن وه‌ زۆرمان هه‌ولدا که هه‌قیقه‌تی وه‌زعیان بۆ شه‌رح بکه‌ین. وه‌ من گوتم نه‌ده‌یایه‌ ئێوه مه‌لا مسته‌فا به‌ده‌ن به‌ به‌کر و سه‌دام وه‌ بۆم شه‌رح کرد که له‌وه‌ته‌ی مه‌لا مسته‌فاه‌ دیوه‌ له‌ رووسیا تا ئیمڕۆ هه‌ر به‌قه‌سه‌ی ئێوه‌ی کردووه‌ و چه‌ندین جار نه‌مه‌ریکا و ئیرانی له‌ خۆی عاخر کردووه‌ له‌سه‌ر رووس. وه‌ یه‌کیک له‌ هه‌مه‌کانی تێکه‌چوونی له‌گه‌ڵ ئێمه

سەبارەت بەتەخمى حەزى شىوعى سور، ئەمى چۆن ئەمىتتە وا چاگەمى مەلا مەستەنا بدەنەرە؟
 پاشان بۆ ئىدەمەمى پىتەمەدى (ئەلىكەسەندەر زاپىتسىف) پاشان پىن ئاساندىن كە لە سەفەرەتەنە لە
 بىروروت. ئەمە ئەم چاودەم كە ئە بەعدا لە سالى ۱۹۶۳ مە ئەمەدەت لە وەختى مەنارەزائەدا، و كاك
 سالىش ئىدەمەتتە.

لە ئەمەتتە كە ئەم پىاوە بۆ ئووسىوم ئەلەت:

«ئەندى صلاحىيات مەن موسكو لا قوم بىلاتىصال المىستەر مەن حەزەرتك مەن غىرك مەن المۆلىن فى
 البارتى و الحركە الكردىة و ذلك طەمأ اذا كانوا و اغىبن فى مواصلە العلاقات مەن موسكو.» «هەررەها بۆم
 ئەنوسىت:

«ئىكەنك ان ترسل الى موسكو مەن طرىقى أن كل ما تەتەبىرە ضرورياً مەن الرىسائل المكنونة
 و المەلومات الشفہىة و طلبات المساعدة و غيرها مەن الاشياء التى تەتەمەن بها.» ... وە هەررەها ئەلەت:
 «اذا كانت هناك أسئلة و رسائل مەن موسكو موجهة الى المۆلىن فى البارتى و الحركە الكردىة، فانا
 أسلم هذه المواد لكم شخصياً.»

جا ئەم ئەنەفەى ئونلەدوویانە لەگەل بەندە رەنگە بۆ ئەمە بىت كە لەگەل «بىرا تەقەدومىنەكانى تەرى ناز
 بزووتەمەدى كوردەمەنى» دەورەكەمەن پىن بىشىن. دىيارە مەن بەمى رەئى ئىتەدە هىچ دەورەى ئابىنىم! ئەوانى
 تەرىش نازانە چۆن ئەمىن؟

هەرچەندە مەن خۆم زۆر گەلى و رەخە و ناپەزەبىم لە پروسە دەمە، وە هەمور سىياسەتەكەمەن بەجەمەت
 و قەزى ئەزانم بەلام دىسان: ۱- لام وایە حىا كەردەمەدى پروسە ئە بەعسى بەغدا شىتەكى زۆر بەكەتەكە بۆ
 كوردەمەنى. ۲- گەر پىشان جىا نەكەتەمەدى هىچ نەمەن مەحەبەن پىن پاشان دەرمەنەپەتەكەمەن كە مەتر و سەستە
 خاوەتەت هەر باشەرە. ۳- مەنى پىتەندەمەنى ئىتەدە (پارزانى) لەگەل سۆفەتەكان شىتەكى باشە.

ها پىشەنەزە وایە كە حەنەبەت ئەمەتەكى شەخەبەن بۆ بىتەرت وە زۆر شەبەن بەدوورە. ئەزى مە پروسە
 كەتەمە و بىتەرتتە بۆ ئەمە بۆ بىروروت بىانەدەمەن. رەنگە رۆزىش مەش بىتە گەر ئەمەر مەكەن جارىن بەدە
 - پۆزنامە - و دىيەپەمە كوردەمەنى پروسە بۆمەستەت ئاكو ئەمەتتە چى قازە پۆزنامە.

ئەگەرمان لە هەمور حەتەكە ئىتەدە رۆز زۆر لە ئەمە باشەر وەزەكە ئەزانم و چاگەرەمەنى ئەمەتەكەمەن و
 ئەمەتەمەن، بۆمە جىتان بەمەش. ئەنى ئەكەپە ئاگە دارمان بەكەن ئاكو ئەمەش و پەتەر بەكەمەن.

بىرەرەمەنى بۆ

ئەلەتتەن

جەمەل مەمەنى

مەكەتەن

بەتەن

بەتەن كە بەمەنەش ئەلەتتەن ئەمەدى: و باخەر ئەمە پىشە گۆتەن ئەمە پىشەمەن

بەتەن

ده کۆمیتتی ژماره (٢٩)

م.س و باره گای بارزانی به پیتز

سهلام و نیحترام

له بهر ئهو وهز و ته تهوهره تازه بهی که زۆر خه تیره و په یه دابووه پاش ئیتفاقی شتراق و ئیران کهوا دیاره زۆر قبول و نهساسیه کاک موحسن هات بۆلاتان بۆ شرحی وهز و ته فسیل لهم پرووده بهر راستی وهز عینکی ناخۆشه بهلام نه مری واقعه وه را دیاره ئیتفاقیه جه زائیر بهزه مری گهوری میلله تی ئیمه تهرار بووه و نه مان کۆمه دکی خویان قه تیغ نه که ن لیمان و بریاریان داوه که حهره که که بهو شتو بهی که هه به نه مینیت و نهوی له ئیمه که نه یه ویت بیته ئیران (میان) بیت و نهوی تری که نه یه ویت به گه رینه وه عتراق ته سلیم بیت. ئیمه ته مه مان له نه سیری گوئ لێ بووه که نه ویش له شای بیستوه. ئیمه مو مکنه سه بی یان دوو سه بی شرفیایی بیت وه زۆر ههول نه ده دین که وهز و بهم جۆر نه بیت و هه رچۆنیک بیت ره نیان فەرق بکات بهلام را دیاره نه مه ل زۆر زه عیقه و نه مه ره نی با به شه که هه ر دوولا ته عاونیان کردووه بۆ نه به شه ئه ی هه ر ده گی ئیمه بهو جۆر ده که هه به زۆر به داخووه و ته به من وه زعی نه فسیمان زۆر ناخۆشه (تهو ده ق نه که ن) وه زۆر هه زمان نه کرد زوو به گه رینه وه لاتان به لا. له بهر شرفیایی و بینینی خه لکی تریش مه جبوورین. کاک موحسن هه مو ته فسیلانی لایه و پشتان نه لیت و ئیوهش بۆ مه سؤولینی نه ساسی به شتو به یه ک شەرح بکه ن و هه ول بده ن له با لک نه تمال و شتی تر زرده ورده نه قلی نه م دیو بکرت و چه ند به توان مه تاو ده مه ش بکه ن و نه گه ر ناچار نه بن هیچ په له له کشان وه مه که ن هه رو هه هه زه کانی تریش تا په کتر نه بین. بهر راستی قه تی هیچ که سێکی ئیمه تهو ده قی وه زعی وای نه نه کرد به لا. واده گه رت که شت نه گه ر نه ساسی سیاسی و ئیله ن ئه ی مه لوسی نه میت رۆژ نیک هه ر مو شکی له ی تیدا دروست نه میت نه گه ر مو مکن بیت کاک سامی له گه ل کاک موحسن به گه رینه وه پتو سه ته.

حوسین

به تان

د ئه ی مه حه م: ٤

١٩٧٥ ٣ ٨

م. حسن و باره لای بازای به رن

سلام و ارمدم

له بهر نه ووه زعمه کتوره

تازه نیما که نور حطیره تیه تیرا بوه

بیستی ز تنای عیافت و اریان که وادیاره

نور قول و امانت کانه محبت

حیات جولان بوشه ری و نه زنج

به نضال م روه و به راستی و نه زنجی

ناخوشه بلام ارم و امانت و وادیاره

خون و کشته با جزا نه زه زما که وری

جلالت نی نه و او بوه و نه مان کوسکی خویان

مطمع نه کن لجان و بریار بیان دام که

مرکه که به و سیه نیما که هر به نه مینیت

و نه و نه به که یه ویت بهت اریان

(میان) بیت و نه و نه که نه به ویت

نگه رفته و نه عیافت سلیم بیت بهت

نه بیان له نظیر ما گویا بوه که نه ویت

له شایسته و نه سکنه سیر

یان دو و سیر به شرفیاب بیت

و نه زور هر دل و نه که و نه زنج

جوره نه بیت و هر مو یک بیت اریان

نه ری لخت بهلام وادیاره ایل و نه زنج

و نه رای باب به که هر دو لا بقارنای

کند و نه نه صحتی مرکه با نی به و

موره لاکه هر به زور به داخل و نه و نه

نعمان زور ناخوشه (تو به گمان)

و نه زور زمان نکند زور به نه و نه لانات

سلام بهر شرفیاب و نه نه نه نه

مورثین . کانه عن هم و نه و نه لانی

لای و بیان نه نیته و نه و نه

زنده و نه اسی به نه به نه

شیر به نه و نه و نه و نه نه نه

اقتال و نه نه و نه و نه و نه نه نه

دیو بکویت و نه نه نه نه نه نه نه نه

و نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه نه

نامه‌های سەدام بۆ بەناپەرەزەکان لە ئێران

(سەدام نەم نامەییە لە مانگی نیسانی ۱۹۷۵دا نووسی کاتێک لە تاران بوو)

بۆ رۆژێ و برا نازیزەکانمان، رۆژێ کانی نیشتمانە کەمان لە گەلی کوردمان کە لە ئێران نیشتەجێن، دەمانەوی ئەوەتان پێ راڭەیه‌نین کە ئەوەی ڤێته‌وه ئەمانە ی خوارەوه لەسەرمانە:

۱- دەرگەرتەوه، لە خۆی و مالت و عەرز (ناموس) و دواپۆژی خۆی و مەدائەکانی دلتیا دەبێت و هەموو ئەو کارانە لە سایە یارودۆخی داخباری شەڕ ئەجاسی داو، یاسا و لێتیجانەوه دەستی بۆ نابەن و هەر یەک لە ئێوه ژیاڵیکی تازه لە سایە شۆڕشەکی و لە پێناوی حەزەتی نیشتمانەکی دەست پێ دەکات.

۲- حارنکی تێریش ماوەی لێبوردنە کە دێزێ دەرگەرتەوه، ئەو ئەوەی ئەو کەسانە بکێتەوه کە لەعەر هەر هۆبەک بووێت، یارودۆخەکیان ڤێگە یێ ئەداوێ بگەرتەوه بۆ نیشتمان و دواپێ ئێمه ڤه‌گەزنامە لە هەموو ئەوانە دەستێتێنەوه کە سوود لەم لێبوردنە وەرناگیرن و لە دەرەوهی چوارچێوهی گەل و نیشتمانیان دادەنێن و ئێمه بایەخیان پێ نادەین.

۳- گۆڕن لە ڤه‌وایە ئەو سەر لێشێن و قس لە رێگای مەگرن و نێشە کاتێک کە بەلێتیک و بەیانیکی دەدەین، ڤێزی لێ دەگیرن و ئێمه بەلێتی ڤیاوانتان پێ دەدەین و فرۆقێل و تەلەکەبازی لە سیاسەتی ئێمەدا نیە. لێبوردنی گشتی هەموو ئەوانە دەرگەرتەوه کە دەیانەوی بگەرتەوه بەئێ هاریژدن جگە لە مەلا مستەفا و کۆرەکانی ئیدریس و مسعود و هەروەها محەمەد خالید و، جگە لەوانە هەموو لێبوردن دەیانگرتەوه.

۴- هەرماسەر و کۆتکار هەرکە دەرگەرتەوه سەرکاری حێزی و هەمان مافی دەبێت کە هاریکانی سەری هەبێت و ئەفسەرسێش یان دەرگەرتەوه سەریا، یان لە فەرمانەکی مەدەنی دادەسەرێت بەپێی ئەوەی کە لە ڤووی یاساوه شایانە، هەروەها سەریاز و ڤه‌لەداریش لە هێزە چەکدارەکان هەموویان و، قوتابی دەرگەرتەوه بۆ کۆلێشجەکیان قوتابجێانەکی ئەو ڤه‌لە ی کە لە کانی دەست بکەردی سەردا بەحێبی هەنێور.

لە خوا دەپارێتەوه کە ڤێگە پێناسی گومارەکانمان و رۆژێ نازیزەکی سەشتان بگەرتێتەوه بۆ نیشتمانە کەیان.

جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش

سەدام حوسێن

تاران ۳۰/۴/۱۹۷۵

يا ايها الناس اذكروا انكم كنتم
 من قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٤) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٥) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله

من قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٤) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٥) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله

يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٤) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله
 (١٥) ومن قبل ان يخلقكم في سائر
 الارواح من ابراهيم وادريس
 عتق ابائكم للعامة عتقا بغير ثمن
 يعود بكم الى الله ربكم ورسوله

سنة ١٢٩٠ هـ / ١٩٧٥-١٩٦١ م / ١٩٧٥ هـ / ١٩٦١ م / ١٩٧٥ هـ / ١٩٦١ م

Summary

In the initial of four teeth and while Syria was in a critical situation a nationalist movement under the name of the (Arab Baath Movement) emerged, opposing the other nations was one of the initial works of this movement in the area, including Kurdish people. While the south of Kurdistan and its soil was attached to Iraq, which was established by Britain, the Baath Party considered Kurdish people as Arab nation.

Whereas the Ba'ath party took power, at mostly dedicated its policy to opposite the Kurdish people , used various means to destroy the Kurdish people and occupying its country, as displacement, Arabization , changing its identification, Genocide , capturing and mass killing. In spite of that this Party raised various mottos to implement its will like one history and fate...etc, to impose its believe under the name of Immortal Letter (Risala Khalida) , introduced it as immortal and common letter for humanitarian, because they were believed that Arab is pioneer of the other nations in the area , in the fields of believe and thinking and this is focal point of the Baath ideology , establishing a democrat Iraq is another dream of the Baath Party, whereas through reviewing the history of middle east there were no country in the name of Iraq in the old and new history, because Iraq with its new frame, people, religions ,ethnics, is hard matter for putting all this different nations in a an imaginary country.

Kurd as second nation in this area was not kept silent and started a sequence revolution to gain its rights, so a lot of Kurdish people sacrificed for this believe.

The reason that encouraged us to choose this subject relates to its importunacy , which consists of analyzing the Ba'ath Party

believe towards the minority and its plan to remove the national identification of the other nations in this area, in spite of this reason there are no public research about the analyzing of the Ba'ath Party ideology which looks like the Nazism and fascisms as it was met a grate role in the history and wrote a bloody history in the nation's history, especially in the old history.

Our aim is introducing and analyzing an era which is full of disasters for the Kurdish people, to discuss about a party that set up its plan on account of another nations in the area and for imposing the (clean Arab) ethnic on the another nations.

Hereunder the content of the research:-

Fist part: It is about Political situation of Iraq before founding the Ba'ath Party and talks about the establishment of Iraqi state as well as the changes were happened in that time.

Second part: It is about the way of arousing and establishment of the Ba'ath Party believe, at the beginning it was appeared as an Ideological movement then its spread in Iraq.

Third part: It is about the Ba'ath Party Ideology and developing their Ideology as well as its main mottos which were consisted of (Union, Freedom, Socialism).

Second Part: it is about Ba'athism and Kurd, this part consists of three another parts:-

First part: it is about Kurd in the Ba'ath Party Ideology and the intentions of the Ba'ath leaders towards the Kurd as well.

Second part: it is about believe and position of Kurd towards the Ba'ath Party.

Third part: it is about tow different point of views of Kurd and Ba'ath party, and the attempts used for negotiation consisted of three parts:-

1. It is about the coup d'etat of 1963, the means of taking power by the Ba'ath party and their relations with Kurd.

2. It is about coup d'etat of 1968, and re-taking power by the Ba'ath party for the second time, beginning of new relations with Kurd.

3. It's about the negotiation and the arrival to the declaration of March.11, 1970.

Third part: it is about the foreign policy of the Ba'ath Party and the Kurdish role in that policy, to make agreement with the foreign country's to gain their support to their policy for suppressing and destroying the Kurdish revolution.

In the meantime this research depended on a number of the different original sources which presents the negative and positive sides of the Ba'ath Party .Hereunder some examples of that sources:-

- The sources which were written by the Ba'ath Party leaders in which were presented Natihonalism believes as (Michel Aflaq , Shibli Aysami,Fayez Ismail , Alias Farah and Saddam Hussein...etc), and most of them were from the founder of the Ba'ath Party.

- The sources which were from the Ba'ath Party publications as the mentioned party believes and plans as well as the booklets and books which are about the mentioned party believes.

- Writing and reportages of the foreign writers whom were visited Kurdistan and received information from the Kurdish leaders, like (Jonathan Randill, Chris Cochera , Gwentar Dishnar...etc), as well as another number of writers whom were worked in the secret and intelligence service as (Henry Kisnjar....etc).

- The sources which were written by the Kurdish leaders and directly participated in the incidents as (Jalal Talabani and Masud Barzani).

- Memorandums of a number of the personalities who have role in the incidents as (Nawshirwan Mustafa , Fatih Rasul, Talib Shabceb and Abed al-Sitar Taheer Shareif....etc).

- Writing of a number of the writers which were written scientifically as (Salah Khurasan , Hamid Mahmoud Isa , Manuchahri Parsadost...etc).

End

بلاوکراوه کانی مه کته بی بیهوه و شیرای (ی. ن. ک)

ژ	ناوی بلاوکراوه	ناوی نوسهر	سانی دهرچوون
۱.	التقرير العام الى المؤتمر الثاني للاتحاد الوطني لکوردستانی (الطبعة الأولى)	مام جلال	شباط- ۲۰۰۱
۲.	وتهی هه فال مام جهال له کۆبوونهوی کادیراندا		۲۰۰۲
۳.	هه لۆی سوور	فازیل کهریم نهحمه	۲۰۰۲
۴.	لمحات من تأريخ إذاعة صوت شعب كردستان	ئامانج کاکه سور	۲۰۰۲
۵.	نیسلامی سیاسی	فهريد ئهسهسهرد، عباس خوشناو وهی تر	۲۰۰۲
۶.	تایین و تایفه نایینییه کان له کوردستان	ن: میهرداد ئیزه دی و: کامهران فهمی	۲۰۰۲
۷.	سروشتی یاسایی بریاری ۶۸۸ و چۆنیتی کاراکردنی	شهمال عبداللّا	۲۰۰۲
۸.	سهید قوتب و تیوری ته کفر کردنی کۆمهل و دهولهت	فهريد ئهسهسهرد	۲۰۰۲
۹.	سههه تابهک بز تیگه بشتن له چه مکی هاو لاتییوون	یوسف گۆران	۲۰۰۲
۱۰.	چه مکی بیژکهی دهولهت له جوگرافیای سیاسیدا	فهريد ئهسهسهرد	۲۰۰۲
۱۱.	ناسیونالیزم و که مینه کان له سیاسهتی نیوده وهله تاندا	جمودهت ئیسماعیل لوتقی، سیروان عارف	۲۰۰۲
۱۲.	بهراورد له نیوان رژیمه فیدرا له کاندا	سهیوان کاکه رهش	۲۰۰۲
۱۳.	له پیناوی دیموکراتیزه کردنی حوکم له عیراقد	مهحمود رها	۲۰۰۲

٢٠٠٢	دیلمان محمەد	فیدرالیزم و ئۆتۆنۆمی	١٤.
٢٠٠٢	حمود رەزا ئەمین	شۆرشى ئۆكتۆبەرو چارەنۆسى چەند گەلینكى خۆرەلات	١٥.
٢٠٠٢	نیاز سەعید	پشتیوانانی ئیسلام لە کوردستاندا	١٦.
٢٠٠٢	ن: سەعد مەولا و: جەمال غەمبار	ئیسلامی سیاسیی لە زەبروزەنگمەو بۆ بەخۆدا چوونەوه	١٧.
٢٠٠٢	سەربەست حسین	ئێزیدیەکان لە میژووی نەتمەو کەیاندا	١٨.
٢٠٠٢	فەزید ئەسەسەرد	پوکانمەدی دەولەتی کەمایەتی	١٩.
٢٠٠٢	د. مەرف عومەر گۆل	پۆلینکردنی تاوانەکانی ئەنفال بەیپی جۆرەکانی جینۆساید	٢٠.
٢٠٠٢	محەمەد مەنگۆری	ریکخستن یەکیەکە لە بنەما سەرەکیەکانی چالاکى حزب	٢١.
٢٠٠٢	عونی الداودی	کرکوک مەدینە الضاحکە بالنار والنور	٢٢.
٢٠٠٢	د. خلیل جندی هوشنگ بروکا	الایزیدیە تارىخها و طقوسها	٢٣.
٢٠٠٢	یوسف گۆران	کوردەوتورکمان، تێروانیینک بۆ میکانزمەکانی بێکەمەو ژيانى ناشیانەى نێوانیان	٢٤.
٢٠٠٢		گۆفاری بیروھۆشیاری ژمارە ١	٢٥.
٢٠٠٢		گۆفاری بیروھۆشیاری ژمارە ٢	٢٦.
٢٠٠٢		گۆفاری بیروھۆشیاری ژمارە ٣	٢٧.
٢٠٠٢		گۆفاری بیروھۆشیاری ژمارە ٤ و ٥	٢٨.
٢٠٠٢		جیھانی روناکبیری ژمارە ١	٢٩.
٢٠٠٣		جیھانی روناکبیری ژمارە ٢	٣٠.
٢٠٠٣	مام جەلال	التقرير العام الى المؤتمر الثاني للاتحاد الوطني لکوردستانى (الطبعة الثانية)	٣١.
٢٠٠٣		المناهج والنظام الداخلي للاتحاد الوطني الکوردساني	٣٢.

٣٠٠٣		پرۆگرام و پیرۆوی ناوڤۆی یه کیتی نیشتمانی کوردستان	٣٣
٢٠٠٣	ن: فرانتس نیومان و: کاوسین بابه کر	تیۆری فیدرالیزم	٣٤
٢٠٠٣	ن: مۆنتسرات گیرنا و: کهمال رهشید شریف	نهتهوایهتی و دهۆلهتی نهتهوایی	٣٥
٢٠٠٣	به کر صدیق	چه مک و پرنسپهکانی دیموکراسی	٣٦
٢٠٠٣	ن: دانیال یه رگین و: کهمال رهشید شریف	نوت و سیاسهتی نیۆدهۆلهتان له خۆرهلاتی ناوهراستدا	٣٧
٢٠٠٣	ن: د. مستهفا رهحیمی و: کهمال رهشید شریف	سۆسیالیستهکانی پیش مارکس	٣٨
٢٠٠٣	ئه نۆدهر حسین	خۆبندنهوهیهک بز مهسهلهی گۆرانی سیاسی له عیراقد	٣٩
٢٠٠٣	توفیق عومهر محمده و هی تر	تیۆریزمی نیۆدهۆلهتی و هک تاوانیککی نیۆدهۆلهتی	٤٠
٢٠٠٣	ن: مهرداد ئیزدهی و: کامهران فهیمی	ئابوری کوردستان	٤١
٢٠٠٣	کۆمهڵی نۆسه ر	عیراق و مهسهلهی کورد	٤٢
٢٠٠٣	فه رید ئه سه سه ر	تاین و مهسهلهکانی دیموکراسی و ئینته ر ناسیۆنالیزم	٤٣
٢٠٠٣	زاهیر شکور	ئاناریشزم و دهۆلهت	٤٤
٢٠٠٣	عه بدوللا قه ره داغی	نۆسۆلیهت: چه مک، میتۆد، سه رچاوه و ناسۆ	٤٥
٢٠٠٣	ن: د. عه بدوللا فه هد نفیسی و: عه بدوللا قه ره داغی	شیههکانی عیراق	٤٦
٢٠٠٣	سهید تایه ر حه مه ئه مین	دهۆلهتی یاسا	٤٧
٢٠٠٣	فه رید ئه سه سه ر	شیهه ناسیایی به ره مه مینان له کوردستاندا	٤٨

٢٠٠٣	مه‌حمود مه‌لا عيززەت	کورتەى ميژووى فه‌لسەفه	٤٩
٢٠٠٣	هيوأ عزيز سەعيد	ناسيوناليزمى كوردى (١٩٣٩-١٨٨٠)	٥٠
٢٠٠٣	ئەكرەم حمەم ئەحمەد	ئركەى قەرەداغ	٥١
٢٠٠٣	هاشم زيبارى	شەرى ئابورى و مەملەتەى جيهان ل سەر دەريا قەزوین	٥٢
٢٠٠٣	ن: د. نورى تالەبانی و: مەريوان حوسێن چيمەنى	سیاسەتەى بەعەرەبکوردەى کەرکوک	٥٣
٢٠٠٣	د. منذر الفضل	انتهاكات حقوق الإنسان والجرائم	٥٤
٢٠٠٣	الدكتور خليل إسماعيل محمد	مؤشرات سياسة التعريب والتجهير في اقليم كوردستان العراق	٥٥
٢٠٠٣	توماس فريدمان	المسلمون يحتاجون لأجابات أفضل	٥٦
٢٠٠٣	سعد بشير أسكندر	الکرد الفيليون وحزب البعث	٥٧
٢٠٠٤	ن: عەلى ئەلشەمەرى و: حمەسن ياسين	فيدراليزم و سىستەمەکانى يەکیتیی فیدرالی	٥٨
٢٠٠٤	شەمال عەبدوللا	ئەرکەکانى ریکخست لەقەزاغى نوێى خەباتدا	٥٩
٢٠٠٤	نیاز سەعید علی	لیکۆئێنەوه لەئێسلامى سیاسى	٦٠
٢٠٠٤	شەهید خەسرەو عوسمان ئا: ئازاد هەینى	تیرۆریستان لەئاوا بوون	٦١
٢٠٠٤	یوسف گۆران	بیری ناسیونالیزمى تورکمان	٦٢
٢٠٠٤	ن: جون بولوك و عادل دەرویش و: شەمال عەبدوللا	جەنگى ئاو	٦٣
٢٠٠٤	ن: پ. ی. ئەفیر یانوڤ و: د. ئەفراسیاو هەورامى	کورد لەجەنگى روسیا لەگەڵ ئێران رتورکیادا	٦٤
٢٠٠٤	خەلیل عەبدوللا	پرنسیپی دەستیوەرنەدان لە پەیماننامەى نەتەوه	٦٥

		یە کە گرتووه کان دا	
٢٠٠٤	نه جات عه بدوللا	شۆرشى شىخ عوبه يدولای نه هرى له به لگه نامه كانى فهره نسيدا	٦٦.
٢٠٠٤	ئهنده ش ياك سكوك	ئاو له رۆژه لاتى ناوه راستدا	٦٧.
٢٠٠٤	د. ئه فراسياو همورامى	تراژيدياتى كورده كانى سوڤيه ت	٦٨.
٢٠٠٤	له تيف فاتيح فهرج	ته عريب و راگواستن له به لگه نامه كانى به عس دا	٦٩.
٢٠٠٤	نهمزاد مه جيد خدر سه رموردى	كوامارى كوردستان- مه هاباد ١٩٤٦ له روى ياساى گشتى نيوده و له تيه مه	٧٠.
٢٠٠٤		شهيدانى اى شوبات	٧١.
٢٠٠٤	شه مال عبدالله	رنگاى ناشتيانه بو چاره سه ركردى ناكو كيه نيوده و له تيه كان	٧٢.
٢٠٠٤	كاروان نه حمهد	كاربگه رى ناو	٧٣.
٢٠٠٤	د. ئه رسه لان بايز	كورته باسيكى پيرويستريكا و چهند بابيه تيكي تر	٧٤.
٢٠٠٤	كه يوان نازاد	ئهورپا له هه ردوو سه رده مى بوژاند نه وه رو شنكه ريدا	٧٥.
٢٠٠٤	د. منذر الفضل	الاسلام السياسى والارهاب الدولى	٧٦.
٢٠٠٤	الدكتور خليل اسماعيل محمد	المجتمع المدنى ومستقبل الاثنيات في العراق	٧٧.
٢٠٠٤	محمد جميل بندي الروزياني	- مندلي في التاريخ	٧٨.
٢٠٠٤	جزا توفيق طالب	تعديد حدود إقليم كردستان العراق	٧٩.
٢٠٠٤	سعد بشير	حق تقرير مصير	٨٠.
٢٠٠٤	د. احمد موسوي	التهجير والتعريب من وجهة النظر القانونية	٨١.
٢٠٠٤	ن: گيلان و/ نه جاتى عه بدوللا	كورده كانى ئيران و هيرشى عوسمانى	٨٢.
٢٠٠٤	ئاوات شىخ جه ناب	كاربگه رى به جييهانى بوون له سه ر سه رداريه تى	٨٣.

۲۰۰۴	خلیل عبدالله	پاراستنی مافی کهمینه کان	۸۴.
۲۰۰۴	د. البرت عبسا	خویندنمودی به عس بو فاشیزمی میژوویی	۸۵.
۲۰۰۴	فازیل کهریم نهحمده	حاجی قادری کوئی	۸۶.
۲۰۰۴		گوڤاری نوڤین ژماره ۱	۸۷.
۲۰۰۴		گوڤاری نوڤین ژماره ۲	۸۸.
۲۰۰۵		گوڤاری نوڤین ژماره ۳	۸۹.
۲۰۰۵	خلیل عبدالله	سیستمی سیاسی چین	۹۰.
۲۰۰۵	خلیل عبدالله	پیښمو ددهسلاتی نهخومهنی پارترگاگان	۹۱.
۲۰۰۵	ن: فرانکس نیومان و: د. کاسین بابکر	چهمکی نازادی سیاسی	۹۲.
۲۰۰۵		سیستمه کانی ههلبژاردن و پرنسیپه کانی ځیان مهجید ددهنگدان	۹۳.
۲۰۰۵	روستم محمود کوکویی	سیستمی فرمانروایی لهئیسرائیل	۹۴.
۲۰۰۵	مهجید صالح	پروژهی روزهلاتی ناوهراستی گموره	۹۵.
۲۰۰۵	عباسی نهحمده	ئهمریکا و روزهلاتی ناوهراست	۹۶.
۲۰۰۵	فازیل کهریم نهحمده	میژووی بیر کوردی	۹۷.
۲۰۰۵		گوڤاری نوڤین ژماره ۴	۹۸.
۲۰۰۵	کاوه جهلال	ژان ژاک روسو	۹۹.
۲۰۰۵	مهکتهبی بیروهوشیاری	یهکییتی نیشتمانیی کوردستان - سه رهه لدان و نوییونموه	۱۰۰.
۲۰۰۵	شهمال عهبدوللا	عیراقی نوی	۱۰۱.
۲۰۰۵	بابهکر درهیی	کورد و عربیه	۱۰۲.
۲۰۰۵	هاشم کهریمی	نابین و ددهسلات	۱۰۳.
۲۰۰۵	نا: محمده میرگه سوزی	سیستمی فیدرالی ئلمان	۱۰۴.
۲۰۰۵	ن / روبه رت کابلان و / عبدالرزاق خهیلانی	دهرباره دیموکراسی	۱۰۵.

٢٠٠٥	ره‌فییق ساییر	عیراق: دیموکراتیزه‌کردن یان هه‌لۆه‌شاندنه‌وه	١٠٦
٢٠٠٥	حه‌مه دۆستان	کۆمه‌لۆ سیسته‌می دیموکراسی	١٠٧
٢٠٠٥	تاروق جامباز	زمانه‌ فه‌رمیه‌کان له‌ده‌ستوری عیراقد	١٠٨
٢٠٠٥	ن: سامۆیل پ. هانتینگتۆن و: مامه‌ند رۆژه	پێکدادانی شارستانیه‌کان	١٠٩
٢٠٠٥	ن: د. امام عبدا‌لفتاح امام و: حه‌سه‌ن یاسین	دیموکراسی دیدیکی فه‌لسه‌فی	١١٠
٢٠٠٥	هه‌لکهور عه‌بدو‌للا	له‌ په‌راوێزی چاکسازیدا	١١١
٢٠٠٥	ن: فردریک ئه‌نگه‌لس و: سالار په‌شید	لودویگ فۆیه‌رباخ و کۆتایی فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیکی ئه‌لمانی	١١٢
٢٠٠٥	ئا: و: ئیسماعیل حه‌مه ئه‌مه‌ین	فیدرا‌لیزم و ئه‌زمونه‌ جیاوازه‌کانی	١١٣
٢٠٠٥	ن: جان سالوین شاپیرو و/ عوسمان حه‌سه‌ن شاکر	لیبرالیزم، چه‌مک و میژوو	١١٤
٢٠٠٥	خلیل عبدا‌لله	عیراق له‌ دیکتاتۆریه‌وه بۆ دیموکراسی	١١٥
٢٠٠٥		گۆڤاری نو‌وفین ژماره (٥ - ٦)	١١٦
٢٠٠٥	نیاز سعید	البحث عن الأسلام السياسي	١١٧
٢٠٠٥	د. کمال الخياط	الواقع الاقتصادي - الاجتماعي لمحافظة السليمانية	١١٨
٢٠٠٥	فاضل کریم احمد	الصقر الأحمر	١١٩
٢٠٠٥	د. خالد یونس خالد	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفکر وعصر (الطبعة الأولى)	١٢٠
٢٠٠٥	الشهيد نجيد کریم احمد	مقالات الشهيد غاندي (نجيد کریم احمد)	١٢١
٢٠٠٥	فاضل کریم احمد	خاتمین خلال ربع قرن	١٢٢

٢٠٠٥	عن الدولة الحديثة والأمة والنزعة القومية في العراق العربي وكردستان	سعد بشير أسكندر
٢٠٠٥	رؤية كردستانية لشؤون ومواقف عراقية	جرجيس كوليزاده
٢٠٠٥	التسامح الديني العراقي لمجابهة الإرهاب والعنف	جرجيس كوليزاده
٢٠٠٥	الآخر - الأمة - الأقليات الأخرى	سامي داوود
٢٠٠٥	الفيدرالية - دراسة في إطار مفاهيمي والنظري	د. إحسان عبدالهادي سلمان
٢٠٠٥	الدستور العراقي المرتقب - حقائق وآراء ومقترحات	المحامي: كريكار عبدالله
٢٠٠٥	نقد ذهنية التغيب والتزييف - الإعلام العربي المعاصر نموذجاً	د. عبدالباسط سيدا
٢٠٠٥	التركمان في العراق (الطبعة الأولى)	د. عمر ابراهيم توفيق
٢٠٠٥	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر (الطبعة الثانية)	د. خالد يونس خالد
٢٠٠٥	كركوك والتطهير العرقي - من وثائق النظام البعثي	عارف قورباني
٢٠٠٥	كه‌لار له لاديوه بو شار	جاسم محمده
٢٠٠٥	هه‌لويست له بهرامبه‌ر گهنده‌لئ	نياز سه‌عيد عه‌لئ
٢٠٠٥	د‌ارشتنئ ده‌ستورئ نوئ هيلكارئ	ن: ماريوچ، ر. ناورياني ئامبرؤس، پاول ئاليشيز و: ئاوات محمده
٢٠٠٥	راديؤ و ته‌له‌فزيونئ گه‌لئ كوردستان	ئه‌مير ناميق
٢٠٠٥	من بروام به ديموكراسئ كوردئ نيبه‌!	(فايزيل كه‌ريم) مامؤستا جه‌عفر
٢٠٠٥	كارئ دييلؤماسئ له‌نيوان تيؤرو پراكتيكدا	كوردؤ ره‌جه‌مان
٢٠٠٥	به‌كاره‌ينانئ ده‌سه‌لات له‌ جيهانئ عمره‌بيدا	محمده فاتح

۱۴۰	عهقلى سەلىم	ن: توماس پېن و: پېئىرەو حىسېن	۲۰۰۵
۱۴۱	تېدۆرىزم و مافى مەۋف	عەدالەت عەبدوللا	۲۰۰۵
۱۴۲	رۇلى كەسايەتلى لەمىژودا	ن: بلىخانوف و: سەلام مەرف	۲۰۰۵
۱۴۳	كاتالۇگى بلاۋكراۋەكانى مەكتەبى بىرۈھۇشيارى		۲۰۰۵
۱۴۴	كۆمەلناسى شەرى	ن: گاستۇن بوتول، د. حسېن بشىرىيە، ئانتۇنى كدنىز و: عومەر بالەكى	۲۰۰۶
۱۴۵	بىزى گەندەلى	ن: عەلى رەببى و: رەفەت مۇرادى	
۱۴۶	مىژۈۈي پەرۋەردەو فېرەكردن	ن: على اكبر مىھرىنارا، مۇھەممەد عباس، على فەرۋەر و: قادىر ورىيا	۲۰۰۶
۱۴۷	فەشېزم چىبىيە	ن: ھىنرى مىشېل و: سىمۇن ناكام	۲۰۰۶
۱۴۸	ئىسلام و مۇدىرنە، ئىسلام لەبەردەم ئەگەرى عەلمانىيەتدا	و. عوسمان ھەسەن شاكر	۲۰۰۶
۱۴۹	خۇيىندەنمۇدەك بۇ فېكرى ھەسەن بەننا	عادىل عەلى	۲۰۰۶
۱۵۰	چاۋپىئەكەۋىتى رادىۋى نەۋا لەگەل ھەۋال كۆسەت پەسۇل	ئا: سەرتىپ جەۋھەر	۲۰۰۶
۱۵۱	شۇرشى پەنجە مۇرەكان	خەلىل عەبدوللا	۲۰۰۶
۱۵۲	گۇقۇرى نۇقىن ژمارە ۷		۲۰۰۶
۱۵۳	ئىسلامى سىياسى - چاپى سىيەم	شۋان ئەھمەد	۲۰۰۶
۱۵۴	فەرھەنگى قانۇنى	د. نۇرى تالەبەنى	۲۰۰۶
۱۵۵	كۆمەلناسى گەنج	كارزان كاۋسېن	۲۰۰۶
۱۵۶	تالەبەنى و خەلاتى نۇبلى ئاشتى (چاپى يەكەم)	يەتەننە دىۋخ نەۋشا	۲۰۰۶

۲۰۰۶	شەمال ئەبدوللا	يەكيتىي نىشتمانىي كوردستان ناسۆيەك بۆ گوران و نوپوونمۇ	۱۵۷
۲۰۰۶	شوان ئەحمەد	چەند بابەتتىكى فېكرى	۱۵۸
۲۰۰۶	ن: جۇرچ ف. ماكلىن و: شاخمان منصور	كۆمەللى مەدەنىي و سەرلەنۇي بىنا كەندەي كۆمەلگا	۱۵۹
۲۰۰۶	ن: ھاشىم صالح و: ھورامان وريا قانع	تايىن، فاشىزم، مەرگ	۱۶۰
۲۰۰۶	ن: مىكل ھۆارد و: كەمال رەشىد شەرىف	كارل فون كلاوزە فتر	۱۶۱
۲۰۰۶	پ. د. مەھمەد رەئوف سەئىد	گەشەسەندى ئابورى چىن	۱۶۲
۲۰۰۶	مامۇستا جەغفەر (فازىل كەرىم ئەحمەد)	مانىفېستى مەكتەبى بىرھۆشيارى بۆ مۆدىرن كەندەي ي. ن. ك	۱۶۳
۲۰۰۶	جوان بەھادىن	ھىوالى تەلەفزيۇنى	۱۶۴
۲۰۰۶	كاو جەلال	لەتەك فېنۆمېنە ئەدەبىيە كاند	۱۶۵
۲۰۰۶	نەجات نورى	ھەمىشە دلرەق و بىدەنگىن	۱۶۶
۲۰۰۶	جەمال فەتھوللا تەيب	كۆيە، لىنگۋىستىكە مېتروپى، سىياسى، كۆمەلەيتىيە	۱۶۷
۲۰۰۶	ن: براين ماگى و/ مەھمەد كەرىم	فەيلەسوفە مەزىنەكان	۱۶۸
۲۰۰۶	خوتەندەي / ئەبدوللا كەرىم مەھمۇد	جەمھورىيەتى كوردستان - شاكارىكى مەزن	۱۶۹
۲۰۰۶	ن: كارل ماركس و/ سەلام ئەبدوللا - كەمال ئەحمەد - شەلىر عزيز	سەرمایە	۱۷۰
۲۰۰۶	ن: كۆمەللىك رۇزنامەنوس و/ مامەند رۇزە	پىرسى كورد گۇراو، توركىا ھىشتا لەراپردودايە	۱۷۱

٢٠٠٦	هيوآ عهزیز سه عید	خۆبیوون - هیوا	١٧٢
٢٠٠٦	شه مآل عهبدوللا	حزب له بازنی دهسته گه ریدا	١٧٣
٢٠٠٦	مه ریوان مه سعود	پرو فیشینالی له روژنامه نووسی کوردیدا	١٧٤
٢٠٠٦	د. به ختیار جه بار شاره یس	گهنج - سیاست - مه عریفه	١٧٥
٢٠٠٦		گو فاری نو فین ژماره - ٨	١٧٦
٢٠٠٦	ئه کهرمی میهرداد	ناسیۆنالیزم (چاپی یه کهم)	١٧٧
٢٠٠٦	ن: گو ستاف لۆبۆن و: نارام جه مال ساییر	سایکۆلۆژیای جه ماوه ر (چاپی یه کهم)	١٧٨
٢٠٠٦	به کر صدیق	نو بیوونه وه هه لێژاردن	١٧٩
٢٠٠٦	د. کاوسین بابهر	گۆرآن و چاکسازی	١٨٠
٢٠٠٦	د. کاوسین بابهر	له پیناوی دیموکراسیدا	١٨١
٢٠٠٦		گو فاری نو فین ژماره - ٩	١٨٢
٢٠٠٦	ن: ویل و ناریل دۆرانت و: دلاوه ر عهبدوللا	میژووی شوړشی فهره نسا	١٨٣
٢٠٠٦	فرمان عبدالرحمن	پاکتا و کردنی ره گهزی کورد له کوردستانی عیرا قدا	١٨٤
٢٠٠٦	دارا عومه ر	ناسۆی ئابووری - سه رچاوه کانی ئاو و کانزا کانی کوردستان	١٨٥
٢٠٠٦	ن: گو ستاف لۆبۆن و: نارام جه مال ساییر	سایکۆلۆژیای جه ماوه ر (چاپی دووه م)	١٨٦
٢٠٠٦	ئه کهرمی میهرداد	ناسیۆنالیزم (چاپی دووه م)	١٨٧
٢٠٠٦	خه لیل عهبدوللا	یاسای دادگای بالای تاوانی عیراق	١٨٨
٢٠٠٦	خه لیل عهبدوللا	تاله بانی له لوتکه ی ده سه لاتی عیراق	١٨٩
٢٠٠٦	مه جید صالح	بنه ما تیۆرییه کانی رای گشتی و راگه یاندن	١٩٠
٢٠٠٦	فرمان عبدالرحمن	پاکتا و کردنی ره گهزی کورد له کوردستانی عیرا قدا (چاپی دووه م)	١٩١
٢٠٠٦	نازاد توفیق	ریفۆرم ههنگای بز دواوه !	١٩٢
٢٠٠٦	یهتانا دیوخ نه وشا	تاله بانی و خه لاتی نوبلی ناشتی (چاپی دووه م)	١٩٣

٢٠٠٦	ن: رامین جیهانبه گلو و: شۆرش جوانرۆیی چنور فهتھی	هیگڵ و سیاسەتی مۆدێرن	١٩٤
٢٠٠٦	د. مارف عومەر گوڵ	جینۆسایدی گەلی کورد - لەبەر روژنایی یاسای تازە ی نیۆ دەولەتاند	١٩٥
٢٠٠٦	یوسف ملک مراجعة ومقدمة: د. عزالدين مصطفى	کردستان أو بلاد أكراد	١٩٦
٢٠٠٦	إحسان عبدالهادي نائب	مفهوم النخبة	١٩٧
٢٠٠٦	إحسان عبدالهادي نائب	٣٦- المنظمات الإقليمية والجماعات الاقتصادية في القارة الأفريقية	١٩٨
٢٠٠٦	د. عمر إبراهيم توفيق	كوردستانیە منطقة كركوك (الطبعة الأولى)	١٩٩
٢٠٠٦	ترجمة: غسان نعان	- الكتابة للتلفزيون	٢٠٠
٢٠٠٦	ترجمة: غسان نعان	دراسات المانية معاصرة عن القضية الكردية	٢٠١
٢٠٠٦	د. حکمت بشیر	السيادة في عالم متغير (الطبعة الأولى)	٢٠٢
٢٠٠٦	د. عزالدين مصطفى رسول	بحوث ... و ... شذرات	٢٠٣
٢٠٠٦	د. فرست مرعي	کردستانیە کركوك في المصادر السريانية	٢٠٤
٢٠٠٦	د. خالد یونس خالد	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر (الطبعة الثالثة)	٢٠٥
٢٠٠٦	د. عمر ابراهيم توفيق	الترکمان في العراق (الطبعة الثانية)	٢٠٦
٢٠٠٦	د. مجيد جعفر	الأكراد دراسة اقتصادية سياسية	٢٠٧
٢٠٠٦	د. حکمت بشیر	السيادة في عالم المتغير (الطبعة الثانية)	٢٠٨
٢٠٠٦	د. عمر ابراهيم توفيق	كوردستانیە منطقة كركوك (الطبعة الثانية)	٢٠٩
٢٠٠٧	به کر صدیق	عیراق، سەر دەمی ساغ بوونەوه	٢١٠
٢٠٠٧	به کر صدیق	تیۆرو سەقامگیری سیاسی و چەند لێکۆڵینەوێه که تر	٢١١

٢٠٠٧	سەرپەرشتیار / مامۆستا جەعفەر	کەرکوک بۆ میژوو دەدوێت	٢١٢
٢٠٠٧	و: کامیل محەمەد قەرەداخی	دەستوو ژن	٢١٣
٢٠٠٧	کاوه جەلال	ژان ژاک رۆسو	٢١٤
٢٠٠٧	القاضي / لطيف مصطفى أمين	مبدأ الفصل بين السلطات و وحدتها	٢١٥
٢٠٠٧	ن. فلاديمير مينورسکی و. نهجاتی عەبدوڵلا	بنچینه‌کانی کورد	٢١٦
٢٠٠٧	کارزان محەمەد	لەدیکتاتۆریه‌وه بۆ دیموکراسی	٢١٧
٢٠٠٧	گۆران سالح	کەرکوک لەسەر دەستی عوسمانیدا	٢١٨
	تاریق جامباز	زمانه فەرمیه‌کان	٢١٩
٢٠٠٧	سالار مه‌حمود	ئەنفال و دادگا	٢٢٠
٢٠٠٧	-	نۆڤین ژماره (١٠)	٢٢١
٢٠٠٧	باسیلی نیکیتین ت: د. نوری طالبانی	الکرد	٢٢٢
٢٠٠٧	فازیل کەریم ئەحمەد	هەلۆی سوور	٢٢٣
٢٠٠٧	فازیل کەریم ئەحمەد	مام جەلال	٢٢٤
٢٠٠٧	جبار سعید محي الدين	المدخل الى القانون الدولي الانساني	٢٢٥
٢٠٠٧	حسين اكويمين أوغلو واخرون ت: غسان نعان	الکرد اليوم	٢٢٦
٢٠٠٧	و: ئاوات عەبدوڵلا	سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا	٢٢٧
٢٠٠٧	نیسماعیل شیخ‌موراد	رێبازی لێکۆڵینه‌وه لەزانستی سیاسیدا	٢٢٨
٢٠٠٧	و. کارزان عومەر	رێنەرخواوی نەتەوه‌یه‌ی کێگرتووه‌کان	٢٢٩
٢٠٠٧	هیمداد مه‌جید عەلی	تیرۆر	٢٣٠
٢٠٠٧	فەرهاد پیربۆل	گەنجە کوردەکان	٢٣١

به تهماشاکردنی نایه کسانى له نێو کورد و عەرەبدا، هەمیشە کوردی
 والێکردووە زیاترین لەسەر داواکاریه کانی خۆی داگرێ، تا بۆشی کرابێت
 بەرپرچی کردووه کانی بهعسی داوتموه، چونکه بۆ هاوڵاتیه کى عێراقى
 بۆی ههبن ههسوو عێراق به خاك و گهل و سهربه خۆی و سهروهی و سامانه
 سروشتیه كهیهوه ببات و له ناو کیانیکی گهوره تردا بیتوینیتتهوه و دهولهتی
 نهتهوهیی خۆی دا بهزرینێ؟ كهچی بۆ هاوڵاتیه کى دیکه یه عێراقی نهشیاوه
 به شه عێراقیه کهى خۆی نهك ههسووی، كه رۆژی له رۆژان خاکیکی عههههه
 نهبووه و بهلکو به سهلماندنی لیژنهى پشکنینی سهربه کۆمهلهی نهتهوه کان،
 عێراقیش نهبووه، بۆ نهوهی دهولهتی خۆی لهسەر دا بهزرینێ؟ تهنها له بهر
 نهوهی یه که میان عههههه و دووه میان کورده؟!

مام جلال

له بڵاوکراوه کانی مهکتبهی بیروهوشیار (ن.ن.ک)